

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BETONARMENİN İNŞASI

DOKTORA TEZİ

İlke TEKİN

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

MAYIS 2013

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BETONARMENİN İNŞASI

DOKTORA TEZİ

**İlke TEKİN
(502062003)**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

**Tez Danışmanı: Doç. Dr. İpek AKPINAR
Eş Danışmanı: Prof. Dr. Bülent TANJU**

MAYIS 2013

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502062003 numaralı Doktora Öğrencisi **İlke TEKİN**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı **“TÜRKİYE’DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BETONARMENİN İNŞASI”** başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. İpek AKPINAR**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Eş Danışman : **Prof.Dr. Bülent TANJU**
Mardin Artuklu Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Belkıs ULUOĞLU**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel BOZDOĞAN
Harvard Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin KAHVECİOĞLU
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Murat GÜVENÇ
İstanbul Şehir Üniversitesi

Prof. Dr. Arda İNCEOĞLU
İstanbul Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi : **11 Eylül 2012**
Savunma Tarihi : **27 Mayıs 2013**

ÖNSÖZ

Bu araştırmayı sunarken öncelikle deneyim, bilgi ve pozitif enerjileriyle bana destek veren ve yol gösteren, yazılarımı dikkatle ve eleştirel gözle okuyan ve taslaklarımda yapıcı itirazlarda bulunan danışmanlarım Doç. Dr. İpek Akpınar ve Prof. Dr. Bülent Tanju'ya teşekkür ederim. Bu uzun soluklu çalışmanın şekillenmesinde ve zenginleşmesinde Prof. Dr. Sibel Bozdoğan, Prof. Dr. Belkıs Uluoğlu, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kahvecioğlu, Prof. Dr. Murat Güvenç ve Prof. Dr. Arda Inceoğlu'nun değerli eleştirilerinin ve okuma önerilerinin büyük rolü oldu, tez sürecindeki soruları ve eleştirileri ile araştırmalarım üzerine yeniden düşünmeye, özeleştiriyle yeni araştırmalar yapmaya sevk ettikleri için hepsine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmalarımın bir bölümünü, 2009/2010 güz döneminde Erasmus programıyla Westminster University'de sürdürmemi sağlamış olan Erasmus Programı koordinatörlerine ve öğretim üyelerine teşekkür ederim.

Tez araştırmalarım büyük ölçüde basılı yayın incelemelerine dayanmaktadır. 2008'den itibaren, İstanbul Teknik Üniversitesi süreli yayınlarda, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivi'nde, Atatürk Kitaplığı'nda, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde, Türk Mimarlar Odası kütüphanesinde, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Türkiye Prefabrikasyon Birliği ve Türkiye Hazır Beton Birliği'nde bu kurumların kaynaklarından yararlandım. Bu kütüphanelerde ve kurumlarda çalışanlara ve yetkililere yardımları için teşekkür ederim.

Tezin oluşum sürecinde, araştırma görevlisi olarak çalıştığım İstanbul Kültür Üniversitesi'nde bir dönem ders yükümü azaltan Prof. Dr. Mehmet Küçükdoğu'ya ve Prof. Dr. Sevinç Ertürk'e müteşekkirim.

Mimarlığa eleştirel bakışıyla, tartışmalarımızda bu araştırma konusuna ilgi beslememi sağlamış olan, sevgili arkadaşım Özlem Mutlu'ya çok şey borçlu olduğumu belirtmek isterim. Fikirleriyle araştırmalarımın destek veren çalışmalarımın şüpheye düştüğüm zamanlarımda kimi zaman kafalarını şişirdiğim arkadaşlarım Selin Sürücü ve Serdar Aşut'a manevi ve teknik destekleri için ne kadar teşekkür etsem azdır. İstanbul Kültür Üniversitesi'nde, araştırmamda değerli eleştirilerinin büyük öneme sahip olduğu tez süresince bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan Hakkı Yırtıcı'ya; sundukları ortam ve verdikleri destek için oda arkadaşlarım Asiye Akgün, Erdem Üngür, Emre Arslan, Ceren Göğüş ve teknik konularda deneyimlerini paylaşan Nur Genç, Gaye Günaydın ve Serhat Kut'a ve burada ismini geçiremediğim herkese en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu tez çalışmasını, tez sürecinde en stresli zamanlarımı benimle paylaşan sevgili ablam İmge Tekin'e, anne ve babam Fatma ve Turgut Tekin'e armağan ediyorum. Sadece karamsarlığa düştüğüm zamanlarda tahammülleriyle değil aynı zamanda kendi deneyimleri, eleştiri ve yorumlarıyla, betonarmenin Türkiye'de siyasal ve toplumsal serüvenini sunan ve tartışan bu araştırmanın oluşumuna destek verdiler. Sonsuz teşekkürlerimle...

Eylül 2012

İlke Tekin
Y.Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
ÖZET.....	xvii
SUMMARY	xxi
1. GİRİŞ	1
1.1 Söylem ve Uygulama	3
1.2 Araştırma Alanı	10
1.3 Betonarmeyi ‘Yazmak’ ve ‘Okumak’	15
2. BETONARMENİN YAYILIMINDA SÖYLEMSEL ÜRETİMİNİN VE	
TEKTONİK ÖZELLİKLERİNİN ROLÜ	31
2.1 Betonarmenin İlk Uygulamaları ve Dünyada Yayılımı	33
2.2 Betonarmenin Türkiye’de İlk Uygulamaları	38
2.3 Modernist Mimarlık ve Betonarme Miti	40
2.3.1 Cumhuriyetin harcı betonarme.....	44
2.3.2 Eğitim alanı	47
2.3.3 Betonarme teknolojisinin transferi.....	49
2.4 Betonarmenin Kurumsallaşması	61
3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SİYASİ SÖYLEMLERDE DEĞİŞİM	67
3.1 Betonarmenin Yayılımında 1950’ler Eşiği: DP Dönemi	70
3.2 Altyapı İnşası.....	73
3.2.1 Demiryoluna karşı karayolu söylemi	75
3.2.2 DP’nin inşa sahnesi: İstanbul	78
3.2.3 Altyapı inşasında beton teknolojisinin temsili	80
3.3 Çimento Endüstrisi ve Devlet İşletmeciliği	85
3.3.1 Çimento endüstrisinde DP ve AP dönemleri	90
3.3.2 Yapı endüstrisi alanında beton(arme) egemenliği	107
4. BETONARMENİN SERMAYELEŞMESİ	125
4.1 Uluslararası Üslup, Demokratikleşme ve Modernizasyon	127
4.2 Betonarme Karkasın Söylemsel Oluşumları	131
4.2.1 1950’ler modernizminin simge binası Hilton Oteli	138
4.2.2 ‘Hiltonculuk’ ve betonarme petek cephe dokusunun yayılımı	148
4.2.3 Türkiye’nin ilk ‘gökdeleni’ Emek İşhanı.....	153
4.3 Rasyonalizm ve ‘Ekonomik’ Betonarme Söylemleri.....	157
4.3.1 Bayındırlık Bakanlığı ve yarışma projelerinde ‘minimum’	158
4.3.2 Betonarmenin kurumsallaşması sürecinde bir ütöpik proje: Karayolları	
Umum Müdürlüğü.....	162
5. BETONARMENİN ANONİMLEŞMESİ	171
5.1 Betonarme Karkasın Türkiye Coğrafyası Konut Alanlarına Yayılımı.....	173

5.1.1 Çok katlı konut alanlarının inşası.....	186
5.1.2 Anonim kalabalığın ortak söylemleri.....	198
5.1.2.1 Hayalimdeki ev: betonarme karkas apartman	199
5.1.3 Sosyal kontrat: 1965 Kat Mülkiyeti Yasası ve yapsatçılık	203
5.1.3.1 Yerinde dökme betonarme, kente göç ve istihdam	207
5.2 Betonarmenin Karşıt Anlamları	211
6. SONUÇLAR	221
6.1 Yüzyıl Ortasında Dönemeç: Bir Çözölme Süreci	223
6.2 Yapılı Çevreyi ‘Yeniden Yazmak’ ve ‘Yeniden Okumak’: Arda Kalan Sorular	231
KAYNAKLAR.....	239
EKLER.....	261
ÖZGEÇMİŞ.....	317

KISALTMALAR

AP	: Adalet Partisi
CEMBUREAU	: The European Cement Association
ÇİSAN	: Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş.
DP	: Demokrat Parti
GSA	: Güzel Sanatlar Akademisi
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
TÇMB	: Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği
THBB	: Türkiye Hazır Beton Birliği
TPB	: Türkiye Prefabrikasyon Birliği
USGS	: U.S. Geological Survey
YUF	: Yapı Ürünleri Üreticileri Federasyonu
YTÜ	: Yıldız Teknik Üniversitesi

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1 : Dünyada ülkelere göre çimento üretimi ve kapasitesi.....	88
Çizelge A.1 : 1931-1965 yılları arasında Arkitekt dergisinde mimar ve mühendislerce yayınlanmış betonarme teknik bilgisini içeren yazılar	263
Çizelge A.2 : Anadolu kentleri, İstanbul ve bazı Avrupa ülkelerinde çimento fiyatları	264
Çizelge B.1 : Türkiye’de sınıflarına göre karayolu ağı uzunluğu	267
Çizelge C.1 : 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası ve beton teknolojisinin temsili	268
Çizelge E.1 : Arkitekt Dergisi, çimentoya ilişkin haberler, 1934-1965.	288
Çizelge E.2 : 1931-1965 Arkitekt dergisi incelemelerinde prefabrike sisteme ilişkin yazı ve haberler	289
Çizelge F.1 : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri: Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler	290
Çizelge F.2 : Ataköy konut yerleşiminin Emlak Kredi Bankası reklamlarında sunumu	302
Çizelge F.3 : Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamları..	304
Çizelge G.1 : 1935 yılında üç büyük şehirde bulunan binaların yapı malzemesi cinsinden dağılımı	306
Çizelge G.2 : 1950 yılında 50.000’den fazla nüfuslu sekiz büyük şehirde bulunan binaların yapı malzemesi cinsinden dağılımı	307
Çizelge G.3 : 1965 yılında il ve ilçe merkezlerinde bulunan binaların yapı malzemesi cinslerine ve kullanma amaçlarına göre dağılımı	309
Çizelge G.4 : 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre nüfusu 100.001’den az ve fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave binaların taşıyıcı sistem ve inşaat malzemesi bakımından dağılımı.....	310
Çizelge G.5 : 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre üç büyük şehirde ve nüfusu 100.001’den ve daha fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave binaların taşıyıcı sistem ve inşaat malzemesi bakımından dağılımı.....	311
Çizelge G.6 : Yıllara göre yapı ruhsatı alınan yeni yapı üretiminde taşıyıcı sistem ve yapı malzemesine göre yapıların dağılımı (1955-2000).....	311
Çizelge G.7 : Yıllara göre yapı ruhsatı alınan yeni yapı üretiminde taşıyıcı sistem ve yapı malzemesine göre yapıların dağılımı (2005-2010).....	312
Çizelge G.8 : Yıllar, taşıyıcı sistem ve yapı malzemesine göre, kooperatiflerce konut üretimi	312
Çizelge G.9 : 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre nüfusu 100.001’den az ve daha fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave yapıların yapı sorumluları bakımından dağılımı ..	313

Çizelge G.10 : 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre üç büyük şehirde ve nüfusu 100.001 ve daha fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave yapıların yapı sorumluları bakımından dağılımı 314

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : 1920'lerin sonlarından itibaren betonarmenin söylemsel üretimi, mimari yazın ve Arkitekt (1931-1981) incelemesi.	53
Şekil 3.1 : Solda yeni düzenlenmekte olan Vatan ve Millet Caddeleri, sağda Londra Asfaltı yanında açılan 50 metre genişliğindeki Devlet Yolu	80
Şekil 3.2 : Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes Sanayi Sergisi'ni gezerken, petrol tasfiyhanelerine ait bir maketi tetkik ederlerken.....	81
Şekil 3.3 : Solda, Beyazıt Meydanı'na varan, 30 metre genişliğindeki Ordu Caddesi'nin inşası; sağda Ordu Caddesi'nin yapımı öncesi Koska bölgesi	83
Şekil 3.4 : Beton dökümüne ilişkin haberlerden biri, Eminönü - Unkapanı yolu	85
Şekil 3.5 : Dünyada hidrolik çimentonun bölgelere göre üretimi	87
Şekil 3.6 : Bölgelere ve ülkelere göre dünya çimento üretimi 2012	87
Şekil 3.7 : 1931-1932 yıllarında Arslan Suni Portland Çimentosu, Kurt Çimentosu ve Yunus Çimento reklamları (1931)	91
Şekil 3.8 : Çimento yetersizliğine ilişkin karikatürler	93
Şekil 3.9 : Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, Sivas'ta çimento fabrikasının müdüriyet binasında fabrikanın mesaisini tetkik ederken....	95
Şekil 3.10 : 1950 öncesi ve 1984'e kadar kurulan çimento fabrikalarının karşılaştırması.....	96
Şekil 3.11 : 1984 özelleştirme sürecine kadar çimento fabrikaları kuruluşunu ve dağılımını gösteren haritada, kamu sektörü (kırmızı) ve özel sektöre (mavi) ait fabrikaların ayrıştırılarak sunumu	96
Şekil 3.12 : Farklı kaynaklarda 17-20-21 gibi rakamlarla verilen çimento fabrikalarının ihale haberi	97
Şekil 3.13 : Başbakan Adnan Menderes, solda Afyon Çimento Fabrikası'nın açılış töreninde; sağda Eskişehir Çimento Fabrikası açılış töreninde konuşurken	98
Şekil 3.14 : Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes solda Güvercinli'deki Ankara Çimento Fabrikası'nın temel atma töreninde; sağda fabrikanın açılış merasiminde fabrika maketini incelerken	98
Şekil 3.15 : Çimento üretiminde yeni yatırım kararları	104
Şekil 3.16 : Akçimento Fabrikası'nın açılışı.	105
Şekil 3.17 : Mersin Çimsa Fabrikası'nın açılışında (1975) Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan solda Başbakan Süleyman Demirel ile birlikte; sağda Sakıp Sabancı ile birlikte.	106
Şekil 3.18 : Rammed-earth tekniği.	116
Şekil 3.19 : Yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların yapı malzemelerine ve yıllara göre inşası 1955-2010	117
Şekil 3.20 : 1955, 1984 ve 2003 yıllarına ait, yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların yapı malzemesine göre yüzdelik dağılımı.	118

Şekil 3.21 : 1984 yılı yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların illerde yapı malzemesine göre yüzdelik dağılımı.	119
Şekil 3.22 : 2003 yılı yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların illerde yapı malzemesine göre yüzdelik dağılımı.	120
Şekil 4.1 : Unite d’Habitation, mimar Le Corbusier.	134
Şekil 4.2 : Solda İsviçre Pavyonu, mimar Le Corbusier; sağda Rio de Janeiro’da bir apartman	137
Şekil 4.3 : ‘Porto Riko’da San Juan’da Caribe Hilton Oteli’, mimarları Toro, Ferrer & Torregrosa, Warner-Leeds, Hunter Randolph.	141
Şekil 4.4 : ‘Turistik Otel’ Hilton Oteli, mimarları Skidmore, Owings Merrill (SOM) ve Sedat Hakkı Eldem	141
Şekil 4.5 : İstanbullular, Beyoğlu Kız Olgunlaşma Enstitüsü’nde Hilton Oteli’nin maketini incelerken.	143
Şekil 4.6 : Hayat dergisi kapağı.	146
Şekil 4.7 : Betonarme petek cephe dokusuna örnek iki yapı: Solda Çınar Otel, 1950’ler, İstanbul; sağda Büyük Efes Oteli, 1957, İzmir.	149
Şekil 4.8 : Büyükkada Anadolu Kulübü Binası, mimarlar Turgut Cansever ve Abdurrahman Hancı.	150
Şekil 4.9 : İstanbul Belediye Sarayı, birbuçuk yıl sonra hizmete girecek olan yapı inşaat halindeyken.	151
Şekil 4.10 : Hilton Oteli’nin çevre dokuya yabancı büyük ölçekli prizmatik yapısının karikatürlere yansımaları.	152
Şekil 4.11 : Solda Emek İşhanı (1959-1965, Ankara), mimar Enver Tokay; sağda Lever House (1951, New York), mimarlar SOM.	154
Şekil 4.12 : Ludwig Mies van der Rohe’nin çelik strüktürlü iki bloktan oluşan apartman projesi.	156
Şekil 4.13 : İstanbul Belediye Sarayı Proje yarışması, birincilik ödülü, Y. Mimar, Nevzat Erol.	161
Şekil 4.14 : İstanbul Belediye Sarayı Proje yarışması, ikincilik ödülü Y.Müh.Mim. Doç. H. Kemali Söylemezoğlu, Y.Mimar Mesadet Adaş, Y. Mimar Harika Söylemezoğlu ve üçüncülük ödülü Y. Mimar Turhan Ökeren, Y. Mimar İlhan Filmer.	161
Şekil 4.15 : Karayolları Umum Müdürlüğü Binası yarışması birincilik ödülü, grup çalışması, maket, yan ve ön cephe çizimleri.	165
Şekil 4.16 : Arkitekt dergisi kapağı.	167
Şekil 4.17 : Solda T.C. Karayolları Umum Müdürlüğü Binası (1963, Ankara), mimarlar Fikret Cankut, Aktan Okan; sağda Jak Rahmi Apartmanı (1973-75, Rumelihisarı), mimar Melih Birsell.	168
Şekil 5.1 : 1935, 1950, 1965 yıllarına ait büyük şehirlerde, il ve ilçe merkezlerinde bulunan binaların yapı malzemesi cinsinden dağılımı.	178
Şekil 5.2 : 1965 yılında verilen inşaat ruhsatnamelerine göre Ankara, İstanbul ve İzmir’de ve nüfusu 100.000’de fazla ve az olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave yapıların yapı malzemelerine göre dağılımı..	179
Şekil 5.3 : Yıllar, ev, apartman, apartman dairesi ve yapı malzemeleri ve sistemlerine göre kooperatiflerce konut üretimi.	185
Şekil 5.4 : 1955-2000 tarih aralığında yapı ruhsatı alınan yeni yapı üretiminde taşıyıcı sistem ve yapı malzemelerine göre yapıların dağılımı.	185

Şekil 5.5 : Saracoğlu Mahallesi'nin ilk yapıldığı yıllarda görünümü, maketi ve konut tiplerinden biri cephesinde betonarme strüktürü, takma saç sütunları ve saç kafes örgüsüyle birlikte.	188
Şekil 5.6 : IV. Levent, konut yerleşim planı, A, E, L tipi konutlar ve yerleşim merkezinden genel bir perspektif.	189
Şekil 5.7 : Solda Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes Ataköy Sitesi'nin maketini incelerken; sağda temel atma töreninde harç koyarken.	191
Şekil 5.8 : Ataköy konut alanı yerleşim planı ve henüz imara açılmamış çevresiyle inşa edildiği dönemden bir hava fotoğrafı..	192
Şekil 5.9 : Solda Ataköy'den genel bir görünüm; sağda Ataköy plaj motelleri.	192
Şekil 5.10 : Ataköy plajının açılışını duyuran reklam..	194
Şekil 5.11 : Ataköy konut reklamı.....	195
Şekil 5.12 : İstanbul'da yeni apartman yatırımlarını aktaran haber, Vatan Caddesi... ..	197
Şekil 5.13 : Yapı Kredi Bankası apartman dairesi reklamı.	202
Şekil 5.14 : Büyük ölçüde betonarme karkas apartmanlardan oluşan kent dokusu	204
Şekil 5.15 : Aksaray ve çevresinin yangınlar sonrası hali ve 1957'de kargir ve betonarme karkas yapılarla inşası sonrası görünümü.	213
Şekil 6.1 : Betonarmenin İkinci Dünya Savaşı sonrası kurumsallaşması ve gündelik hayatta yayılımı.	228
Şekil 6.2 : İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi ve mimari söylemlerde değişim ve toplum genelinde yeniden üretim.	229
Şekil 6.3 : İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen mimari ve siyasi söylemlerle ilişkili olarak gelişen altyapı, yapı ve konut inşası ve popüler medyada yansımaları..	230
Şekil A.1 : Nafia İşleri Mecmuası'nda 'Yüksek Mühendis Mektebi malzeme laboratuvarında yapılan çimento tecrübelerinin tarzı icrası' başlıklı çimento laboratuvar deneylerini anlatan teknik içerikli yazı.	262
Şekil B.1 : Solda Elaziz'de (Elazığ) demiryolu açılış töreni; sağda Nafia İşleri Mecmuası'nda Demiryolu İnşaatları'nın tanıtıldığı bölüm kapaklarından biri.	265
Şekil B.2 : 1936 yılına ait geliştirilmekte olan Türkiye demiryolu haritası (1936).	265
Şekil B.3 : 1948 yılına ait Türkiye karayolu haritası.....	266
Şekil B.4 : Türkiye'de 1930-1951 yılları arasında iyi şose ve toplam yolları gösteren grafik.	266
Şekil B.5 : 1952'de karayollarına ilişkin yapım işlerini gösteren harita.	267
Şekil B.6 : 1954 yılı karayollarına ilişkin bakım ve onarım programını gösteren harita.....	267
Şekil D.1 : Osmanlı'da ilk çimento fabrikaları.....	279
Şekil D.2 : Teşvik-i Sanayi Kanunu ile 1926-29 yıllarında yeni kurulan çimento fabrikaları.	280
Şekil D.3 : İlk devlet fabrikası Sivas Çimento Fabrikası'nın kuruluşu (1939-1943).	281
Şekil D.4 : 1911-1950 tarih aralığında çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.....	282
Şekil D.5 : 1984 özelleştirme öncesi çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.....	283
Şekil D.6 : 1984 özelleştirme öncesinde özel sektör çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri	284
Şekil D.7 : 1984 özelleştirme öncesinde kamu sektörü çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri	285

Şekil D.8 : Türkiye’de kuruluş ve özelleştirme yıllarına göre çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.....	286
Şekil E.1 : 1913-1995 yılları arasında Türkiye’de çimento üretimi, tüketimi, ihracat ve ithalatını gösteren tablo..	287
Şekil H.1 : İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de betonarme inşasının haritası..	315

TÜRKİYE’DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI BETONARMENİN İNŞASI

ÖZET

Eğilme ya da çekme kuvvetlerini arttırmak için demir ya da çelik ile donatılmış çimento katkılı yapı malzemesi betonarme, geçtiğimiz yüzyıla damgasını vurmuş, yapılı çevrenin inşasında başrolü oynamıştır. Betonarmenin dünya genelinde kabulü Modern Hareket’in zirvesini yaşadığı iki dünya savaşı arasındaki döneme denk gelir. Altyapı inşası ve yapı endüstrisindeki gelişmeler betonarmenin birçok coğrafyada gelişimini harekete geçirmiştir. Yapılı çevrede geri dönüşü olmayan bir değişim yaratan betonarme kullanımının en radikal sonuçları özellikle Türkiye, Mısır, İran, Hindistan gibi ileri endüstrinin olmadığı coğrafyalarda görülmüştür. Türkiye’de betonarme kullanımı, 1950 onyılıının ortalarına kadar, endüstriyel gelişimin tetiklediği bir uygulama alanında görülmez. Yüzyıl başında kamu ve özel sektörde ilk uygulamalarından sonra, betonarmenin, Erken Cumhuriyet döneminde geçmişe mesafe koyma istencini somutlaştıracak bir öncü rolüne aracılık etmesi beklenmiş, yeni kurulan Cumhuriyet’in kamusal yapılarında kullanılmıştır. Betonarme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye coğrafyasında yaygınlaşmaya başlamış; yüzyılın ikinci yarısı boyunca diğer yapı malzemesi alternatiflerinin uygulama alanlarının büyük ölçüde daralmasıyla, yapı ve konut sektöründe egemen yapı teknolojisine dönüşmüştür. Bu araştırma, betonarmenin Türkiye’de yapı ve konut sektöründe bugün sahip olduğu egemen konumunu hangi süreçlerde kazandığını incelemeyi amaçlamaktadır.

Betonarmenin mimari alanda yaygın kullanımı, genel olarak ‘teknik üstünlüğü’ ile açıklanır. Ancak, farklı coğrafyalardaki mimari kültürler içinde bir malzemenin kullanımı sadece yapısal özellikleri ile değil aynı zamanda mimari öğretiler, inşa pratikleri; politik, ekonomik, ideolojik ve kültürel stratejiler ile ilişkilidir. Bu bağlamda, tez, betonarmenin teknik özelliklerinin yanında, onları da kapsayan söylemsel bir alan olduğu kuramsal varsayımını izler. Teknolojinin toplumsal inşasına ilişkin araştırmacıların da belirttiği gibi, teknoloji toplumsal olarak inşa edilir ya da kültürel olarak yerleşir/gömülür. Bu bağlamda tez, betonarmenin evrensel geçerliliği kabul görmüş bilimsel/teknik, ekonomik ve estetik alanlarının toplumsal oluşumlara/gelişmelere dayandığı temel savını izleyen bir incelemeler dizisi içermektedir. Betonarme mimari ve siyasi alanda ve toplum genelinde kültürel oluşumlar içinde ortaya çıkan karmaşık ilişkiler ağında toplum içine gömülür, kurumsallaşır ve toplumsal hafızaya yerleşerek toplumsal ağ içinde yaygınlaşır. Tez, bu temel savı izleyerek, betonarmenin çarpıcı bir biçimde gündelik hayata giriş yaptığı yüzyıl ortasındaki onyıllara odaklanmakta; betonarmenin Türkiye’de ulusal modernizasyonun ekonomik ve politik gelişmeleri arasında nasıl yaygınlaştığı, merkezi yönetimin uygulamalarında ne tür anlamlar edindiği ve kültürel anlamların/değerlerin bir temsili olarak nasıl ve hangi süreçlerde inşa edildiği sorularına yanıt aramaktadır. Araştırmada betonarmenin mesleki yayın, günlük gazete ve popüler medyada temsilleri, yapılı ve yazılı dünya arasındaki ilişkiler

içinde yorumlanarak ve yapı endüstrisi ve uygulama alanındaki gelişmelerle birlikte değerlendirilerek, tarihsel kaynakların ışığında analiz edilmektedir.

Tezin araştırma sürecindeki bulgular, betonarmenin yayılımını tetikleyen olguların 1945-65 tarih aralığında ortaya çıktığını gösterir. Bu tarihler, betonarmenin Türkiye’de kurumsallaşmasında/süreklilik kazanmasında belirleyici olan bir dizi olay, yasal düzenleme ve uygulamayı kapsar. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, politik ve ekonomik değişim, toplumsal hareketlilik ve kentleşme sürecinde betonarmenin inşasında ve toplum genelinde yaygınlaşmasında dört önemli gelişme söz konusudur: Birincisi yönetimdeki değişimin yansımaları; Erken Cumhuriyet döneminin seküler otoritarizminin yerine geçen pragmatist, popülist bir ekonomi-politik yaklaşımı izleyen Demokrat Parti (DP) dönemindeki büyük ölçekli yatırımlar (altyapı ve yapı üretimine ilişkin siyasi söylemlerin şekillendirdiği üretim alanı); ikincisi mimari söylemlerde değişim (siyasi söylemlerin değişim sürecinde etkileşimli olarak şekillenen mimari söylemlerin uygulama alanını şekillendiren değerleri ve beğenileri); üçüncüsü 1950’lerle başlayan mimari örgütlenme süreci (özellikle konut üretimindeki gelişim); ve dördüncüsü betonarme teknolojisinin halkın gündelik hayatına, popüler yazılı üretim alanına girmesi (mimari söylemlerin toplum genelinde yeniden üretimi). Bu dört alanı birbirine bağlayan toplumsal ağ içinde betonarmeye ilişkin ortak bir anlayış kültürü yerleşir.

Savaş sonrası dönem, modernliğin, modernleşmenin ve betonarmenin anlamlarının değişime uğradığı bir süreci resmeder. Betonarmenin ulus inşasının ideolojik bir aracı olarak Erken Cumhuriyet dönemi kültürel projesinde edindiği anlamlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çözülmeye başlamıştır. Betonarme sosyal amaçlı toplumu şekillendirmeye yönelik projelerden tüketime dayalı bir modernleşme sürecine geçişte, dünya ekonomisinin yeni yapılanma sürecine eklemlenen Türkiye’de DP’nin pragmatist, popülist ekonomi politikasında kapitalist ideolojiyle bütünleşmiş ve gündelik hayatta iyi yaşam standardıyla (good life) ve yeni modern dünya imgesiyle sarmalanmış, ‘refah’, ‘konfor’, ‘ideal yaşam’ kavramlarıyla donanmıştır. Betonarme, Türkiye’de, devlet ve eğitim kurumlarında üretilen ‘bilimsel’ söylemlerin, anonim kalabalığın ‘ortak’ söylemlerine dönüşümüyle, gündelik hayatta artan anlatımsallıklarıyla yaygınlaşmıştır.

Betonarme teknolojisinin gelişmesi ve yayılımında, teknolojinin yayılma kanalları arasında, mimari yazın, eğitim alanı, endüstri alanı, Bayındırlık Bakanlığı gibi devlet kurumları, yabancı yatırımlar ve tüm bu gelişmelerin popüler medyada yansımaları öne çıkmaktadır. Öncelikle, betonarmenin bir yenilik olarak benimsenmesi, bir iradenin, karar mekanizmasının ürünüdür. Yayılım sürecinde ise, toplum genelinde yayılan bir aktör ağı ve ortak söylemler etkili olur. Tezde, betonarmenin ülke ölçeğinde yayılım sürecini etkileyen, betonarme endüstrisi, şirketler ve mesleki alanı içine alan incelemeler yer almaktadır. Betonarme teknolojisinin yayılımı analiz edilirken, coğrafi sınırları aşan zaman dilimi ve coğrafyalarda teknolojinin yayılım süreçleri incelenmektedir. Ticaret ve yabancı yatırımlar, betonarmenin Türkiye’ye gelmesinde ve söylemsel ve uygulama alanlarında yayılımında etkili olurlar. Bu süreçte, yabancı yatırımlar, mühendis ve mimarların uluslararası hareketi ve ticaret, uluslararası etkileşim ortamında betonarme teknolojisinin Türkiye’de gelişimini etkiler. Günlük gazete, mesleki ve popüler dergiler vb. yayınların ve yazarların/mimarların betonarmeye ilişkin bilgi artışını/dolaşımını oluşturan faaliyetleri betonarmenin yayılımında etkili olur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki onyıllar, toplumun betonarme teknolojisiyle temas etmesini sağlayan, popüler kültür ile siyasi ve mimari alan arasındaki sınırların ufalandığı, modernliğin, modernleşmenin ve betonarmenin anlamlarının değişime uğradığı çok katmanlı ve karmaşık bir süreci resmeder. Araştırma, bu çok katmanlı süreci çözümlerken, betonarme üzerinden yapmış olduğu okumayla Türkiye modernleşmesinin bir eleştirisini sunmayı amaçlamaktadır. Moderni temsil eden ve Türkiye'nin yirminci yüzyıl modernleşme deneyiminde coğrafyanın tek ve biricik modern yapı teknolojisine dönüşen betonarme, toplumsal dönüşümlerin mimarlıkla ilişkisini ve içinde yaşadığımız yapı çevrenin gelişimini anlamada bir araç olarak ele alınmaktadır. Araştırmanın, Türkiye modernleşme sürecinden bir kesit vermesi amaçlanmakta, genel olarak modernizasyon süreçlerinin materyal kültür içinden okumalarına bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

CONSTRUCTING REINFORCED CONCRETE IN TURKEY AFTER THE SECOND WORLD WAR

SUMMARY

Reinforced concrete, a building material which is mixed with cement and strengthened by steel or iron, represents the ‘modern’ and takes a significant role in the modernization process in several geographies. It characterizes the last century and plays a leading role in the formation of the built environment. The expansion of reinforced concrete around the world was triggered by both the technological developments in construction industry and urban infrastructure. Creating a change with no return in the built environment, the most radical influences of reinforced concrete appeared in industrially less-developed countries like Turkey, Egypt, Iran and India. The use of reinforced concrete in Turkey until mid-1950s had not been a practice which was triggered by industrial developments. After the early uses of reinforced concrete in public and private sectors at the beginning of twentieth century, reinforced concrete became a part of the modernization project of the New Turkish Republic in the Early Republican Period. It was accepted as a technology that symbolizes a fundamental break with the past and used in public buildings of the Republic, especially in Ankara, the new capital. The leading role of reinforced concrete in built environment in Turkey has emerged following the Second World War in the period of a radical social, technological, political and economic transformation. In this regard, the cultural formations of a shared social understanding connected with the technology of reinforced concrete have spread nationwide as well. In the past 50 years, reinforced concrete has become the dominant material in the building and housing industry, replacing the architectural usage of any other alternative building materials. An examination on the use of building materials in the second part of the twentieth century unveils a striking picture in the change of the building practice: The rate of the new buildings (getting construction permits) built in reinforced concrete system increases from 5.6 percent in 1955 to 90.7 percent in 2000. The purpose of this thesis is to investigate the process in which reinforced concrete gains its deterministic character in building and housing sectors and becomes the dominant building technology.

The emergence of reinforced concrete is usually explained through its technical supremacy. However, the use of a building material in architectural cultures of different geographies is related with not only its constructional characteristics, but also architectural doctrines and building practices as well as political, economic, ideological and cultural strategies. In this regard, the thesis proceeds on the theoretical assumption that, besides the technical aspects of reinforced concrete, there is also a discursive field which embraces these technical aspects. As the sociologists and researchers indicate, the society and technology interact with each other; technology is socially ‘constructed’ or culturally embedded. In this regard, the argument of this thesis is that scientific/technical, economic and aesthetic fields of reinforced concrete, of which universal validity has society wide acknowledged, has been constructed through social interactions. Reinforced concrete has been culturally

embedded in social memory, institutionalized and became widespread through the intricate social networks, in both the architectural and political fields and society wide. The study, following this main argument, focuses on an analysis of the decades in the mid-century in which reinforced concrete has dramatically moved into the daily life, and discusses how the reinforced concrete has dominated the embodiment of economic and political transformation process of national modernization in Turkey. In this research, the representations of reinforced concrete in professional publications/periodicals, daily news and popular magazines are examined through the interpretation of the relationships between printed media and built environment.

Reinforced concrete has become the material of the twentieth century after been settled in social memory with specific meanings, identities and political approaches. Both in Turkey and worldwide, it gains particular values within aesthetics, politics and economics in architecture through specific forms. The visions of reinforced concrete spreads around and expands in daily life in two discursive fields. The first one includes scientific/academic and political discourses and exposes a social ground in relation to its object. The second one is the ‘shared discourses’ of anonymous crowd that is expressions of inter-social exchanges. The ‘visions’ and ‘ideologies’ built within these fields, have influenced building practices of reinforced concrete. Multiple readings/reflections of the discourse and practices have paved the way to the institutionalization of reinforced concrete in architecture.

Architectural writing, architectural education, building industry, public institutions like the Ministry of Public Works, foreign investments and popular media have come into prominence in spreading the paths of reinforced concrete. First of all, embracing the reinforced concrete as an innovation was a product of a decision mechanism and a will-power. However in the process of spreading, the shared discourse and the actor network in the society have had significant roles in the development of reinforced concrete. The study investigates the chain rings containing the professional field, industrial and architectural firms and public institutions (centralized administration). While analyzing the spreading of reinforced concrete, the spreading process is examined within the different levels and fields (time frame and geographies) of the technology. Because, the developments stretched beyond the geographical borders had a direct influence on appropriating the reinforced concrete. The commercial canals, foreign investments supported by the central government and the international movements of architects and engineers have been effective on importing reinforced concrete, its discursive formations and the architectural practice, in international interaction medium. The activities of the writers, architects generating the information increase about the reinforced concrete on the journals and newspapers have influenced the deployment of the technology. Shortly, in this thesis, the facts/developments that produced the pervading instruments of the reinforced concrete (through discursive formations) are investigated and how the narratives have been reproduced and converted by the anonymous crowd in daily life is discussed.

The decades after the Second World War, pictured a complex and multi-layered process providing to contact with the technology of reinforced concrete, disintegrating the borders between political/architectural fields and popular culture and changing the meanings of modernity, modernization and reinforced concrete. Analysing the multi-layered process, this study aims at presenting a criticism of modernization of Turkey through the reading of constructing reinforced concrete. In this context, this study initially presents a brief history and theoretical framework in

the journey of the reinforced concrete in Turkey. Secondly, the re-building of reinforced concrete is presented: in the light of the relation between international style and modernization, it gives examples of specific reinforced concrete buildings and some residential settlements. Finally, it discusses its nationwide cultural reconstruction in discursive readings. This study, unveiling a section in Turkey's modernization process, contributes to interpretations of modernization processes in material culture in general.

Reinforced concrete has emerged with a discourse based on efficiency and economy in architecture and engineering field. Auguste Perret's and Le Corbusier's projects were presented as icons of a new architecture in the first half of the twentieth century. The new architecture has been linked with the use of the new materials - reinforced concrete, in particular. The role of reinforced concrete has generated a deterministic discourse in architecture, contrary to the disintegration in modern art. Reinforced concrete as a material representing modern and its discursive formations expanded in world wide and Turkey has not been an exception. In Turkey, the centralized administration played the role of a paramount entrepreneur in the building stage of reinforced concrete. The governmental enterprises were triggered by the architectural and urban achievements in the West. During the setting up period of the nation-state in the Early Republican period, the technology, had symbolized a radical break from the past and spatialized the modernity project. In the architectural writings, the establishment of Turkey has been a milestone in the discursive production of reinforced concrete. The technical attributions of reinforced concrete, such as it being earthquake proof, fireproof and hygienic, played important roles in the making of a discursive field for new regulations. Despite the presence of an intense endeavor to transfer the technology of reinforced concrete by the educators and institutions in *Arkitekt*, as well as in *Nafia İşleri Mecmuası* (The Public Works Journal), the use of reinforced concrete was not widespread until the mid-1950s.

In post-war Turkey, there were four important steps in the institutionalization of reinforced concrete during the process of social mobility and urbanization of society. At first, the governance model and its surrounding political rhetoric changed: the investments of Democrat Party, based on pragmatist and populist economic policies, replaced secular authoritarianism of the Early Republican period. In this regard, the production field was shaped by a series of political discourses in relation with the infrastructure and building production. Secondly, the architectural discourse was transformed: the previous emphasis of modern in the official rhetoric in architectural production shifted within the changes of political discourses. Thirdly, the architectural legal system and organization was reshaped (the Flat Ownership Act of 1965, put into action in 1966, led the procedure of a large scale social contract that encouraged the current dominance of reinforced concrete in the building industry). And fourthly, the reinforced concrete became part of the public daily life and popular media: the architectural discourse reproduced the technology society-wide. These four steps, interconnected through complicated and multilayered events/developments in the social network, shaped and re-shaped the ways of understandings of reinforced concrete by the society.

Post-war period indicates the transition from railway politics (which was one of the most important discursive instruments for transforming Anatolia into the place of a nation-state) to motorway politics. Along with the involvement of motor vehicles, automobiles into the daily life, the countrywide investments for the constructions of large scale motorway/highway in 1950s, when the cement was quite expensive and

mainly an imported material, was a fact that triggers the state enterprise in cement industry. Despite the orientation of the programs and policies of DP to stimulate private enterprise, the private enterprises fell short and the state took charge as the paramount entrepreneur in the cement industry in a short time. In five-six years, ÇİSAN, the state enterprise founded in 1953, constructed numerous cement plants and let reinforced concrete be the dominant technology in building industry. DP and Adalet Partisi (AP), another political party which was tracing DP's enterprise in cement industry towards modernization in 1960s and 70s, produced influential discourses and invested resources for the production of cement. The policies and investments in cement industry generated the new formation of cities after 1950s.

DP's interest on cement was also seen in the construction of reinforced concrete. In 1950s, 'international style' implied cultural participation to the West, dominated architectural culture and formed the symbolic tremendous prismatic buildings of reinforced concrete in urban scale, in the transition oriented 'internationalization' in political-cultural discourses. In this decade, 'ideological investments' of reinforced concrete buildings was relocated from Ankara to Istanbul as the old imperial capital city. This time, reinforced concrete was on display as the new representation of technology in Istanbul. The construction of large-scale reinforced concrete buildings, with their meticulously selected urban locations, was also proliferated in the other cities. Adnan Menderes, the prime minister of the DP governance, came with a discourse contrary to the Republic revolution and its principals/discourses, and began the 'reconstruction of Istanbul' which is the old imperial capital city against Ankara, the place of Republic revolution.

Urban reconstructions of DP, within the capitalist political economy, were the reproductions of physical space. The construction programs of DP in Istanbul and its territories were absolutely central to capitalist development. Highway constructions and foundations of cement plants, not only reordered the urban spaces, but also reorganized the economic structure and the new fields of enterprise. In this sense, DP's politics/enterprises on urban construction, infrastructure construction, technological developments and vehicles, cement industry and reinforced concrete technology merges with capitalistic ideology. In Turkey, articulated to the new modern/capitalist world, reinforced concrete turned into the main building technology in glorious discursive production and practice through being part of the international style. The capitalist economical enterprises of 1950s brought new buildings and programs to the agenda and a shift from educational/social buildings to commercial ones, as the symbols of internationalization, has started to emerge. Reinforced concrete was in use for constructing hotels, office blocks and bank buildings that has started to take the place of schools, community houses and ministry buildings.

Reinforced concrete is presented as the technology of rationalist approach holding the concepts like efficiency, functionality and economy. However, the descriptive concepts and inherent terms that unite with reinforced concrete couldn't coincide with the reality in Turkey before the mid-1950s while they overlap to the reality of developed countries. The use of reinforced concrete in rationalist approach was a part of modernization program as the new technological tool. In this sense, reinforced concrete was a message rather than architectural rationalism. The reinforced concrete prisms of 1950s with their modernist aesthetics were the products of modern taste/pleasure and a formal choice. Arkitekt is an important professional periodical having influence on discursive formations of reinforced concrete skeleton.

Professionally and society wide, reinforced concrete was equipped with the new concepts like ‘good life’, ‘welfare’, ‘comfort’ and ‘wealth’, functioning as a frame for the new and modern life style through the construction of enormous reinforced concrete prisms sprinkled into the urban areas and multi storey residential areas. Reinforced concrete gained new iconic meanings corroding the old ones, ‘capitalized’ in the DP’s capitalist economy paradigms and ‘anonymized’ in folk/user/consumer/builder hands, in the collective discourses of anonymous crowd, after the Second World War. By the 1965 Flat Ownership Act, reinforced concrete has started to be an ‘economical’ technology in ‘social contract’ aimed at supplying benefits of different social groups like house owner, builder and local government.

To tell the story of reinforced concrete in Turkey depicts not only the development of a building technology but also a turbulent modernization process of a country. Embedded with local meanings, the technology symbolized economic and political transition as well as change in Turkey. The community-wide cultural contact with the reinforced concrete technology met the transformations occurred in the political, economic and social areas of the decade of the 1950s. The meanings of reinforced concrete as a material of Early Republican period for the cultural projects, began to dissolve within populist politics of the DP. When reinforced concrete began to circulate in the popular media, new ways of textual representations as well as interpretations became possible. In the story of the reinforced concrete, what separates the periods before and after the decade of the 1950 is that the transformation of its functions, investors, practitioners, producers and users.

Following the 1950s, reinforced concrete, emerging in residential area dramatically, was broadly criticized. In this process, reinforced concrete formulas exit the representational area and the figuration concerns of the building contractor substitute the figuration concerns of the architect. The fundamentals of this production were the interests and benefits of different groups based on economic factors. Reinforced concrete was used as a tool reducing the construction costs because of its characteristics of stability under any condition. During the second half of the twentieth century, the rhetoric of reinforced concrete went beyond the modernization discourse. The strategic model of the central government and the elite class was transformed. The fast expansion of reinforced concrete eliminated the know-how of other construction materials, and also transformed reinforced concrete into a material representing the loss of previous life styles.

In Turkey, where the dominancy of reinforced concrete continues, the technology deserves a bigger technical repertoire, research and experiment. It is also important to preserve the qualified buildings, which have an important place in the urban/social memory - constructing the architectural culture. The potentialities of reinforced concrete might be searched within the point of view evaluating reinforced concrete in a practical/objective way, not in the well-defined ideological formulas of modernization. This thesis endeavors to comprise a medium/historiography that the reinforced concrete could be considered in an ordinary way (not in a transcendental way) and thus could be an experimental/experiencing technology and its tectonic characteristics could be revealed through different/multiple experiments.

1. GİRİŞ

Bu araştırma, geçtiğimiz yüzyıla damgasını vuran başlıca yapı malzemesi betonarmenin Türkiye’de diğer yapı malzemesi alternatiflerini büyük ölçüde eleyerek, yapı ve konut sektöründe bugün sahip olduğu egemen konumunu hangi süreçlerde kazandığını incelemeyi amaçlamaktadır. Eğilme ya da çekme kuvvetlerini arttırmak için demir ya da çelik ile donatılmış çimento katkılı yapı teknolojisi betonarme, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Batı’da görülen sayısız icatla mimari üretim alanına girmiş, yüzyıl dönümünde dünya genelinde ilk uygulamaları başlamış, modern mimarinin malzemesi olarak kendine geniş bir söylem ve uygulama alanı bulmuş ve yüzyılın ikinci yarısında dünya genelinde hızla yaygınlaşmıştır. Tezin araştırma sürecindeki bulgular, Türkiye’de betonarmenin yayılımını tetikleyen olguların, Batı’daki gelişimlerle ilişkili olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası politik ve ekonomik değişimler sürecinde ortaya çıktığını gösterir. Mısır, İran, Irak, Hindistan, Brezilya gibi diğer Batı-dışı coğrafyalarda da izlendiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında betonarmenin Türkiye’de yayılımı, Batı’yla karşılaştırıldığında yapı çevreinde çok daha radikal ve keskin bir değişimi beraberinde getirmiştir. Yüzyılın ikinci yarısındaki gelişim incelenirse; 1955 yılında yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların malzemelerine göre toplamdaki oranlarına bakıldığında; yüzde 47.3’ünün tuğla, yüzde 19.9’unun taş, yüzde 15.1’inin kerpiç, yüzde 7.4’ünün ahşap ve yüzde 5.6’sının betonarme olarak inşa edildiği Türkiye’de, 2000 yılında yeni yapıların yüzde 90.7’si betonarme, yüzde 8.9’u tuğla, yüzde 0.12’si briket, yüzde 0.1’i taş, yüzde 0.08’i ahşap, yüzde 0.007’si kerpiç olarak inşa edilmiştir (T.C. Başbakanlık DİE, 1997, s.18-19; 2005, s.14, Çizelge G.6).

Neredeyse yarım yüzyıl içinde yapı çevrenin inşasındaki bu büyük değişimin başrol oyuncusu betonarmenin yaygın kullanımı, toplum genelinde kanıksanmış bir olgudur. Hem mesleki alanda hem de toplum genelinde betonarmenin yapısal olanakları, depreme ve yangına dayanıklılık, ekonomiklik, verimlilik vd., betonarmenin olağanüstü yayılımında ve kullanımında güçlü gerekçeler olarak ortaya çıkar. Betonarmenin mimari alandaki varlığı genel olarak ‘teknik üstünlüğü’ ile

açıklanır ve rasyonel bir seçimin ürünü olarak kabul edilir. Betonun çelikle ya da demirle güçlendirilmesi yoluyla elde edilen betonarmeye, bu farklı bileşenler, diğer malzemelerin sahip olmadığı çok sayıda üstünlük getirmiştir. Tezde ortaya konulan sorular bu temel kabulün ötesinde betonarmenin yayılımında etkili olan söylemsel ve kültürel alanı incelemeye yönelik olarak ortaya çıkmıştır: ‘Betonarmenin Türkiye’de bugünkü egemen konumunu sadece yapısal özellikleri ile açıklamak yeterli midir? Betonarme Türkiye’de hangi süreçlerde bugünkü egemen konumunu kazanmıştır? Kültürel oluşumlar içinde mimari öğretilerin, inşa pratiklerinin; politik, ekonomik ve ideolojik stratejilerin betonarme kullanımında/yayılımında ne tür etkileri olmuştur?’ Bu soruların izinde, tez betonarmenin teknik özelliklerinin yanında ve onları da içine alan söylemsel bir alan olduğu temel kuramsal varsayımı izler, betonarme teknolojisinin yayılımında söylemsel ve teknik özelliklerinin rolünü araştırır. Tezin iddiası, betonarmenin mimari ve siyasi alanda ve toplum genelinde kültürel oluşumlar içinde ortaya çıkan karmaşık ilişkiler ağında toplum içine gömüldüğü, kurumsallaştığı ve toplumsal hafızaya yerleşerek toplumsal ağ içinde yaygınlaştığıdır. Tez, bu temel savı izleyerek, betonarmenin çarpıcı bir biçimde gündelik hayata giriş yaptığı yüzyıl ortasındaki onyılların bir çözümlemesine odaklanmaktadır.

Bu çözümleme, tezin araştırma sürecinde beş yıl boyunca sürekli güncellenen ‘betonarme inşa haritası’nın oluşturulması sürecinde şekillenmiş ve netleşmiştir. Araştırma sürecinde betonarmenin Türkiye serüvenine ilişkin, mimari yazın, günlük gazetelerdeki gelişmeler ve merkezi yönetimin karar, uygulama ve yatırımları, oluşturulmakta olan ‘betonarme haritası’ ile karşılaştırılarak izlenmiştir. Türkiye’de betonarme inşasının haritası, ülkeye moderniteyi getirmeyi amaçlayan siyasi söylemlerin yirminci yüzyıl boyunca birbiri ardı sıra ortaya çıkışını resmeder. Yirminci yüzyılda betonarmenin inşası, birçok tarihsel olayın/sürecin izlerinin görülebildiği, Türkiye’nin çalkantılı modernleşme sürecinin tam da merkezinde yer alan bir teknolojiyi betimler. Bununla birlikte ortaya çıkan haritada betonarmenin yayılımı, Türkiye modernleşmesinde yüzyıl ortasında değişen fikir ve mekanizmalara işaret eder. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki onyıllar, toplumun betonarme teknolojisiyle temas etmesini sağlayan, popüler kültür ile siyasi ve mimari alan arasındaki sınırların ufalandığı, modernliğin, modernleşmenin ve betonarmenin anlamlarının değişime uğradığı çok katmanlı ve karmaşık bir süreci resmeder.

Araştırma, bu çok katmanlı süreci çözümlerken, betonarme üzerinden yapmış olduğu okumayla Türkiye modernleşmesinin bir eleştirisini sunmayı amaçlamaktadır. Moderni temsil eden ve Türkiye'nin yirminci yüzyıl modernleşme deneyiminde coğrafyanın tek ve biricik modern malzemesine dönüşen, bu tezin inceleme nesnesi 'betonarme', toplumsal dönüşümlerin mimarlıkla ilişkisini ve içinde yaşadığımız yapıli çevrenin gelişimini anlamada bir araç olarak ele alınmaktadır.

Araştırma betonarmenin inşa sürecine eleştirel bir bakış sunmaktadır, ancak bu eleştirel bakış, betonarmenin kendisine ya da kullanımına ilişkin değil, betonarme inşasının altında yatan modernleşme sürecindeki gelişmelere yöneliktir. Olağan bir teknolojinin diğer alternatifleri büyük ölçüde eleyerek nasıl bu denli yayıldığını anlamaya yöneliktir. Tezde, betonarmenin toplumsal bir zeminde ele alınmasının, teknik özelliklerinin ötesinde kültürel olarak incelenmesinin, diğer malzemeler arasında olağan bir zemine oturtularak değerlendirilmesinin, betonarmenin Türkiye serüvenini daha deneylere açık kılacağı düşünülmektedir. Yapı teknolojilerinin sahip oldukları anlamlarına eleştirel bir gözle bakmanın, yapıli çevrenin inşasında karmaşık ilişkilerin dinamiklerini anlamaya çalışmanın, edinilmiş tek boyutlu anlayışların yıkılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

1.1 Söylem ve Uygulama

Mimari üretimde, yazılı ve yapıli alanlar arası ilişkiler/ilişkisizlikler 'gri' bir bölge olarak tanımlanabilir. Bu gri alanda 'yazılı alan' kimi zaman gerçeklikle örtüşür, kimi zaman gerçeklikten kopuk gerçekliği dönüştürmeye yönelik olarak ortaya çıkar. Araştırmada, betonarmenin yayılımında etkili olan söylem ve uygulama arasındaki ilişki ve ilişkisizlikler incelenecek, toplumsal yaşamı, üretim ortamını ve betonarmenin ortak anlayış kültürünü şekillendiren söylemsel alanlar birbirleriyle ilişkili olarak ele alınacaktır. Tezde, 'yorumlayıcı tarihsel araştırma' yöntemi kullanılarak (Groat ve Wang, 2002), ortaya çıkan söylemsel oluşumlarda yapıli çevrenin yeniden üretimi ve betonarmenin yayılımında etkili olan tarihsel aktörler/olaylar/nesneler arasındaki ilişki kuramsal olarak incelenmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın kuramsal çerçevesi, toplumsal süreçlerin betonarmeye ilişkisi ve yüzyıl ortasında yaşanan söylemsel değişimlerin betonarmenin yayılımı üzerindeki etkilerinin incelemesi konularını kapsar. Tezin yaklaşımında, betonarmenin diğer malzemelerle karşılaştırılarak bir yandan bir modernleşme

sembolü olarak temsili üretimi analiz edilecek, öte yandan (İkinci Dünya Savaşı sonrasında) Türkiye'nin ekonomik ve politik dönüşümlerine paralel olarak altyapı, yapı ve konut inşasında nasıl kurumsallaştığı ve gündelik yapı üretiminde anonimleştiği incelenecektir. Tezde betonarmenin 'inşası' söylemsel olarak (Foucault, 1999; Certeau, 2009) incelenmekte ve Latour'un aktör-ağ teorisi model olarak ele alınmaktadır (2005).¹

Braham ve Hale'in belirttiği gibi, toplum ve teknoloji karşılıklı etkileşim içindedir; teknoloji toplumsal olarak inşa edilir ya da kültürel olarak yerleşir/gömülür ve toplumla birlikte evrim geçirir (2007). Pinch, Bijker, Huhges (1989) gibi teknolojinin toplumsal inşası konusunda farklı teknolojik araçlar/nesneler/sistemler üzerine incelemeler yapan araştırmacıların nesnelerini ele alış biçimlerine paralel olarak; bu tez, betonarmenin evrensel geçerliliği kabul görmüş bilimsel/teknik, ekonomik ve estetik alanlarının toplumsal oluşumlara/gelişmelere dayandığı temel savını izleyen bir incelemeler dizisi içerir. Bu yaklaşımlar içinde teknolojik araçlar/nesneler/ürünler genel olarak Hughes'un yaklaşımında mühendis, bilimci vb. aktörler üzerinden incelenirken, Pinch ve Bijker sosyal çevreye odaklanır (Pinch ve Bijker, 1989). Bu tez araştırması, her iki yaklaşımı ve araştırma alanını kapsayan ve yüzyıl ortasında ortaya çıkan makro ve mikro ölçekteki düşünce ve uygulamalar bütünü ve yatay toplumsal ilişkilerini inceleyen bir yaklaşım ve kurgu içermektedir. Betonarme, sahip olduğu geniş ve zengin iki özelliğinin - söylemsel ve tektonik özelliklerinin - belirleyiciliğinde, modernleşme sürecinde ortaya çıkan bir karmaşık ilişkiler demetinin olumlu koşulları altında toplumsal hafızaya yerleşir, kurumsallaşır ve sosyal ağ içinde yaygınlaşır.

Hall'ın 'temsili' konusunda belirttiği gibi, betonarme, toplumsal oluşumlar içinde, ortak yaşam dünyamız olan kültürü ve kültür dolaşımını şekillendiren temsilleri aracılığıyla toplum genelinde ortak anlamlar kazanır (Hall, 1997, s.1-4). Betonarmenin gündelik pratiklerle bütünleşmesinde, teknoloji, sözselsel ve yazılı

¹ 'Söylem analizi' ve 'aktör ağ teorisi': Birincisi; söylem analizinde, düşünsel ilişkiler sistemi ile gerçek ilişkiler sistemi arasındaki ilişkilerin incelenmesinde, Foucault'nun söylem çözümlemesi ve Michel de Certeau'nun Foucault'nun bir eleştirisini içeren 'strateji ve taktik' kavramları üzerinden aktardığı eleştirel yaklaşımından yararlanılmıştır (Foucault, 1999; Certeau, 2009). İkincisi; tezde Bruno Latour'un 'aktör ağ teorisi'nden yararlanılmakta, aktörlerin - yani insan ve insan olmayan tüm varlıkların (teknolojiden, laboratuvar malzemelerinden insana geniş bir yelpazeyi kapsayan aktörlerin diğer aktörlerle ilişki ağı) kültürel oluşumlar içindeki ilişkileriyle betonarme teknolojisini nasıl yaygınlaştırdığı ve dönüştürdüğü incelenmektedir (Latour, 2005).

Üretimdeki metinleri, kelimeleri, fikirleri, öyküleri, imajları ve onlara verilen değerler aracılığıyla, yani parça parça temsilleri aracılığıyla, anlam kazanır. Betonarmenin temsilleri – görsel imgeleri ve kavramları, kabaca benzer şekilde okuyabilen/yorumlayabilen toplumun, ulusun ya da sosyal grupların paylaşılan değerleri içinde yorumlanır (Zeyrek, 2009, s.27). Hall’un ‘kültürel anlam’ olarak vurguladığı, sosyal/toplumsal pratikleri düzenler, yönetir ve sonuç olarak gerçek, pratik etkilere sahiptir (Hall, 1997). Bir başka deyişle, kültürel anlam, toplumsal yaşamın düzenlenmesiyle belirli kurallar, alışkanlıklar ve normlar oluşturmayı sağlar; ekonomik ve politik yapılanmalarda, merkezi yönetimin kurumsal alanlarında ve gündelik alanda dolaşarak hem yaşamımızı hem de yaşadığımız çevreyi şekillendirir.

Betonarmenin toplumsal inşasında etkili olan kanallardaki olayların/gelişmelerin (mimari ve siyasi alan ve gündelik pratikler) değerlendirilmesinde, Foucault ve Certeau’nun zmlmeleri kısaca tartışılmaya değerdir. 1970’lerde söylem alanında araştırmaların yeni bir boyut kazanmasında etkili olan Foucault’nun ‘The Archaeology of Knowledge’ (Bilginin Arkeolojisi, 1972) kitabı söylem terimini yeni bir zemine taşımuştur (Hall, 1997, s.44; Marcus ve Cameron, 2002 s.10-12; Andersen 2003 s.1; Doltaş, 2009, s.48; Bozkurt, 1988, s.39). Foucault kültürel anlayış ve paylaşılan anlamlar üzerine vurgusunu Saussure ve Barthes’a borçlu olsa da (1990), onun ilgi odağı, söylem yoluyla (dilden çok) bilgi üretimidir (anlamdan çok). Foucault, ‘Bilginin Arkeolojisi’nde söylem analizi için bir metod geliştirmiş, Foucault’nun söylemin kökünde yatan bilgi ve düşünceye, diğer modernist eleştirmenlerden farklı olarak, tarihsel, kültürel ve ideolojik bir tavırla yaklaşımı (Doltaş, 2009, s.49) ve geliştirdiği araştırma metodu, toplumbilimlerde geniş bir kabul görmüştür (Andersen, 2003, s.1). Bu araştırma metodu mimarlık, ekonomik düzen araştırmaları, finansal yönetim ve daha birçok dilbilim dışındaki çeşitli bilimsel araştırmalarda yapılan analizlere esin kaynağı olmuřtur².

² Mimarlık araştırmaları arasında, Marcus ve Cameron’un (2002) ve Crysler’in (2003) basılı yayın araştırmaları son onyılda artan söylem analizleri arasında zgn örnekler arasındadır. Marcus ve Cameron ‘The Words Between The Spaces: Buildings and Language’ (2002) kitabında, metinlerin binalarla ilişkilerini araştırmışlar ve mimari yönetmeliklerden yarışma dokümanlarına geniş bir yazılı alanda mimari ürünlerin söylem analizini yapmışlardır. Benzer olarak, Greig Crysler ‘Writing Spaces: Discourses of Architecture, Urbanism and the Built Environment, 1960-2000’ (2003) kitabında, 1960-2000 yılları arasında mekansal kuramdaki tartışmaları izlemek için Birleşik Devletler’deki beş dergiye incelemiş, yapılı çevrenin temsillerinin söylemsel analizini yapmıştır (Crysler, 2003).

Foucault, kendi bakış açımızı, birbirimizi ve çevremizi düzenlediğimiz gerçeği kuran ahlaki projelerin önemini göstererek, ‘nötr bir konuşma pozisyonu olarak bilgiyi’ sorgular. Bu sorgulamaya göre, iktidar, bakış açımızda, şeyleri, nesneleri daima bizim ilişki içinde olduğumuz, söylem yoluyla ve söylem içinde üretilen, söylemsel nesneler olarak sunar. Bu bağlamda, ‘Bilginin Arkeolojisi’nde arkeoloji bir tarihsel sorgulama metodudur ve belirli bir dönemin ‘bilgisi’nin arkeolojisini yapmaya referans verir. Foucault, bir dönemdeki ‘söylemsel bir pratiği’ kuran ortak kuralları, tarihsel koşulları ortaya çıkarmaya girişmiştir (Bozkurt, 1988, s.42). Kitapta, söylem, formüle edilen ifadelerdir ve söylem analizcisinin arşividir. Söylemsel oluşum ise, ifadelerin bir dağılım sistemidir (Foucault, 1999). Kitapta arkeolojik kazı daha çok bilimsel alanda uygulanmış olsa da, arkeolojik analizin kapsamı onun uygulamasından daha geniş bir alana yayılır. Söylem analizi, bu bağlamda, belli bir yazara ait subjektif birliklerden, bir yazarın diğer yazarı etkilediği ve hepsinin genelleşen etkisiyle ‘çağın ruhu’nu oluşturduğu metinler bütününe çözümlemesidir (Gutting, 1995, s.230). Artzamanlı ve eşzamanlı olarak birbirinden etkilenen metinler, oluşan bilginin toplumsal olarak hafızaya yerleşmesini/gömülmesini sağlar.

Foucault, çalışmalarında normatif iddiaların temelini çürütmek istemiştir. Ancak, kendisinin bile, ‘Bilginin Arkeolojisi’nden sonra özeleştirisinde bulunduğu detaylandırmadığı bir alan vardır: söylemsel ve söylemsel olmayan arasındaki ilişki. Öznel deneyim biçimleri, söylemsel pratikler ve söylemsel olmayan pratiklerin ilişkileri içinde oluşur. Söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar; bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler; söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir (Keskin, 2004). Ancak, Foucault’nun düşünce ve söylem arasındaki ilişkilere bakarken, dışsal faktörleri, yeterince tartışmadığı görülür. Her ne kadar, ifade Foucault’nın yaklaşımında empoze edilen bir şey değil, daha çok toplumsal/kolektif olarak yerleşen olgu/olay/düşünceler bütünü olarak ele alınsa da (Gutting, 1995, s.242), öznenin bir ‘konuşma bilinçliliği’ne sahip olmaması ve bilgi ve iktidar eksenlerinin bir araya gelerek insanlara kendileriyle ilgili hakikatler dayatması yönündeki kabuller, birçok başka düşünür tarafından eleştirilmiştir. Bilginin iktidara bağlı oluşu ve tüm bilginin dünyada uygulanan, gerçek etkilere sahip olması kapalı/çıkışı olmayan bir sistem tarif eder. Bu sistem tarifi, Michel de Certeau’nun eleştirel yaklaşımının odağını oluşturur (2009). Certeau’ya göre, bilgi

oluşumu ve toplumsal hafızaya yerleşmesi, makro ölçekteki olaylar/düzenlemeler/uygulamalarla olduğu kadar, hatta ondan fazla, mikro ölçekteki olaylar/düzenlemeler/uygulamalarla şekillenir.

Certeau, Foucault ve Bourdieu'nun çalışmalarını da analiz ettiği 'Gündelik Hayatın Keşfi: Eylem, Uygulama ve Üretim Sanatları' kitabında (2009), söylemek ve yapmak arasında bir çatlak olduğunun ve bu çatlağın bir tehdit değil gelecek için bir olasılık olduğunun altını çizerek (Certreau, 2009, s.13). Kitap, iktidarın karşısında kentlinin/halkın; üreticilerin karşısında tüketicilerin ve tüketim alışkanlığının pasif kabul edilmesini eleştirir. Kullanıcılar genelde pasif ve disiplin altında olmakla nitelenirler. Certreau'ya göre, Foucault'nun ele aldığı gibi, ideoloji/bilgi/iktidar eksenleri tüm toplumsal oluşumlarda belirleyici olmaz. Certreau iktidarın, anonim kalabalıklar üzerindeki egemenliklerinin gerçek sınırlarını sorgular, anonim kalabalıkların verili düzeni/bilgiyi tersyüz etme ve altüst etme eylemlerinden söz eder. Kitap, Certreau'nun gündelik olana duyduğu inanç üzerine kuruludur. Egemen sınıfın ve iktidarın belirli bir toplum içinde üretilen/dayatılan bilgiyle yayılan düşünce biçimlerinin karşısında, inanılması gereken dogmatik doğruların karşısında, anonim kalabalıklar gösterilenden farklı yollar çizerler. Certreau, egemen düzen içinde kendi yolunu çizmede halkın zekasına ve yaratıcılığına inanır: Egemen düzen, dogmatik doğrular, kurallar ve reçeteler kullanıcılarca/tüketicilerce/halk tarafından eğretilenerek dönüştürülür.

Certeau'nun strateji ve taktik kavramları üzerinden aktardığı, toplumsal bağlar arasındaki birbiriyle etkileşimli alanlar, tezde betonarmenin yayılımında etkili olan gelişmeleri çözümlemeye ışık tutmaktadır (bilimsel ve siyasi söylem ve uygulamalar ile gündelik üretimde yazılı ve yapısal alanda yayılım). Certreau'nun farklı söylemsellikler vurgusundan hareketle, iki türlü söylemsel alan içinde betonarme tasavvurlarının yayıldığı izlenebilir. Certreau'nun 'aydınlanmış söylem' ve 'ortak söylem' olarak adlandırdığı bu söylemlerden (2009, s.66-80) birincisi bilimsel ve siyasi söylemler içerir, diğeri anonim kalabalığa yayılan 'ortak' söylemlerdir. Birincisi betonarmenin ideolojisi olarak tanımlanabilecek alandır. Bu alan hem mimari hem de siyasi söylemleri içeren mimarlığa ilişkin söylemsel oluşumların şekillendirdiği yapı malzemesi seçimi ve uygulama dizisini kapsar. İkincisi, gelişen yapı faaliyeti ve örgütlenmesinde betonarmeye ilişkin söylem ve uygulamaların toplumda yeniden üretilme yolları üzerinedir. Birincisi, nesnesine ilişkin toplumsal

bir neden ortaya koyan söylemselliklerdir, diğeri kitlelerarası değış tokuşun anlatımsallıklarıdır. Bu iki alanda kurulan ‘hayaller’ ve ‘ideolojiler’, toplumsal ölçekte mimari etkinlikler içindeki birçok söylem ve uygulama pratiğini etkiler. Edimsellikleriyle birbirinden ayrılan bu iki alanda, betonarme kendine geniş bir söylem ve uygulama alanı bulur.

Certeau’nun makro ve mikro alanlara ilişkin eleştirel bakışı, kendisinden önceki sosyologların ve felsefecilerin ürettiğı modelleri eleştiren Latour’un aktör-ağ teorisinde ortaya çıkar. İnşacı bir yaklaşımı izleyen, 1970’lerin sonlarından itibaren ortaya çıkan aktör-ağ teorisinde, önceki çalışmalarda yeralan doğa ve toplum arasındaki ayrımı eleştiren yeni bir model oluşturulmuştur (Latour, 1999, s.174; 2005). Aktör-ağ teorisi, olgusal gerçeklerin (facts), bilimsel alanın etkileşimli ortamında nasıl icat ve inşa edildiğini inceler. Buna göre, bilim ve teknoloji alanında bilgi üretimi, karmaşık bir ağ içinde, canlı ve cansız aktörler arasında gerçekleşir (Latour, 2005). Burada, canlı ve cansız, toplum ve doğa arasındaki ayrım ortadan kalkar ve herkes ve herşey (küresel ve ulusal alanda) aynı düzlemde aktör olur (Latour, 2008). Karakutulara benzetilen, nesnel ve nesnel olmayan bu olgusal gerçekler (Latour, 1999), zincir halkaları gibi birbirine eklenilen aktör ağı ile oluşur. Aktörler arasındaki ilişkiler geliştikçe, teknolojik yenilikler diğerkleri arasında öne geçmektedir.

Latour’a göre, insan etkileşimlerini anlamak için doğa ve toplum ayrımı önemsizdir ve makro/mikro ayrımı toplumsal oluşumları anlamaya dair çabaların önünü tıkamaktadır (Latour, 2008, s.34). Latour’un yaklaşımında, makro ve mikro hiyerarşik değıl, heterarşıktır, makro olan mikro olandan daha üstün değıldir. Latour, bu uyumsuz, karmaşık heterojenliği çözümlemeye çabalar ve iyi bir sosyolog olabilmek için, yukarılara çıkmak, daha geniş bir görüş kazanmak ve büyük görünümder derlemenin reddedilmesi gerektiğini savunur: “Sosyologlar, aşağı inin! Daha kör, daha dar, daha da pratik, hatta daha da miyop olun” (Latour, 2008, s.42). Yüksek düzeyleri ve makro yapıları ortaya çıkarmaya meyilli sosyologlar, sayısız ağdan oluşan karmaşık yapıyı göremezler. Diğerk teknolojiler gibi, betonarme teknolojisine ilişkin bir araştırma, makro ve mikro alanlardaki gelişmeleri eşzamanlı izleyebilmeli, söylemsel ve toplumsal nedenlerle ilişkili olarak teknik ve doğal nedenlerin de bir irdelemesini içerebilmelidir.

Betonarme teknolojisinin gelişmesi ve yayılımında, teknolojinin yayılma kanalları arasında, mimari yazın, eğitim alanı, endüstri alanı, Bayındırlık Bakanlığı gibi devlet kurumları ve yabancı yatırımlar öne çıkmaktadır. Öncelikle, betonarmenin bir yenilik olarak benimsenmesi, bir iradenin, karar mekanizmasının ürünüdür. Yayılım sürecinde ise, toplum genelinde yayılan bir aktör ağı ve ortak söylemler etkili olur. Tezde, betonarmenin ülke ölçeğinde yayılım sürecini de etkileyen, betonarme endüstrisi, şirketler ve mesleki alanı içine alan bir inceleme dizisi yer almaktadır. Betonarme teknolojisinin yayılımı analiz edilirken, teknolojinin farklı düzey ve alanlarda (zaman dilimi ve coğrafyalarda) yayılım süreçleri incelenecektir. Betonarme teknolojisinin kabulünde ve sahiplenilmesinde, coğrafi sınırları aşan gelişmeler etkili olmuştur. Ticaret, yabancı yatırımlar ve merkezi yönetim betonarmenin Türkiye'ye gelmesinde ve mimari alanda yayılımında etkili olurlar. Uluslararası etkileşim ortamında yabancı yatırımlar, mühendis ve mimarların uluslararası hareketi ve merkezi yönetimin karar ve uygulamaları betonarme teknolojisinin Türkiye'de gelişimini etkiler. Günlük gazete, mesleki ve popüler dergiler vb. yayınlar ve yazarların betonarmeye ilişkin bilgi artışını oluşturan faaliyetleri betonarmenin yayılımında etkili olur. Bu çalışmada, bilimsel, siyasi ve ticari kurumların, söylem aracılığıyla uygulama alanlarını nasıl düzenlediği incelenecek (betonarmenin yaygınlaşma araçlarını üreten gelişmeler/olaylar) ve betonarmenin kurulan anlatılarının gündelik üretimde nasıl anonim kalabalık tarafından yeniden yazıldığı/dönüştürüldüğü tartışılacaktır.

Tezin izlediği 'yorumlayıcı tarihsel araştırma' yaklaşımı bağlamında ve araştırmada yapılan söylem çözümlemesinde, ifadelerin orijinalliği ve sıradanlığı önemsenmeksizin araştırma dönemindeki örüntüleri okuyabilmek için güncel yazılı ve sözlü ifadeler açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırma alanı, modernleşme sürecinde ortaya çıkan ifadelerin birbiri ile eşzamanlı ya da artzamanlı oluşturduğu ilişkilerin örüntülerini/çokluklarını kapsar. Bu örüntüler, siyasi, mimari alan ve popüler medyayı içine alan geniş bir yazılı dünyaya yayılır. Tezde, betonarmeye ilişkin kavramlar ile betonarme arasındaki güçlü ya da gevşek bağlar ortaya çıkartılmaya, varolan/varolmayan ifadelerin nedensellikleri tartışılmaya çalışılmıştır. Betonarmenin egemen bir yapı teknolojisi olarak ortaya çıkması/dönüşmesi için gerekli şartların ve diğer yapı malzemelerinin arasında nasıl egemen konuma geldiğinin cevapları aranmaktadır. Araştırma sürecinde ortaya çıkan soruları

sıralamak gerekirse: ‘Betonarme ve diğer yapı malzemeleri hangi kavramlar üzerine kurulmuştur? Bu kavramlar malzemeye içkin midir? Betonarme nasıl meşruiyet kazanmıştır? Yapılı çevreyi anlamlandırmada ne tür anlamlar edinmiştir? Basılı yayında betonarmeye ilişkin yazılı üretim, hangi dönemde neyi sunmuş neyi sunmamış, neyi öne çıkartmış neyin üzerine örtmüş ve betonarme söylemlerini nasıl dönüştürmüş, uygulama alanında yaymış ve görünür hale getirmiş, toplumdaki farklı ekonomik ve sosyal sınıflar arasındaki iletişim/etkileşim ortamında, nasıl çalışmıştır?

Bu sorular ışığında, tezde, diğer yapı malzemelerinin söylemsel üretimleriyle karşılaştırılarak, betonarmeye içselleştirileni ortaya çıkartmak, diğer yapı malzemelerinin yanında ya da ‘diğerlerine göre kurulan’ betonarmenin söylemselliğini tartışmak, yani kısacası bir dışsallık alanı içine yerleştirilmesi yoluyla betonarmenin yayılım nedenlerini tartışmak amaçlanmaktadır. Bu dışsallık alanı, toplumsal ilişkilerin/ağın içinde yeralan kurumlar, yatırımlar, süreçler, mimari anlayışlar, uygulama teknikleri, yapı malzemelerini sınıflama tiplerini/seçimlerini kapsar. Tezde, bu ilişkiler ortaya konmaya çalışılarak, betonarmenin içkin rasyonelliğinin/teknik üstünlüğü kabulünün ötesine geçildiğinde, yeniden oluşan bir betonarme inşa haritasının yorumlanması amaçlanmaktadır. Bu çözümlemede ortaya çıkan araştırma alanları ve tezin oluşumunda etkili olan kaynaklar, 1.2 altbaşlığında detaylı biçimde sunulmaktadır.

1.2 Araştırma Alanı

Betonarmeye ilişkin mevcut yayın ve araştırma alanına kısaca göz atacak olursak; betonarme, moderniteyle ilişkisi içinde, özellikle son yirmi yılda birçok araştırmada ‘yeniden incelenmiş ve irdelenmiştir’. Betonarmenin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında başlayan modern serüvenini, icat ve uygulamalarını inceleyen kaynaklar, teknolojinin bugüne uzanan söylemsel oluşumlarını kavramaya ışık tutmuştur. Erken yirminci yüzyılda çimento ve betonarmenin modern kapitalist dünya düzeninde endüstriyel gelişimleri ve endüstriyel şirketlerin tarihi üzerine yayınlanan araştırmalar, özellikle betonarme aktörlerinin birer incelemesi olarak Simonnet’in Fransa’daki beton üreticilerine odaklandığı araştırması (2001), Cusack’ın İngiltere’de betonarmenin erken dönemini aktaran araştırması (1986) ve Saint’in mimar ve mühendis aktörlerinin tarihsel incelemesi (1991; 2007), betonarmenin gelişimini okumak açısından yararlı kaynaklar olmuşlardır. Simonnet’in Hennebique

firması üzerine araştırması (2001), betonarmeyi sadece mimar ve mühendis aktörlerinin değil, teknik eğitim almamış müteahhitlerin ve yapı ustalarının malzemesi olarak tartışması, betonarmeyi toplumsal bir zeminde değerlendirmeye çalışan bu tez için aydınlatıcı bir kaynak olmuştur.

Betonarmenin, mimari yazında ayrıcalıklı bir konum edindiği, yüzyılın ilk yarısındaki yazılı üretimi, Yeni Mimari'nin söylemleriyle zirveye ulaşır. Betonarme, Yeni Mimari ile özdeşleştirilen bilimsel, toplumsal ve mimari gelişmenin evrimsel bir sonucu olarak görülür ve mimari yazında bir mitosa dönüştürülür (Giedion, 1928; Collins, 1959). Giedion, avangardist dönemin mimarlık ruhunu ve betonarmeye bakışını coşkulu anlatımıyla sunar (1928). 1995'te Giedion'ın yazılarının yeniden yayınlandığı edisyonda giriş bölümünü yazan Georgiadis, Giedion'ın anlatımında yeni malzemelerin – betonarme ve çeliğin, edindiği güçlü konumu kullanılan kavramlarla birlikte, kavramların 'kurgusal ve kaygan zeminini' aktararak değerlendirir (1995). Georgiadis'in yorumları ile birlikte, betonarmenin Batı'da gelişimlerini anlamak açısından, Legault'un, erken yirminci yüzyılda Fransa'da betonarme malzemesi üzerine mimari yaklaşımları incelediği tezi (1997), betonarmenin erken dönemindeki söylemsel alanına ışık tutmuştur. Slaton'un Amerika'da erken dönem betonarme yapıların inşasında bilim ve ticaretin işbirliğine dayalı gelişimini aktardığı araştırması (2001), farklı coğrafyalarda betonarme teknolojisinin sadece söylemsel değil ekonomik faktörlere dayalı gelişimini anlamada yararlı olmuştur.

Yirminci yüzyıl ortasında beton(arme) tarihine ilişkin önemli bir yayın Peter Collins'in 'Concrete' kitabıdır (1959). Collins kitabında beton ve betonarmenin gelişimine ilişkin ayrıntılı bir tarihçe sunar, ancak bununla birlikte, beton tarihini, tek bir mimarla, Auguste Perret ile özdeşleştirerek yazar. Adrian Forty (2012) ve Kenneth Frampton'ın (2004) da dile getirdiği gibi, Collins'in kitabı, döneminin en yanıltıcı yayınlarından biri olmuştur. Özellikle Le Corbusier ve Auguste Perret isimleriyle anılan betonarme, yirminci yüzyıl boyunca mimarlık dergilerinde, mimarların yapılarının sunumlarıyla devam eder. Modern mimarlık tarihine ilişkin kaynaklar kapsamlı birer beton(arme) yapı listesini estetik ve strüktürel olanaklarıyla inceler (Banham, 1966; 1986). Betonarme, mimari yazında artan üretimlerle, diğer malzemeler arasında öncelikli bir konum edinmeye başlamış, betonarme tarihi mimari yazında olağan bir yapı malzemesinin gelişim ve uygulamalarını

resmetmekten çok, betonarmenin diğer malzemeler arasında edindiği ayrıcalıklı konumu güçlendirmiştir.

Adrian Forty'nin, bu tezin araştırma sürecinin sonuna doğru yayınlanan 'Concrete and Culture' kitabı (2012), diğer kaynakların yanında, tez için ayrı bir öneme sahiptir. Forty'nin, dünya genelinde çeşitli coğrafyalarda, farklı kültürel oluşumlarda beton(arme)nin moderniteyle ilişkisi içinde anlamlarını ve kullanımlarını sunduğu kitabın kendisi, betonun tarih yazımına ilişkin bir eleştiri niteliğindedir. Forty'nin, kitabın başında vurguladığı gibi, beton sadece mimar ve mühendislerin değil, politikacılardan yapı ustalarına, film yapımcılarından girişimcilere kadar farklı toplumsal kesimlerin deneyimlediği/ilgilendiği bir yapı teknolojisidir (2012). Kitap her ne kadar mimari uygulamalara odaklansa da, kitap sayfaları boyunca satır araları toplumsal/kültürel oluşumları işaret eder. Betonarme, farklı coğrafyalarda kimi zaman politik bir malzeme olur, kimi zaman ulusun malzemesi, dinin malzemesi, kimi zaman da gecekonducunun malzemesi olur. Forty'nin beton tarihi sunumu, olağan bir malzemenin farklı anlayışlar/kullanımlar içinde yirminci yüzyıl boyunca nasıl hareket ettiğini/kabuk değiştirdiğini resmeder. Beton kimi zaman 'modern' kimi zaman 'modern olmayan' olarak kabul görür (Forty, 2012, s.34-40). Betonarme farklı anlamlar arasında salınır. Forty'nin kitabı, betonarmenin Türkiye'deki gelişimini (edindiği rolleri ve anlamları) tartışan/sunan bu tezin yaklaşımı ile bir paralellik içerir ve benzer bir bakış açısıyla betonarmenin Batı-dışı coğrafyalardaki kullanımını değerlendirir. Bu anlamda, Forty'nin araştırmasını okumak, tez sürecinin sonuna denk gelmiş olsa da, bu araştırmanın bakış açısının netleşmesinde etkili olmuştur.

Tezin araştırma alanına ilişkin Türkiye'de en önemli araştırma, 2002 yılında Ali Cengizkan tarafından yayınlanmıştır (2002a). Cengizkan'ın, özellikle konut üretimine odaklandığı ve yapılı çevrede söylemsel oluşumları incelediği araştırmaları/makaleleri, betonarmenin gelişimini ve edindiği rolleri kapsamlı bir biçimde tartışmaktadır (2002a; 2002b; 2004). Türkiye'de betonarmenin yayılımının nedenleri üzerine, teknik özelliklerinin ve ekonomiklik açıklamasının/savunusunun ötesinde, Foucaultgil yöntemle söylemsel oluşumlarına ve çimento endüstrisindeki gelişime odaklanan ve betonarmenin 'söylemsel ve tektonik belirleyiciliği' güdümünde konut üretimi'ni inceleyen Cengizkan, tez için ve bu alandaki araştırmalar için önemli bir eleştirel bakış sunmaktadır (2002a). Tez, Cengizkan'ın

bakış açısına paralel olarak betonarmenin söylemsel ve tektonik özelliklerinin rolünü incelemekte, bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında popüler medyayı da içine alan daha geniş bir alanda betonarmenin Türkiye genelinde altyapı, yapı ve konut sektöründe yayılım nedenlerini ve gündelik üretimdeki yansımalarını tartışmaktadır.

Tezin araştırma alanı kapsamında, betonarmenin söylemsel oluşumlarını incelemek için, 1931’de yayına başladığı dönemde ilk ve tek mesleki mimarlık dergisi olan Arkitekt (1934’e kadar Mimar) önemli bir kaynak olarak incelenmiştir. 1931-1981 tarih aralığında çıkan uzun soluklu dergi, betonarmenin mimarlıktaki egemen konumunun nasıl ortaya çıktığını incelemeye bir tartışma zemini oluşturmuştur. Arkitekt ile birlikte 1934 yılında yayına başlayan Nafia İşleri Mecmuası, altyapı inşası ve kurumsal yapıların inşasında betonarmeye ilişkin devlet politikalarını izlemek açısından incelenen bir diğer süreli yayındır. Her iki dergi de, betonarmenin eğitim ve devlet kurumlarında söylemsel üretiminin ve uygulamalarının hangi sosyo-politik ortamda ortaya çıktığını, betonarmenin Türkiye’de kabulünde hangi terimlerle, kavramlarla sunulduğu/açıklandığını, betonarmenin nasıl tanıtıldığını, hangi pratiklerde tartışma alanı oluşturduğunu görmeyi sağlar.

Tezde İkinci Dünya Savaşı sonrası onyıllara odaklanılmasına, bu dönemin seçimine ve incelenmesine değer kılan şey, savaş sonrası onyılların altyapı inşasından yapı ve konut inşasına, toplum genelinde betonarme kültürü ile temas etmeyi sağlayan geniş ve çok parçalı bir görsel kültürel oluşum sunmasıdır. Savaş sonrasında hızla artan betonarme üretimini kavramaya yönelik olarak, mimari ve siyasi alanın yanında betonarme kültürünü besleyen popüler medyanın bir incelemesi kaçınılmaz olarak tezin çalışma alanına eklenmiştir. Bu bağlamda, tezde, mesleki ve devlet kurumlarının yayınlarının yanında, popüler medyada betonarmenin söylemsel üretimi incelenmiş, Milliyet gazetesi ve Hayat dergisi taramaları yapılmıştır. Bununla birlikte, dönemin belediye yayınları, devlet kurum ve şirketlerinin belgelerini incelemek için Cumhuriyet Arşivi, şirket reklamları, yapı endüstrisi alanındaki şirket birliklerinin arşiv ve kaynakları, teknik raporlar, yasa ve yönetmelikler, dönemin istatistik bilgileri, (İTÜ) öğretim kılavuzları ve çeşitli mimari kitaplar/araştırmalar incelenen diğer kaynaklardır.

Araştırmada, betonarmeye, diğer malzemelerle aynı derecede, belirli bir mesafeden bakılmaktadır. Bu bakış açısı, betonarmeyi (ve diğer yapı teknolojilerini) olağan bir

yapı teknolojisi olarak inceleyebilme özeni içinde değerlendirilmelidir. Bu bakış açısının izinde tez, betonarmeye ilişkin egemen tarih yazımına bir eleştiri niteliği taşır ve betonarmeye aydınlanmacı geleneğin egemen tonundan farklı bir ilişki kurmaya çabalar. Mimari alanda yerleşmiş yaygın bakışta, betonarme; seçkin, tekil mimari üretimlerde yüceltilirken, anonim kalabalığın faaliyetlerinde değer kaybeder. Tezde betonarme mimari ürünlerle sadece mimar aktörü tarafından belirli bir estetik ve tasarımsal kaliteyi içeren önemli, tekil mimari üretimler kastedilmemekte, aynı zamanda mimari etkinliklerde birçok mimarlık aktörünün içinde yer aldığı yapı üretim süreçleri ve sonuç ürünleri de sorunsallaştırılmaktadır. Ayrım yapılmaksızın tekil ve çoğul betonarme yapı üretimi ve süreçlerinin bu incelemesinde amaç, toplum genelinde betonarmenin ‘inşa’sını şekillendiren toplumsal oluşumlara odaklanılmasıdır. Bir başka deyişle, geniş bir çerçeve içinde, üretilen yapıyı çevreyi anlamak ve anlamlandırabilmek için ‘tekil, önemli’ yapılara ayrıcalık tanıyan bir tarih anlayışının sınırlarını aşmak hedeflenmektedir. Tezde, betonarmenin toplumsal dinamiklerinden soyutlanarak aktarıldığı (sadece mimar ve mühendis aktörlerinin söylem ve uygulama alanı içinde) egemen mimarlık tarih yazımından ayrılarak, şimdiden geçmişe bakış açımızı değiştirmenin ve yeniden yorumlamanın, bir eleştirel kapı aralayacağı umulmaktadır.

Hem ‘önemli, tekil, kamusal’ yapı üretiminde hem de anonim üretimde betonarme kullanımının toplum genelinde yerleşen/gömülen ortak bir kültürel anlayışı nasıl oluşturduğunun izleri sürülürken, sınırlı bir okuyucu grubuna ulaşan, 1930’lardan itibaren ‘yeni mimari’ anlayışın savunusunu içeren Arkitekt dergisi ile birlikte, betonarmenin popüler medyadaki temsilleri de incelenmektedir. Sadece Arkitekt dergisi üzerinden yapılacak bir araştırma, hem sınırlı kalacak hem de ‘içeri alınan’ ve ‘dışlanan’ yapıları ve bu tavrın nedenlerini tartışmayı olanaksız kılacaktır (Ergut, 2010). Her ne kadar, tezin en önemli başvuru kaynağı sürekliliği ve mimarlık ortamındaki önemli varlığı açısından Arkitekt dergisi olsa da, popüler medyadaki yansımalarla birlikte değerlendirilen bir okuma, betonarmenin çeşitli ve farklı toplumsal kesimlerce anlamlandırılma biçimlerini görebilmeyi olanaklı kılmaktadır.

Türkiye’de mimari alanda yapılan tarihsel araştırmalara bakıldığında; Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde betonarme kullanımı hem tekil mimari üretimler üzerinden hem de dönemin mimari kültürel oluşumları içinde incelenmiş (Uzun, 2008; Hastaoglou-Martinidis, 2011; Aslanoğlu, 2010; Bozdoğan, 2001), tezin

odaklandığı 1950’ler mimari kültürü Sibel Bozdoğan (2008; 2012), Ela Kaçel (2007; 2011) ve Uğur Tanyeli’nin (1998) araştırmalarında detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu kaynaklar, tez için, önemli birer başvuru kaynağıdır. İpek Akpınar’ın İstanbul’un yeniden inşasına odaklandığı araştırması (2003), dönemin mimari ve toplumsal gelişimlerini izlemek açısından Yıldız Sey’in Türkiye çimento tarihini sunduğu kitabı (2003) betonarmenin endüstriyel gelişimini incelemek açısından kaydadeğer diğer kaynaklardır.

Kısaca; tez betonarme yapıların içinde yer aldığı yapı çevreyi, bu yapılarla etkileşim içinde olan, bu yapıların içinde ve çevresinde yaşamlarını şekillendiren tarihsel aktörlerin ve anonim kalabalığın gözüyle kentsel mekanların yazılı dünyasını ve okumalarını inceler. Bu bağlamda, tez, betonarmenin yayılımını toplumsal bağlamı içinde değerlendirirken kenti ve yapıları bir metin olarak okur ve betonarmeyi toplumsal yaşamın bir nesnesi olarak ele alır. Kentsel mekanın ve betonarme teknolojisinin/uygulamalarının bir metin olarak okunmasının ve yaydıkları söylemlerin hangi kavramlar üzerine kurulduğunun incelenmesinin betonarme ve diğer yapı malzemelerine yeniden bakmayı, yeni sorular ortaya koymayı olanaklı kılacağı umulmaktadır.

1.3 Betonarmeyi ‘Yazmak’ ve ‘Okumak’

Betonarme, çoğunlukla kum ve çakıl gibi agreganın çimento ve suyla birleştirilmesiyle elde edilen ve hazırlandığında sıvı bir hamur biçimine gelen basınca dayanıklı betonun, eğilme ve çekme kuvvetlerine karşı dayanımını arttırmak amacıyla demir ve çelik donatıların yer aldığı kalıplar içine dökülmesi ve kurumaya bırakılmasıyla inşa edilir. Kalıplara dökülerek elde edilen bu tek parça kütle, etkileyici bir sertlik ve dayanım özelliği gösterir. Bu özelliğiyle, yüzyıl başında kimi zaman ‘yapay taş’ olarak nitelendirilen beton, prefabrikasyon ya da hazır beton gibi fabrika üretimleriyle hazırlanıp şantiyeye getirilebileceği gibi, şantiyede kalifiye bir işgücü gerektirmeden de hazırlanabilir bir özellik taşır. Ahşap veya çelikte olduğu gibi bir montaj gerektirmeyen inşası ve tüm yapıyı tek parça kütle olarak oluşturabildiği plastik yapısı, kısaca ‘kolay uygulanabilirliği’ betonarmeyi toplum genelinde farklı gruplarca tercih edilen/sahiplenilen bir teknolojiye dönüştürür. Betonarmenin yapısal olanakları hem bilimsel olarak savunulur, hem de bilimsel alan dışında uygulama alanındaki oluşumlara uygun gelir. Bu anlamda, betonarmenin

modernleşme yönünde bilimsel ve ideolojik savunuları teknolojinin yaygınlaşma araçlarını üretmiş, öte yandan betonarme ‘bilimsel gelişme ve modern üretim yöntemlerinden’ bağımsız gelişen bir inşa pratiği içinde yaygınlaşmıştır. Betonarme teknolojisinin toplumsal inşasında, kabulünde ve gelişiminde, mimari etkinlikleri şekillendiren politik ve ekonomik aktörlerin; mimar ve mühendislerin, tarihçilerin ve müteahhitlerin, yapı endüstrisindeki şirketlerin, mal sahibi ve yerel yönetimlerin içinde yer aldığı geniş bir aktör yelpazesi vardır. Bu kalabalık grup kendi ekonomik çıkarları ve ideolojik stratejileri için bazen ortak bir paydada buluşan ya da farklılaşan nedenlerle betonarmenin inşasında çeşitli roller paylaşırlar. Betonarme teknolojisi hem toplumsal olarak inşa edilir hem de toplumsal oluşumlara uygun gelir. Bu süreçte, betonarme üzerine ‘yazan’ların kullandığı tanım ve kavramlarla, toplum genelinde betonarmeyi ‘okuyan/yeniden yazanların’ malzemedeki gördükleri her zaman birbiriyle örtüşmez. Betonarmeyi ‘yazmak’ ve ‘okumak’ arasındaki farklılıklar, Türkiye’nin çalkantılı modernleşme sürecinde, Batı’ya göre daha keskin olarak ortaya çıkar. Tezin kurgusu, modernleşmeye özgü çatışmalarla gelişen inşa süreçlerini çözümler. Bu kurguyu aktarabilmek için, tezin odaklandığı dönem ve içinde barındırdığı oluşumlara kısaca değinmek gerekli görünmektedir.

Betonarmenin dünya genelinde ve Türkiye’de yaygınlaşması, betonarmenin modernite ile ilişkisine uzanır. Bir yapı teknolojisi olarak betonarme seçimi/tercihi, modernleşme ile doğrudan ilişkilidir. Betonarmenin, yüzyılın ilk yarısında ve özellikle 1950’lerden itibaren dünya genelinde modernleşen ülkelerde görülen radikal yayılımı, modernleşme ve modernlik arasındaki ayrıma uzanır (Dellaloğlu, 2012). Betonarme Batı’da bir iradede çok bir sürecin malzemesi olarak kendi deneyim, ekonomik ve toplumsal değişim sürecinde gelişirken ve yayılırken, Batı-dışı coğrafyalarda daha çok bir siyasal projenin parçası olarak inşa sahnesine girer. Bu sahnede, betonarme, bir iradenin/geçmişe mesafe koyma istencinin malzemesi, devletin taleplerini izleyen kurumsal, toplumsal harekete dayanmayan, sembolik bir malzeme olarak yapı malzemeleri arasında tercih edilmeye başlanır. İnşa sahnesine girdiği yüzyılın ilk yarısında bir toplumsal, mimari ihtiyaç olmaktan çok, modern temsil eden malzeme olarak, devletin/modernleşmecilerin/aydınların ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştır. Dellaloğlu’nun belirttiği gibi, modernlik ve modernleşmeye ilişkin bu ikili tanımlamalar indirgemecidir ve Batı’da modern olmanın hiçbir proje

boyutunun olmadığı söylenemez ancak, eğilimlere göre Batı-dışı coğrafyalarda daha çok bir projeyi Batı'da daha çok bir süreci işaret eder (Dellaloğlu, 2012, s.158).

Modernlik değişim kavramıyla bütünleşen bir süreci tarif ederken (Heynen, 2011), Batı-dışı coğrafyalarda modernleşmek ise, bir tür atıp almak, transfer etmek üzerine kuruludur (Dellaloğlu, 2012). Eskiye atıp yerine yeniye almak üzerine kurulu modernleşmenin anlayış kültürü içinde betonarme, Türkiye'de taşın, ahşabın ve kerpice yerine geçen yeni teknoloji olarak kabul görmüş ve sunulmuş; geleneksele karşı modern tartışmalarında yer bulmuş, özellikle dönüştürülmesi gereken taşralılığı, fethedilmesi gereken kerpice karşı modern, yeniye, bilimsel olanı temsil etmiştir. Bu süreçte, betonarme, Türkiye coğrafyasında diğer alternatifleri eleyerek coğrafyanın neredeyse tek modern malzemesine dönüşmüş, yaşadığımız yapı çevreyi neredeyse tek başına belirleyen bir yapı teknolojisi olmuştur. Batı ise, Türkiye gibi modernleşen ülkelerde yaşanan bu radikal değişim sürecini yaşamamıştır. Batı kendi geleneklerini terketmek zorunda kalmamıştır. Birçok Batı-dışı coğrafyada görüldüğü gibi, Türkiye'de de, modernleşmenin yolu gelenekselden kurtulmayla başlar, modernleşmek için geçmişten tamamen kopmak gerekir. Batı-dışı coğrafyalarda modernleşme, Batı ile eşdeğer görülür, modern olarak görülen model alınır (Dellaloğlu, 2012). Modernleşen coğrafyalarda betonarmenin hikayesi, Batı'dan daha ironik, daha yıkıcı, radikal ve keskindir. Dellaloğlu, Batı-dışı coğrafyalarda modernleşme sürecinin, Batı'daki modern serüvenlerin bazılarını abartarak onlara yoğunlaşmak olduğunu altını çizer. Teknolojik gelişme ve modern simgeleyen betonarme bu abartılmış yoğunlaşmalardan biri olarak yorumlanabilir. Yapı teknolojisi alanında modernleşmenin reçetesi betonarme olmuştur.

Bu süreçte, betonarme bilimsellik söylemlerinde meşrulaştırılırken, yapı malzemelerinin hepsi yeniden nitelenmiş ve kategorik olarak ayrılmıştır. Modernleşmenin anlayış kültürü, 'varolan' malzemelerin uygulamaları üzerine araştırma ve geliştirme yapmak değil, onları kimi zaman ortadan kaldırmaya/yasaklamaya dayalıdır. Bu anlayışta, betonarme evrensel geçerliliği kabul görmüş bir mimari/toplumsal ihtiyaç olarak görülmüş, malzeme kullanımlarının bir birikime ve sürece dayalı olduğu düşünülmeden, betonarmenin yaygınlaşması yönünde yatırımlar yapılmıştır. Modernleşmenin anlayış kültürünün bir parçası olan yıkıp/yapma, atıp/alma eylemleri içinde, yapı malzemeleri geleneksel modern ayrımında yeniden birbirine göre kurulmuş/yazılmıştır.

Merkezi yönetim ve aydınların modernliğe yetişme ve ulaşma arzusu/hırsı ve modernleşme sürecindeki acelecilik, betonarmenin yaygınlaşmasında etkili bir ortam yaratmış, yirminci yüzyıl boyunca farklı ideolojik iklimlerde merkezi yönetimler kamusal yapılarda betonarmenin kullanımında aktif olarak yer almıştır. Türkiye’de betonarmenin modern serüveni, Batı’daki ilk deneyimlerle yaklaşık olarak eşzamanlı ortaya çıkar. Özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında icatları geliştirilen betonarme, Avrupa ve Amerika’da yapılan sayısız deneyle ve alınan patentlerle, mimari kültüre çelikten sonra ikinci strüktürel yenilik olarak girmiş; küreselleşmenin ivmelendiği, sermayenin serbestçe dolaşıma girdiği ve yeni ulaşım olanaklarıyla yeni dünyalara yöneldiği ondokuzuncu yüzyılın son onyıllarından ve yirminci yüzyıl başından itibaren, Avrupa dışına açılan beton/betonarme firmalarının tanıtımlarıyla dünya genelinde ilk uygulamaları başlamıştır. Batı-dışı coğrafyalarda betonarme, Batı’daki gibi endüstriyel üretimle kapitalist düzenin yarattığı değişimin ortaya çıkmadığı bir süreçte görünür olmaya başlamıştır. Benzeri şekilde Türkiye’de de, merkezi yönetim, büyük bir girişimci ve yatırımcı olarak betonarmenin inşa sahnesine girmiş; bu girişimler Batı’da beliren gelişimlerle tetiklenmiştir.

Betonarmenin dünya genelinde kabulü, iki dünya savaşı arasında modernist mimarlığın etkili söylemsel üretim sürecine denk gelir. Betonarme, modernist mimarlığın verimliliğe ve ekonomikliğe dayalı söylemleriyle bütünleşir ve modern simgeleyen malzeme olur. Auguste Perret’nin Franklin Sokağı’ndaki apartmanı (1903-04), Tony Garnier’nin Cite Industrielle projesi (1901-04) ve Le Corbusier’nin Domino Evi (1914-16) ortaya çıkan yeni mimarinin ikonları olarak sunulur. Yeni Mimari, temelde yeni malzeme betonarme kullanımıyla ilişkilendirilen, evrimsel bir sürecin sonucu olarak tanımlanmaya başlanır. Betonarmenin bu rolü, deterministik bir söylem oluşturur (Legault, 1997, s.6); betonarme, sanat alanındaki modern çözülmeye karşıt olarak, yaratılan mekanlarda durağan ve tanımlayıcı bir düzleme taşınır.

Mimari yazın eşliğinde, modern mimari üretimin somut etkileri, Batı’da olduğu kadar, Batı-dışı coğrafyalarda da yayılmıştır. Betonarme, belirli biçimsel kalıplar içine yerleştirilmiş, hatta bu kalıp ve kabukları üreten yapı teknolojisi olmuştur. Bu özelliğiyle betonarme, zaman kavramına bir direnç özelliğiyle değerlendirilmiş, değerlendirilmiştir. Mimari kültürde geniş yankı bulan ‘Yeni Mimari’ ve teknolojisi betonarme, Türkiye’de de hem yazılı alanda hem de uygulamada, mimari bir metin

oluşturmanın ve toplumu ve kenti bir metin olarak oluşturmanın çokbiçimli etkinliklerine dahil olmuştur.

Betonarme icat sürecinden itibaren beton üreticilerince ve yirminci yüzyılda hem mesleki alanda hem de merkezi yönetimde yapısal özelliklerine yapılan vurgu yoluyla savunulur ve yüceltilir. Betonarmenin bilimselliği malzemenin kullanımında tartışılmaz/meşru bir zemin oluşturur (Simmonet, 2001; Slaton, 2001). Bu vurgu, Türkiye’de de yansımalarını bulur, yüzyılın ilk onyıllarında Osmanlı’da sivil ve kamusal yapılardaki ilk uygulamalarıyla başlayan betonarmenin modern serüveni, yazılı alanda, yapısal özelliklerine yapılan vurgu eşliğinde gelişir. Yeni Mimari’nin zirvesini yaşadığı iki savaş arası döneme denk gelen, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve ulus inşası, mimari yazında betonarmenin söylemsel üretimini içine alan çok daha geniş ve gürültülü bir sahnenin ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktasıdır (Cengizkan, 2002a; 2004; Bozdoğan, 2001).

Betonarmenin Türkiye’de Erken Cumhuriyet döneminde (teknik özelliklerine dayalı) yazılı inşası, dönemin ekonomik ve endüstriyel gelişmelerinden bağımsız (betonarme bu dönemde lüks malzeme kategorisine girer) bir tiyatro sahnesi oluşturur. Bu sahnede betonarme, ‘anlamını’ gerçekliğe yaptığı göndermeden kazanır, bir başka deyişle, bu gerçeklikten gerçekliği değiştirme amacıyla ayrılmıştır. Betonarme toplumsal açıdan etkin olmayı hedefleyen, toplumu dönüştürmeyi hedefleyen seçkin sınıfın dışarıdakiler üzerine kurduğu bir sahnenin parçasıdır.

Cumhuriyet devrimi, modern ulus inşasını şekillendiren modern düşünce, kendisini beyaz bir sayfa olarak oluşturan ve kendisini yazabilmek için tarihi yeniden oluşturan, modern çağın bir ‘yazı projesi’/uygulaması olarak görülebilir³. Betonarme, Cumhuriyet’in modernlik projesi içinde, modern Türk ulusunun yeni malzemesi olarak sunulur (Bozdoğan, 2001; Aslanoğlu, 2010). Betonarmenin, içine yerleştirildiği modern toplum kurgusunun geliştirilen modelleriyle toplumu ve yapıyı çevreyi değiştirebileceğine inanılır. Yeni başkent Ankara’nın ve bununla birlikte ‘taşra’nın yeniden inşası, modern kent modellerine dönüştürülecek bir yer olarak merkezi yönetimin etkinliklerinde önemli bir amaç haline gelir. Betonarmenin yeni modern anlatıları, politik-idari alanda, merkezi yönetimin kamusal kullanımlı

³ Tezde ‘yazmak’ ve ‘okumak’ terimleri, Michel de Certeau’nun üretici ve kullanıcı eylemlerini tanımlamada kullandığı şekilde yer almaktadır (Certeau, 2009, s.238-262).

yapılarının inşasında çoğalır. Betonarme kullanımı Ankara’da kamusal yapılarda hızla artar, öte yandan modern orta sınıf konutlarında uygulamaları başlar (Cengizkan, 2004, s.65; Bozdoğan, 2001).

1930’lardan 1950’lere, Arkitekt ve Nafia İşleri Mecmuası’nda betonarmenin teknik bilgisinin transferine ilişkin, eğitimcilerin ve devletin yoğun bir çabası görülür. Merkezi yönetim ve aydınlar, toplumu ve yapıyı çevreyi dönüştürmek istemişlerdir, ancak endüstriyel üretimde henüz bunun araçları ellerinde yoktur. Erken Cumhuriyet döneminde betonarme inşası, gelişmemiş bir çimento endüstrisi eşliğinde, zor koşullar altında kullanımı geliştirilmeye çalışılan bir teknolojinin uygulama alanını betimler. Betonarme, Cumhuriyet’in ilanı sonrasındaki inş sürecinde ‘kültür’ çevrelerinin gündemini meşgul etmiş ve modernleşmenin malzemesine dönüşmüştür.

Bu dönemde izlenen kimi yönetmelikleri de etkileyecek tartışmalarda, teknik üstünlüğüyle, kendisinden önceki malzemelerin yerine geçecek, içinde yaşanan yapıların sağlıksız koşullarını giderecek, hijyenik, yangına ve depreme dayanıklı, ‘ekonomik’ bir malzeme olarak savunulmaktadır. Ancak endüstriyel üretimde geri kalmış bir ülke topraklarında ‘lüks’ malzeme kategorisine giren betonarmenin kullanımı karşı eleştirilerin de hedefi olur. Betonarmenin 1930’lardan 1950’lere yazılı üretimi, hem coşkulu hem de kaygı/kuşku dolu bir açılma başlangıcı ve kabul sürecini işaret eder (Cengizkan, 2002a).

Erken Cumhuriyet dönemi, istatistiksel veriler ve betonarmeye ilişkin tartışmalarda izlenebildiği gibi, malzeme çeşitliliğinin henüz üretimde ortadan kalkmadığı bir tablo sunar. Tanyeli’nin, Erken Cumhuriyet dönemi modernlik projesinin bütünselleştirici hayalinin tarih anlatıları eleştirisini verdiği, Bozdoğan’ın (2001) ve Aslanoğlu’nun (1980) çalışmalarına eleştirel bir gözle baktığı kitabı, dönemlerin aslında nitelendirildikleri gibi, bütünselleştirici bir yapıya sahip olmadığının, bunun belirli dönemlerde görülen konut üretimindeki çeşitlilikten ve farklılaşmalardan izlenebileceğini gösterir (Tanyeli, 2004, s.36-57, s.193-223). Tanyeli’nin dönemlere göre sunduğu konut örneklerinde de görüldüğü gibi, 1950 öncesinde yapı malzemesi ve yapım sistemlerine ilişkin yazılı üretimdeki çoksesli ortamla eşzamanlı olarak, mimari pratikte de, aynı çeşitlilik ve heterojen üretim alanı görülür. Betonarme, 1950’ler öncesinde, her ne kadar toplum genelinde yaygınlaştırmaya çalışılırsa çalışılsın, toplum genelinde kullanımı gelişmez. Betonarmenin, yüzyılın ikinci yarısında, yapı üretiminde toplum içine gömülmeye başladığı, benimsendiği ve

kurumsallaştığı izlenir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye dünyadaki yeni siyasi ve ekonomik gelişimlere eklenmiş ve tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmiştir. Yüzyıl ortasında hem siyasi alanda hem de toplum genelinde büyük bir değişim başlamıştır. Betonarmenin yaygınlaşması, büyük ölçekli bir toplumsal hareketlilik ve kentleşme olgusuyla yeni tanışan Türkiye’de modernin, modernleşmenin ve betonarmenin anlamlarının değişim sürecinde ortaya çıkar. Betonarme, yüzyıl ortasında siyasi alan ve toplum arasındaki sınırların ufalanmaya başladığı bir süreçte gündelik hayata çarpıcı bir biçimde giriş yaparak toplumsal bir zemin kazanmaya, toplumsal hafızaya yerleşmeye başlar.

Betonarmenin söylem ve uygulama alanlarında yayılımı dört başlıkta özetlenebilir: birincisi çok partili sisteme geçişle Erken Cumhuriyet döneminin seküler otoritarizminin yerine geçen pragmatist, popülist bir ekonomi-politik yaklaşımı izleyen Demokrat Parti (DP) dönemindeki (ardından Adalet Partisi (AP) döneminde izlenen) büyük ölçekli yatırımlar; ikincisi siyasi ideolojinin değişim sürecinde etkileşimli olarak şekillenen mesleki ideolojinin pratiğin gerekçelerini belirleyen değerleri ve beğenileri – modernizmin yeniden gündeme gelişi; üçüncüsü 1950’lerle başlayan mimari örgütlenme süreci ve değişen mekanizmalar (yapı/konut üretimindeki gelişim ve örgütlenme – 1965 Kat Mülkiyeti Yasası) ve dördüncüsü betonarme uygulamalarının halkın gündelik hayatına girmesi (popüler medya – mimari söylemlerin toplum genelinde yeniden üretimi).

Savaş sonrası yıllarda bu dört gelişme içinde, betonarme toplum genelinde yaygınlaşmış, bir başka deyişle ‘yeniden yazılır’ hale gelmiştir. Betonarmenin hem söylem hem uygulama alanında toplum genelinde gömülmesini/yaygınlaşmasını sağlayan, 1950’lerin (ve sonrası onyılların) sunduğu karmaşık, çok katmanlı bir çözülme sürecidir. Betonarme Erken Cumhuriyet döneminde edindiği aşkın anlamlarını yitirmeye başladıkça ve ekonomiyle ilişkileri arttıkça, toplumsal zeminde bireyin hafızasına dokunabilir hale gelmiştir. Betonarmenin tarihi, cumhuriyetin ilk yıllarındaki sekülerleşme projesinin anlamlarıyla oluşturulan bir yanılsamadan bugüne bir çözülme süreci olarak okunabilir (Tanju, 2007, s.91). Betonarme, savaş sonrası dönemde, anonim kalabalık için modern dünyanın olağan, ekonomik bir aracı haline gelmiştir. 1950’lerden itibaren, betonarme, gerçek anlamda ‘modern’ bir malzemeye dönüşmüştür.

Savaş sonrasında merkezi yönetim, betonarmeyle, aydınlanmacı geleneğin egemen tonundan farklı bir ilişki kurmaya başlamıştır. Betonarme, Erken Cumhuriyet döneminin sosyal amaçlı toplumu şekillendirmeye yönelik kültürel projesinin malzemesi olmaktan çıkmış ve DP'nin tüketime dayalı modernleşme söylemlerinin bir aracı olmuştur. Siyasi ve mimari söylemlerde yaşanan değişimler, toplumun gündelik hayatta teknolojiyle temas edebilmesini sağlayan ortamı hazırlamıştır. Betonarmenin toplum genelinde yayılımı ve yeniden inşası, bilimsel ve siyasi alanın yanında malzemenin, popüler medyada ortaya çıkışıyla başlar. Betonarmenin yayılımında, 1950'ler ve sonrasında, 1950 öncesinden ayıran, betonarme yapıların işlevlerinin, üreticilerinin, uygulamacılarının ve kullanıcılarının, yani betonarmeyi 'yazan'ların ve 'okuyan/yeniden yazan'ların değişmiş olmasıdır. Betonarme, kapitalist ekonominin gelişiminde eskileri aşındıran yeni anlamlar edinmiş; DP'nin politikalarında 'sermayeleşmiş', metalaşmış ve halkın/kullanıcının/yapsatçının elinde 'anonimleşmiş'tir.

1950'ler birbirinden farklı alanlarda ortaya çıkan gelişmelerle bir çözülme sürecini resmeder. Mesleki özerkliği ve devletten bağımsızlığı onaylayan bir kuruluş olarak, 1954'te Türk Mühendis ve Mimar Odaları'nın kuruluşunun izlendiği bu onyı, betonarmenin, hem bürokrasinin mimari etkinliklerinde yer almaya devam ettiği, hem de kendi şirketlerini kuran ekonomik sermayeye bağımlı mimari üretim yapan mimarların elinde uygulanmaya başlandığı, betonarmenin yayılımını hazırlayan birçok farklı değişkeni içinde barındıran bir dönemdir. Bu anlamda 1950'ler hem bir başlangıç ve bitiş, hem de bir dönemeç niteliğindedir. Açılım ve özgürlük alanı sunan bu onyılda sayıları binleri bulan mimarlar artık merkezi yönetimin istihdam ettiği bürokrat meslek adamları değil çok ortaklı şirketlerin bir parçasıdırlar. Bununla birlikte, siyasi iktidar cumhuriyetin seçkin kurucularının oluşturduğu bir grup değil, halkın seçtiği, halkın içinden seçilen kişilerdir. Betonarme, yüzyıl ortasında, bütünleştirici ve türdeşleştirici bir iktidarın deneyim alanından çıkıp, Cumhuriyet devriminin radikal sekülerizmine alternatif olarak Amerika'nın dini dışavurum özgürlüğüne hayran olan dindar ve geleneksel Türkleri içeren, özel girişimciliği teşvik eden liberal görüşlü DP hükümetinin ve ardından 1960'lı yıllarda mühendis kökenli seçkinlerin parlamentoda yükselmeye başladığı, AP hükümetinin projelerinde; 'modernleşme', 'demokratikleşme', kentleşme ve kırsal alandan kente göç sürecinde önemli bir yatırım alanı oluşturmuştur. Betonarmenin Türkiye'de

egemen konumunu kazanması, güçlenmesi ve yayılımı, 1950'lerden itibaren, 'modern/kapitalist dünya imgesi'nin bir parçası olarak gündelik yaşama dahil olduğu döneme denk gelir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında betonarmenin 'kurumsallaşması'nda dört ayrı kurumsal alanda gelişme gözlenir. Savaş sonrasında, öncesi dönemde başlayan kurumsal gelişmelerde bir 'yoğunlaşma ve eşzamanlı artış' görülür. Birincisi DP döneminde devletin en önde girişimci olarak çimento endüstrisine girmesidir. 1953'te kurulan devlet işletmesi ÇİSAN, yoğunlaştırılmış bir programda çok sayıda çimento fabrikası kurar. Bir diğer kurumsal alanda gelişim, mimarlık ve mühendislik eğitiminde görülür. Üçüncü gelişme, eğitim alanıyla yakından ilişkili olan Bayındırlık Bakanlığı'nda izlenir. İTÜ ve Bayındırlık Bakanlığı'nın yakın ilişkisi içinde, 1950'li yıllarda, mimari ortama büyük bir hareketlilik getiren yarışma projelerinde mühendislerin 'rasyonalist' yaklaşımlarında betonarme karkas önceliği sağlanır. Dördüncüsü, 1950'li yıllarda modernizmin ilkeleri ve betonarme kullanımının görsel bilgi dolaşımıyla mimarların ilgi alanlarını şekillendirdiği yazılı basın alanında (özellikle Arkitekt) görülür. Betonarme geleneğinin oluşumunda mesleki eğitim kurumları ve bürokratik yapılanmaların etkisi olduğu kadar, mesleki yayın kuruluşlarının da etkisi olmuştur. Bu bağlamda, uygulama alanında yansımalarını bulan projelerin yayınlanmasıyla Arkitekt, dönemin mimari kültürünü şekillendirir. Arkitekt dışında Amerikan kütüphanesindeki dergiler ve uluslararası fuarlar, 1950'li yıllarda etkileşimli bir ortam sunar (Kaçel, 2007).

Erken Cumhuriyet döneminde toplumsal değişimin yönlendirilmesine katılan toplum mühendisleri olarak mühendis ve mimarlar, 1950'lerden itibaren, bu kez, değişen ekonomik ve politik düzen içinde, farklı ideolojik iklimlerde, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı kurumlarda ve siyasi alanda, betonarme teknolojisinin yayılımına ilişkin kararların alınmasında etkili roller üstleneceklerdir. Betonarmenin bürokratik alanda kurumsallaşması 1960'lardan sonra da devam edecektir. Türkiye'de çimento endüstrisindeki şirketlerin, mühendis ve siyasi iktidarın sıkı bir bağ içinde olduğu görülür ve kimi zaman bir öznede toplanırlar. Çimento endüstrisindeki şirketler ve devlet arasındaki bu sıkı bağ, sadece Türkiye'ye özgü değildir. Bu ilişkiler, betonarme kullanımının İkinci Dünya Savaşı sonrasında en radikal sonuçlarının izlendiği özellikle Türkiye, Mısır, İran, Hindistan gibi ileri endüstrinin olmadığı coğrafyalarda da görülür. Betonarmeye ilişkin bu araştırma, 2010 yılında

betonarmenin bağlayıcısı çimentonun üretiminde Avrupa’da birinci, dünyada dördüncü sıraya yükselmiş Türkiye’de, dünya sıralamasında ikinci sıradaki Hindistan, beşinci sıradaki Brezilya, yedinci sıradaki İran, onbirinci sıradaki Mısır ya da onbeşinci sıradaki Meksika’da olduğu gibi, betona ve betonarmeye ilişkin endüstrinin nasıl bu denli gelişebildiğini ve genişleyebildiğini (CEMBUREAU, 2013; USGS 2013) sorgulamaya götürür. Betonarme ve bağlayıcısı çimento yukarıdaki ülkelerde görüldüğü gibi Türkiye’de de 1950’lerle birlikte devletin en önemli yatırım alanlarından biri haline gelecektir. Betonarmenin Türkiye örneğinde ülke coğrafyasına yayılımı ve diğer malzemelerin üretim ve uygulama alanlarını büyük ölçüde daraltması, çimento üretimi odaklı endüstriyel yatırımların kontrolsüz büyümesinin öngörülemeyen bir sonucu olur.

1950’lerden itibaren mesleki ve devlet kurumlarında betonarme süreklilik kazanırken, popüler medya, betonarmenin yayılımını tamamlar. Popüler medya, bu süreçte, betonarmenin söylemsel alanını ortaya çıkartan ve dönüştüren, anonim kalabalığın zihnine etki eden bir alan olarak ortaya çıkar. Merkezi yönetimin İkinci Dünya Savaşı öncesinde ulusal eğitime yönelik uygulamalarında toplumsala giydirmeye çalıştığı betonarme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kitle iletişim araçlarıyla yayılmaya başlamıştır. Basılı yayın, yapıli çevrenin inşasında malzeme seçimine yönelik, bireyin hafızasına dokunabilen önemli bir araç olarak ortaya çıkar. Betonarmenin savaş sonrası yayılımı, betonarmeyi yazan ve okuyanların çeşitlendiği ve/ya sayısız yeniden yazma /okuma sürecinin başladığı bu sürecin betonarmenin yayılımında, ulusal eğitimden daha esaslı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Seçkin kültürün malzemesi betonarmenin kullanımı, 1950’lerden itibaren anonim kalabalığın gündelik faaliyetlerinde kültürel görüngülerinin yayılmasıyla muazzam miktarda çoğalmıştır. Betonarmenin yeni kullanımları, kentin ve konut alanlarının inşasını alttan alta yönlendirirler. 1950’lerle birlikte söz konusu olan, yüksek yaşam standardıyla (good life) bütünleşen halkın/tüketicinin/kullanıcının ulaşmak istediği ideal yaşam mitolojisidir. 1950’ler basılı yayını, beton(arme)nin, altyapı inşası ve yapı üretiminde halkın gündelik yaşamda izlediği, merak ettiği, kullanımına yöneldiği bir teknolojiye dönüşümünü resmeder. Popüler dergilere ve günlük gazetelere giren temsilleriyle, betonarmenin mimari ve siyasi söylemleri ve popüler kültür arasındaki sınır ufalanmaya başlamıştır. Betonarmenin yeniden yazımı hem

karayolu söylemine dayalı altyapı inşasının hem de kentsel alanlarda büyük ölçekli betonarme blokların ve konut alanlarının inşasının söylemsel oluşumları içinde gerçekleşir.

Betonarme 1960'lar sonrasında, sürekli eleştirilen bir konut üretiminin sahnesine girer. 1966'da yürürlüğe konan 1965 Kat Mülkiyeti Yasası, betonarmenin konut alanında yayılımında etkili olur. Betonarme bu süreçte, yapsatçının elinde ekonomik bir araca dönüşür. Betonarme reçete ve kalıpları, temsili alanın dışına çıkmış, mimarın biçimlendirme kaygılarının yerini yapsatçının biçimlendirme kaygıları almıştır ve bu üretim piyasa beğenisine dayanmaktadır (Tekeli, 2011). Betonarmenin çoğunluğun elinde üretimi birbirinden farklı amaçların kesişimleriyle ortaya çıkar. Bu üretimde temel olan farklı grupların ekonomik faktörlere dayalı fırsat ve çıkarlarıdır. Betonarme, her ne koşulda yapılsa yapılsın ayakta durabilme özelliğiyle inşaatı ucuzlatan bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yerinde dökme betonarmenin, 1990'lı yıllarda hazır betonun Türkiye'de uygulamalarının başlamasına kadar, kullanımı, yap-satçının ve mal sahibinin ucuz işgücüne bağlı üretimi tercih etmesiyle hızla artar.

Yüzyılın ikinci yarısında, anonim kalabalığın çokyüzlü hareketleriyle şekillenen bir betonarme yapı üretimi ortaya çıkmıştır. Modernist söylemlerin izlendiği kurumları ve onların metinlerini aşan yeni bir betonarme metni yazılmaya başlanmıştır. Böylece, merkezi yönetimin ve seçkin sınıfın stratejik modeli dönüşmeye başlamıştır, bir bakıma kendi başarısının içinde yitip gitmiştir. Betonarmenin yazarlarınca sunulan kurgu, 1950'ler sonrasında mükemmel bir atılımın endişe verici sonuçlarının ortaya çıkışıyla altüst olmuştur. Sosyo-ekonomik güvenceler ve çelişkilerin oluşturduğu dev bir bölümlenme ve 'toplumsal kontrat' içinde geçici ve kontrol edilemez sayısız manipülasyon oluşmuştur. Kentlerin betonarmeye inşası, neredeyse görünmez yüzlerce hareket, herkese özgü, türdeş ve sürekli tekrarlanan bir mekanın giderek büyüyen dokusunda yayılmıştır. Betonarme karkas apartmanların üretimi önce hızlı kentleşmenin görüldüğü büyük kentlerde ve ardından kırsal alanlarda, küçük kasabalarda, az ya da çok katlı olması farketmeksizin, ivmelenerek artar.

Betonarmenin diğer yapı malzemelerinin uygulama bilgisini/know-how'ı büyük ölçüde ortadan kaldıran hızlı yayılımı, betonarmeyi aynı zamanda geçmiş yaşam biçimlerinin kaybını temsil eden bir teknolojiye dönüştürmüştür. Forty'nin belirttiği

gibi betonu modern yapan şey strüktürel olasılıkları değil ama betonun yıkıcılığı olmuştur (2005). İster Batı’da modernleşmenin kendi dinamikleriyle gelişen, ister Doğu’da modernleşmenin devlet eliyle geliştirilen programları içinde olsun, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan, kentlerin altyapı ve konut inşasında betonarmenin dünya genelinde artan kullanımı kentsel çevrelerin kaderini değiştirmiş, geri dönüşü olmayan bir değişim yaratmıştır. 1950’lerden itibaren edebiyat ve sinema alanlarındaki üretimlerde betona duyulan yabancılaşma ve kimi zaman nefret, onun bu büyük değişimin temsili olan yıkıcılığına dayanır (Forty, 2005). Türkiye’de, 1950-60’lar sonrasında, betonarme, ‘doğa’yı ve geleneksel yaşam alanlarını ortadan kaldıran bir malzeme olarak suçlanmış, bu suçlama, ‘betonlaşma’ söylemlerinde halk arasında yayılmıştır. Bir yandan eğitim alanında görülen bilimselleşme çabalarında depreme ve yangına dayanıklılık, hijyen, ekonomiklik ve verimlilik gibi konularda öne çıkan betonarmenin söylemsel üretimi halk arasında yayılırken ve betonarmeye koşulsuz bir güven duyulurken, öte yandan betonarmeye karşı yabancılaşma hızla artmıştır. 1950 öncesinde mühendis, mimar ve siyasetçilerin, coşkuyla karşıladığı, ülkeyi inşa etme arzusuyla kucakladığı modernin ve yeninin simgesi olarak yüceltilen betonarme, yüzyılın ikinci yarısında modernleşmenin Türkiye’deki yansımalarının damgasını yemiştir, betonarmenin siyaset, eğitimci, mühendis ve mimarların elindeki güçlü söylemselliği, belki de aynı güce sahip negatif bir alanda ortaya çıkmıştır.

Betonarme hem devletin toplumu dönüştürme ve modernleşme faaliyetleri için elverişli bir söylemsel alana sahipken, anonim kalabalığın gündelik inşa faaliyetleri için de en elverişli malzeme olmuştur. Tezin kurgusu, betonarme teknolojisinin bir mitosa dönüştürülmesinde etkili olan yapısal üstünlüklerinin ötesinde, yüzyıl ortasında bir karmaşık ilişkiler demetinin olumlu koşulları altında yaygınlaştığını vurgular.

Tezin bölümleri genel olarak değerlendirildiğinde, tez ikinci bölümden son bölüme yukarıda aktarılan yüzyıl ortasındaki çözülme sürecini sunmaya yönelik olarak kurgulanmıştır. Önceki döneme ilişkin araştırmaların da eşliğinde, her bir metin okunurken, betonarmeye ilişkin açık ve kapalı varsayımlar incelenmeye çalışılmış ve metinlerin birbirleriyle ilişkisi içinde söylemsel oluşumlar tarihsel bir sürekliliği içerecek şekilde düzenlenmiştir. Tezin sunduğu anlatı biçimi, söylemsel ve kültürel oluşumları, bağlamı içerisinde aktarabilme olanağı sunmuştur. Tezde, dönemler arası

farklılık ve paralellikler sunulmuş, betonarmenin yayılımında rol oynayan makro ölçekteki olaylardan, aktörlerden ve gelişmelerden mikro ölçekteki olaylara, gelişmelere, söylem ve aktörlere doğru kayan bir anlatı yapısı benimsenmiştir. Latour'un aktardığı gibi, aktör ağ teorisinin izinde, sadece makro ölçekteki olayların/aktörlerin etkisinde değil, statik değil daha dinamik bir oluşum içerisinde, betonarmenin yayılım koşulları ortaya konmaya çalışılmıştır (Latour, 2005).

Tezin ikinci ve üçüncü bölümleri betonarmenin yayılımına zemin hazırlayan savaş öncesi dönemdeki söylemsel oluşumları ve siyasi söylemlerdeki değişimi (buna bağlı olarak gelişen karayolu inşası ve çimento endüstrisi) sunarken, dördüncü ve beşinci bölümleri, siyasi ve mimari söylemlerin ve anonim kalabalığın ortak söylemlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulama alanındaki yansımalarını aktarır.

İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeleri daha iyi kavrayabilmek ve tartışabilmek için önceki katmanlar açığa çıkartılmaya çalışılacaktır: betonarmenin icadı, kabulü ve yayılımındaki (Yeni Mimari ve Türkiye’de ulus inşası) söylemsel oluşumlar ve Türkiye’de yansımaları tartışılacak ve Türkiye’de yüzyılın ilk yarısından itibaren eğitim alanında ve diğer kurumsal alanlardaki gelişmeler aktarılacaktır. Bu bölüm, 1950 sonrasını 1950 öncesinden ayıran gelişmeleri sunmaya yönelik olarak tezin altyapısını oluşturan bir bölüm olarak kurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde, betonarmenin yayılımını tetikleyen İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki politik ve ekonomik gelişmeler ve merkezi yönetimin yatırımları sunulmaktadır. Betonarmenin yayılımının altyapısını oluşturan demiryolu inşasından karayolu inşasına geçiş ve çimento endüstrisi yatırımlarında politik ve ekonomik amaçlar ve ülke genelinde izlenen stratejiler, bu bölümün odaklandığı konulardır. Altbaşlıklar, popüler medyada, halkın merakla izlediği, betonun gündelik hayata çarpıcı bir biçimde giriş yaptığı yatırımları aktarır. Siyasi aktörlerin ve söylemlerin değişimi, betonarmeyi ve bağlayıcısı çimentoyu bir sosyal amaçlı projenin yanında/ötesinde ekonomik amaçlı bir modernleşme projesinin içine dahil eder. Toplum içinden gelen yeni ‘yatırımcı’ların ve siyasi söylemlerin değişimi betonarmenin toplumsal bağlarının kurulmaya başladığı bir ortam oluşturur. Bu bölüm, modernleşmenin ve modernin anlamlarının değişim sürecinin betonarme kullanımına etkilerini siyasi bağlamda incelemeye dayanır ve siyasi aktörlerin

betonarmenin yaygınlaşma araçlarını hangi bağlamda ve söylemler eşliğinde ürettiğini tartışmaya yönelik olarak oluşturulmuştur.

Dördüncü bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerin mimari kültüre yansımaları değerlendirilecek ve betonarmenin bu dönemden itibaren yazılı ve yapıli alanlardaki üretimleri incelenecektir. Yazılı ve yapıli dünyada betonarmenin edindiğı egemen konumun zeminini hazırlayan siyasi ve mimari söylemsel üretimler ve popüler medyada yansımaları, kentsel ölçekte büyük yapı blokları üzerinden tartışılacaktır. Modernleşmenin değışen anlamları içinde, mimari söylem ve uygulamalar ile popüler kültür arasındaki etkileşimli ortam genişlemeye başlamıştır. Bu süreçte toplum geneline yayılan anlatılarla betonarme, toplum genelinde gömülmeye başlar. Bu bölüm, kentsel alanda yerleri özenle seçilmiş büyük prizmatik betonarme yapıların inşasını ve kentte yaşayanlarca betonarmenin edindiğı anlamları aktarmaktadır.

Beşinci bölüm, betonarmenin toplumsallaştığı, anonimleştiğı çözölme sürecini konut üzerinden okumaktadır. Bölümde, 1950’lerden itibaren betonarmenin konut alanında yayılımının nedenleri, etmenleri, inşa koşul ve süreçleri tartışılır. Kentleşme sürecinde, 1950’lerin başından itibaren gündemi meşgul eden çok katlılaşma söylemleri/tartışmaları ve hazırlanan hukuki altyapıyla, konut alanında hızlı apartmanlaşma süreci başlamıştır. Toplum genelinde apartman ve betonarme karkasın, yüksek yaşam standardıyla (good life), halkın/tüketicinin/kullanıcının ulaşmak istediğı ideal yaşam mitolojisinde nasıl bütünleştiğı sunulacak, bununla birlikte, betonarme karkasın, 1965 Kat Mülkiyeti Yasası ile birlikte, ekonomik bir yatırım aracı olarak farklı sosyal grupların çıkarlarına yönelik üretim süreci incelenecektir. Bir başka deyişle, betonarmenin hem gündelik yapı üretiminde hem de gündelik yazılı üretimde nasıl ‘yeniden yazıldığı’ aktarılacaktır.

Bu araştırma, Türkiye’de kapsamlı bir betonarme tarihi oluşturmak niyetiyle değil, betonarmenin bugünkü egemen konumunu hangi süreçlerde kazandığı sorusuna cevaplar bulmaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, tezde, herhangi bir binayı ya da binaları tek başına ele alıp, ayrıntılı olarak incelemek değil, betonarmenin siyasal ve toplumsal oluşumlar içinde uygulamalarını irdelemek amaçlanmaktadır. Betonarmenin söylemsel yayılımında, diğerlerine referans veren özellikleriyle bazı kritik yapılar daha ayrıntılı incelenmektedir ancak, bu bir biçimsel analizin ötesinde yapıların kent imgesinin ve çevrenin dönüşümündeki etkilerini

izlemeye, değişen modernleşme anlayışının aydınlatılmasına yöneliktir. Betonarmenin, estetik ve teknik potansiyellerini de içine alan söylemsel oluşumlara odaklanarak, betonarmenin ülke coğrafyasına yayılım sürecine ışık tutmaya yöneliktir. Tezin kurgusu, bu bakış açısıyla oluşturulmuştur.

Tezin tüm bölümleri boyunca, betonarmenin diğer yapı malzemelerinin üretim ve uygulama alanını büyük ölçüde daraltan, egemen konumunu nasıl kazandığı sorusu, elde edilen bulgular eşliğinde, diğer malzemelerle karşılaştırılarak tartışılmaktadır. Buradaki sorgulama, betonarmenin strüktürel olanaklarının varolmadığı ya da ‘birilerinin kafasından çıktığı’ anlamına gelmez, ancak betonarmenin teknik özelliklerine yapılan vurgunun, diğer yapı malzemeleri karşısında ‘teknik üstünlüğü’ savunusunun ve tektonik özelliklerinin kendisinin merkezi yönetim, mühendis ve mimarların etkinliklerinde, betonarmeyi nasıl efsaneleştirdiğine ilişkindir. Batı’da yazılan bir tarih yazımından farklı olarak bir Batı-dışı coğrafyada, Türkiye’de betonarmeye ilişkin tarihsel bir araştırma yapmak ve yazmak, en başta daha radikal bir yapılı çevre dönüşümü içinde betonarme tarihi yazmaktır. Bu bağlamda, araştırmanın, Türkiye modernleşme sürecinden bir kesit vermesi amaçlanmaktadır.

Son olarak, tezin bakış açısına ilişkin şunu açmak gerekir ki; betonarme, yüzyılın ikinci yarısında giderek toplumsallaşırken, sermayeleşirken ve anonimleşirken, toplumun betonarmeye ve kategorik olarak ayrılan geleneksel malzemelere bakış açısı sabit kalmıştır. Bu tezde asıl eleştirilen, yüzyılın ilk yarısında görülen çabalardan çok, yüzyılın ikinci yarısında bir çözülme süreci eşliğinde ilerleyen betonarmenin ve diğer yapı malzemelerinin hala yüzyılın ilk yarısındaki modernleşme anlayışıyla değerlendiriliyor olmasıdır. ‘Modern’ ve ‘modern olmayan’ ayrımları hem betonarmenin tekil/seçkin mimari üretimleri ve anonim üretimleri arasında, hem de betonarme ve diğer malzemeler, örneğin en çok kerpiç arasında, ortaya çıkar. Tez, betonarmeye ve diğer yapı malzemelerine, olağan birer yapı malzemesi olarak, belirli bir mesafeden bakmaya çalışır.

Certeau’nun, söylemek ve yapmak arasında bir çatlak olduğunun ve bu çatlağın bir tehdit değil gelecek için bir olasılık olduğunun altını çizdiği gibi (2009, s.13), tez, betonarmenin yazılı ve yapılı alandaki üretimlerinin arasındaki çatlağın bir tehdit değil gelecek için bir olasılık olabileceği düşüncesini takip eder. Bugün, betonarmenin hüküm sürdüğü Türkiye’de, teknolojinin olanakları, modernleşmenin tanımlı ideolojik reçetelerinde değil, teknolojiye nesnellikle bakılabilecek bir

zeminde aranmalıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki onyıllar, bir çözölme süreci olarak, betonarmenin olağanlaşması ve toplumsallaşmasını sahneleyen ve betonarme kültürü ile temas etmeyi sağlayan geniş bir kültürel oluşum sunar. Tez, betonarmenin toplum içine gömölme başlangıcı olan savaş sonrası onyılları aktarırken, betonarme teknolojisine, nesnellikle değeriendirilebileceğı, deneyim aracı olabileceğı bir zemin oluşturmaya çabalar.

2. BETONARMENİN YAYILIMINDA SÖYLEMSEL ÜRETİMİNİN VE TEKTONİK ÖZELLİKLERİNİN ROLÜ

Yapılı çevrede betonarmenin yayılımı, toplum genelinde yaygın biçimde betonarmenin strüktürel olanaklarına dayandırılır. Betonarmenin mimari alandaki varlığı diğer yapı malzemeleri arasında/karşısında ‘teknik üstünlüğü’ ile açıklanır: depreme ve yangına dayanıklılık, geniş açıklık geçebilme, ekonomiklik, verimlilik vd. Ekonomiklik, betonarmenin yaygın kullanımını açıklamada birincil özelliktir. Ancak, betonarmenin bugün sahip olduğu bu özelliklerin/sıfatların, Türkiye’de yayılımını açıklamada yetersiz kaldığı görülür; hatta, betonarmenin bugünkü egemen konumunu kazandığı tarihsel süreçleri/gelişimi açıklamaz. Betonarmenin yaygınlaşma nedenlerinin dönemin kendi gerçekliği içinde, kültürel pratiklerin, alışkanlıkların, endüstriyel ve ekonomik gelişmelerin içinde aranması gerekir.

1950 onyılının ortalarına kadar betonarme, endüstriyel üretimin körüklediği mimari pratikten bağımsız olarak tercih edilen bir yapı teknolojisi olmuş, yüzyıl başında kamu ve özel sektörde ilk uygulamalarından sonra Erken Cumhuriyet döneminde geçmişe mesafe koyma istencini somutlaştıracak bir öncü rolüne aracılık etmesi beklenmiş, Türkiye’nin modern yüzünü temsil etmiştir. Mevcut uygulama bilgisinden/know-how’dan ayrı bir uygulama bilgisi gerektiren betonarme, yeni başkent Ankara başta olmak üzere büyük kentlerde ulus devleti temsil eden kamusal kullanımlı yapılarda yaygın şekilde kullanılmış ve Cumhuriyet’in kuruluşuna aktif biçimde bağlanan modern orta sınıf, konutlarında betonarmenin sunduğu yeni yapım tekniklerine başvurmaya başlamıştır. Cumhuriyet kurucularının çağa yetişme arzusu yeni teknoloji betonarmenin bu dönemde kamu yapılarında uygulanmasında en önemli itici güç olmuştur. Betonarme yapı uygulamalarına bu yönelim, İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili siyasal rejimle birlikte iktidara gelen DP döneminde farklı siyasal söylemlerle devam etmiştir.

Yüzyılın ilk yarısında çimento üretiminde çok az sayıda girişim gerçekleşmiş ve Türkiye 1950’li yıllara 6 çimento fabrikasıyla giriş yapmıştır (Bölüm 3). İlginç olan, 1950’li yılların ortalarına kadar betonarmenin modernizmin rasyonelliğiyle

bütünleşen söylemsel üretiminin, endüstriyel alanda yeteri kadar girişimin görülmediği bir süreçte güçlü bir biçimde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu dönemde, betonarme yapı üretimi büyük ölçüde çimento ithaline dayanmaktadır. Avrupa ve Birleşik Devletler’de endüstriyel gelişime bağlı olarak yirminci yüzyıl başında endüstriyel şirketlerin tanıtım ve söylemleriyle ve özellikle iki dünya savaşı arasında modernist mimarlığın verimliliğe ve ekonomikliğe dayalı söylemleriyle bütünleşmiş betonarme, Batı-dışı coğrafyalarda, endüstriyel üretimle kapitalist düzenin yarattığı değişimin ortaya çıkmadığı bir süreçte görünür olmaya başlar. Ancak, betonarmenin Batı-dışı coğrafyalarda ve Türkiye’de kullanımı, Batı’daki gelişmelerle doğrudan ilişkilidir, Batı’daki gelişmelerin yansıması olarak ortaya çıkar. Bir başka deyişle, İttihat ve Terakki döneminde, Erken Cumhuriyet döneminde ve ardından DP döneminde farklı siyasi yönetimlerin betonarme teknolojisine ilişkin girişim ve atılımları, Avrupa’da beliren kimi gelişmelerin zorunlu itişiyile ortaya çıkar. Bu da, yapı sektöründe, mimarlık eğitimi ve basılı yayında betonarmenin teknik/uygulama bilgisinin transfer girişimini beraberinde getirir. Türkiye, Avrupa ve Birleşik Devletler’deki gibi ekonomik gelişme, icatlar ve bu yeni icatların yarattığı pazar alanının itici gücüne yirminci yüzyılın ortalarına kadar sahip değildir. Betonarmenin ekonomik bir malzemeye dönüşeceği 1950’lerin sonlarına kadar, betonarmenin kamusal uygulamaları ve söylemsel üretimi, betonarmenin ekonomisine değil daha çok ‘ideoloji’ sine dayanır.

Çimento endüstrisinde özel girişimciliğin büyük ölçüde ortaya çıkmayışının nedenleri, devletin bir girişimci olarak mitosa dönüştürülmesinden çok, teknolojik gelişmeleri takip etmek/transfer etmekle ekonomik gelişmenin birbirinden bağımsız kılındığı bir sistemde aranmalıdır. Bu, modern kapitalist Avrupa’nın ve Birleşik Devletler’in yirminci yüzyıl başında kullandığı yeni teknoloji betonarme birikimini, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet yönetimlerinin, yeteri kadar gelişmemiş ekonomisi içinde kullanmak istemesiyle ilişkilidir. Devlet, modern dünyanın ürettiklerini, ileri endüstrinin oluşmadığı bu coğrafyada uygulamaya çalışmıştır. Avrupa ve Birleşik Devletler’de teknolojik üretim, ekonomik dönüşümle güçlü bir biçimde bağlantılıyken, Türkiye’de aynı endüstriyel üretimden söz etmek olanaksızdır. Çimento üretimindeki tıkanma, 1950’lerin sonlarına kadar devam etmiştir. Bu döneme kadar, betonarme Türkiye’de, siyasi ve ‘bilimsel’ söylemlerin eşliğinde/içinde inşa edilir. 1950 öncesi ve 1950’ler, her ne kadar politik anlamda

derin çizgilerle birbirinden ayrılrsa da, gelişmenin, değişimin ve yeniliğin bilinçli bir arayış içinde istendiği ve yeni teknolojik gelişme betonarme kullanımına atılcı bir tutumun sürekliliğinin izlendiği dönemlerdir.

Yüzyılın ilk yarısında görülen söylemsel oluşumlar, Türkiye’de betonarmenin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Betonarmenin endüstride, eğitimde ve pratikte kurumsallaştığı/süreklilik kazandığı 1945-1965 tarih aralığından önce, betonarme egemenliğinin ilk tohumları, modernist mimarlığın kabul gördüğü Erken Cumhuriyet döneminde atılır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, birçok farklı değişkeni içinde barındıran yaklaşık otuz yıllık süreçte betonarmenin diğer yapı malzemeleri üzerinde egemenliği güçlenir. 1950 öncesi hem pratikte hem de yazılı üretimde, yapı malzemesi çeşitliliğinin henüz ortadan kalkmadığı, çoksesli bir ortam sunarken, 1950’lerden itibaren, söylem ve uygulama alanında betonarme diğer alternatifleri büyük ölçüde eleyerek geleneksel malzemelerin karşısında bugünkü güçlü konumunu edinmeye başlamıştır. Bu dönemde, yığma, kerpiç, yığma taş, ahşap çatkı gibi eski yapı teknolojilerinin kullanımı görünür biçimde azalmaya başlamıştır.

Betonarmenin, geleneksele karşı kazandığı zafer, geleneksel yapı malzemelerinin ‘sahip olmadığı’ teknik özellikleri savunusunda ortaya çıkar. Eğitim alanında yeni teknolojik gelişmelere odaklanma/transfer etme çabaları, betonarme kullanımına yönelik etkili bir söylemsel alan oluşturur. Bu bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeleri daha iyi kavrayabilmek ve tartışabilmek için önceki katmanlar açığa çıkartılmaya çalışılacaktır: İlk üç altbaşlıkta betonarmenin icadı, kabulü ve yayılımındaki söylemsel oluşumlar ve Türkiye’de yansımaları (Yeni Mimari ve Türkiye’de ulus inşası) tartışılacaktır. Dördüncü altbaşlıkta, yüzyılın ilk yarısında görülen betonarmenin kabul sürecindeki gelişmelerle de ilişkili olarak, 1950 sonrasını 1950 öncesinden ayıran gelişmeler ve yüzyılın ikinci yarısında betonarmenin kurumsallaşma ve gündelik hayatta yayılım süreçleri, tezin sonraki bölümlerine altyapı oluşturması bağlamında kısaca değerlendirilecektir.

2.1 Betonarmenin İlk Uygulamaları ve Dünyada Yayılımı

Yirminci yüzyılda dünya genelinde kentsel çevreleri değiştiren betonarme teknolojisinin ortaya çıkışı bir yüzyıl öncesine uzanır. Antik Roma döneminden beri doğal bağlayıcılı agreganın Roma betonu olarak kullanımının bilinmesine karşın betonun donatılı olarak mimarlıkta strüktürel kullanımı ondokuzuncu yüzyılda

gelişen bir teknolojidir (Collins, 1959). Bir yapı malzemesi olarak betonarmenin ortaya çıkışını belirlemek zordur, betonarme çok sayıda deney, yöntem icatları ve patentlerle yapı üretimi alanında çoğunluğu müteahhit, girişimci ve mühendis olan öncülerce, inşaatta rijit bir malzeme işlemi elde etmek için harcın içine metal çubuklar batırma fikriyle gündeme gelmiştir. Onyedinci yüzyıl sonuna doğru bir dizi müteahhit tarafından hayal edilen, tanımlanan hatta deneylenen beton üzerine araştırmalar başlamış⁴, İngiliz Joseph Aspdin tarafından 1824 yılında kireçtaşı ve kilin homojen karışımının yüksek sıcaklıkta pişirilmesiyle elde edilen Portland çimentosunun icadı ve ambar ve depolarda uygulanması betonun modern serüveninde önemli bir başlangıç olmuş, öncekilere oranla çok daha dayanıklı ve suya karşı daha uzun süre dirençli olan Portland çimentosunun kullanımı hızla yaygınlaşmış (Çimento, 1986a, s.2703-2704; Çimento, 1986b, s.422), ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yine birçok isim tarafından birbiri ardı sıra betona ilişkin ve demir kirişler, bağlar ve metal ağlar aracılığıyla betonu güçlendirme fikri geliştirilmeye başlanmıştır.⁵ Yüzyıl ortasında 1849'da Lambot teknesiyle ve Monier 1865'te bahçe kutularıyla, her ikisi de, bu alanda mucit ünvanı kazanmışlardır (Collins, 1959; Giedion, 1943, s.244-253; Simonnet, 2001, s.119). Betonarmeye ilişkin deneyler, özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında geliştirilmiştir.

Kum ve çakıl gibi agreganın çimento (ya da kireçtaşı) ve suyla karışımı ve demir donatılar yeni yapı teknolojisi betonarmenin bileşenleridir. Bu karışım kuruyunca sert ve dayanıklı bir yapı malzemesine dönüşür. Çeşitli boyutlarda çakıl taşlarının varlığıyla çimentodan ayrılan betonun da çimento gibi donmadan önce sıkıştırılabilme üstünlüğü vardır; bu da değişik biçimlerde kalıplara dökülmesini olanaklı kılar (Beton, 2000, s.399-400). Betonarme kullanımının, ondokuzuncu yüzyıl ortasında, yangına dayanıklı malzeme üretim denemeleri sırasında ve çimento harcının çekme kuvvetlerine dayanıklılığını sağlayan demirle birlikte kullanılma düşüncesiyle, İngiliz W.B.Wilkinson'ın (1854) ve Fransız Francois Coignet'nin (1855) icatlarıyla öne açılır, yüzyılın ikinci yarısında François Hennebique firması

⁴ Betona ilişkin ilk denemeler, yeni bir harç icat eden Lorient (1774), deniz feneri yapımında birbirine kenetlediği taşların arasına bağlayıcı olan beton karışımı kullanan İngiliz mühendis Smeaton (1774), yapay taşı icat eden Fleuret (1807) gibi isimlerin icatlarıyla başlamıştır (Simonnet, 2001, s.119).

⁵ Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında harçlar üzerine uzun bir tez yazan Roucourt de Charleville (1828), demir kirişler arasını betonla doldurarak kat döşemesi elde eden (1829) ve ardından patentini alan (1844) İngiliz mühendis Dr. Fox, bu fikri geliştiren ve yedi sekiz kat yüksekliğindeki silolarda ve ambarlarda uygulayan Manchester'lı mühendis William Fairbairn tarafından beton ve demir kullanımına ilişkin ilk denemeler gerçekleştirilir (Collins, 1959; Simonnet 2001 s.119).

önemli araştırma ve icatlarda bulunur ve yine Fransa’da Joseph Monier’nin (1861), Amerika’da Hyatt (1877) ve Amerikalı makine mühendisi William Ward’ın (1871) patentleriyle betonarmenin çeşitli yöntem ve uygulamaları devam eder (Saint, 1991). Francois Coignet’nin İngiltere ve Fransa’da 1850-1880 döneminde döşemelerde betonun içine demir çubuklar yerleştirerek ürettiği konutlar bilinen ilk örneklerdir. Coignet 1861’de geliştirdiği teknikle çimentoyu metal ızgara ile takviye ederek, demirli beton üzerinde uzmanlaşan bir şirket kurmuş ve bu teknikleri, Hausmann yönetiminde Paris’te şehircilik çalışmalarında kullanmıştır (Collins, 1959).

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca beton ve betonarme üzerine İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler’de eşzamanlı olarak birçok deney ve uygulama yapılır, patentler alınır (Saint, 1991; 2007). Malzemenin deneyleri özellikle yangına dayanıklılık ve ekonomik inşaa yöntemleri içindir. 1874’te Philip Brannon aldığı patentle, Collins’e göre beton kullanımının artışındaki en etkili söylemi ortaya koyar: ‘yangına dayanıklı ve hijyenik bir malzeme olarak beton’ (Collins, 1959, s.43). Beton bu söylemle işçi konutlarında (hijyen) ve tiyatrolarda (yangın dayanıklılık) vazgeçilmez bir malzeme olur. Betonarmenin kabulünde yapısal nitelikleri ve strüktürel olanakları ondokuzuncu yüzyılın ihtiyaçlarını karşılamış, malzemenin estetik potansiyellerinden çok, bu ihtiyaçlar malzemenin mimarlıkta kendisini kanıtlayabilmesi için mühendis, mimar ve siyasetçileri harekete geçirmiştir. Özellikle 1880-1900 arasında, çok sayıda ‘sistem’ başarılmıştır: Cottancin, Bordenave, Matrai, Bonna, Melan, Hennebique, Piketty, Hyatt, Möller, Koenen, Coularou, Wünsch, Ransome vd.nın geliştirdiği sistemler gibi (Collins, 1959; Simonnet, 2001, s.125-126). Bu sistemler, betonun içine yerleştirilen demir ile bazılarında kirişlerin şekillenmesinde, bazılarında dayanıma ilişkin (yangına ve depreme karşı vb.) birçok araştırmanın ürünüdürler. Tüm bu teknik hesaplar, yapının taşıyıcı boyutlarını çıkartır, inşaa yönteminde belirli kalıpları meydana getirir. Yarışma ortamındaki bu yöntem icatlarında, hızla artan patentlerde birbirine benzeyen yöntemlere ilişkin tartışmalar oluşur. Bu yoğun deney/üretim sürecinde betonarme, eğitim alanına girer. 1897’de ilk seminer dersinin verilmesiyle⁶ eğitim alanında ortaya çıkar ve bu dönemden itibaren betonarmeye ilişkin çok sayıda yayın yapılır (Simonnet, 2001, s. 130).

⁶ Betonarme üzerine 1897’de Charles Rabut tarafından, Paris’te Ecole des Ponts et Chaussées’te ilk seminer dersi verilmiştir (Simonnet, 2001, s.130).

Betonarme kullanımı, geleneksel üretime ve uygulama bilgisine/know-how'a dayalı yapı malzemelerinin uzun sürede yerleşen kullanımlarından çok, çok sayıda profesyonelin birbirine bağlanan zinciri içinde gelişmiştir: satıcılar, girişimciler, mühendisler, dağınık ama geniş bir zincir üzerinde birbirine bağlanır. Betonarme, inşa yöntemi ve uygulaması yoluyla özümşenen bir ham madde olmaktan çok, bir karıştırma sürecinin ürünüdür. Bu anlamda ahşap ya da taşa benzemez, pratikten çok soyut/teorik olan, uygulama bilgisi/know-how'dan çok kimyasal ve fiziksel bir formül yoluyla yönetilen bir mantığın ürünüdür (Simonnet, 2001, s.119). Formüllerle bir karıştırma ürünü olan betonarme, patent yoluyla yasal bir zeminde bilimsel olarak resmiyet kazanır, kullanımı meşrulaştırılır.

Betonarme yüzyıl dönümünde köprüler, viyadükler, depolar, hangarlar, fabrika binaları ve silolarda taşıyıcı sistem olarak uygulanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında demirden sonra ikinci bir yenilik olarak gelen betonarme, demir ve betonarme kullanımına ilişkin tartışmalı bir ortam yaratmış, bu dönemde demir-betonarme tartışmalarını içeren geniş bir literatür oluşmuştur. Betonarmenin söylemsel üretimi malzemenin teknik özelliklerince yönlendirilmiş ve betonarmenin etkili manipulasyonu demir malzemesinde olduğu gibi, mimar ve tasarımcılarca değil ama mühendis ve müteahhitlerce sürdürülmüştür (Saint, 2007). Betonarmenin Amerika'da ilk uygulamaları, yirminci yüzyıl başında işgücü organizasyonunu kuran inşaat firma yöneticileri ve mühendislerin ekonomik inşa yöntemleri içindir (Slaton, 2001). Yüzyıl dönümünde endüstrileşme sürecinde bilim ve ticaretin işbirliği/ortaklığı betonarmenin Avrupa'da ve Amerika'daki erken söylemsel oluşumlarını şekillendirmiş, betonarmenin teknik özellikleri ekonomik güçler için önemli bir stratejiye dönüşmüştür (Collins, 1959; Saint, 2007; Slaton, 2001). Yirminci yüzyılın ilk onyıllarından itibaren betonun, reklamlarda, yangına dayanıklılık, sağlamlık, ekonomiklik ve verimlilik gibi yönlerinin vurgulandığı ve önemli bir tanıtım aracı olduğu izlenebilmektedir.⁷ Betonarmenin teknik özellikleri, tartışılmaz bir alan oluşturmuş; betonarmenin mimarlarca kabulü demire göre çok daha sessiz ve kolay olmuştur (Georgiadis, 1995). Mühendis ve mimarların sorumluluklarının uzmanlaşma ile birbirinden ayrıldığı bu dönemde, teknolojik alandaki yeni icatlar ve mühendislik alanının yükselen zaferi karşısında mimarlar

⁷ Concrete and Constructional Engineering (C&CE) dergisinde yirminci yüzyılın ilk yarısında yer alan reklamlar (C&CE 1906-1966).

yeni buluşları benimsemişlerdir (Georgiadis, 1995). Ancak betonarmenin estetik yönleri modernist mimarlığın yayılımına kadar demir malzemesinde görüldüğü gibi bir söylemsel alan oluşturmamıştır.

Yüzyıl dönümünde, betonarmenin tanıtımı, şirketlerin artan temsilcileriyle ve yayınlanan dergilerle dünya genelinde farklı coğrafyalara dağılmaya başlamıştır. Beton(arme) üzerine bu dönemde çok sayıda dergi yayınlanmaya başlar, dergilerin kurucularının bir kısmı mimar ya da mühendis bir kısmı ise betonarme yapım sistemleri üzerine çalışan müteahhit/girişimci ve mühendis şirketleridir.⁸ Bu dergiler, Batı'da yüzyıl başından itibaren beton ve betonarme teknolojisini tanıtmış, mühendis ve mimarların projelerini, teknik yazılarını, laboratuvar deneylerini ve aldıkları patentleri sunmuştur.

Betonarmenin bileşenleri demir ve beton, ondokuzuncu yüzyılın son onyılları boyunca görülen olağanüstü ekonomik gelişmenin başoyuncuları, mimari kullanımın yanında artan altyapı inşasında kullanılan önemli bir endüstriyel araç ve ekonomik alanda da önemli birer yatırım aracıdır. Betonarme, yüzyıl başında, modernist mimarlık söylemlerinden önce, dünya genelinde artan altyapı inşasıyla yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde endüstri devrimiyle ve üretici mekanizmaların önemli değişimiyle çakışan büyük bir ilgi yoluyla, Avrupa'da çimento fabrikalarının sayısı hızla artar, dünya genelinde birçok ülkede çimento fabrikaları kurulmaya başlanır (CEMBUREAU, 1998). Bu süreçte, kireç ocakları ve fabrikalardaki işlemler geliştirilmiş, dağıtım ağı düzenlenmiştir (ticari temsilciler, bürolar, reklam/tanıtım). Bu gelişmelerle karşılaşan yapı ve altyapı işleriyle ilgilenen şirketler, yeni teknolojiyi kullanmaya başlamıştır. Verimli ve ekonomik mantıklara karşılık gelen birçok endüstrinin, çimento üreticilerinin ve inşaat şirketlerinin elinde beton(arme), kısa zamanda zanaat alanından endüstriye geçmiş, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ticari bir dinamizmi tetikleyen ve önceki malzemelerin yaratamadığı bir coğrafi ilgiyi/yoğunlaşmayı gerçekleştiren teknoloji olmuştur (Simmonet, 2001, s.123).

⁸ Fransa'da Hennebique Şirketi'nin betonarme reklamını yaptığı Le Béton Armé (1898, Fransa'dan sonra Avrupa'da, Buenos Aires'de, Hindistan ve New York'ta da yayınlanan) dergisi, Almanya'da Prag'da mühendislik eğitimi görmüş Almanya'da betonarme kuram ve pratiğinin öncüsü Fritz Edler von Emperger (1862-1942) tarafından kurulan ve Le Béton Armé'den daha bilimsel olduğu belirtilen Beton und Eisen (1901) dergisi, İtalya'da yayımlanan Il Cemento Armato (1904) dergisi, İngiltere'de mimar Edwin Sachs'ın (1870-1919) kurduğu, Concrete and Constructional Engineering (C&CE) (1906-1966) dergisi, Birleşik Devletler'de Ferro Concrete (1912) dergisi, yine İngiltere'de 1947'de yayımlanmaya başlayan Concrete Quarterly dergisi ve betonarmenin Kahn sistemiyle sunulan Kahncrete Engineering dergisi (Simmonet, 2001, s.130).

2.2 Betonarmenin Türkiye’de İlk Uygulamaları

Osmanlı’da ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanan çimento çoğunlukla ithal edilen bir malzemedir. Merkezi yönetim, bu dönemde, ithal çimento yerine ülkede çimento üretimini teşvik için ve ordunun gereksinimlerini karşılamak üzere, yasal düzenlemelerde bulunmuş, 1906’dan 1910’lara ilk çimento şirket ve fabrikaları kurulmuştur (Sey, 2003). Özellikle İstanbul’da çıkan büyük yangınların ortaya çıkardığı zarar nedeniyle imar yönetmeliklerinde yapılan değişikliklerin kargir yapı sistemini teşvik etmesi ve yeni demiryolu ve liman inşaatları çimento kullanımına yeni tüketim alanları açmış, yüzyıl dönümünde liman şehirlerindeki gelişmeler ve nüfus artışı yapı ve altyapı alanlarına bir canlılık getirmiştir. Osmanlı’da sosyal ve siyasi gelişmelere paralel olarak oluşan burjuvazi, bu yeni teknolojinin ve yapım tekniklerinin olanaklarına başvurmaya başlamıştır.

Osmanlı’da ilk betonarme yapılar, Avrupa ile neredeyse eşzamanlı olarak uygulanmıştır. Önceki araştırmalar, betonarmenin ilk uygulamalarını 1915-20’ler olarak verse de (Sey, 2003, s.16), son yıllarda yapılan yeni araştırmalar, betonarmenin yüzyıl başında ilk onyılda uygulandığını göstermektedir. Erken Cumhuriyet dönemine kadar, Geç Osmanlı’da 1894’ten itibaren betonarme yapıların erken örnekleri, başta İstanbul’da olmak üzere, İzmir, Ankara, Bursa, Eskişehir, Ödemiş, Sinop, Siirt gibi farklı kentlerde rastlanır. Betonarme, tütün deposu, iskele, hapishane, silo, köprü, fabrika gibi farklı yapılarda ülke genelinde görülür (Uzun, 2008). Avrupa ile eşzamanlı olan bu uygulamalarda, cimen-arme döşemeler, volta döşeme, ferrobeton, beton ve betonarme 1800’lerin sonu, 1900’lerin başı itibariyle yaygın olarak uygulanır.

Yüzyıl dönümünde betonarmenin kullanım ve uygulamalarında, diğer firmalar arasında öne çıkan iki firma, Monier ve Hennebique, betonarmenin yayılımında en etkili olanlardır. Yarışma içindeki iki firma, coğrafi olarak farklı stratejiler izlemişler, Monier daha çok Almanya, Avusturya ve Orta Avrupa’da aktif olurken; Hennebique birçok ülkeye yayılan temsilciler ağıyla patentini aldığı betonarme sistemini (1892) dünya geneline yaymıştır (Simonnet, 2001, s.128). Hennebique betonarme sistemi, Fransa, Avrupa ve ardından Buenos Aires, Endonezya, Amerika, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ülkelerinde yaygınlaşır. Akdeniz’in güneyindeki büyük başkentlerde temsilcilikleri olan Hennebique firmasının, yüzyıl dönümünde Kahire (Mısır),

Cezayir, Tunus, Atina, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde büroları bulunmaktadır. Hennebique'in Kahire'de, Cezayir'de ve İstanbul'da yaptırdıkları yapılar, Paris'teki arşivlerden izlenebilmektedir (Akça ve Eroyan, 2012). Bu dönemde, dünya genelinde artan altyapı inşası, Hennebique ile birlikte başka firmaları da Avrupa dışı coğrafyalarda yatırımlara yönlendirmiş, kanal, köprü, karayolu, demiryolu gibi birçok altyapı inşası, betonun ve betonarmenin yayılımını tetiklemiştir. Yüzyıl dönümünde, betonarme yapım teknikleri ve betonarmenin bağlayıcısı çimento, birçok firma tarafından İstanbul'a getirilip tanıtılmıştır (Uzun, 2008, s.1).

Hennebique'in İstanbul'daki etkinlikleri, 1902'de başlar. Türkiye'de ilk betonarme yapı olarak verilen, sivil bir yapı olan Messadet Han, Hennebique sistemin uygulandığı ilk yapı olarak, firmanın imtiyaz sahibi temsilcisi mimar M. Vuccinos tarafından ve Fransız ustabaşların sorumluluğunda, İstanbul'da Eminönü'nde inşa edilmiştir (Hastaoglou, 2011; Akça ve Eroyan, 2012). Bu dönemde betonarme teknolojisi İstanbul'da etkileyici biçimde yaygınlaşmaya başlar: 1910'lu yıllarda İstanbul içinde 12, Avrupa yakasında 20 ve Asya yakasında 5 olmak üzere Hennebique sistemin uygulandığı toplam 37 şantiye alanı bulunmaktadır (Hastaoglou, 2011, s.95-96.).⁹ Bu yapılar arasında, depo, antrepo, hanlar, yollar, iskeleler, ahır, dükkan, ekmek fırını, garaj, Hennebique ajans binası (Galata) gibi çeşitli kullanımlarda yapılar vardır.

Betonarmenin Avrupa ve Amerika'daki yangına, depreme dayanıklı ve ekonomik inşa yöntemleri üzerine deneylerle başlayan hikayesinin, Osmanlı'da da yansımalarını bulduğu görülmektedir. Betonarmenin, İstanbul'da ilk kullanımlarında, bu dönemde yaşanan yangınların ve 1912 depreminin büyük etkisi olmuştur. 6-7 Ağustos 1912'de yaşanan Marmara Depremi İstanbul ve Marmara genelinde birçok yerleşim yerinde çok sayıda binanın yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Yığma sisteme göre inşa edilmiş yapılarda büyük hasarlar meydana gelmesi hatta birçoğunun yıkılması üzerine ve sonrasında çıkan büyük yangınlarla, kamu yapılarında betonarme sistemin uygulanmasına ağırlık verilmiştir (Dr. Yzb. M. Sa'di Bey, 1911).

⁹ Batur, Hennebique tekniğinde, D'Arconco'nun tasarlayıp uyguladığı Haydarpaşa Selimiye'deki Mekteb-i Tıbbiye'nin Serriyat Hastanesi anfileri (1894), Mekteb-i Tıbbiye'nin Hamamı'nın hipocaust döşemesini (Batur, 2004), Uzun İtalya'da hazırlanan statik projesiyle Saint Antoine Kilisesi ve Apartmanları'nın döşemeleri örnek verir (1906-1912) (Uzun, 2008). Ferrobeton tekniğinde, 1905'te temeli radyejner olan Vedat Tek'in Eminönü Posta ve Telgraf Nezareti binası, 1908'de Sultanahmet'te Defter-i Hakani Binası ve 1912'de inşa ettiği Sirkeci'de Liman Han ve Üsküdar sahilinde Nemlizade Tütün Deposu' sayılabilir (Uzun, 2008).

Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde 1900 sonrasında mimarlık dersleri veren Kemalettin Bey (1870-1927), Ali Talat Bey (1869-1922) ve 1908'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nin başına geçen Vedat Bey (1873-1942) Osmanlı'da kamusal yapılarda betonarme sistemin ilk uygulayıcılarından¹⁰ Bu dönemde, betonarme, İstanbul Limanı'nın Modernizasyonu ve Rıhtım Düzenleme Projesi kapsamında, İstanbul'un dışa açılan yüzünün modern görünümünü sunmak amacıyla devlet tarafından uygulanmıştır (Uzun, 2008).¹¹ 1910'lardan itibaren betonarmenin resmi yapılarda inşası, rıhtım gümrük binaları ve antrepoları, iskeleler, tevkifhaneler, su deposu, fabrika binası gibi farklı yapı gruplarında görülür (Uzun, 2008; Şenyurt, 2011).

Betonarmenin konut alanında kullanımının erken örneği yine Kemalettin Bey ile anılır. Harikzedegan apartmanları (1919-1922); Laleli'de betonarme karkas sistemin kullanıldığı toplu konut yapı grubunun erken örneğidir, Kemalettin Bey'in ise, İstanbul'daki son bina topluluğudur. 1918 büyük İstanbul yangınında evini kaybedenler için projelendirilen çok katlı bir sosyal konut olan bu yapı grubunun, kiraya verilerek gelir elde edilmesine karar verilmiştir (Sey, 2003, s.16). Betonarmenin özellikle 1920'lerden sonra sivil yapılarda kullanımları başlasa da, mühendislik bilgisi gerektiren betonarmenin sivil mimaride kullanımı, geleneksel yapı ustalarının ve müteahhitlerin üretim biçimlerinde yaygınlaşması, daha çok zaman alacaktır.

2.3 Modernist Mimarlık ve Betonarme Miti

Betonarmenin mimari kültürde kazandığı güçlü söylemselliği, yirminci yüzyılın ilk yarısında, modernist mimarların etkinlikleriyle başlar. Bu dönemde, Yeni Mimari'nin en önemli amacı/meselesi, teknik anlayışı sunan rasyonalist ilkelerdir. Betonarme, rasyonalist anlayış içinde, estetik olarak kabul edilebilir bir malzemeye dönüşür. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda ve yirminci yüzyıl başında betonarme binaların taşıyıcı sistemleri, genellikle taşla kaplanmaktadır. Bu dönemde, teknik üstünlüğünün

¹⁰ Kemalettin Bey (1870-1927 - Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde mühendislik eğitimi, Charlottenburg Technische Hochschule'de (Charlottenburg Teknik Yüksek Okulu) mimarlık eğitimi), Ali Talat Bey (1869-1922 - Sanayi Nefise Mektebi'nde resim eğitimi, Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde mühendislik eğitimi (1888-1895)), Vedat Bey (1873-1942 - Ecole Centrale'de mühendislik eğitimi, Academie Julien'de resim ve heykel, Ecole Nationale des Beaux-Arts'da mimarlık eğitimi).

¹¹ Kemalettin Bey öncülüğünde Karaköy Rıhtım Gümrük Binası ve depoları (1910), Eminönü Gümrük Binası, Antrepo ve depoları (1910), Vedat Tek'in Seyr-ü Sefain İdare Binası (1912), Vedat Bey ve Ali Talat Bey'in Beşiktaş İskelesi (1913), Kuzguncuk İskelesi, Moda İskelesi (1915), Kadıköy İskelesi (1915), yine bu dönemde IV. Vakıf Han (1912-1926) (Uzun, 2008).

yanında betonarme çirkin bulunmuş ve üstü kaplama malzemeleriyle veya boyayla kapatılmıştır. Betonarmenin yapım sistemi olarak görünürlüğü modernist mimarların söylemleri ve uygulamalarıyla başlar. Modernist mimarlığın estetik ve biçimsel ilkeleriyle betonarmenin bütünleşen imgesi, yirminci yüzyılın ilk yarısında, eğitimde, yazılı basında ve uygulama alanında artarak yayılır, betonarme teknolojik bir artefakt olarak, teknik, mimari, kültürel gündemde, farklı mimari yorumlar içinde toplumsal olarak ‘inşa’ edilir (Legault, 1997, s.9).

Betonarmenin, yirminci yüzyılın ilk yarısında yayılımında, Fransız modernizminin gelişimi önemli yer tutar. Örneğin Auguste Perret’in Franklin Sokağı’ndaki apartman binası (1903-04), Tony Garnier’in Cite Industrielle projesi (1901-04), ve Le Corbusier’in Domino Evi (1914-16) ortaya çıkan yeni mimarinin ikonları olarak sunulur (Legault, 1997). Bu projelerde yeni teknoloji betonarmenin yenilikçi/devrimsel bir kullanımı ortaya çıkar. Yeni Mimari’de, betonarmenin mimarlığın yenileştirilmesi için bir yol açtığı inancı hakimdir. Yeni Mimari, temelde yeni teknoloji betonarme kullanımıyla ilişkilendirilen, evrimsel bir sürecin sonucu olarak tanımlanmaya başlanır (Legault, 1997, s.6). Erken modernist anlatılarda, demir ve beton gibi modern malzemelerin, modernist mimarlığın gelişiminde belirleyici rolü vurgulanır. Tarih yazımında, betonarmenin bu rolü, sanat alanında görülen modern çözülmeye karşıt olarak deterministik bir söylemi oluşturur¹².

Modernist mimarlıkta betonarmenin belirleyici rolüne ilişkin, Le Corbusier’in, Pierre Jeanneret ile birlikte 1926’da yayımladıkları ‘Yeni Mimariye Doğru Beş Nokta’ manifestosu önemli bir söylemsel alan yaratmıştır. Le Corbusier-Pierre Jeanneret’in manifestosunda, düz teras çatı, çatı bahçeleri, pilotiler üzerinde yapıyı zeminden kaldırma, zemin kat planının özgürce tasarımı, serbest plan, bant ve sürekli pencereler, cephenin özgürce tasarımı ilkeleri, yeni bina yapım biçiminin mimari gerçekleri olarak sunulur (Le Corbusier, 1926). Yeni estetiği takip eden birçok mimar 1920’li yıllarda Yeni Mimari’nin biçimsel oluşumunu şekillendirmiştir. 1928 yılında Yeni Mimari’yi savunan CIAM uluslararası örgütünün kurulmasıyla, Modern Hareket, ortak bilimsel ve biçimsel kaygılar etrafında, uluslararası bir akım olarak dünyaya yayılmaya başlar.

¹² Modern mimarlığın deterministik, tanımlayıcı söylemine ilişkin bakınız Heynen (2011).

Betonarme, modernist mimarların elinde, yapının şeffaflığını ortaya çıkartacak, güneş ışığını içeri alacak, iç-dış bütünlüğünü sağlayacak, bunun yanında hızlı ve ekonomik bir üretime olanak verecek fabrikasyona uygun, verimlilik ilkelerini karşılayan, savaş yıllarında dayanıklılığıyla, yangına ve depreme dayanıklılığıyla, modernist mimarlığın ilkelerine/anlayışına ve yüzyılın yeni estetiğine karşılık gelen bir teknolojidir. Betonarmenin, modernist mimarlığın malzemesi olarak kullanımı, modernist mimarlıkla bilimsel yönetim arasındaki ilişkiye uzanır. Yüzyıl dönümünde Birleşik Devletler’de geliştirilen bilimsel yönetim olarak bilinen yeni bir endüstriyel yönetim modelinin üretimde rasyonelleşme ilkeleri ve mühendisliğe dayalı organizasyon modeli, modernist mimarlarca kabul görmüştür (Guillen, 2006). Taylorizm’e ve Fordizm’e olan coşkularıyla modernist mimarlar, problem çözmede verimlilik ve planlama ilkelerinden esinlenen teknokratik/ideolojik bir yaklaşım sergilemişler, bilimsel yönetim ilkelerine derinden bağlı endüstriyel şirketler için çalışmışlar (özellikle Almanya’da Bauhaus ve endüstriyel şirketler arasında görülen), bilimsel yönetimi kendi yeni mimari estetik terimleri içinde yeniden yorumlamışlardır.

Bu teknokratik yaklaşımlardaki ortak inanç, teknik gelişmelerin ve ‘toplum mühendisliği’nin toplumsal problemleri çözeceğidir; onlar verimlilik, refah ve kentte yaşam standartlarını geliştirmek için rasyonel planlamanın gücüne inanmışlardır. Maksimum konfor, minimum maliyet ile zararların üstesinden gelmek için mimarlıkta bir devrim önerilmiştir. Modernistler düşüncenin geleneksel biçimlerinin (akademik tasarım gibi) rasyonelleşme ve toplumsal özgürleşmeyi sınırladığına inanmışlar (Tafari, 1979), Le Corbusier gibi bilimsel yönetimden etkilenen birçok modernist öncü, mimarların geçmişin kölesi olduklarını, alışılmış kavramların kısıtlılığından kurtulmak gerektiğini iddia etmişlerdir (Le Corbusier, 1926).

Bu dönemde üretilen mimarlık ideolojisi akılcılık ideolojisinde temellendirilir. Biçimsel belirleyici öğeler, fonksiyonellik, ekonomiklik, yararlılık ve sağlamlıkla ilişkilendirilir. Betonarme, bu söylemsel oluşumlar içinde, yapısal olanaklarıyla yeni biçimlenmenin üreticisi olmuştur. Perret’nin zanaat üretimine olan vurgusuyla, Le Corbusier’nin endüstriyel üretimi benimsediği yaklaşımıyla, betonarme, insanın modernizasyonu olarak, mimarlığın estetik yenileştirmesi olarak tanımlanmaya başlar (Legault, 1997, s.15).

Betonarmenin Fransız modernizminin ismi olarak yayılımında, bu nitelemenin önemli kaynaklarından biri olan İsviçreli mimarlık tarihçisi ve eleştirmeni Sigfried Giedion'ın (1888-1968) 1928'de yazmış olduğu 'Building in France, Building in Iron, Building in Ferro-Concrete' kitabı en etkili anlatılardandır. Cicerone (Turist Rehberi) dergisi için yazılmış makalelerden oluşan kitabında Giedion, ondokuzuncu yüzyılın büyük demir konstrüksiyonlarını ve modernist mimarlığın öncülerince üretilen betonarme mimarlığın bir hipotezini yazmaya girişmiştir. Kitapta 1920'lerin avangard coşkusu çınlar. Yeni mimari, demir ve betonarme konstrüksiyonlarda, rasyonel ve yaratıcı fikrin bir ürünüdür. Giedion'ın söylemi mühendislik buluşlarında temellenir, betonarme 'buluş/icat' ve 'laboratuvar ürünü' kavramlarıyla açıklanır (Giedion, 1928).

Kitabın üçüncü bölümünü oluşturan Auguste Perret, Le Corbusier ve Tony Garnier'nin betonarme binaları üzerine yazılar yirminci yüzyıl başında üretilen etkileyici kurgusal metinlerdir. Giedion'un Le Corbusier mimarlığını anlattığı bölümlerde duvarın yerine geçen çerçeve, doluluğun yerine geçen boşluk kavramları ön plana çıkar:

Le Corbusier, Pessac konut yerleşimi, 1925.

Corbusier'in konutları ne mekansal ne de plastiktir: hava onların arasından geçer! Hava, bütünü oluşturan bir faktör haline gelir! Ne mekan ne de plastik form gözönünde tutulur, sadece ilişki ve birbiri içine geçme (interpenetration)! Burada sadece bir tek, bölünemez mekan vardır. Kabuk, iç ve dış arasından çekilir. (Giedion, 1928)

Betonarmenin modern mimari geleneğinin kuruluşu, 1950'li yıllarda, teknolojinin tarihsel/kökenini araştırmaya yönelik yayınların artışıyla devam eder. Modern mimarlığın kökeninde/oluşumunda beton(arme)nin spesifik rolünü inceleyen ilk çalışma olan, Peter Collins'in, 'Concrete: The Vision of a New Architecture: A Study of Auguste Perret and his Precursors' (1959) kitabı, 1950'lerin sonunda yayınlanmıştır. Betonarmenin Auguste Perret mimarlığıyla özdeşleştirildiği Peter Collins'in kitabına ilişkin, Kenneth Frampton 'Concrete'in döneminde belki de en yanıltıcı/yanlış yayınlardan biri olduğunu belirtir (Frampton, 2004, s.xv):

Collins'in Auguste Perret üzerine çalışmasını bu başlık altında yayınlamayı seçmesi, betonun hala yaygın olarak Modern hareketin yaratıcısı (демиurge) kabul edildiği bir dönemin belirtisiydi. Hatta, Collins gibi entelektüeller, betonu, onun meydana getirdiği mimarlık kadar modernitenin ta kendisi/özü olarak görür. Aslında, biraz karmaşık olan bu başlığa açıklama getirmede başka mantıksal bir temel bulmak zordur. (Frampton, 2004, s.xv)

Kitabın ilk iki bölümü 1870'ten 1914'e betonarmenin derinlemesine incelenmiş bir tarihini ve 1928'e varan yapı gelişimine ilişkin estetik tartışmasını verir ve ardından Perret'nin başarılarına odaklanır. Betonarme, 1950'li yıllardan itibaren, Perret ve Le Corbusier kahraman figürlerinin uygulamalarıyla ve yayılan efsaneleriyle bütünleşen imgesiyle, mimari kültürde süreklilik kazanır.

Modern mimarlıkta betonarme, biçimin gerekçelendirilmesinde, bir temsil aracı olmuş ve modern mimarlığın görsel dili, betonarme teknolojisi ile bütünleşmiştir. Başka bir deyişle, biçim üretme kaygısında, betonarme, estetik ilkelerin/programın önemli bir parçası olmuştur. Betonarme, modern mimarların elinde, keşfedilen anlamları kuran bir mitosa dönüşmüştür. Kendilerinden önceki klasisistleri eleştiren modernistler biçimcilik değil ama fonksiyonalizmden çıkan bir mimariyi savunuyorlarken, biçimci yeni reçeteleri yazmaya girişmişlerdir. Yirminci yüzyıl başında avantgardlar, sanat ve mimari geleneğini istenmeyen irrasyonel olarak sunmuşlardır. Geleneğe negatif anlamlar verilmiş ve bilimsel rasyonaliteyi reddeden tavırlarla bütünleşik görülmüştür. Yeni Mimari, geleneği reddederken, kurtulması gereken bir şey olarak tanımlarken, öte yandan kendi geleneğini kurmuştur (Hobsbawm ve Ranger, 2005). Modern Hareket söylemlerindeki biçimsel belirlenmemişlik, diğer sanat alanlarında görüldüğü gibi mimari üretimde izlenmemiştir (Bozdoğan, 2001; Heynen, 2011). Le Corbusier ve Pierre Jeanneret'nin 'Yeni Mimarlık için Beş Nokta' bildirgelerinde (1926) belirtilen beş özellik, ileriki on yıllarda özgür cephe tasarımıyla uzaklaşarak bir modaya dönüşecektir. Bu manifesto, Türkiye için de, ithal edilen bir metin, bir reçete, bir tavsiyeler dizisi haline gelecektir (Cengizkan, 2002b). Yeni mimari, resmi bir kanona ve bilimsel bir öğretiye dönüşecek, başlangıçtaki eleştirel yanını kaybedecek, belirli biçimlerin izinde bir mimari üslup haline gelecektir.

2.3.1 Cumhuriyetin harcı betonarme

Betonarmenin Avrupa ve Amerika'daki icadı ve kabulü endüstriyel gelişmeler sürecinde ortaya çıkarken, Batı-dışı coğrafyalarda kabulü ve yayılımı ulus devlet inşasında izlenen modernleşme programlarıyla ilişkisine uzanır. Modernleşme sadece endüstrileşen inşa süreci ve kentsel altyapıların bir uzantısı değil, aynı zamanda ilerleme ideallerinin bir yayılımıdır. Yirminci yüzyıl boyunca ortaya çıkan, imparatorlukların çözülmesi sonucu kurulan ulus-devletlerde ve bağımsızlığını ilan

eden sömürge ülkelerinde, betonarme, temsil sorularına verilen cevapların bir somutlaşması olarak kabul görmüş, sembolik/ikonik formları oluşturarak yaratılmak istenen ulus kimliğini güçlendirmeye yardım etmiştir (Isenstadt, 2008).

Batı-dışı ülkelerin ulus inşasında, birbirine zıt iki ayrı yol kesişir: ulusçuluk söylemi ile köklerine geri dönme/yeniden bulma isteği ve geçmişten kopma /yeni kurulan devletin ilerlemeci bakışı (hem geçmişi meşrulaştırmak hem de gelecek vadetmek – hem kökleşmek hem modern olmak). Bu iki ayrı yolun nasıl bir arada var olabileceği sorusu yirminci yüzyılın ilk yarısında bu deneyimleri yaşayan tüm ülkelerde muğlak ve tartışmalı söylemlerde cevaplanmaya çalışılmıştır (Bozdoğan, 2001). Betonarmenin yeni ulusların iktidarlarınca kabul görmesi onun sahip olduğu anlamlarla ilgilidir. Betonarme modernitenin kendisiyle özdeşleştirilmiş bir teknolojidir. Betonarmenin yıkıcılığı, yeni kurulan ulus-devletlerde geçmişten kopmanın bir aracı olmuştur (Isenstadt, 2008). Batı-dışı coğrafyalarda, modernleşmek geçmişten, geleneksel olandan kurtulmayla başlar (Dellaloğlu, 2012). Betonarme, Çin, İran, Irak, Hindistan, İtalya, Türkiye ve birçok başka ülkede, ulusalcılık söylemlerine ilişkin muğlak tartışmalarda, değişen ideolojik anlamlarla yorumlanır. Modern mimarlıkta kabulü ve kullanımı kimi zaman yerel kabul edildiği içindir (kendi toprağında üretilen), kimi zaman da yerel referansları olmayan yeni/modern bir malzeme olduğu içindir (Prakash, 2002; Forty, 2005; Isenstadt, 2008; Yu Sen ve Denison, 2008). Modernleşme söylemlerinde ortak olan, betonarme kullanımının geçmişe/geçmiş yaşam biçimlerine/geleneksele karşı 'yeni'yi temsil etmesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Modern Hareket ve Cumhuriyet kurucularının düşünce sisteminin paylaştığı ortak felsefi öncül, her milletin izlemek zorunda olduğu, karşı konulamaz ve karşı konulmaması gereken, evrensel bir ilerleme yörüngesine karşılık gelen 'medeniyet'tir (Bozdoğan, 2001). Modern Hareket her yerdeki mimari evrimin yazgısı olma iddiasındayken, cumhuriyet devrimi ise kendisini Türk milletinin tarihsel evrimindeki son aşama olarak sunar ve her ikisi de yirminci yüzyıldaki 'muasır medeniyet'in ruhunu yansıtmaya iddiasındadır. Bozdoğan 1930'ların Türk mimari kültüründe Avrupa modernizminin olumlu karşılanmasının, cumhuriyetin kuruluşunda devrimci inancı oluşturan medeniyet projesi bağlamında kavranması gerektiğini vurgular (Bozdoğan, 2001). Teknoloji, malzeme ve geometriden hareketle kurulan, evrensel olma niteliğindeki bu mimarlığın

biçimlendirme ilkelerinin benimsenmesi ya da ideolojisinin kurulması, Batı'ya rağmen ödünsüz olarak Batılılaşmak isteyen Cumhuriyet yöneticilerinin söylemleriyle örtüşmüştür. Ulusal içeriği olmayan bir Batı akımı, Türk ulusalcılığını rahatsız etmeden kolayca benimsenmiştir (Tekeli, 2011, s.125). Evrensel bilimsel bilgi, dünya görüşü ve hayat tarzı, hem milliyetçi ayaklanmanın emperyalizm-karşıtı ve dolayısıyla Batı-karşıtı hislerini ayakta tutmak, hem de geleneksel ve ağırlıkla Müslüman bir toplumda Batılılaşmacı reformları haklı çıkarmak için bir millileştirme politikası ile meşrulaştırılmıştır (Bozdoğan, 2001).

Erken Cumhuriyet döneminde, merkezi yönetimin toplum genelinde modernleşmeye yönelik uygulamaya koyduğu programlar, çağdaşlaşma yönünde topluma ve kent üzerine yazılan bir metinler bütünüdür. Modernleştirme metinlerinin yazılmasında, betonarme, yönetim kurumlarınca oluşturulmuş yönetmelikler, kılavuzlar, mimari üslup ve uygulamalar vd., arasındaki ilişkiyi düzenleyen, somutlaştıran bir unsur olarak kullanılır. Betonarme, merkezi yönetimin modern yüzünü, kent üzerine yerleşmesini temsil eder. Betonarme bu araçsallığıyla, arada bir yerde durur ve yönetimin modern yüzünün zırhı olur, kentin yeni görünümünü oluşturmada kullanılır ve toplumsal yaşamı biçimlendiren mekansal üretimin bir aracı olur.

Ülkenin teknolojik gerçeklerini hiçe sayan, modernleşme için bir gereklilik hatta zorunluluk olarak görülen yeni teknoloji betonarme, kurulan Cumhuriyet'in yeni yüzü olmalıdır. Sanayileşme alanının, özellikle çimento sanayi alanının henüz emekleme dönemine bile giremediği bir dönemde, betonarme teknolojisiyle inşa edilen yapılarda kalifiye işgücünün bulunamaması önemli bir sorundur. Yönetimin bu dönemde ortaya koyduğu öncelikler ve oluşturulan program, çok küçük bir oranda gerçekleşebilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle yeni başkent Ankara'da önemli yapım etkinlikleri gözlenmiştir. Bunun temel nedeni ekonomik yoksunluklar, çimentonun büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılanması, teknik eleman yetersizliği ve savaş sonrası yaşanmak zorunda kalınan kapalı ekonomidir (Bilgin, 2004, s.56). Ayrıca imparatorluk döneminde mimarlar ağırlıklı olarak azınlıklardan oluştuğundan savaş sonrasında yaşanan göç nedeni ile bu konuda da büyük bir boşluk yaşanmıştır (Sey, 1998b; Bektaş, 1998). İnşaat uygulama bilgisinin/know-how'ının taşıyıcıları olan etnik grupların 1930'lardaki göçlerle büyük oranda Anadolu'yu terk etmiş olmaları, bu alandaki yoksunluğu pekiştirmiştir (Bilgin, 2004, s.56).

Bu dönemde Türkiye’de yabancı ve yerli mimarlar binaların inşasında tümüyle ya da kısmen betonarme taşıyıcı sistem uygulamasına başlamışlardır. Bununla birlikte, büyük kentlerde başlamış olan apartmanların yapımı da biraz azalmış olmakla birlikte devam etmektedir (Sey, 2003). Başkent Ankara’da ve büyük kentlerde yeni kurulan Cumhuriyet’in kamusal kullanımlı yapılarında kullanılan betonarme, müze, vali konağı, halkevi, okul, fakülte, istasyon binaları, bakanlık ve genel müdürlük binaları, otel, enstitü, orduevi, fabrika, banka, sergievi, stadyum, büyükelçilik, konut ve apartman gibi birçok programı içinde barındıran binaların taşıyıcı sisteminde kullanılmıştır (Cengizkan, 2004, s.68-69; Aslanoğlu, 2010; Bozdoğan 2001). Cengizkan, Ankara’da, 1920-1930’lu yıllarda ‘yeni’ betonarme yapılar ile aynı yıllarda ‘yeni’ tuğla ve taş yığma yapıların karşılaştırmalı bir listesini verir (Cengizkan, 2004, s.68-69). Ankara’da izlenen bu gelişmelere göre, 15 adet tuğla ve taş yığma yapının inşasının yanında, 70 adet betonarme yapı inşa edilmiştir. Bu inşa karşılaştırması, geleneksele karşı yeni teknoloji betonarmenin güçlenen konumunu açık bir biçimde sergiler. Modernleşmenin anlayış kültürü, geçmişten kopmaya dayalıdır ve ‘atıp-almak’ üzerine kuruludur: eskiyi atıp yeniyi almak (Dellaloğlu, 2012). Batı-dışı coğrafyalarda bu modernleşme anlayışında, varolan malzemeleri değiştirip dönüştürmek değil, uygarlaşmayı temsil edecek yeniyi transfer etmek amaçlanır. Yapı teknolojisi alanında modernleşmenin reçetesi betonarme olmuştur.

2.3.2 Eğitim alanı

Betonarmenin diğer yapı malzemesi alternatiflerini ortadan kaldıran egemenliğinin ilk tohumları yüzyılın ilk yarısında modernist mimarlarca atılmış olur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde, Batı’dan çağrılan ve devlet tarafından istihdam edilen mimarlar mimarlık eğitiminde ve uygulama alanında Yeni Mimari’nin biçimlerini uygularlar.

Mimarlık eğitiminin modern mimarlık yönünde açılma başlangıcı, Ernst Arnold Egli ve Clemens Holzmeister gibi isimlerin Türkiye’ye çağrıldıkları 1927 yılı olarak verilir (Cengizkan, 2002a). Başka birçok coğrafyada izlenebildiği gibi (Guillen, 2006), Türkiye’de de, erken yirminci yüzyıl boyunca modernist mimarlığın yükselişi, mimarlık eğitiminin yeniden-kurumsallaşmasına denk gelir. Osmanlı’da mimarlık eğitiminde ilk kurum olan, Ecole des Beaux-Arts eğitiminin model alındığı, Paris’te hukuk ve resim öğrenimi görmüş Osman Hamdi Bey tarafından 1883’te kurulan

Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi'nde (Güzel Sanatlar Akademisi GSA), 1920'lerin sonlarında devletin eğitimde çağdaşlaşma girişimleri sonucunda, Batıya dönük bir kültür politikası ve yeni bir toplumsal kimlik inşasıyla, yüzyıl başındaki Milli Mimari Rönesansı hızla terk edilmiştir. 1930'da, Vedat Bey'in istifasından sonra onun yerine, mimarlık eğitimini Viyana Teknik Üniversitesi'nde tamamlamış olan İsviçreli mimar Ernst Egli atanmıştır (Bozdoğan, 2001). Yeni mimarlık ürünleri bu dönemden itibaren Theodor Jost, Ernst Egli, Clemens Holzmeister ve Robert Oerley gibi mimarlarca ve yeni mezun edilen Türk mimarlarınca, öncelikle başkent Ankara'da ve büyük kentlerde tasarlanmaya başlanmıştır. 1936'da Egli'nin yerine, Baugewerkschule Königsberg, Technische Hochschule Stuttgart'tan mezun Alman mimar Bruno Taut (1880-1938) geçmiştir. Bu dönemlerde eğitimde klasik Beaux-Arts modelinin yerine Avrupa modernizminin rasyonalist ve işlevselci ilkeleri getirilmiştir.

GSA'da görülen gelişmelerin paralelinde, betonarmenin kurumsallaşmasında önemli bir diğer eğitim kurumu, 1883'te teknik eleman yetiştirmek için, Paris'te Ecole des Ponts at Chaussées'in (1747) eğitiminin model alındığı askeri okul Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a (1795) bağlı olarak teknisyen yetiştirmek için kurulan ve aynı zamanda mimarlık dersleri de verilen Hendese-i Mülkiye Mektebi'dir (Çeçen, 1990; Bozdoğan, 2001). Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin tarihinde ilk önemli değişiklik, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında, eğitim alanında merkezi yönetimin modernizasyon programlarının uygulamalarında ortaya çıkmıştır. Okul, Berri-i Hümayun'dan ayrılıp Nafia Nezareti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) bağlanmış ve Mühendis Mekteb-i Alisi adını almıştır (Çeçen, 1990). Devlet, ilerleme ideolojisiyle, teknik gelişme ve üretkenlik artışını modernleşmenin motoru olarak görmüş, teknik eğitim alanında önemli girişimlerde bulunmuştur. Rasyonelleşmeyi simgeleyen mühendislerin eğitimi, yüzyıl dönümünde ve Erken Cumhuriyet döneminde, devlet kurumlarınca mercek altına alınan önemli bir konu olmuştur.

1930-40'lı yıllarda İTÜ'den mezun olan mühendisler, 1950'ler sonrasında, betonarmenin yaygınlaşmasında ve kurumsallaşmasında önemli roller üstleneceklerdir. Betonarmenin 1950'lerde kurumsallaşması ve toplumsal inşası, İTÜ ve Bayındırlık Bakanlığı'nın yakın ilişkisi içinde oluşur. 1950'lerde Bayındırlık Bakanlığı'nda görevli kişilerin büyük çoğunluğu İTÜ mezunu mühendislerdir ve devletin kamusal yapılarında ve yarışma projelerinde, betonarmenin en önde

savunucuları ve uygulamacıları olacaklardır (Bölüm 4). Bununla birlikte, devlet kurumlarında çalışan mühendislerin yanında, 1940'larda İTÜ'de eğitim görmüş çok sayıda mühendis, 1960'lardan itibaren, parlamentoda görev alarak yükselecek ve öne çıkan isimler çimento endüstrisine ilişkin yatırımlarda etkin roller üstleneceklerdir (Bölüm 3).

Erken Cumhuriyet döneminde Mühendis Mektebi'nde inşaat mühendisliği alanında tek yönlü bir eğitim yapılmaktadır, program bu nedenle yol, demiryolu, su yapıları, köprü ve bina inşaatıyla ilgili tüm bilgileri içerecek şekilde hazırlanmıştır (Kafescioğlu, 2010). Bu süreçte, Akademi'deki modernist müfredat değişikliklerinin yankıları Yüksek Mühendis Mektebi'nde de hissedilir. 1938'de Emin Onat'ın yetkisiyle modernleşme reformlarına girilmiştir. Adı 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülen okulda 1941'de İnşaat Şubesi'nin eğitim programı değiştirilmiş, mimarlık mesleğinin teknoloji ile ilişkisi ön planda tutularak, Mimarlık Şubesi'ne dönüştürülmüştür. Ruhi Kafescioğlu 1936-46 yılları arasındaki öğrencilik yıllarını anlattığı kitabında İnşaat Şubesi'nde bina mühendisliği eğitiminden mimarlık eğitime geçiş sürecini anlatır (2010). Bu dönemde Emin Onat'ın hazırladığı programa bağlı olarak Mimarlık Şubesi öğrencilerinin mühendislik formasyonu kazanabilmesi için mühendislik alanındaki dersler de önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüklü program İTÜ kurulduktan sonra da çok değişmeden devam etmiştir (Kafescioğlu, 2010, s.91).

Erken Cumhuriyet döneminden sonra modernizmin yeniden güçlü bir biçimde gündeme gelişiyle, rasyonelliğe dayalı söylemler, eğitim alanında yerleşir/gömülür. Betonarme, 1950'lerden itibaren, mimarlıkta ve mühendislikte, eğitimin başlıca yapı teknolojisi haline gelecektir. Yapısal konuların verildiği derslerde ahşap, çelik, taş, tuğla kargir gibi yapı malzemeleri ve sistemleri işlense de, diğer derslerde edinilen bilginin uygulamalarının yapıldığı mimari tasarım stüdyolarında, çoğunlukla kullanılan teknoloji betonarme olacaktır. Verimlilik, ekonomiklik, konfor gibi konulara artan ilgi yoluyla, betonarme kullanımı 'bilimsel/teknik' gerekçelerle eğitim alanında kurumsallaşmaya/süreklilik kazanmaya başlayacaktır.

2.3.3 Betonarme teknolojinin transferi

Beton ve betonarmeye ilişkin yirminci yüzyılın ilk yarısında süreli yayın alanına bakıldığında; çimento ve beton endüstrisinin henüz gelişmediği bu dönemde, Batı'da

endüstriyel şirket, mühendis ve mimarların yayınladıkları gibi, beton(arme) teknolojisini tanıtan bir derginin yayımlanma girişimi doğal olarak görülmez. Türkiye’de betona ilişkin bir derginin yayınlanması için, çimento ve beton endüstrisinin gelişmeye başladığı 1950’lerden yarım yüzyıl sonra 2004 yılını beklemek gerekecektir. Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği’nin yayımlamaya başladığı ‘Betonart’ dergisi, betonarmenin çağdaş örneklerini sunan, tanıtan, betonun tarihine, estetik özelliklerine dayalı metinler içeren bir yayın olarak kurgulanmıştır. Çimento endüstrisindeki şirketlerin birliğince çıkartılan Betonart, yirminci yüzyıl başında Batı’da yayınlanan dergilerdeki gibi betonun ve betonarmenin teknik özelliklerini ve deneylerini sunan yazılar değil kuramsal ve tarihsel metinler içerir. Betonun bir tasarım nesnesi olarak vurgulandığı derginin ismi, betonarmenin Türkiye’de yirminci yüzyılın ikinci yarısında kazandığı negatif anlamlardan arındırmak için tercih edilmiş olmalıdır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Batı’daki beton dergilerinin sunduğu beton ve betonarmenin mimari ve altyapı inşasındaki uygulamalarını, teknik/bilimsel yönlerini ve laboratuvar deneylerini, çimento ve betonarmenin Türkiye’deki öncü girişimcisi, üreticisi ve finansörü olan bir devlet kurumu olarak Nafia Vekaleti (Bayındırlık Bakanlığı) ve eğitimciler sunmuştur. 1930’lardan 1950’lere, merkezi yönetim ve eğitim kurumlarındaki öğretim üyelerince beton, betonarme ve çimento malzemelerine ilişkin teknik bilgi ve uygulamalar, devletin bayındırlık faaliyetlerini yayınlayan Nafia İşleri Mecmuası’nda (1934-) ve dönemin ilk ve tek mesleki mimarlık dergisi Mimar-Arkitekt’te (1931-1981) yayınlanır. Bu dönemde, yeni teknoloji betonarmenin mimari üretimde yaygınlaşması ve belirli normlarda uygulanmasına ilişkin hem devletin hem de öğretim üyelerinin kişisel çabaları yoğun bir biçimde görülür.

1934 yılından itibaren yayına başlayan, Nafia İşleri Mecmuası, her ay idari ve fenni iki ayrı dergi olarak yayınlanmıştır. Demiryolu inşasının öncelikli olarak sunulduğu dergide, devlet yapıları, karayolları, köprü inşası ve su işleri de önemle üzerinde durulan diğer inşaa alanlarıdır. Bunun yanında dergide, 1908’de Nafia Nezareti’ne bağlanan Hendese-i Mülkiye Mektebi’nin (İTÜ) ve 1911 yılında Nafia Nezareti’nce tekniker yetiştirmek için kurulan 1922-37 yılları arasında Nafia Fen Mektebi olacak olan Kondüktör Mektebi Alisi’nin (YTÜ) teknik eğitimlerindeki gelişmeler takip edilmiş, mühendislik alanındaki gelişmeler, mezun listeleri ve ülke genelinde

görevlendirmeler sunulmuştur (Nafia Fen Mektebi, 1934; Mühendis Mektebi Öğrenci Mezun Grafiği, 1934). Dergide bibliyografi bölümünde beton, betonarme, çimento malzemelerinin yurtdışı dergileri ve kitapları tanıtılmış, çimento üretimine ilişkin hazırlanan normlar sunulmuş (Türk Portland Çimentosu, 1937), Türk portland çimentosu ve yüksek fırın portland çimento normlarını tayin eden karar, betonarme malzemesine ilişkin okullarda yapılan çalışmalar/deneyler yayınlanmıştır (Yüksek Mühendis Mektebi, 1936, Şekil A.1).

Batı kültürüne eklemlenmede bir katalizör işlevi gören 1931’de yayına başlayan Arkitekt dergisinde¹³, ‘Bibliyografi’ bölümlerinde beton(arme)ye ilişkin yayınlar tanıtılmış ve teknik yazılar yayınlanmıştır. Bu teknik yazılar, 1931-1965 tarih aralığında özellikle 1940’ların ortalarına kadar yoğun bir biçimde yayınlanır (Çizelge A.1). Çoğunluğunu Güzel Sanatlar Akademisi ve Yüksek Mühendis Mektebi betonarme ve mukavemet öğretim üyelerinin yazdığı çeviri makalelerin de yer aldığı bu yazılar, Batı’dan transfer edilen yeni teknolojiyi ve uygulama bilgisini yaymaya yönelik girişimlerdir. Mimar Bekir İhsan ‘Ameli mukavemet ve betonarme’ (1933) yazısının başında ‘betonarme ve mukavemeti iyi bilmek için Türkçe kaynak olmadığından Mimar dergisinde yazacağı yazılarla betonarmenin teknik bilgisini sunacağını’ belirtmektedir (İhsan, 1933, s.57-61). Betonarmenin teknik özelliklerine ilişkin bilgisizliğin farkında olarak, Arkitekt dergisi, öğretim üyelerince ülke genelinde uygulanan betonarme inşaatlar için teknik bilgi verilebilecek bir yayın aracı olarak görülmüştür. Bu yazıların bir amacının da ‘Anadolu’da yalnız çalışan mimarların yararlanabilmesi’ olarak belirtilmektedir (İhsan, 1933, s.57).

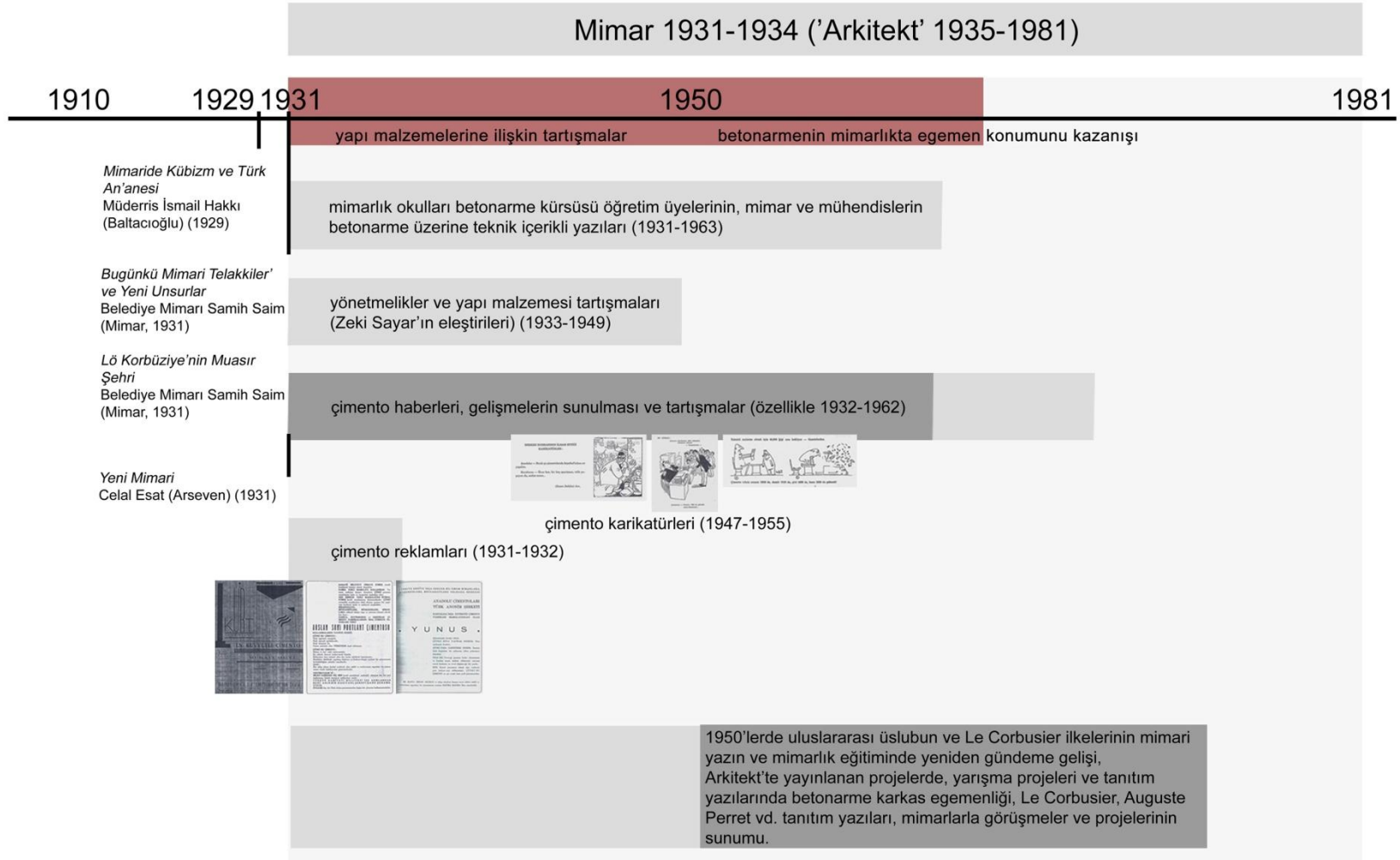
Dergide, Türkiye’de kabul edilen 1932 yılına ait ‘Alman betonarme nizamnamesi’ ve bu nizamnamenin kullanılmasının gereklilikleri aktarılırken, (Betonarme ve Birkaç Söz, 1940, s.259-261), öte yandan, reel mimarlıkta, betonarme karkasın kalfa ve ustaların elinde yanlış uygulamaları derginin haberler bölümüne yansımaktadır. Teknik bilgi aktarımına yönelik yoğun çabaların görüldüğü bu süreçte, gerekli normların karşılanamadığı bir malzeme üretimi de eşlik etmektedir. Turgan Sabis’in

¹³ 1931 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi’nden 1928 yılında mezun olmuş olan Zeki Sayar (1905-2001), Abidin Mortaş (1904-1963) ve Abdullah Ziya Kozanoğlu’nun (1906-1966) önerisi ile Mimar adı altında yayımlanmaya başlanan dergi (Sayar, 1980) büyük ölçüde Zeki Sayar’ın çalışmalarıyla yürütülmüştür. Derginin ismi 1935 yılında, Dil Devrimi ile 1932-1939 yıllarında ülkede dildeki köklü değişimlerle birlikte, Basın Yayın Müdürlüğü’nden gelen istek doğrultusunda Arap kökenli Mimar ismi Arkitekt olarak değiştirilir. Arkitekt dergisi, Zeki Sayar’ın emekliye ayrıldığı 1980 yılına kadar Sayar’ın çalışmalarıyla yürütülmüş, bir yıl sonra da yayın hayatına son vermiştir (Sayar, 1980).

1948 yılında yazdığı hem bir ders kitabı hem de mühendisler için bir müracaat kitabı olarak sunulan iki ciltlik ‘Betonarme’ kitabının ‘Ön Söz’ünde “Löser’in nizamnamesindeki beton ve demir mukavemet ölçülerinin/cetvellerinin o günkü Türkiye üretim koşullarında bu normları uygulama imkanı olmadığından kitapta Türkiye için uygun olacak ölçüler verildiği” belirtilmektedir (Sabis, 1948). 1948 yılında yazılan bu önsözün de gösterdiği gibi, 1950’lerde yaygınlaşmaya başlayacak betonarmenin, endüstriyel üretimi henüz standartlar açısından gerekli koşulları yerine getirememektedir.

Betonarme teknik bilgisini öğretici yazılar, 1960’lardan itibaren dergiden çekilmeye başlar. Öğretim üyelerinin yazılarıyla eşzamanlı olarak, 1930’lardan 1960’lara, çimento endüstrisindeki gelişmeler, çimento yetersizliği ve ithalindeki sorunlar derginin haberler bölümünde sürekli olarak görülür. Arkitekt dergisi, 1960’lara, betonarmenin ekonomik bir yapı teknolojisine dönüşümüne kadar, betonarmenin mimari alanda kullanımına ve tanıtımına yönelik kişisel/kurumsal çabaları resmeder (Şekil 2.1).

Merkezi yönetimin ve eğitimcilerin betonarme bilgilendirmeleri sürerken, modernizmin rasyonalist ilkelerini yansıtan yayınlar da yazılı alana dahil olmuştur. Betonarmenin (o dönemde betonarmeye simanarme deniyordu), modernist mimarlığın ilkelerine ve estetiğine biçim veren önemli ve etken bir rolü olduğu, 1930 yılında cumhuriyetin resmi gazetesi Hakimiyet-i Milliye’de bir başyazıyla duyurulmuştur (Bozdoğan, 2001, s.171-172). Bu dönemde, yazılı alanda iki önemli yayın, yine eğitimcilerce sunulur. 1929’da Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası’nda yayımlanan ‘Mimaride Kübizm ve Türk An’anesi’ başlıklı yazı Osmanlı canlandırmacılığı milli üslubunun lehindeki hislerin hala güçlü olduğu bir dönemde (Bozdoğan, 2001) modernizmi savunmuş ilk kişilerden biri olan Müderris İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda kübizm çağdaş yaşamın zorunluluğu olarak sunulmuş, çağdaş yaşam için kapların/zarfların değişmesi gerektiği vurgulanmıştır. Baltacıoğlu, yazıda betonarmenin keşfini ‘yapısal yeni imkanlar tanıyan devrimizin en mühim inkılabı’ olarak anlatmaktadır. Betonarme gelenekselin gerektirdiği yapım tekniklerini ortadan kaldıran, geniş açıklık geçmede önceki malzemelerin getirdiği zorunluluklardan kurtaran imkanlarıyla ve strüktürel yenilikleriyle sunulmuştur (Baltacıoğlu, 1929, s.125).

Şekil 2.1 : 1920'lerin sonlarından itibaren betonarmenin söylemsel üretimi, mimari yazın ve Arkitekt (1931-1981) incelemesi.

Bir diğerk yayın 1931 yılında yayımlanan, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Sanat Tarihi eğitimcisi olan Celal Esat'ın (Arseven) Fransız mimar Andre Lurçat'nın çağdaş mimarlıkla ilgili olan ve Le Corbusier'nin Yeni Mimariye Doğru Beş Nokta'sını açıkladığı 'Architecture' (1929) kitabını Türkçeye çevirdiğı 'Yeni Mimari' kitabıdır. Cengizkan, bu yayının, 'gelenekselci' olan Arseven tarafından mimari kültüre kazandırılmasının altını çizer, Arseven'in yeni mimariye ilişkin bir kitabı çevirmesini, modern mimarlık arayışının, o dönemde, 'içtenliği' ve 'günlük ya da kişisel-kurumsal kaygılarla kirlenmemiş bir arayış' oluşu olarak yorumlar (Cengizkan, 2004, s.66). Celal Esat'ın çeviri kitabında yeni mimari, düz çatı, piloti, bant pencerelerle ve de betonarme kullanımı gibi konstrüksiyon teknikleriyle sunulmuştur. 'Yeni bir amil: simanarme' başlığı altında betonarme tanıtılmış, keşfi anlatılmıştır. Zamanın ihtiyaçlarına cevap veren bir malzeme olarak betonarmenin, Avrupa'da mimarlarca uygulanmaya, devrimin kılavuzu olmaya başladığı aktarılmaktadır (Arseven, 1931, s.6).

Bu anlatımda, yeni teknolojinin bütün sorunları gidereceğı, yanlışları düzelterceğı, geleneğin çözemediğini bilim ve teknik yoluyla çözeceğı inancı vardır (Cengizkan, 2002a, s.334-335). Arseven, dünyaya yayılan yeni teknolojinin, rasyonel olan ve yeniyi takip eden Türk mimarisi için yabancı olmayacağına işaret eder (Arseven, 1931, s.7-8). Kitabın devamında mimarın vazifesi olarak sağlam, çabuk, ucuz, rahat, kullanışlı ve sıhhi binalar yapması gerektiğini ve daha ekonomik ve sanayiye uygun adımlar atması gerektiğini belirtir (Arseven, 1931, s.15). Kitapta, simanarmenin, Baltacıoğlu'nun yazısında görüldüğü gibi, geleneksel yöntemlerle yapılan uygulamalardaki gibi kitle halinde değil ama iskelet halinde bina yapımını sağlayan devrimi müjdelenmektedir. Duvarlar incelmış ve hafiflemiştir. Bu da en önemli konu olan ekonomi meselesini çözmektedir (Arseven, 1931, s.41). 'Yeni Teknik' bölümünde, mühendislerin, yeni bir 'usulü inşayı yani simanarmeyi' bulunca yapı tekniğinde yeni bir safhaya girdiğı, bunun 'demiri solda bıraktığı', Amerika'da yapılan yüksek demir binaların artık simanarme ile yapılmaya başlandığı, simanarmenin iskelet halinde yapımının mimarlıkta bir devrim olduğı, duvarların taşıyıcı özelliğinin ortadan kalktığı belirtilmektedir. Simanarme, hem geleneksele karşı hem de demire karşı bir zafer kazanmıştır. Kitapta, simanarmenin, Batı'da diğerk yapı malzemelerinin 'yerine geçtiğı', Türkiye'de de mimari alandaki bu devrimin, gelenekselin yerine geçeceğı/geçmekte olduğı duyurulmaktadır. Bu metinler, yeni

Türkiye Cumhuriyeti'nin (1923) toplumu yeni, modern ve uygar bir ulus yolunda yeniden-inşa girişimlerini (Ergut, 2007), uygarlığın milli ilerleme için bir gereklilik olduğu söylemlerini içermektedir ve betonarmeyi Türk kültürüne tanıtırma açısından ilk girişimlerdir.

İlk girişimler aynı yıllarda Arkitekt'te (Mimar) de yansımalarını bulmuştur. 1931 yılından itibaren Mimar'da, dergiyle bağlantılı mimarların projeleriyle birlikte Avrupa'daki ülkelerden ve diğer ülkelerden modern binalar yayımlanır, yurtdışındaki gelişmeler takip edilir. Yeni Mimari'ye ilişkin tanıtım yazıları Le Corbusier, Adolf Behne ve Bruno Taut başta olmak üzere çeşitli teorik metinlerin çevirilerini de içerir. Celal Esat'ın kitabının basımından birkaç ay önce, Lurçat'ın kitabından alıntılar/bölümler ve aynı zamanda Le Corbusier'nin 'Yeni Mimariye Doğru Beş Nokta'sından alıntılar, 'Mimar'da Belediye Mimarı Samih Saim tarafından yayınlanmıştır: 'Bugünkü Mimari Telakkiler' ve 'Yeni Unsurlar' (Saim, 1931a); 'Lö Korbüziye'nin Muasır Şehri' (Saim, 1931b). Bu yazılarda Le Corbusier'nin sunduğu beş mimari özellik tanıtılmıştır. Dergi, ilk onyılında, yapı teknolojisi ve malzeme üzerine yoğunlaşmıştır. Yabancı ülkelerde mimarlık, şehir ve şehirleşmeye ilişkin yazıların, yapı standartları ve yönetmeliklerin verildiği bu dönemlerden itibaren dergide betonarme öne çıkan yapı teknolojisi olur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve ulus inşası, yazılı basında betonarmenin söylemsel üretimini içine alan çoksesli bir sahnenin ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktasıdır. 1930'lardan 1950'lere devlet ve eğitim kurumlarınca modernizm ve betonarme tanıtım ve bilgilendirme girişimleri görülürken, geleneksele karşı betonarme tartışmaları gündemi oluşturmaya başlar. Geleneksele karşı betonarme tartışmalarıyla birlikte, dönemin yasa ve yönetmeliklerinde yapı malzemelerine ilişkin bir takım kararlar alınmaya başlanır. Ancak endüstriyel üretimde geri kalmış bir ülke topraklarında betonarme teknolojisinin kullanımı savunusu, buna karşı eleştirilerin de hedefi olur. Betonarme bu dönemde kimi zaman coşkuyla karşılanır ve savunulurken, kimi zaman da kullanımı eleştirilir ve yönetimi suçlayıcı tavırlar ortaya çıkar. Betonarmenin 1930'lardan 1950'lere yazılı üretimi, hem coşkulu hem de kaygı/kuşku dolu bir kabul sürecini betimler (Cengizkan, 2002a).

Yönetmeliklerden mimari pratiğe birçok alanda betonarmenin önceliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalarda, betonarme gelenekselin yapamadığını yapacak bir malzeme olarak, teknik üstünlüğüyle, kendisinden önceki malzemelerin yerine

geçecek, içinde yaşanan yapıların sağlıksız koşullarını giderecek hijyenik, yangına ve depreme dayanıklı bir malzeme olarak savunulmaktadır. Betonarme, diğer malzemelere göre ‘kurulan’ bir söylemsel alanda, modernleşmenin eskiyi atıp yeniyi alma anlayış kültürü içinde, bilimsel ve teknolojik gelişmeyi temsil eden bir araç olarak, teknik üstünlüğü ile meşrulaştırılır. Arkitekt dergisinde, bir süreklilik göstermese de derginin başyazılarını yazan Zeki Sayar, betonarmeye ilişkin birçok tartışmayı dergiye taşımıştır. Sayar’ın başyazılarında, ülkenin sanayi ve mesken problemleri, betonarme ve yapı malzemelerine ilişkin gelişmeler, çimento üretimi ve bu üretimin düzenlenmesine ilişkin eleştirileri yer almıştır.

Her ne kadar Avrupa ve Amerika’da ekonomiklik betonarme malzemesinin tanıtımında ve savunusunda önemli bir özellik olsa da, Türkiye’de aynı koşullar yoktur. Betonarmenin bağlayıcısı çimento, üretim yetersizliği ve nakliye zorluğu nedeniyle oldukça pahalı bir malzemedir. Pahalılığına rağmen, çimento ve betonarme kullanımına en büyük eleştiriler Zeki Sayar’dan gelmiştir. Bu yazılardan biri, 1934’te, Sayar tarafından dönemin devletçilik politikalarını yansıtan Vedat Nedim Tör’ün ‘Çimento Sanayiinde Devletçilik. ‘Asrımız çimento asrıdır’ (1934) yazısına cevap olarak, ‘Türkiye’de Çimento Bir Lükstür’ (1934) başlığı altında bir eleştiriyle gelmiştir (Sayar, 1934, s.155-156). Tör, yazısında, ‘bugünkü medeniyet devrini çimento devri’ olarak adlandırır ve çimentonun altyapı ve yapı inşasındaki önemini vurgular:

Filhakika, bugünkü medeniyeti çimentosuz düşünmenin imkanı yoktur. Bu madde, bir an için yok olurse, o anda yer altındaki ve yeryüzündeki, sualtındaki ve su üstündeki bütün inşaat faaliyetlerinin de durduğuna şahit oluruz. En basit bir evden tutunuz da, 80 katlı binalara, bentlere, viyadüklere varıncaya kadar her türlü yapı faaliyetlerinin mayası olan çimentonun sun’i taş, çini, künk ve boru imalinde de kullanılmakta olduğu malumdur. Beton şoselerin, beton travers ve telgraf direklerinin, hatta beton gemilerin yapıldığını da düşünürsek, çimentonun ehemmiyeti büsbütün gözümüzde canlanır.

Bir memleketin çimento sarfiyatı, o memleketin yapıcılık faaliyetinin en sağlam ölçüsüdür... Cumhuriyet Türkiye’si’nde çimento sarfiyatının yıldan yıla arttığını görüyoruz... memleketin her yerindeki.. inşaat, kısaca yapıcılık ve kuruculuk faaliyetimizin günden güne artan ve yükselen maddi eserleri, çimentoya dayanmaktadır. (Tör, 1934, s.19)

Vedat Nedim Tör bu sözlerle başladığı yazısının devamında çimento üretimi ve fiyatlarına ilişkin yaptığı araştırmayı sunar, Devletçi Türkiye’de devletçi bir çimento siyasetinin gerekliliğini belirtir. Sayar’ın eleştirisi Vedat Nedim Tör’ün yaptığı

araştırmada malzemenin ülke gerçekleriyle çelişerek büyük bir iyimserlikle sunulmasıdır:

... Dr. Vedat Nedim Bey'in memleketimizdeki çimento sanayi hakkında bir etüdü çıktı. Çoktan beri dikkati nazarımızı çeken (Çimento) hakkında biz de ufak bir araştırma yaparak; memleketimizde diğer yapı malzemeleri arasında çimentoyu maliyet itibarile Avrupa'dan ithal etmekte bulunduğumuz lüks malzemeler meyanına katmak mecburiyetinde kaldık...

Bizde çimento; lüks bir malzemedir. Yapı sahibi ve müteahhit çimento inşaattan kaçarlar; çünkü pahalıdır. Çimento sarfiyatı, devletin sarfiyatından maada; halk tarafından ancak büyük şehirlerde, merkezlerde kullanılmaktadır. Memleketin orta ve şark taraflarında çimento istihlak edilmemektedir, buralarda istihlak ancak mübrem ihtiyacın karşısındadır. Çünkü vilayetlerde çimento; mantığın kabul edemeyeceği derecede pahalıdır. (Sayar, 1934, s.155-156)

Sayar'ın yazısında verdiği tablolardan anlaşılacağı üzere (Çizelge A.2), Anadolu kentlerindeki çimento fiyatlarına bakıldığında çimento fiyatları gözden kaçmayacak derecede yüksektir, tabloda görüldüğü gibi büyük sanayi ve imar faaliyetleri yapan ülkeler ise çimentoyu çok ucuza istihlak etmektedirler. 1927-1934 yıllarında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun ardından gümrük himayesi getirilmiş ve piyasada hiç ithal çimento kalmamıştır. Bu yıllar arasında İstanbul'daki fiyatların değişimi de tablo olarak verilmiştir. Zeki (Selah) Sayar, Türkiye'de çimento fiyatlarının dünya piyasasına tabi olması gerektiğini, Türkiye'nin de Avrupa ülkeleri gibi çimentoyu ucuza tüketmesi gerektiğini belirtir. Yazısına, çimentonun memlekette ucuzlatılması gerektiği, çimento ve çimento yapılan malzemelerin şehirlerden köylere kadar her yerde kullanılması gerektiği sözleriyle son verir: "Bugün imar siyaseti çimento siyaseti demektir" (Sayar, 1934, s.156).

Zeki Sayar, başyazılarında çimento ve betonarmeye ilişkin yasal düzenlemeleri de eleştirmiştir. Eleştirdiği yasalardan biri, 1933 yılı 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu'dur (1933, s.191-197). Kanunun 28. maddesinde kagir yapılarda betonarme döşeme zorunluluğu getirilmiştir. Sayar 1939 yılının 9-10 sayılı Arkitekt dergisinde 'Buhran ve bina inşa etmek mecburiyeti' (s.224-227) başlıklı yazısında Kanun'da iki ailelik bir evin bile tam kagir yani döşeme, çatı altı ve saçakların putrel ya da betonarme malzemesi olması zorunluluğu olduğunu, resmi ve beledi inşaat projelerini günün mecbur kıldığı şartlara göre tanzim etmek ve inşaat nizamnamelerinde adi, kagir ve ahşap inşa usullerine imkan verecek tadilatı yapmak gerektiğini belirtmektedir. Ekonomik yapı üretimi için yerli malzeme ve tekniklerin

tercih edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yazıda betonarmenin zorunlu kılınması eleştirilirken, betonarme kullanımının mimari beğenilerde belirleyici olduğu aktarılmaktadır:

Fena görenek neticesi, bazen hiç lüzum olmadığı halde, yerlisi varken ecnebi malzemesi kullanıyoruz. Bu kötü alışkanlıktan kurtulursak malzeme buhranını daha az hissedeceğimiz muhakkaktır. Adeta, lüks ecnebi malzemesi ile yapılmayan binaları (Mimari Eser) addetmemeye başladık. Güzeli, milli vasıfları, konforlu, plan kompozisyonlarında, plastik tesirlerde ve mimari detaylarda arıyacak yerde, lüks malzemede dolayısıyla muğlak ve pahalı inşa usullerinde aramaktayız. Betonarmeyi hiç lüzum olmadığı halde, Anadolu'nun en küçük kasabalarına kadar, köy mekteplerine, evlere, belediye şubelerine... vesaireye kadar soktuk, medeniyet icabıdır diye fabrikalarımızda, imalathanelerimizde, en lüks seramik vesair inşaatı tatbik ettik, tek katlı evlerde bile, betonarme döşemeleri kanunlar ile mecburi kıldık!..

Velhasıl, memleket bünyesine uygun bir inşa ve yapı ekonomisinden haberdar değildik. Bunu mimari kültürlükte mi aramak lazımdır? Yoksa kabahati mimarları dinlemiyen otoritelere mi atfetmelidir? (Sayar, 1939, s.225)

Zeki Sayar ülkenin bölgelerine/yere uygun bir inşa ve yapı ekonomisinden haberdar olmadığı için otoriteleri suçlamaktadır. Almanya'da ülke ekonomisi için orta ve vasat inşaatta kargir yapıyı kullandıklarını örnek verir. Türkiye'de de bu uygulamalar için gerekli yasa ve yönetmeliklerin düzenlenmesi, bölgenin malzeme kullanımına yönelik uygulamaların teşvik edilmesi gerektiğini dile getirir.

Bu yıllarda köylerin islahı ve yeniden inşasında üretilen köy projeleri kalfa ve ustalara yabancı gelen malzeme ve teknik yüzünden çoğu kez uygulanamadan Ankara'ya geri gönderilmektedir (Sey, 1998b). Taşranın dönüştürülmesine dayalı köy projelerinde, 'günün sıhhi ve içtimai mevzuatına uyan medeni yaşama vasıtalarını üretmek' amaçlanmaktadır. Betonarme yapım sisteminin gerektirdiği uygulama koşullarının sağlanamadığı, betonyerlerin geçemediği toprak yollu Anadolu köylerinde, ulaşım ağının ve inşa tekniğini bilen yapı ustalarının yokluğunda standardizasyona dayalı hayali tip projeler üretilmektedir. 1940'ların ortalarına kadar Arkitekt'e yansıyan Anadolu'ya çimento nakliyatının yapılamadığı bilgileri yer alırken, 1947'de demiryolu ile ulaşılan köylerde betonarme üretimin yapıldığı ilk uygulamalar sevinçle duyurulmaya başlanmıştır (Meltem, 1947).

1933 yılında Yapı ve Yollar Kanunu'nun yürürlüğe konmasından sonra, Arkitekt'te yayınlanan İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan iki yönetmelik, betonarme ve kerpiç malzemelerinin ideolojik anlamlarının dönemin yapı uygulama kurallarını

nasıl biçimlendirdiğini gösterir. Bu yönetmelikler sığınaklara ve konutlardaki sağlık şartlarına ilişkindir. Dergide, savaşa yönelik tedbirlerin alındığı mimari çözümlerin sunumları artmaya başlamıştır. Herhangi bir zamanda girilecek savaş için yapım sistemlerinde tedbirler alınmaya başlanmıştır. Arkitekt dergisinde 1939 yılından itibaren ‘Hava hücumlarına karşı alınan inşai tedbirler’ başlıkları altında birçok makale yayımlanmış ve çeviri yapılmıştır. 1939 yılında Barcelona’daki tedbirlere ilişkin yazıda karkas binaların daha dayanıklı olduğu ve betonarme yer altı sığınağı yapılmakta olduğu bildirilmektedir (Luchman, Cronenberg ve Frommhold, 1939, s.84-89). 1940 yılında Zeki Sayar, ‘Sığınak İnşası Usulleri’ yazısında İngiltere’de çelikten seri ve standart tiplerin üretildiğini, Fransa’da sığınakların çeşitli malzemelerden yapıldığını, Hollanda’da ise pratik usullerde ahşap iskeletli sığınaklar yapıldığını örneklerle sunmaktadır (Sayar, 1940, s.129-132). Türkiye’de savaş koşullarına ilişkin yönetmelikte betonarme zorunluluğu getirilir. Her kentte yapılacak sığınakların kurallarını sunan ‘Pasif Korunma Talimatnamesi’ 1940 yılında yayınlanmıştır (1940, s.39-45). Bu yönetmelikte “pasif korunma mecburiyetine tabi tutulan şehir ve kasabalarda, resmi ve hususi daire ve müesseselerde betonarme döşeme ve çatılar zorunlu hale getirilmiş ve bina içinde ve dışında beton ya da betonarmeden sığınaklar yapılması” maddesi yer almıştır.

1949 yılında ‘Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 250nci Maddesine Göre Hazırlanan, Meskenlerin Haiz Olacakları Sağlık Şartlarına Ait Talimat’ yürürlüğe konur (1949, s.92-93). Bu talimatın 3. maddesinde betonarme ile doğrudan ilişkili olmasa da, kentlerde kerpiç malzemesinin kullanılması yasaklanmıştır: “Çamurdan, kamıştan, toplama taştan (taş ocağından çıkarılmamış taşlar) mesken yapılamaz. Nüfusu 10.000’den fazla olan şehirlerde imar planı hududu dahilinde kerpiçten mesken yapılmasına müsaade edilemez, ancak Belediye muvafakatiyle kerpiçten ev yapılmasına müsaade edilir” (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1949, s.92-93).

Yönetmeliklerde betonarme zorunluluğu getirilirken, öte yandan kentlerde kerpiç yasaklanmaktadır. Betonarmenin ‘depreme, yangına dayanıklı ve hijyenik’ özelliklerine yapılan vurgu, talimatnamelerin hazırlanmasında, etkili olmuştur. Betonarmenin ön plana geçtiği bir diğer önemli konu deprem konusudur (Bölüm 3). Arkitekt’te, 1939 Erzincan Depremi sonrasında yapı malzemelerine ilişkin tartışmalar yoğunlaşmıştır. Erzincan depremi sonrasında yıkılan kent ve kasabaların yeniden inşasına ilişkin talimatnameler hazırlanmıştır. Deprem sonrasında Erzincan

ve Dikili kentlerinin yeniden inşası sürecinde kullanılacak malzeme ve bina yapım sistemleri de tartışılan önemli bir konudur. Behçet Ünsal 1939 yılında düzenlenen ‘Zelzele Karşısında Yapı’ kongresinde hangi malzemenin ve yapım sisteminin daha iyi olacağını tartışır (Ünsal, 1939, s.267-274).

Ünsal konuşmasında, yapıları malzemenin dayanıklılık sırasına göre; en düşükten en yükseğe, ‘çamur harçlı taş yapı (yassı nehir taşı), çamurlu kerpiç yapı (bölgede en çok bulunan) ahşap iskeletli inşaat (taş, kerpiç ve tuğla ile doldurulur), kireç harçlı tuğla veya taş yapı (oldukça mukavemete sahiptir), ahşap yapılar (zelzeleye dayanıklı yapılar), betonarme’ olarak sıralamış ve değerlendirmiştir. Aslında verdiği teknik anlatım yassı nehir ve ırmak taşlarının kullanıldığı evler ve toprak evler dışında diğer evlerin yapım sistemlerinde ve malzemelerinde problem olmadığını gösterirken, ilginç bir biçimde diğerlerinin arasında betonarmeyi dayanıklılığıyla vurgulamıştır (Ünsal, 1939, s.270):

... Bizde ve Japonya’da en iyi inşa tarzının betonarme olduğu görülmüştür. Bunun dışında kabul edilebilecek diğer inşa şekilleri kireç harçlı tuğla veya taş inşaat, çimento harçlı kargir inşaat, kesme taş inşaat... Demir inşaat ve hepsinin üstünde betonarme inşaat... Betonarme yapılması mümkün olan parası müsait bulunan her yerde betonarme tatbik edilmeli. Karkas şekli bilhassa şayanı tavsiyedir. Devlet yapılarını, hükümet konaklarını, hususi muhasebe binalarını kabil oldukça betonarmeden yapmalıdır. En bağlantılı, en mukavim bina betonarmedir... Bu büyük felaket sonrasında Milli Şef en isabetli teşhisi koymuştur: Toprak dam altında medeniyet olamaz. (Ünsal, 1939, s.270)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün ‘Toprak dam altında medeniyet olamaz.’ sözleri yeninin ve modern malzemenin karşısında yer alan geçmişe ait ve geleneksel olandan kopma isteğini dile getirmektedir. Kerpiç kırsalın dönüştürülmesi gereken yaşam biçimini, taşralılığı temsil eder. Zeki Sayar, ‘İç Kolonizasyon’ yazısında (1936) yapılacak köy planları ve evlerine ilişkin araştırılması gereken unsurları verirken kerpicingin devlet eli ile yapılacak bir yapıda kullanılacak bir vasıta olamayacağını söyler: “Çimento köyde en başta gelen ve en çok kullanılan bir malzeme olmalıdır... Kerpiç yerine tuğla sanatını köylerimize sokmalıyız... Kerpiç yapı tekniğinde ve stabilitede yeri olmayan ve fenni tarifi bulunmayan bir nesnedir” (Sayar, 1936, s.49-50).

Türkiye’de cumhuriyet rejimi betonarmeye güçlü bir ideolojik anlam yüklemiştir. Betonarmenin Türkiye’de kırsal alanda köylerin islahı ve inşası projelerinde tercih edilmesi muasır medeniyet seviyesine ulaşma söylemlerinde temellenir. Ünsal’ın

1939 yılındaki araştırma ve makalesi betonarme malzemesinin söylemsel ve teknik belirleyiciliğinin kırsal alanda uygulamalarının bir yansıması açısından önemlidir.

Tanyeli'nin İstanbul ahşabı incelemesinde görüldüğü gibi, nasıl ki, yönetim, ondokuzuncu yüzyıl yangınları sonrasında ahşap yapımın yerine kargiri teşvik etmiş ve kargirin ucuzlaması, tip projelerin hazırlanması, basılması ve halkın bilgilendirilmesi yönünde çaba sarfetmiş ise, (Tanyeli, 2004, s.92), Erken Cumhuriyet döneminden itibaren moderni simgeleyen betonarmenin ucuzlatılması yönünde endüstri alanında önemli adımlar atılmış, betonarme teşvik edilmiş, hem mesleki alanda hem de meslek dışında halk betonarme tekniği konusunda bilgilendirilmeye çalışılmıştır. 1930'ların başlarından itibaren, kapanan bir çağın köhne bir yapı tipi olarak görülen ahşabın tasfiyesi yönündeki bir ideolojik programda, okul kitaplarına yansıyan 'ahşap evler gayrisihhidirler' gibi anlatımlar (Tanyeli, 2004, s.92; Kessler, 1949, s.131-134); hijyenik olmayan, teknik ve bilimsel olarak uygun görülmeyen taşralılığı temsil eden kerpicin yasaklanması yönündeki söylemler/kararlar (Meltem, 1947, s.35-40); toplum genelinde hijyen, yangın, deprem gibi konularda, geleneksel malzemelerin karşısında bilimsel, teknik üstünlüğüyle yer alan betonarmenin söylemsel oluşumları içinde yer alırlar.

Yeni teknolojik gelişmeyi temsil eden betonarmenin modern mimari ile bütünleşen söylemsel alanı İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden gündeme gelecektir. Bir sonraki altbaşlık, betonarmenin yayılımına ve kurumsallaşmasına ilişkin genel bir çerçeve çizecektir.

2.4 Betonarmenin Kurumsallaşması

1950 öncesinde, betonarme teknolojisinin, merkezi yönetim tarafından transfer edilmesi yönünde yoğun bir çaba görölse de, 1950 öncesi, betonarme teknolojisinin toplum genelinde ve mesleki alanda kurumsallaşması bir başka deyişle süreklilik kazanmasından çok, bir açılma başlangıcı ve kabul süreci olarak ortaya çıkar. Betonarme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki yeni ekonomik ve politik yapılanmaya eklenen Türkiye'de, modernizmin yeniden güçlü biçimde gündeme geldiği dönemde, eğitimde, yapı endüstrisinde, pratikte ve basılı yayında, güçlü bir biçimde yerleşir/kurumsallaşır. Betonarmenin kurumsallaşması, Erken Cumhuriyet ideolojisinde kazandığı anlamlarından çok, 1950'lerin yeni siyasi ve mimari söylemleri ve uygulamaları sürecinde oluşmuştur. Betonarmenin, cumhuriyetin

kurucularınca, mimarlık eğitimindeki değişimlerle, yasa ve yönetmeliklerce egemenleştirilip ‘toplumsal’a giydirilme çabalarının görüldüğü 1950’ler öncesinde değil, tam da bu çabaların durulduğu, mimari ve devlet kurumlarının basılı yayın alanında betonarme kullanımı tartışmalarının ortadan kalkmaya başladığı, siyasi alanda söylemsel değişimlerin yaşandığı 1950’ler ve sonrasında hızla ve ivmelenerek arttığı görülür. 1950’ler, betonarmenin süreklilik kazanmasını sağlayan gelişmeleri içeren bir dönüm noktası olmuştur.

Erken Cumhuriyet dönemi, malzeme çeşitliliğinin henüz üretimde ortadan kalkmadığı bir tablo sunarken, Arkitekt’te betonarmenin kabulüne ilişkin kaygı ve kuşku dolu ve aynı zamanda heyecan ve hayranlık dolu bu dönemin sonlarına doğru, 1950’lerin ortalarından itibaren yazılar bu çoksizli sahneden çekilmeye başlar (Cengizkan, 2002a). 1950’lerden itibaren geleneksele karşı verilen kavga, betonarme (karkas) egemenliği ile son bulur. 1950’lere kadar, malzeme kullanımı tartışmaları devam ederken, uygulamada da yapı malzemesi çeşitliliği yüzyılın ikinci yarısına kadar devam edecektir, hatta bu dönemde, kerpiç ve ahşap konut üretiminde artış görülmektedir (Çizelge G.1, G.2).

Uluslararası üslubun dünya genelinde yeniden gündeme geldiği 1950’lerde, betonarme, rasyonel mimari anlayışların yansımalarını oluşturan büyük ölçekli yapı üretimi alanına girer, öne çıkan Türk mimarları arasında yaygınlaşır (Bölüm 4). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan mimarlığının ikonları/simgeleri, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde betonarmenin popüler dönemini başlatır (Wharton, 2001), 1950’lerde betonarme teknolojisinin kullanımı, yazılı ve yapıli üretim alanları arasındaki yansımalarla çoğalıır. Hilton Oteli, devam eden yıllarda hızla artacak kentsel ölçekte büyük betonarme karkas prizma blokların yayılım sürecinin, yeni bir dönemin, yeni bir mimari anlayışın deneyimlenmesinin yolunu açan 1950’lerin simge binasıdır (Bölüm 4).

Betonarmeye ilişkin kurumsal alanda dört önemli gelişme izlenir. Birincisi, DP döneminde devletin girişimci olarak, çimento endüstrisine girmesidir. 1953’te kurulan devlet işletmesi ÇİSAN, yoğunlaştırılmış bir programda, neredeyse dört beş senede kurduğu çok sayıda çimento fabrikasıyla, betonarmeyi ve bağlayıcısı çimentoyu yapı endüstrisinde egemen malzeme haline getirecek yatırımlarda bulunur (Bölüm 3). Bir diğer kurumsal alanda gelişim, mimarlık ve mühendislik eğitiminde görülür. Eğitim alanında bilimselleşme çabaları, betonarmenin ‘içkin’ rasyonallığı

savunusuna eşlik eder, 1960’lardan itibaren artan araştırma projeleri ve beton laboratuvar ve deneyleri beton(arme) önceliğini eğitim alanında güçlendirir. Mimari ve mühendislik eğitimleri, betonarme yapım sistemine odaklı ve çoğunlukla bu sistemin sunulduğu ve öğretildiği eğitim modelleriyle şekillenir. Üçüncü kurumsallaşma, eğitim alanıyla yakından ilişkili olan, Bayındırlık Bakanlığı’nda izlenir. İTÜ ve Bayındırlık Bakanlığı’nın yakın ilişkisi içinde, 1950’li yıllarda, mimari ortama büyük bir hareketlilik getiren yarışma projelerinde ve kamusal kullanımlı yapılarda, mühendislerin rasyonalist çözüme yönelik minimum maliyetle inşa girişimlerinde betonarme karkas önceliği sağlanır (Bölüm 4). Dördüncü kurumsallaşma ise, 1950’li yıllarda modernizmin ilkeleri ve betonarme kullanımının görsel bilgi dolaşımıyla mimarların ilgi alanlarını şekillendirdiği yazılı basın alanında görülür (Bölüm 4, 5). Betonarme geleneğinin oluşumunda, mesleki eğitim kurumları ve bürokratik yapılanmaların etkisi olduğu kadar, mesleki yayın kuruluşlarının da etkisi büyük olmuştur. Türkiye’de 1930’lardan itibaren mimari kültürün bir ‘kurum’u olarak Arkitekt dergisi, betonarmeye ilişkin uygulama alanında yansımalarını bulacak bir yazılı/görsel üretim sunar. Yazar/okuyucu, uygulamacı/izleyici arasındaki etkileşim, bir başka deyişle söylem ve uygulama alanlarında yayılan çoklu okumalar/yansımalar, betonarmenin süreklilik kazanmasını sağlayan ortamı hazırlamıştır.

Bu dönemde, Amerikan mimarlığına ilişkin, yoğun bir görsel bilgi üretimi söz konusudur (Kaçel, 2011, s.173): Türkiye’de USIS’ın (United States Information Service) sergileri, özellikle Arkitekt dergisinde çevrilen Amerikan mimarlığı üzerine makaleler (Bölüm 4), Amerikan kütüphanesindeki dergiler, Amerikan kültürüyle ilgilenen L’Architecture d’aujourd’hui gibi Avrupa dergilerinin özel sayıları, uluslararası fuarlar ve tüm bunların mimari uygulama alanında yansımalarının görüldüğü kentlerde hızla artan büyük ölçekli betonarme yapıların inşası (Cody, 2003), Amerikan mimari kültürü ile temas etmeyi sağlayan geniş ve çok parçalı bir görsel kültürel oluşum sunar.

1950’lerde görsel kültür ve medya yoluyla modernizme ve malzemesi betonarmeye artan ilgi, eğitim alanında da görülmektedir (Gürel, 1955). Bu dönemden itibaren betonarme karkas yapım sistemi, basılı yayında ve eğitim alanında yaygınlaşır/kurumsallaşır. Öğretim kılavuzlarından izlenebildiği kadarıyla, okullarda, taş, tuğla, betonarme, ahşap gibi farklı yapı malzemeleri öğretiliyor olsa da, proje

stüdyolarında betonarme egemenliği başlamıştır. 1949-1950 İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Kılavuzu'nda aktarıldığı üzere, Prof. Dr. Said Kuran'ın verdiği Betonarme II dersi içeriğinin altına iliştirilen notta okulda son iki yarıyıldaki projelerin betonarme taşıyıcı sistem olarak detaylandırılacağı bilgisi yer almaktadır: “Son iki sönestrde ve diploma vazifelerinde talebe, projelerini yaptıkları binaların betonarme iskeletlerini teşkil edecek ve lüzumlu kısımlarını hesaphıyacaktır” (İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, 1949-50, s.15-25). 1950’li yıllarda İTÜ’de eğitim görmüş öğretim üyesi Uğur Erkman, tasarladıkları yapıların betonarme taşıyıcı sistemlerini detaylı bir biçimde çizdiklerini aktarır (Erkman, 2012).

1930’lardan 1950’lere betonarmeye ilişkin savunularda/eleştirilerde ve 1950’ler sonrasında betonarmenin yaygınlaştığı yıllarda, birkaç proje ve araştırmanın dışında neredeyse hiçbir siyasal, toplumsal, kültürel etkinlik, betonarmenin sürekliliğini tehdit edecek yeni bir mimari üretim alanı oluşturmaz. Geleneksel malzemelerin kullanımı, sıhhileştirme ve sağlamlaştırma yönündeki yeni mimari uygulamalarda ‘teknik olarak uygun olmayışları’ iddiasında temellendirilerek tartışma-dışı olmuş, yeni alternatifler için, çelik gibi, betonarme egemenliğini değıştirebilecek, sarsabilecek bir gelişme ortaya çıkmamıştır.

Kısaca, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında icatları geliştirilen ve yüzyıl dönümünde ilk uygulamaları başlayan betonarmenin dünya genelinde kabulü, iki dünya savaşı arasında modernist mimarlığın etkili söylemsel üretim sürecine denk gelir. Modernizm sanat alanında avangardist bir tavır olarak ortaya çıkarken, mimarlıkta tanımlayıcı, belirleyici bir düzleme taşınmıştır. İmparatorluklar sonrası kurulan ülkelerde ve sömürge sonrası bağımsızlıklarını ilan eden ülkelerde ulus inşası, modernizmin bu tanımlayıcı modernist estetiğini ve malzemesi betonarmeyi, geçmişe mesafe koyma istencini somutlaştıracak bir araç olarak görmüştür. Yeni mimari ve betonarme, kamu uygulamaları için, elverişli bir söylemsel alan sunar. Moderni temsil eden betonarme uygarlığa giden yolda toplumu ve kenti inşa edecek, modernleşmeyi somutlaştıracak yegane araç olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve ulus inşası, yazılı basında betonarmenin söylemsel üretimini içine alan çoksesli bir sahnenin ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Erken Cumhuriyet döneminden itibaren, modern bir ulus inşasına yönelik bir düşünsel ve mekansal çerçeve yaratabilmek için merkezi yönetim ve aydınlar, eğitim ve uygulama alanlarına yoğunlaşmışlardır. Betonarme teknolojisine ilişkin

teknik bilgi aktarımında ciddi bir çaba sarfedilmiştir. Betonarme Batı'da kendi deneyim ve ekonomik ve toplumsal değişim sürecinin sonucu gelişirken ve yayılırken (bir iradede çok bir sürecin malzemesi olarak), Batı-dışı coğrafyalarda bir siyasal projenin parçası olur (daha çok bir iradenin/kararın malzemesi, devletin taleplerini izleyen kurumsal bir malzemedir, toplumsal harekete dayanmaz, semboliktir). Toplumsal mimari ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktan çok devletin ve aydınların ihtiyacıdır (Dellaloğlu, 2012, s.158).

Teknolojiler ya da nesneler kendinden önceki teknoloji ve nesnelerle ilişkili olarak ortaya çıkar ya da onlara göre kurulur. Diğerlerine göre kurulan betonarmenin söylemselliğini tartışmak bu anlamda önemlidir. Birçok Batı-dışı coğrafyada görüldüğü gibi, Türkiye'de de, modernleşmenin yolu gelenekselden kurtulmayla başlar, modernleşmek için geçmişten tamamen kopmak gerekir (Dellaloğlu, 2012, s.44-45). Betonarme, evrensel, her yerde tüm sorunları çözecek bir teknoloji olarak, ihtiyaç ve olanaklardan bağımsız olarak, zamansal bir birikime dayalı olması gerektiği düşünülmeden yaygınlaştırılmaya çalışılır. Modernin model alındığı modernleşmenin anlayış kültüründe, geleneksel malzemeler modernleşmenin önünde bir engel olarak görülür. Taşralılığın varlığıyla, modernleşen ülkeler kendini modernleşememiş, eskide kalmış hisseder. Modernleşmenin anlayış kültürü 'geri kalmışlık' duygusuyla modernliğe yetişme çabasını içinde barındırır (Dellaloğlu, 2012, s.155, 165). Yapı malzemeleri moderni ve gelenekseli temsil ederek sınıflanmış, geleneksel ve modern ayrımında yeniden nitelenmişlerdir. Geleneksel ya da taşralılığı temsil eden ortadan kaldırılmaya çalışılırken, moderni temsil eden transfer edilmiştir. Bu söylemsel alanda, betonarmenin bilimselliği ve teknik özellikleri malzemenin kullanımında tartışılmaz/meşru bir zemin oluşturmuştur.

Ancak betonarmenin teknik üstünlüğü, rasyonel ve akılcı/ekonomik bir çözüm olarak sunumu, gerçeklikle örtüşmekten çok gerçekliği dönüştürmeye dayalıdır. Betonarme yüzyılın ilk yarısında neredeyse imkansız bir zeminde inşa sahnesine girmiştir. Betonarmenin çoksesli bir kabul süreci olarak nitelendirilebilecek Erken Cumhuriyet döneminde betonarme deneyimi Batı'ya göre çok daha zor koşullarda gelişmiştir. Merkezi yönetim ve aydınlar bir yandan toplumu ve çevreyi dönüştürmek istemişlerdir ancak henüz betonarmenin yaygınlaşması için gerekli araçlar (özellikle çimento endüstrisi) ellerinde yoktur. Betonarme, 1950'ler öncesinde, her ne kadar toplum genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılırsa çalışılsın, kullanımı gelişmemiştir.

Betonarmenin yaygınlaşması, 1950'lerden itibaren, modern ile modernleşen arasındaki ayrımın zayıfladığı, siyasi alanla toplumsal arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir zeminde başlamıştır. Betonarmenin toplum genelinde yayılımı, yüzyıl ortasında bir kriz anında ortaya çıkan ve yoğunlaşan yatırımlar süreciyle eşzamanlı ilerlemiştir. Yüzyıl ortası, betonarmenin hem söylem hem de uygulama alanı için önemli bir eşik niteliğindedir. Betonarme hem merkezi yönetimin mimari etkinliklerinde yer almaya devam etmiş, hem de merkezi yönetimin ve meslek adamlarının seçkin, tekil mimari üretim alanının ve söylemsel üretimlerinin yanında/ötesine geçip, anonim kalabalığın üretim alanına girmiştir. Bu süreçte, betonarmeyi 'yazanlar' ve 'okuyan'lar değişmeye başlamıştır. Savaş sonrası dönemde, modernin, modernleşmenin ve betonarmenin anlamları değişime uğramış ve betonarmeye yönelik ulusal eğitimin rolü de giderek gerilemeye başlamıştır. Betonarmenin savaş sonrası yayılımı, betonarmeyi 'yazan' ve 'okuyan'ların çeşitlendiği ve/ya sayısız yeniden yazma /okuma sürecinin başladığı bu sürecin betonarmenin yayılımında, ulusal eğitimden daha esaslı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan sonraki üç bölümde, betonarmenin kurumsallaşmasına ve gündelik hayatta yayılımına ilişkin yukarıda tartışılan modernleşme sürecindeki gelişmeler sunulacaktır.

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SİYASİ SÖYLEMLERDE DEĞİŞİM

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın yeni oluşan kurumlarını benimseyen Türkiye’de, bu gelişmelere paralel olarak, 1946’da tek partili siyasal rejimden çok partili siyasal rejime geçilmiş, çok partili sistemin politik ortama kattığı fırsat ve özgürlükler, ülkeye altyapı ve yapı üretim alanında da bir yenilik getirmiştir. Tarımda makineleşme ve kentlerde yeni iş alanlarının ortaya çıkması köyden kente hızlı göçü beraberinde getirmiş, büyük bir toplumsal hareketlilik başlamıştır. Bu dönem öncesinde sadece başkent Ankara’da yaşanan yılda yüzde 6 düzeyindeki nüfus artış hızı, 1950’lerle birlikte Türkiye’nin tüm kentlerinde birden görülmeye başlamıştır. 1940-50 yılları arasında yüzde 20.1 olan kentsel nüfus artışı, 1950-60 arasında yüzde 80.2’ye yükselmiştir (Tekeli, 1998, s.1-24; Sey, 1998a, s.25-40). Toplumsal hareketlilik ve konut üretiminde artış, betonarme inşasının önce büyük kentlerde ardından ülke genelinde artışını beraberinde getirir. Betonarme üretimindeki bu değişim, 1950’lerde yoğunlaşan ve sonraki yıllarda da devam eden altyapı inşası ve çimento endüstrisindeki yatırımlarla körüklenir.

Bu dönemin altyapı ve yapı alanındaki gelişmeleri ve uygulamaları genellikle (çoğunlukla tek referans olarak) ABD ile ilişkilendirilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünyada güç dengelerinin değiştiği, Birleşik Krallık’ın fonksiyonlarını ABD’nin devralmaya başladığı dönemdir. ABD’nin standartları, diğer coğrafyalarda ‘modernliğin’, ‘ilerleme’ ve ‘gelişmişliğin’ sembolü olarak görülmeye başlanmış ve sıklıkla bir norm olarak görülmüş; ABD’nin kamusal ve özel girişimlerinin 1870’lerden itibaren başlayan dünya genelindeki etkisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel anlamda çok daha geniş bir inşaat dalgası ile zirveye ulaşmıştır (Cody, 2003, s.xvii, 122). Savaş sonrası dönemde, ABD’nin kamu yatırımları artmış, özel yatırımlar da, ABD’nin diğer coğrafyalara ilişkin (Avrupa, Ortadoğu, Güney Asya ve Güney Amerika) dış yardım ve gelişme programlarıyla hız kazanmıştır. Bu programlar arasında üç temel hızlandırıcı büyük rol oynar: Birincisi, Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası Yeniden İnşa ve Gelişme Bankasını (başka bir ifadeyle Dünya Bankası) kuran 1944 Bretton Woods anlaşması; ikincisi 1947’de Marshall

Planı (yabancı yardımı sağlayan); üçüncüsü 1949 Başkan Harry Truman'ın Dört Nokta Programı (ABD'nin bilimsel ve endüstriyel gelişimini, az gelişmiş bölgelere uygun hale getiren Teknik İşbirliği Yönetimi'ni kuran program) (Cody, 2003, s.124-125). Amerika'nın teknolojik gelişmeleri, karşılıklı etkileşim/ilişkiler içinde, hibrit bir ortamda diğer coğrafyalarda uygulanmaya başlanmıştır.

Değişen güç dengeleri içinde uluslararası politik ortam, Türkiye'yi, ABD yanında yer almaya itmiş, Türkiye o güne kadar izlediği 'tam bağımsız' dış politikadan ayrılmış (Toprak, 2010, s.88), 4 Mart 1947'de ilan edilen Truman Doktrini'nden sonra, 22 Mayıs 1947'de Yunanistan ve Türkiye'ye yardım programı ABD Kongresi'nde kabul edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2004, s.399). Soğuk savaş boyunca komünizm ve Sovyet yayılımına ilişkin Amerika'nın politikalarında Türkiye'nin stratejik önemi 1947 Marshall Planı'nda yer almasında büyük rol oynamış, ardından 1952'de Türkiye NATO'ya kabul edilmiştir. 1947'de İnönü hükümetinin kararıyla alınan ABD kaynaklı, tarım ve endüstriyel üretim için ekonomik yardım paketi, Marshall Planı, sıkı şekilde denetlenen ve kendi kendine yeterli olmaya yönelmiş devletçi bir ekonomiden, liberal serbest pazar ekonomisine geçişte esas dönüm noktasına işaret eder (Zürcher, 2010, s.327). Bu ekonomik değişimler DP hükümetinin başa geçtiği 1950 yılı ile özdeşleştirilir (Boratav, 1986, s.73-76). Tarihçilerin büyük çoğunluğu, 1946'dan beri serbest pazar ekonomisinin savunucuları olan DP'nin, 14 Mayıs 1950'deki ezici seçim zaferinin modern Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğu konusunda uzlaşmışlardır. Bu uzlaşmanın nedenleri iktidara yeni gelen partinin yapısında ve politikalarındaki büyük değişime dayanır. DP hükümetinde bürokratik ya da askeri formasyona sahip neredeyse hiç milletvekili yoktur, milletvekilleri seçim bölgeleriyle çok daha köklü ilişkilere sahiptirler, üniversite eğitimi görmüş olan daha az, ticaret ve hukuk formasyonuna sahip olan ise çok daha fazladır. Türkiye seçkinlerinin oldukça farklı bir kesimi iktidara gelmiştir (Zürcher, 2010, s.318-319).

Tanyeli, merkezi yönetimdeki bu büyük değişimin yaşandığı 1950'lerin Türkiye modernleşme tarihinde/toplumsal tarihinde ve mimari alanda hem bir kopuşu ve hem de bir dönemeci tanımladığını belirtir: söylem ve uygulama alanlarında önceki yıllarda söz konusu olan ulusalcı vurgu tasfiye olurken, mimarlık üzerinde 'siyasal/ideolojik manipülasyon' devam etmiştir (Tanyeli, 1998, s.235). Bir başka deyişle, 1950 öncesinde izlenen modernite projesi ve yapılı çevrede betonarmeye

ilişkin siyasi iktidarın etkili söylemsel uygulamaları, 1950’lerde biçim değiştirerek devam edecektir (Bölüm 4).

Cody, Amerikan tasarım ve inşaatının uluslararası alanda aktarımı konusunda, 1950’lerin, yüzyılın ilk yarısından farkını ‘kapitalizmin yön değiştirmesi’ olarak açıklar: Amerikan mimarlığı ve inşaatı (altyapı ve yapı), deniz aşırı alanda daha geniş bir dalga etkisine sahip olmuştur (2003, s.127). ABD’nin kamu ve özel girişimcilerince getirilen yatırım ve programlarıyla da ilişkili olarak, Türkiye’de altyapı alanında (karayolu, baraj, fabrika ve tesisler) ölçek olarak çok daha geniş bir uygulama görülürken, mimari alanda da ilerleme, zenginlik, refah gibi kavramlarla donanmış savaş sonrası perspektifin çok daha güçlü modern mimari söylemsel oluşumları içinde beton(arme) teknolojisi yapıları çevreyi şekillendirmeye başlamıştır (Bölüm 4,5).

Bu bölümde, betonarmenin yayılımını tetikleyen İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki politik ve ekonomik gelişmeler sunulmaktadır. Betonarmenin yayılımının altyapısını oluşturan demiryolu inşasından karayolu inşasına geçiş ve bu gelişimin de tetiklediği çimento endüstrisinde görülen yatırımlarda politik ve ekonomik amaçlar ve ülke genelinde izlenen stratejiler, bu bölümün odaklandığı konulardır. Altbaşlıklar, popüler medyada halkın merakla izlediği modern dünya imgesinin bir parçası olarak betonun ve bağlayıcısı çimentonun gündelik hayata çarpıcı bir biçimde giriş yaptığı yatırımları aktarır. Toplum içinden gelen yeni ‘yatırımcı’ların ve siyasi söylemlerin değişimi betonarmenin toplumsal bağlarının kurulmaya başladığı bir süreci oluşturmaktadır. Bu bölüm, modernleşmenin ve modernin anlamlarının değişim sürecinin betonarme kullanımına etkilerini siyasi bağlamda incelemeye dayanır ve siyasi aktörlerin betonarmenin yaygınlaşma araçlarını hangi bağlamda ve söylemler eşliğinde ürettiğini tartışmaya yönelik olarak oluşturulmuştur. Yeni merkezi yönetim beton teknolojisiyle aydınlanmacı geleneğin kurduğundan farklı bir ilişki kurmaya başlamıştır. Beton(arme) teknolojisi bu süreçte Erken Cumhuriyet döneminde edindiği aşkın anlamlarını kaybetmeye başlamış, giderek ideolojik alandan toplumsal alana kaymaya başlamıştır. Bu bölüm, beton teknolojisinin toplumsal hafızaya yerleşmesinde ve toplumsal bir zemin kazanmasında siyasi alandaki değişimin rolünü ve beton teknolojisi ve çimento endüstrisinin gündelik hayatta yansımalarını inceleyecektir (makro ölçekteki gelişmeler ve mikro ölçekteki yansımalarla).

Bu bağlamda, üç altbaşlıkta, 1950’lerde kentsel ve ülkesel ölçekte, mekansal, ekonomik ve politik değişime damgasını vuran DP dönemi politikaları ele alınacak, bu dönemde ülke genelinde kurulan karayolu ağı ve İstanbul vitrininde izlenen imar operasyonları incelenecek, DP dönemi ve ardından AP döneminde gelişen güçlü ve etkili çimento endüstrisinin gelişimi ve betonarmenin ülke genelinde egemen bir teknolojiye dönüşümündeki etkileri tartışılacaktır.

3.1 Betonarmenin Yayılımında 1950’ler Eşiği: DP Dönemi

Yüzyıl ortasında, Mayıs 1950’de DP’nin kazandığı seçim zaferi, adil bir seçim ortamında gerçekleştiği için, ilk önemli demokratik gelişme olarak kabul edilir. Neredeyse kesintisiz süren yirmi yedi yıllık CHP iktidarının serbest bir ortamda ve barış içinde yürüttüğü seçim, kendi yenilgisini getirse de Lewis tarafından partinin en büyük başarısı olarak görülür: “bu, önceki devrimi bütünleyen ve tamamlayan ikinci bir devrimdir” (Lewis, 2010, s.405-406). Yeni dünya düzeni içinde yer almaya yönelik, İnönü’nün tek adam rejimini gevşetmesi ve Türkiye içindeki demokrasi yanlısı eğilimler, özgürlükçü adımların atılmasında etkili olmuşlardır.

Yüzyıl ortasındaki bu değişim, Akpınar’ın deyimiyle endüstri ve ticaretin, bürokrasi ile yer değişimidir (Akpınar, 2003, s.109). DP, seçimlerde farklı çıkar gruplarınca desteklenmiştir. Bu gruplardan biri, Anadolu’daki büyük ve orta ölçekli toprak sahibi ağalardır. 11 Haziran 1945’te, Meclis’in toprak reformu kanununu kabul edip yürürlüğe koyması, toprakağalarının ciddi anlamda öfkesine neden olmuştur. Bunun yanında, ağaların CHP’ye öfkesi, yıllarca bastırılan halk kitlesinin yeniden kazanılmasına yetmemiştir. İslam dininin gelişimine yönelik güçlenmeye başlayan dindar sınıf, ticari sınıf, ileri gelen büyük işadamları ve 1940’larda Varlık Vergisi’nden zarar gören etnik dindar azınlıklar, DP için oy veren diğer gruplardır (Lewis, 2010, s.422-425).

Bu dönemde parti kurucusu olan Celal Bayar (1883-1986) cumhurbaşkanı seçilir. Celal Bayar, ulusal nitelikte sanayileşmede ve işletmecilik yatırımlarında önemli bir rol oynayan 1924 yılında kurulan İş Bankası’nın kuruluşundan itibaren yönetiminde yer almış ve 1930’lardan itibaren İktisat Vekilliği ve Başvekillik görevlerinde bulunmuş, gençliğinde çeşitli kurumlarda memuriyetlik yapmış Gemlik doğumlu, Bulgaristan göçmeni bir müftü çocuğudur. Geçmişi Atatürk’lü günlere kadar uzanan bir devlet adamıdır. DP hükümetinde Başbakanlığa ise Celal Bayar’ın desteklediği

Adnan Menderes (1899-1961) getirilmiştir. Adnan Menderes aynı zamanda parti genel başkanlığı görevini de üstlenmiştir. Menderes, Aydın doğumlu hukukçu ve toprak ağası bir çiftçidir (Zürcher, 2010, s.323-326). İktidarda bulunduğu sürede, İstanbul'daki imar çalışmalarına ağırlık vermiş, bu dönemde tartışmalı olan büyük bulvarların ve yollarının açılmasında büyük rol oynamıştır. Her iki siyasetçi, çimento endüstrisinin gelişiminde etkili olmuş dönemin önemli siyasi aktörleridir.

DP kendini, kendi liderlerinin kullandıkları deyimleriyle 'milli irade'nin temsilcisi ve ülkeyi modernleştirme yönünde değiştirme göreviyle yükümlü olarak görüyordu (Arar, 1968, s.209-227; ayrıca bakınız Url-1). 1950'li yıllar boyunca DP'nin modernizasyon yönünde büyük atılımları olmuş olsa da, 1950'lerin sonlarına doğru oy oranlarını arttırmasına rağmen bürokrasi tarafından desteklenen muhalefeti CHP'den korkusuyla ve güvensizliğiyle, basın ve üniversiteler üzerinde denetim arttırma yoluna ve bazı yasa değişikliklerine gitmiş, otoriter bir tutum takınmıştır. Ekonomik alanda tıkanmaların da baş gösterdiği, 1957 sonrasında ordu, muhalefet ve DP hükümeti arasındaki gerginliklerin tırmanması sonucunda 27 Mayıs 1960'taki askeri darbeyle başbakan ve milletvekilleri tutuklanmış ve DP dönemi sona ermiştir. 1960 Askeri Darbesi, DP'nin dini bağnazlığı teşvik ettiği yönündeki politikalarının, Kemalist ilkeleri ve Cumhuriyet'in anayasal temelini tehdit ettiği yönündeki korkusuna dayanır.

DP'nin iktidarda olduğu onyı, Erken Cumhuriyet döneminin sonlanmasına işaret eder. 'Müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı (tekelci) bir devlet tipi'nin artık devam etmeyeceğini belirten Birinci Menderes Hükümeti (Arar, 1968, s.209-227) seküler otoritarizmin devletçi ekonomi politikalarını terk etmiş, popülist bir demokrasi anlayışıyla özel girişimciliği ve yabancı yatırımları desteklemeye girişmiştir. DP hükümetinin politikaları kendi içinde çelişkiler barındırır, Türklük-Osmanlılık-İslamcılık söylemleri bir tarafta, Amerikanizm/Amerikancılık diğer tarafta, DP'nin yaklaşımlarını oluşturur. Bu dönemde 'küçük Amerika olma' arzusu, yabancı yatırımları teşvik eden yasalar yoluyla desteklenen liberal gelişme programıyla bütünleşmiş, DP'nin ulusalcı ve dini söylemi bir araç olarak kullandığı (Türk kültüründeki tüm yabancı yönlerin reddi: etnik azınlık, gayrimüslim, kürt) politikaları Osmanlı geçmişiyle bağlanmıştır (Akpınar, 2003, s.110, 149-150). DP'nin liberalleşme politikaları, sadece ekonomik özgürlük değil, İslam için de

özgürlük anlamına gelmekteydi.¹⁴ Erken Cumhuriyet'in otoriter sekülerizmine karşı, DP'nin İslam'a hoşgörülü oluşu 02 Haziran 1950'de Birinci Adnan Menderes Hükümeti konuşmalarında dile getirilmiştir (Arar, 1968, s.209-227). Etnik/dini kimliklerin ulus-devlet inşasında bastırılması, halkın iktidara getirdiği DP hükümetiyle başlayan süreçte ve sonrasında tekrar ortaya çıkmalarıyla sonuçlanmıştır (Göle, 1986).

DP, uluslararası ortamda, Türkiye için daha iddialı bir bölgesel rol üstlenmek istemiş; bu anlamda sadece ulusal değil aynı zamanda Türkiye'yi Ortadoğu'da diğer Müslüman ülkelere bağlayan Doğu Akdeniz'in bölgesel liderliğini amaçlamıştır (Akpınar, 2003, s.144; Bozdoğan, 2008, s.116). DP'nin bir küçük Amerika olma arzusuyla bütünleşen bu amaçlarındaki, Batı-yönelimli kültürel politikalarında, Batı'nın anlamı Erken Cumhuriyet Dönemi'nden farklılaşmış, 'Batı', 'Avrupalı'dan çok 'Amerikalı'yı temsil etmeye başlamıştır (Tekeli, 2011, s.139). Demokrasi, 'iyi yaşam (good life)', refah ve zenginlik gibi kavramlar modernizasyon projesiyle bütünleşmiş, kentsel ve ülkesel ölçekte büyük boyutlarda bayındırlık programlarının uygulamaya konmasında başlıca siyasi söylemleri oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet dönemi boyunca kentsel uygulamaların odağında yer alan yeni başkent Ankara'nın karşısında eski imparatorluğun başkenti olarak İstanbul, bu yeni modernleşme programlarında DP'nin arzuladığı bölgesel merkezin sembolik başkenti olarak görülmüş ve gösterişli bir yeniden canlandırma projesine (altyapı, yapı ve konut alanlarının inşası) dönüşmüştür (Akpınar, 2003, s.144; Bozdoğan, 2008, s.116; İstanbul'un Kitabı, 1957).

Vitrini İstanbul olan DP'nin modernizasyon programlarının uygulamaları, betonarmenin mimarlıkta, söylemsel alanda ve uygulamada, egemen konumunu kazanması sürecinin önemli bir onyılına işaret eder. Amerikanlaşma yan anlamı taşıyan Batılılaşma politikalarının izinde, endüstrileşmeyle kırdan kente kitlesel göç, hızlı kentleşme ve apartmanlaşma gibi olguların yaşandığı bu süreçte, betonarmenin, ülke genelinde, egemen ekonomik bir malzemeye dönüşümünün zeminini hazırlayan

¹⁴ Ülkenin 'demokratikleşme' sürecinin başlangıcı olarak görülen İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaş öncesi dönemin merkezi yönetimi, Batı ile karşılaştırınca modern kapitalist düzenin getirdiği rekabetten yoksun bir piyasanın varlığı ve baskı altına alınan İslami görüşler, 'demokratikleşme' sürecinde serbest kalmış ve yükselişe geçmiştir. 1950'lerin başdöndürücü gelişmeleri arasında demokrasi hayalleri, kurumsal yapılar kendini göstermeye başladıkça, dönemin iktidarı DP hükümetince, kendi İslami anlayışlarını meşrulaştırma aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Erçek, 2004).

politik kararlar, uygulamalar ve yasal düzenlemeler bundan sonraki 3.2 ve 3.3 altbaşlıklarında değerlendirilecektir. Bunlardan biri ulaşım sektöründeki diğeri de sanayi sektöründeki kamu yatırımlarına ilişkindir. Ülke genelinde ve kentlerde, bir karayolu ağı oluşturulması ve köprü, baraj, elektrik, su terminal ve fabrikaları gibi diğer altyapı inşaları, DP'nin modernleşme kavramıyla örtüşür ve görselleştirir/gerçekleştirir. Diğeri, karayolu ağı inşasına dayalı modernizasyon programlarında ve betonarme yapıların inşasında gerekli olan çimento ihtiyacını karşılamak için çimento endüstrisinde görülen büyük çaplı yatırımlardır.

3.2 Altyapı İnşası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülke genelinde görülen karayolu inşası, çimento endüstrisindeki yatırımlara ivme kazandırmıştır. 1950'li yıllara kadar, Anadolu'nun bir ulus-devletin mekanına dönüştürülmesinde en önemli araçlardan biri, Bayındırlık İşleri'nin gündeminde olan demiryolu politikasıydı (Şekil B.1). Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bu politikanın ünlü sloganı 'ülkeyi demir ağlarla örmek'ti. Bir demiryolu sisteminin geliştirilmesinin temel nedeni, ucuz, hızlı, riski az olan bir ulaşım sağlamak, toplumdaki işbölümünü değiştirmek ve geliştirmek, bu yolla üretimi arttırmak ve iç pazarın büyümesini sağlamaktı (Tekeli ve İlkin, 2004, s.317, 380). Büyük Bunalım ve iki dünya savaşının yaşandığı Cumhuriyet'in ilk 25 yılında, öngörülen gerçekleştirilememiş olsa da, ülke genelinde bir demiryolu ağı örmek için varolan demiryolu hatlarına 3540 km. yeni demiryolu eklenmiş, bunun yanında şirketlerin elinde bulunan 4163 km.'lik demiryolu hattı satın alınarak millileştirilmiş; Türk demiryolcu yetiştirilmesi için bir Şimendifer Mektebi kurulmuş, teknik bilginin arttırılması için Demiryolu Mecmuası yayınlanmaya başlanmıştı (Tekeli ve İlkin, 2004, s.306-307, 312-314).

Demiryolu ağı, iç pazarı genişletmiş ve büyütmüş olsa da, Anadolu'nun büyük toprak sahiplerinin I. İktisat Kongresi'nde isteklerini dile getirdikleri tipte bir yol ağının etkisinden çok uzaktır. Erken Cumhuriyet döneminin, karayollarını, demiryollarının tamamlayıcısı olarak gören politikası (Arar, 1968, s.102-103), 'çiftçi grubunun' isteklerini karşılayacak bir yol ağı geliştirememişti. Merkezi bir organizasyon içinde demiryolu programına ağırlık verilmiş, karayolu yapımı illere bırakılarak dağıtılan bir faaliyet olarak yürütülmüştür (Tekeli, İlkin, 2004, s.383).

1936 yılına ait demiryolu haritası, bu dönemde ülke genelinde amaçlanan demiryolu ağının inşasını gösterir (Şekil B.2).

1946'ya kadar, kırma taşla yapılan, yakında taş bulunmayan yerlerde oldukça pahalı olan karayolu uygulama tekniği, karayolu nakliyatının da pahalı olmasına neden oluyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yol yapım tekniği, yol ve toprak makinelerinin alımıyla büyük değişime uğrayacaktır. Bu dönemde Cumhuriyet'in ulaşım politikasında demiryoluna verilen öncelik yerini karayollarına bırakacaktır. Türkiye karayolu politikası, ülkenin kalkınma politikalarında yaşanan büyük dönüşümün bir parçası olarak görülmüştür. Türkiye, devlet sektörü, iç finansman ve sanayileşme yoluyla kalkınmadan, özel sektör, dış finansman ve tarımda modernleşme ile kalkınma politikasına geçmiştir (Tekeli ve İlkin, 2004, s.370, 397). 1947 yılında Amerikan Yardım Teşkilatı Yollar İdaresi Grubu başkanı H. E. Hiltz tarafından bir rapor hazırlanmış ve karayolları için günün koşullarına uyan ekonomik bir uygulama seçilmiştir (Karayolları Çalışmaları, 1952, s.245). Üçer yıllık toplam dokuz yılda tamamlanacak bu program 1948 yılından itibaren uygulamaya konmuştur. Bu programda temel amaç, yolları her mevsim kullanılabilecek hale getirmek, bunu en ekonomik şekilde yapmak ve bakım ve onarım masraflarını en aza indirmektir. Öncelik ana bağlayıcılar olarak devlet yollarıdır, bunun yanında il ve köy yolları için de önemli yatırımlar ve yardımlar yapılır. Bu rapora göre, dokuz yıllık inşa programında mevcut devlet yollarına ek olarak 26.000 km.'lik il yolu ve 15.000 km.'lik köy yoluyla tüm yol ağı 200.000 km. olacaktır (Tekeli ve İlkin, 2004, s.404-411, 443). Bu nedenle 'kademeli inşaat sistemi' getirilir ve yollar, kullanımına göre, ilk başta en pahalı kaplama ile yapılmayacak sonradan gelişmelere göre yeniden düzenlenecektir (Karayolları Çalışmaları, 1952, s.245-251). 1950'li yılların ilk yıllarında, yollar, genellikle makadam (kırılmış taş)tan yapılmıştır, sonraki yıllarda beton ve asfalt yollara dönüştürülmüşlerdir. 1950'li yılların ilk yıllarında beton malzemesinin pahalılığı düşünüldüğünde (Bölüm 2 ve Bölüm 3.3), bu yöntemin seçilmesi doğaldır.

Dokuz yıllık yol programı, 11 Şubat 1950'de 5539 sayılı kanunla kurulan Karayolları Genel Müdürlüğü'ne bırakılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004, s.443). Bu program, hem Türkiye'nin ana ihracat merkezlerini hızla büyüyen tarımsal üretim alanlarına bağlamak, hem de kırsal kesim yerel pazarlarını ulusal çapta tüketim ekonomisine açmak açısından önem taşımaktaydı. Karayolu inşası için, Türkiye'ye yardım

programı kapsamında, 20 Nisan 1948’de Bayındırlık Bakanlığı’yla Amerikan Yardım Teşkilatı Yollar İdaresi Grubu arasında yapılan anlaşmaya göre 100 milyon dolarlık Amerikan askeri yardımının beş milyon doları yol programına ayrılmıştır (Ansal, 1999, s.199). 1948 yılına ait karayolu haritasında sadece siyah çizgilerle belirgin olan yollar her mevsim kullanılabilecek nitelikte olan yolları göstermektedir (Şekil B.3) ve bir ulaşım ağından çok parçalı ve kesintili bir yol haritasına benzer; bundan sonraki yıllar boyunca tüm yollarda bakım, onarım ve yapım çalışmalarına başlanacaktır. 1949 yılı öncesinde yol ve köprülere harcanan bütçe 24 milyon lirayı geçmemişken, sadece ilk üç yıllık programda 1949-1952 yılları arasında bu bütçe 136.5 milyona yükseltilmiştir (Karayolları Çalışmaları, 1952, s.251). Karayolları Müdürlüğü’nün Arkitekt dergisinde yayınlanan raporunda ifade edildiği gibi, 1930-1951 yılları arasında yolların durumunu gösterir grafik, 1949 yılından itibaren ivmelenerek yükselir (Şekil B.4).

Bu dönemde, karayolu bakım ve onarım çalışmalarının yanında, köprü inşaatları da hız kazanmış, sadece 1952 yılında 212 büyük köprü inşası üzerinde çalışılmış, 78’i tamamlanmış ve 120 adet köprünün de müteahhitlere ihale edilmesi için faaliyete geçilmiştir (Şekil B.5). Köprü inşalarında en hızlı artış beton köprülerde olmuş, 1950-60 arasında beton köprü adedi 606’dan 1542’ye yükselmiştir (Yaşa, 1980, s.295). Cumhuriyet Arşivi’nde müteahhitlere ödemelerin yapılamaması ve çimento yetersizliği üzerine yer alan uzun belge listesinin de gösterdiği gibi, bu hızlı ve ivmeli altyapı inşaa süreci ve kısa sürede tamamlanması öngörülen inşaa programı, yapılan yardımlara rağmen, günün koşullarına göre oldukça pahalıdır.¹⁵

Bu koşullara rağmen, 1954 yılındaki karayolu haritasında ise, artık bakım (koyu çizgi) ve onarım (noktalı koyu çizgi) yollarının neredeyse tüm Türkiye geneline yayılmış durumda olduğu görülür (Şekil B.6, B.7). Hızla artan yol inşası, daha nitelikli yol yapımı ihtiyacı, bununla ilişkili olarak da ortaya çıkan çimento yetersizliği, çimento endüstrisine yatırımları tetikleyen önemli bir etken olmalıdır.

3.2.1 Demiryoluna karşı karayolu söylemi

Karayolları Genel Müdürlüğü’nün organize ettiği program sürecinde, 1950 yılında 47.080 km. olan toplam yol uzunluğu, 1960’ta 61.542 km.’ye ulaşmıştır (Yaşa, 1980,

¹⁵ Bu gözlemlerde, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nin elektronik ortama aktarılmış belgeleri içinde ‘çimento’ sözcüğü ile arama yapılarak karşılaşılan özet metinler dikkate alınmıştır.

s.294). Güçlenen burjuvazi ve büyük toprak sahipleriyle iktidara gelen DP'nin 'yol politikası' Birinci Adnan Menderes Hükümeti açılış konuşmasında duyuruluyordu: "Demiryollarının ve devlet nakliyeciliğinin çok pahalıya mal olduğu" belirtilerek (Arar, 1968, s.211), motorlu taşıtların iktisadi bir ulaşım sağladığı için karayollarına önem verileceği ifade ediliyordu:

Ulaştırma ve bayındırlık sahalarındaki faaliyetleri memlekette iktisadi ve manevi bütünlüğü temin edecek mevzular olarak görmekteyiz. Ulaştırmada motörün süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz. Köy yollarının yapılması hususunda, imkanların müsaadesi nispetinde umumi bütçeden yardım teminini sağlayacağız. (Arar, 1968, s.220)

Karayollarına verilen öncelikle, devlet karayolları ödenekleri 1950'de toplam harcamaların sadece yüzde 4.1'i iken, bu oran 1955'te yüzde 11, 1960'ta ise yüzde 13'e yükselmiştir (Yaşa, 1980, s.295). Bununla birlikte, dış yardım fonlarının önemli bir kısmı bu sektör için harcanmıştır. Demiryolu ağının pahalılığı karşısında karayolunun ekonomik olduğu söylemi, çimento endüstrisi gelişmemiş bir ülke koşullarında hiç de gerçekçi değildir, devlet yatırımlarında demiryolundan karayoluna geçiş daha çok, dünyadaki gelişmelere paralel olarak ve ülkenin güçlenen burjuvazisiyle bağlantılı olarak özel sektör odaklı yeni kalkınma ve modernleşme programlarının önemli bir parçasıdır. Dünya genelinde ismi duyulacak bir karayolu mühendisliğinin gelişimini sağlayan Türkiye karayolları inşası, ulaştırma sektörünün ekonomi içindeki önemini de arttırmış, motorlu taşıt kullanımını teşvik etmiştir (Yaşa, 1980, s.295). Karayollarına yapılan bu yatırımlar, tarım, ticaret ve endüstrinin gelişmesini körüklemiştir.

Karayolu ulaşım araçları, 1950'lerin ilk yarısında, ithalat yoluyla karşılanırken, iç pazara yönelik bir yerli otomotiv sanayisinin kurulması, sanayileşme programının ana hedeflerinden biri haline gelmiş ve sonraki onyılda 1960'larda ithal ikameci sanayileşme ile temelleri atılmıştır (Ansal, 1999, s.200). Bu dönemden itibaren, otomobil üretimi ve kullanımı hızla artmıştır. 1950'de 13.405 olan otomobil sayısı, 1970'te 147.014'e yükselmiştir (Tekeli ve İlkin, 2004, s.426-443).

Ulaştırma sektörünü etkileyen karayolu ağı inşası, tüm kasaba ve kentlere, özellikle de Doğu Anadolu'ya uygarlığı taşıma anlamına geliyordu. Bu durumu, Karayolları Genel Müdürlüğü şöyle ifade etmektedir:

Bugünkü motor devrinde herhangi bir memleket için yolların ehemmiyetini izah etmeye lüzum yoktur. Zira bugün, en müterakki memlekette en iptidai memlekete kadar, her yerde sabit olmuştur ki medeniyet, refah, bilgi ve sıhhat ancak yollar üzerinden geçerek bir memleketin her köşesine vasil olur. Herhangi bir memleketin seviyesini yükseltmek için evvela yollardan müteşekkil iktisadi şantiyenin kurulması lazımdır. (Karayolları Çalışmaları, 1952, s.245)

Yazının devamında, “yol teşkilatının, o memleketin üretimini arttıracığı, kıymetlenmemiş malları kıymetlendireceği, kültür seviyesini ve sıhhi durumu yükselteceği ve milli gelirin artmasına imkan vereceği” belirtilir (Karayolları Çalışmaları, 1952, s.249). Karayolu ağı sayesinde, ülkenin her köşesine ulaşılabilirlik sağlanacaktır. Bu dönemde, karayolu ağı, DP tarafından modernizasyon projesinin temel/başlıca kazanımı olarak sunulmuş, DP’nin seçimlerde, halk kitlesi için yeni bir Türk kimliği olarak tanımladığı modernizasyon projesinin önemli bir parçası olmuştur (Akpınar, 2003, s.147).

DP’nin altyapı yatırımında özel sektörü özendirme girişimleri ve destekleme politikası, inşası ve bakımı çok pahalı olan ulaştırma projelerinin üretici sektördeki yatırımları azaltması nedeniyle başarısız olmuş, hükümet on yıl boyunca büyük çaplı kamu yatırımları yapmak zorunda kalmıştır. Düşünüldüğünün aksine, bu dönemde, kamu kesiminin yatırımlar içindeki payı düşüş değil, artış göstermiştir (Tüzün, 1999, s.153). Bununla birlikte, karayollarında yeni yöntemler ve yol makinelerinin kullanımı, Türk müteahhit kesiminin bunu uygulama birikimi olmadığı için, karayolları teşkilatının emanet usulüyle yol inşaatını kendi yapacak şekilde organize olmasını beraberinde getirmiş, düşünülen özel sektör yatırımlarının yerini devlet eliyle yol inşaları almıştır (Tekeli ve İlkin, 2004, s.413). Devlet eliyle yol inşasına benzer olarak, çimento üretimi de, devletin en büyük yatırımcıya dönüşeceği bir sektör haline gelecektir. Ülke genelindeki hızlı altyapı inşası, çimento üretimi alanındaki yatırımlara ivme kazandırmıştır. DP’nin altyapı inşasında en önemli sahnesi İstanbul’dur. 1950’ler İstanbul’unda altyapı ve yapı inşası, beton(arme) teknolojisinin halkın gündelik hayatına girdiği süreci resmeder. 3.2.2 ve 3.2.3 altbaşlıkları savaş sonrası modernleşme sürecinde görülen bu altyapı inşa sürecini ve beton teknolojisinin modern dünya imgesinin bir parçası olarak yayılımını aktarmaktadır.

3.2.2 DP'nin inşa sahnesi: İstanbul

Ülke genelinde devlet yolu inşası ve motorlu taşıtların, otomobilin, orta sınıfın hayatına girmeye başlaması, kentlerde de altyapı inşasını hızlandırmıştır. 1950'lerde kentsel altyapı inşasındaki yatırımların en etkili söylemleri ve uygulamaları İstanbul'da yaşanmıştır. 1950'li yıllarda turizme yönelik uygulamalar, hem ticari alanda hem de konut alanında uygulamalarla birlikte kentte büyük ölçekli bir altyapı inşasına girişilmiştir.

1946'dan itibaren ekonomik olarak bir değişim geçiren İstanbul, 1956'dan itibaren de kentsel olarak büyük ölçüde farklılaşmıştır. 1945'ten itibaren nüfusun 12, kapladığı alanın 30, taşıt sayısının 900 misli artmasına yol açan, İstanbul'un tarihinde kırılma noktalarından biri olan altyapı inşası, Menderes operasyonları olarak adlandırılır (Boysan, 2010, s.81). Prost planının sürekliliğinin görüldüğü 1950'lerin imar operasyonlarında, 1930-1940'lardaki sekülerleştirme; demokratikleşme, Amerikanlaştırma, ulusallaştırma, İslamcılık vd. ile bütünleşen pragmatik ve bilimsel bir fonksiyonalizme kayarak değişmiştir (Akpınar, 2003, s.150-151). DP öncesi İnönü dönemi ve DP dönemi belediye yayınlarındaki altyapı inşa verileri karşılaştırıldığında, 'Güzelleşen İstanbul' broşürü (Sel, 1943), 'Cumhuriyet Devrinde İstanbul' kitabı (1949) ve 'İstanbul'un Kitabı' (1957); 1940'ların Lütfi Kırdar imar operasyonlarının yanında 1950'li yıllardaki Menderes operasyonlarının kıyaslanamayacak kadar geniş kapsamlı olduğu görülür. 1923-1949 yılları arasında belediye tarafından 26 yılda İstanbul'un altyapı inşası için (yol, kanal, rıhtım, köprü) 19.987.333 TL. harcanırken, 1950-1957 arasında 7 yılda 86.807.787 TL harcama yapılmış, harcamalar 7 yılda 4.5 misli artmıştır (İstanbul'un Kitabı, 1957, s.28). Benzer biçimde, Karayolları Genel Müdürlüğü 1923-1949 yılları arasında İstanbul yollarına 40.438.123 TL harcarken, 1950-1957 yıllarında 204.764.321 TL harcama yapmış ve son yedi yılda harcamaları 5 misli artmıştır (İstanbul'un kitabı, 1957, s.131). DP belediye hizmetlerinin kitapta reklam amaçlı olarak sunduğu bu rakamlar 1950'lerdeki imar operasyonlarının büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

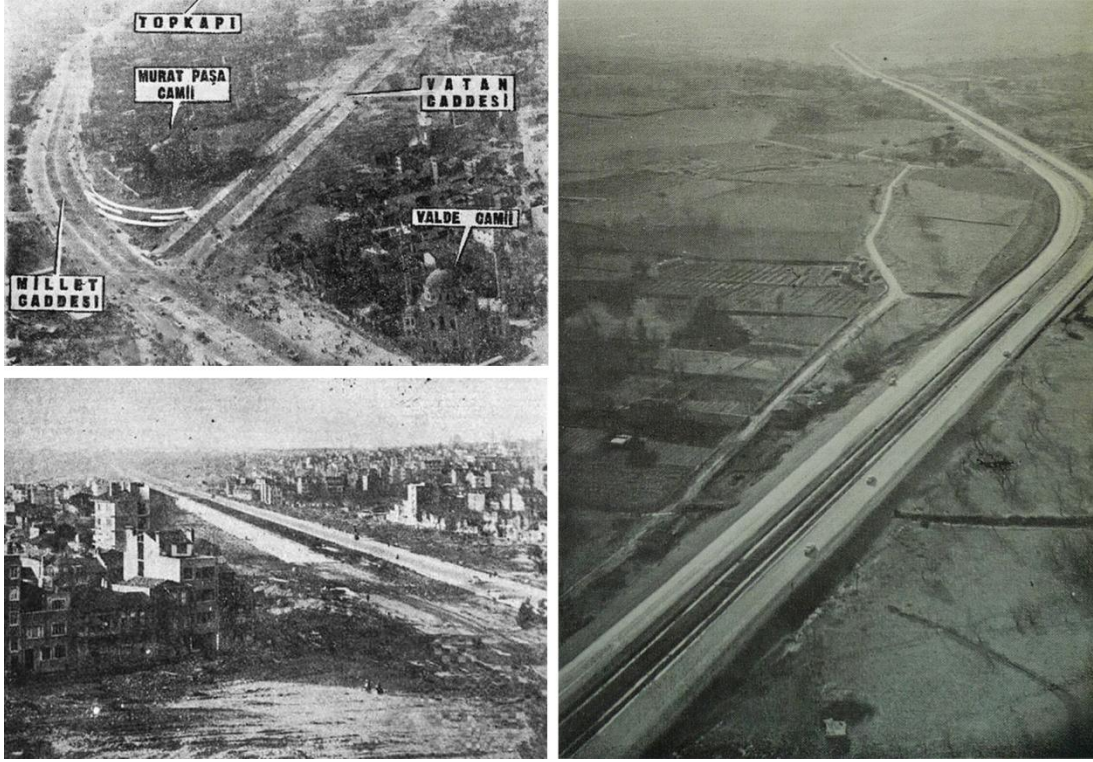
1950'li yıllarda karayolu inşasıyla prestijli bir yere sahip olan Karayolları Genel Müdürlüğü İstanbul'un imarında da önemli görevler üstlenmiş, bütçesi yeterli olmayan İstanbul Belediyesi'ne istimlak ve yol yapımı için ek ödenek ayırmıştır (İstanbul'un kitabı, 1957, s.131). Bu ek ödeneğin yanında, ordunun imkanları seferber edilmiş; İstanbul'daki imar operasyonları için oldukça büyük bir bütçe

oluşturulmuştur (Boysan, 2010, s.83-86). İmarın ilk dönemi, 1950'den 1956'ya kadar, sınırlı imkanlarla sakin bir tempoda geçerken, 1950'lerin ikinci yarısında İstanbul bir şantiyeye dönüşmüştür. 1956'dan itibaren, maddi imkanların artmasıyla büyük çaplı imar operasyonları başlar. Başbakan Menderes, bu imar çalışmalarına kendisini adanmıştır (Boysan, 2010, s.82-83). Keyder, İstanbul Laleli'de 1945 sonrasında ve 1950'li yıllarda bölgenin sosyal yaşamını anlattığı yazısında, Menderes'in gelişini hızlı değişimin başlamasıyla, kapalı dengelerin çözülmeye başlamasıyla bütünleştirir: "Menderes özellikle kamu ulaşımına karşı antipatisi ve otomobillere, geniş caddelere merakı ile 1955 ile 1958 yılları arasında İstanbul'a damgasını vurdu" (Keyder, 1999, s.207).

DP programının gösteri merkezi, sahnesi İstanbul'dur. İstanbul, hem dünyanın izlediği bir sahne, hem de Türkiye'de DP'nin kendi politik seçimi için ve beton teknolojisinin inşası konusunda ülkede izlenen bir sahnedir. Cumhuriyet devriminin yeri olan Ankara'nın karşısında İstanbul'un inşası, DP'nin 'enternasyonalizmine' işaret etmiş, aynı zamanda, kırsal tabanlı DP'nin Türkiye'nin geri kalanına hitap edeceği bir platform olarak görülmüştür (Akpınar, 2003, s.117-118). Menderes, bu dönemde, tarihi semtlerde geniş çaplı yıkıma giderek altı şeritli yollar yaptırmış, meydanları trafiğin hızlı akışını sağlayacak biçimde yeniden düzenletmiştir (Keyder, 1999, s.208). 1950'lerin ikinci yarısında, Sahil yolu, Aksaray, Beyazıt, Yenikapı, Karaköy, Beşiktaş/Yıldız ve İstinye/Tarabya gibi geniş alanlarda geleneksel dokunun büyük yıkımlarına ve yol inşalarına sahne olmuştur (İstanbul'un Kitabı, 1957, Çizelge C.1). Bu operasyonlar arasında Tarihi Yarımada'da büyük yıkımlara neden olan yeni caddelerden, DP'nin Türklük-Osmanlıcılık-İslamcılık ve Amerikanizm politikalarını sembolize eden Vatan ve Millet Caddeleri açılmış (Akpınar, 2003, s.133-136), eski kentteki yıkımların yanında Batı Marmara bağlantısını kurmaya yönelik olarak Londra Asfaltı 6 metreden 50 metreye çıkarılmıştır (Şekil 3.1). Belediye yayınlarında açılan ve genişletilen yollar, eski devir – yeni devir karşılaştırmalarıyla İstanbul'un yeni modern yüzünü temsil etmektedir (İstanbul'un Kitabı, 1957, s.12-19; s.13).

İstanbul'un yeniden fethi olarak adlandırılan imar operasyonlarında (İstanbul'un Kitabı, 1957, s.15-19) Menderes, daha iyi bir trafik sirkülasyonunun gerekliliğine inanmış, bir yandan kente gelecek turistler için Osmanlı anıtlarının koruma ve restorasyonunu yapılırsa da (İstanbul'un Kitabı, 1957) daha çok bir yıkım alanına

benzeyen kentsel mekan birbiriyle çelişen kararlarla şekillenmiştir (Çizelge C.1). Menderes kent dokusunu mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ‘modern’ hale getirmek istemiş, bu amaç doğrultusunda çok hızlı bir doku değişimi ortaya çıkmıştır. İstanbul’un ‘yeniden inşası’nda Menderes, sürekli olarak, inşa alanlarını ve şantiyeleri ziyaret etmiş, kişisel olarak yıkım/yapım süreçlerine katılmıştır (İstanbul’un kitabı, 1957).

Şekil 3.1 : Solda yeni düzenlenmekte olan Vatan ve Millet Caddeleri (Vatan Caddesi, 1958, s.1; Doğanalp, 1958, s.1). Sağda Londra Asfaltı yanında açılan 50 metre genişliğindeki Devlet Yolu (İstanbul’un Kitabı, 1957, s.13).

İstanbul’un yıkım-altyapı inşası sürecinde, beton teknolojisi modern dünya imgesi ve modernleşmenin/uygarlaşmanın bir sembolü olarak toplum genelinde gündelik hayata çarpıcı bir biçimde giriş yapmıştır. İstanbul’un geniş çaplı inşa süreci, İstanbullu’nun ve günlük gazetelerde Türkiye’nin izlediği bir sahneye dönüşmüştür. Bu büyük yıkım-yapım sahnesinde, beton(arme) teknolojisi, bugünün yeni teknolojileri gibi, medyanın ve kentlilerin ilgi odağı olmuştur.

3.2.3 Altyapı inşasında beton teknolojinin temsili

Sanayileşme ve teknolojik yatırımlar, 1950’ler modernizasyon programlarının en temel konularından biriydi. 06 Ekim 1958’de ‘Milli Sanayi Sergisi’ adı altında bir

sergi hazırlanmış, sergide petrol ve madencilik, enerji, ptt, ulaştırma ve turizm gibi hizmetlere ilişkin pavyonlar kurulmuş, makine sanayi, elektrik makinaları, mobilya sanayi, nakil vasıtaları, sanayi adı altında demiryolları, havayolları, hava meydanları gibi başlıklarda tanıtımlar yapılmıştı (Neresini Beğendiniz?, 1958, s.3; Sayar, 1958, s.97-98; Türkiye Milli Sanayi, 1959, s.53-61). Sergide, ülkedeki milli sanayinin gelişmesi verilmiş, bütün sanayi alanlarının her birinin tarihçesi, gelişme aşamaları, kaydettiği ilerlemeler karşılaştırmalı rakamlarla sunulmuş, fabrikaların çalışma metodları, imal ettikleri malların kalitesi üzerinde yapılan incelemeler ve analizler verilmişti. Peyami Safa yazısında, gezdiği Milli Sanayi Sergisi'nden coşkuyla bahsediyor, “ileri bir sanayi devrinin doğduğunu” müjdeliyordu (Safa, 1958, s.2, Şekil 3.2).

Şekil 3.2 : Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes Sanayi Sergisi'ni gezerken, petrol tasfiyehanelerine ait bir maketi tetkik ederlerken (Ünver, 1958, s.1).

1950'li yılların ikinci yarısından itibaren 1970'lere uzanan dönemde, genel olarak sanayi alanı ve altyapı inşasındaki gelişmelerin sergilenmesi, basılı yayında, resmi kurumların yayınlarında ve seçim propagandalarında sözlü ve yazılı sunumları, yönetimin yaklaşımlarını halka gösteren önemli birer temsil aracı olmuşlardır. Ülke genelinde karayolu ağı, barajlar ve fabrikaların inşası, Menderes'in otomobillere, trafiğe, büyük bulvarlara ve karayolu ulaşımına olan merakı ve tutkusuyla bütünleşerek DP'nin seçim propagandalarında sıklıkla yer almış ve modernizasyon programının bir parçası olarak sunulmuştur. 1950'li yıllardaki hızlı modernizasyon uygulamalarında ve düzenlemelerinde, CHP'nin ulusal projesi demiryolu ağı

inşasının yerine geçen karayolu ağı inşası ve İstanbul özelinde gerçekleştirilen yıkımlar ‘eski’nin yerine geçen ‘yeni’yi temsil etmiş, CHP ve tek partili sistemin devrinin kapanıp DP’nin ve ‘demokrasinin, daha iyi, özgür, modern, konforlu bir dünyanın’ geldiğini haber veren betimlemeler olarak yazılı basında yer almışlardır. Ülke genelinde oluşturulmaya çalışılan karayolu ağı ve altyapı inşası, düzenli bir biçimde gazete sayfalarına taşınmış ve izleyicilere sunulmuştur.

Geleneksel yapıların yani ‘eski’nin, ‘yeni’ye ayak bağı olmaması düşüncesi, İstanbul’un yol inşalarını şekillendirmiş, yeni yapılan yollar kadar yıkılan yapılardan da övgüyle söz edilmiştir. İnşa alanlarının eski ve yıkım sonrası halleri, resmi yayınlarda ve gazetelerde karşılaştırmalı olarak sunulmuştur (İstanbul’un Kitabı, 1957, Şekil 3.3 ve Çizelge C.1).

İstanbul’un Kitabı’nın arka kapağında, Şekil 3.3’te yer alan fotoğrafa benzer olarak, büyük bir iş makinesi arkasındaki caminin önüne geçer. İş makinesi neredeyse tüm fotoğraf karesini doldurur ve cami, kepçenin, demir kolunun ve vincin arkasında parçalanarak dağılır. Bu fotoğraf karesi, DP dönemindeki modern kent görünümüyle/imesiyle makinelerin, birbiriyle nasıl bütünleştiğini çarpıcı bir biçimde betimler. Makineler kitapta şöyle yer alır: “Bugün İstanbulun boğulan meydanlarını hummalı bir faaliyetle açan makineler, yarının modern şehrinin habercileridir” (İstanbul’un Kitabı, 1957, s.6).

1950’lerde yeni hayatın simgesi, ‘asfalt yollarda saatte 120 km hızla yağ gibi kayan otomobiller’ söylemiyle ifade edilir (Boysan, 2010, s.83). Bu dönemde, gazetelerde ve dergilerde, yolların geçeceği yerlerin fotoğraf üzerine işaretlendiği/çizildiği (Demirel, 1959, s.1; Tahsin, 1959, s.6-9), İstanbul’un yeni mekansal düzenlemelerinin nasıl olacağına dair açıklamalı yazılara oldukça sık rastlanmaktadır. 1950’li yılların ikinci yarısında başlayarak 1970’lerin ilk yarısına kadar devam eden bu haber ve bilgilendirme yazıları, İstanbul’daki yıkım-yapım çalışmalarının içinde yer aldığı, ülke genelinde yeni kurulmakta olan yol, baraj, fabrika, santral gibi yapıları da kapsıyordu. Gazetelerde, devam eden ya da başlamakta olan ‘yeni’ inşalara ilişkin haberlerin, özellikle yapılara/altyapılara ilişkin teknik bilgiye odaklandıkları görülür. Yol ve malzemelere ilişkin teknik bilgilerin sunumu, DP’nin reklam politikalarına işaret ederken aynı zamanda teknolojik gelişmelerin ve teknoloji tutkusunun İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem siyasi alanda hem de toplum genelinde söylemsel oluşumların odağında olduğunu gösterir.

Şekil 3.3 : Solda, Beyazıt Meydanı’na varan, 30 metre genişliğindeki Ordu Caddesi’nin inşası; sağda Ordu Caddesi’nin yapımı öncesi Koska bölgesi. Yazıda eski kent dokusu eleştirilmekte, imarın İstanbul’a getirdiği medeni çehre vurgulanmaktadır (İstanbul’un Kitabı, 1957, s.33).

Verilen teknik bilgiler, inşa edilen yol uzunluklarını, kullanılan beton ve demirin uzunluklarını, ağırlıklarını, miktarlarını verir, taşınan yükleri ve miktarları belirtir, betonun dökülmeye başlanıp başlanmadığını, ne zaman tamamlanacağını haber verir (Ünver, 1959, s.1, Çizelge C.1). ‘25 cm çimento’, bu dönemde Türk modernizasyonunu tanımlamanın herkesin dilindeki sloganı olarak kullanılmıştır (Akpınar, 2003, s.172): “Ordu Caddesinin açılması, tesviyesi ve blokajı bittikten sonra, derhal beton dökme makineleri faaliyete geçerek, caddenin 25 cm. kalınlığındaki beton tabanını dökmüşler, bundan sonra da asfalt makineleri faaliyete geçmişlerdir” (İstanbul’un Kitabı, 1957, s.35).

1950’lerde Aksaray, Dolmabahçe, Karaköy, Beşiktaş, Florya’daki yolların uygulamaları, 1960’lı yıllarda da bu inşa alanlarının tamamlanması ve yeni yol inşalarının haberleriyle devam eder: ‘Saraçhane Geçidi 40 Tonluk 56 Tankı Taşıyabilecek: Geçit İnşaatına 20 Kasım’da başlanacak ve günde 600 metreküp beton dökülecek’ başlığı altında:

Saraçhane Geçidi 40 tonluk 56 tankı taşıyacak dayanıklılıkta yapılmaktadır. Geçidin beton dökümü (B300) kalitesinde olacaktır. İlgililerin verdiği bilgiye göre bu dozajda beton Hilton’dan sonra ikinci defa kullanılmaktadır.

‘Açık Köprü’ inşaatı şeklinde olan Saraçhane geçidinin beton kalıpları hazırlanmaktadır. Kalıplara 1450 metreküp kereste ile 1000 ton demir kullanılmıştır.

Geçidin beton dökümü, günde 600 metreküp beton yapan ‘beton silosu’ denen özel bir makine ile yapılacak ve döküm 20 Kasım’da başlayacaktır. Döküm işi betonun kuruma süresi tamamlandıktan sonra geçit Yılbaşında trafiğe açılacak ve 40 tonluk 56 tank aynı anda geçidin üstünde dursa geçit bu yüke dayanabilecektir. (Saraçhane Geçidi, 1965, s.3)

İstanbul’da, kentsel mekanda, 1950’lerin ikinci yarısında başlayan süreçte, Marshall Yardımı ve Amerikan kredileriyle Batı’dan ithal edilen beton makineleri, çarpıcı ve etkileyici birer nesne olarak izleniyor, ‘eskiden kurtulmanın ve modern/yeni dünyaya ulaşmanın’ araçları olarak kentlinin heyecanlı bakışlarını üzerine çekiyordu. Beton ve betonarme teknolojisi, 1950’lerde kentsel alana çarpıcı bir biçimde giriş yaparak sonraki onyılda da kentsel ‘yenileme’lerle bütünleşmişti. 1950’li yıllarla birlikte ‘kentsel gelişme’, yenileşme ve modern olma’ imgesi büyük mikserlerin beton harcıyla donanmış, bu imgelem/bağ hem beton ve betonarmenin kendisinin kentsel alanda söylemsel oluşumlarını şekillendirmiş, hem de DP’nin siyasi söylemlerinin önemli bir parçası olmuştur. Beton makineleri, basında yer alan bir yazıda:

Muazzam makine ile beton dökülmesine başlanacaktır. Beton makinesi görülecek dev bir alettir. Topkapılıların hergün çalışmasını seyrettiği beton makinesi beş,on adam tarafından idare edilmektedir. Bu otomatik makine beton için lazım olan malzemeyi bir dev gibi yutmakta ve yedi metrelik bir ray üzerinde yürüyerek beton dökmetedir. (Boysan, 2010, s.83)

Beton(arme) teknolojisini içine alan söylemsel alan, sadece mimari yapılarla değil, aynı zamanda, ülke genelinde ve İstanbul’da hergün göz önünde olan ve izlenen altyapı inşasıyla da gündelik hayatla buluşmuştur, kentlinin kenti okuma etkinliklerinin bir parçası haline gelmiştir (Şekil 3.4). Altyapı inşa süreci ve beton teknolojisinin temsilleri Çizelge C.1’de detaylı biçimde sunulmaktadır. Beton dökümleriyle ve kalınlıklarıyla betimlenen yol inşaları, vatandaşların/kentlinin beton teknolojisini algısını modernizasyon projesiyle bütünleştirerek şekillendirmeye başlar, beton teknolojisi ile İstanbul’un kentsel mekanı yeniden tarif edilmeye başlanır.

Şekil 3.4 : Beton dökümüne ilişkin haberlerden biri, Eminönü- Unkapanı yolu. (Beton Dökümü, 1958, s.1).

Menderes'in teknolojiye olan merak ve tutkusu sonraki siyasilerin sanayileşme yönündeki adımlarında da izlenecek, 1960 Askeri Darbesi sonrasında mühendis kökenli siyasilerin hızla parlamentoda yükselmeye başladığı dönemlerdeki söylemlerde yer alacak, basılı yayında, temsillerde sıklıkla ele alınacak, bu dönemlerde izlenen endüstriyel yatırım programlarının önemli bir parçası olmaya devam edecektir. Beton(arme) teknolojisinin toplumsal olarak inşasında ve gelişiminde, İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma politikaları, DP ve ardından AP Hükümeti politikaları, bu hükümetlerde görev alan DP'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, AP'de mühendis kökenli Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın söylemlerinin ve modernizasyon programlarının büyük etkisi olmuştur. Bundan sonraki 3.3 altbaşlığında betonarme teknolojisinin gelişiminin ve ekonomik bir mimari teknolojik araca dönüşümünün temellerini oluşturan çimento endüstrisinin gelişimi incelenecektir.

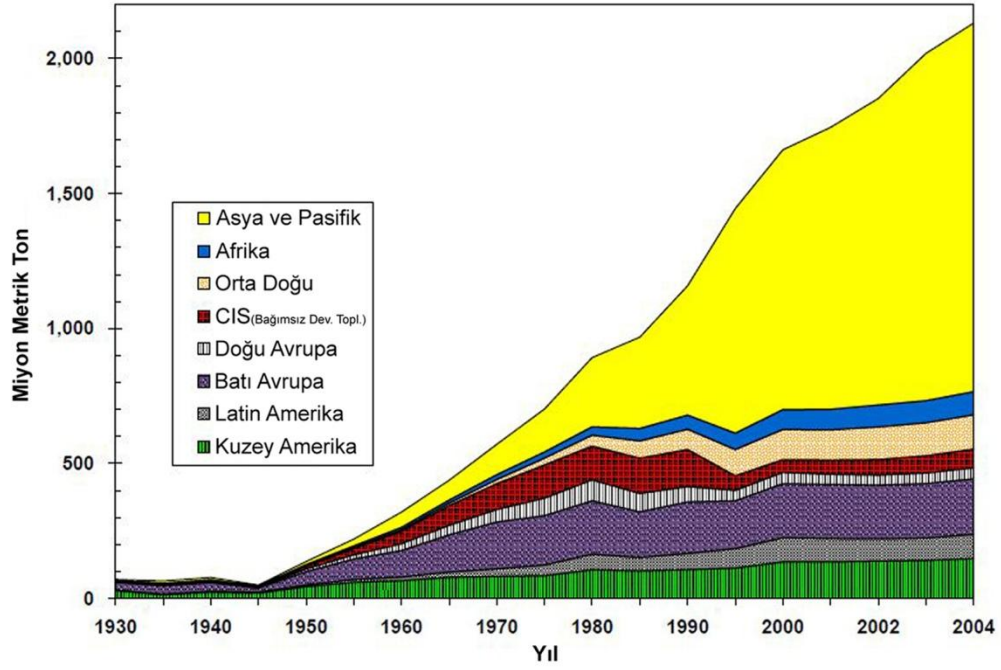
3.3 Çimento Endüstrisi ve Devlet İşletmeciliği

Türkiye'de betonarmenin bağlayıcısı çimento, yirminci yüzyıl boyunca, modernliğin malzemesi olarak dönemin siyasi iktidarınca farklı ideolojik yaklaşımlar içinde önemsenmiş ve çimento üretiminin gelişimine yönelik çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Betonarmenin 1950'lerin ortalarından itibaren malzeme çeşitliliğini

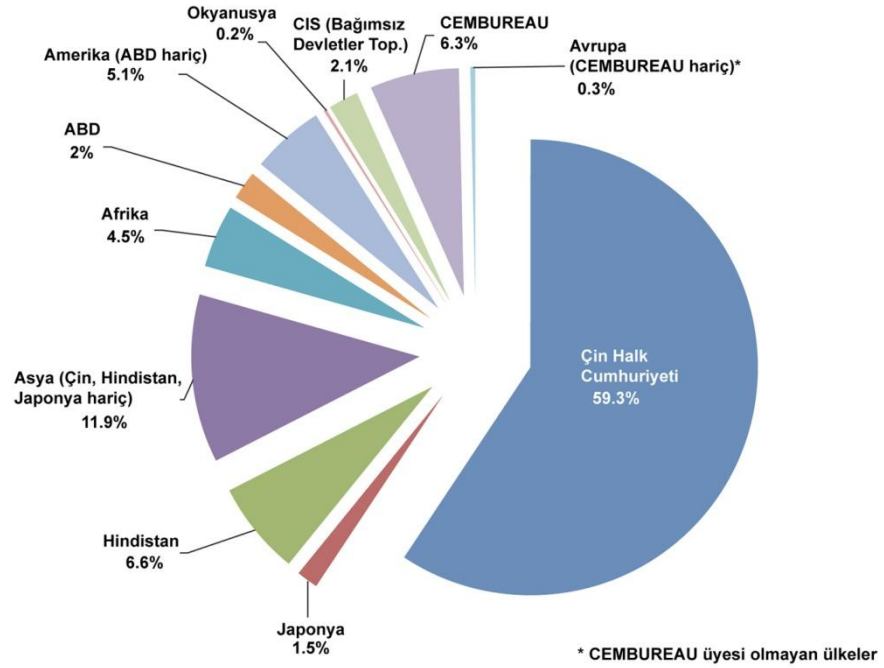
ortadan kaldıran mimari alandaki egemen varlığının temelinde, mimari uygulamalarda betonarme karkasın söylemsel oluşumlarıyla eşzamanlı olan (Bölüm 4), 1948 karayolu programıyla başlayan altyapı inşasında ve onun ivmelendirdiği yapı endüstrisi alanında özellikle çimento endüstrisinde görülen yoğunlaştırılmış ve hızlı modernleşme programları yatar.

Yüzyıl başından itibaren siyasi iktidarın gündeminde olan çimento endüstrisi için, 1950'lerin ortası bir dönüm noktasıdır. Türkiye'de yaşanan bu değişim, dünya genelindeki siyasi ve politik gelişmelerle eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası kentlerde yeniden inşa süreci başlamış, altyapı ve konut ihtiyacının karşılanması, çimento üretimi ve kullanımı artmıştır (WBCSD, 2002). İstatistiksel verilere bakıldığında dünya genelinde çimentonun üretim ve tüketiminin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra istikrarlı bir artış gösterdiği izlenir (USGS, 2005). Bununla birlikte 1950'lerden itibaren çimentonun üretimi ve tüketimi Batı'dan Doğu'ya kaymıştır (Şekil 3.5). Artan altyapı ve yapı inşasının da körüklemesiyle, özellikle 1970 sonları ve 1980'lerden itibaren Asya ülkeleri dünya çimento üretiminin yarısından fazlasını üretir ve tüketir hale gelmeye başlamıştır (Şekil 3.6 ve Çizelge 3.1, USGS, 2005; CEMBUROU, 2013).

Bu şekil ve çizelgelerin işaret ettiği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde Batı-dışı coğrafyalarda çimento üretiminin artışı, artan altyapı inşasıyla ilişkilendirilir. Ancak çimento üretimindeki artışlar, belli bir dönemle sınırlı kalmamış, ivmeli olarak artmaya devam etmiştir. Batı-dışı ülkeleri dünyanın en büyük üretici ve tüketicileri haline getiren bu gelişmelerin nedenleri incelenmeye değer görülmektedir. Kentsel çevreleri Batı ülkeleri ile karşılaştırıldığında, betonarme kullanımının en radikal sonuçları özellikle Türkiye, Mısır, İran, Hindistan gibi ileri endüstrinin olmadığı coğrafyalarda görülür. Sanayileşmemiş toplumlarda görülen bu gelişimler Sanayi Medeniyeti'ne özgü eylemlerin bu toplumlarda nasıl ortaya çıktığı sorgulamasını beraberinde getirir (Göle, 1986). Batı-dışı ülkelere, çimento endüstrisindeki hareketlilik ve ivmeli artış, çimento üreticilerinin kim olduğu ve bu rolü hangi süreçlerde kazandığı sorularını ortaya çıkartır.

Şekil 3.5 : Dünyada hidrolik çimentonun bölgelere göre üretimi (USGS, 2005, s.6 tablosundan Türkçeye çevrilmiştir).

Şekil 3.6 : Bölgelere ve ülkelere göre dünya çimento üretimi 2012 (CEMBUREAU, 2013, s.6 tablosundan Türkçeye çevrilmiştir).

Çizelge 3.1 : Dünyada ülkelere göre çimento üretimi ve kapasitesi
(USGS, 2013, s.39 tablosundan Türkçeye çevrilmiştir).

Ülke	2010 (milyon ton)	2011 (milyon ton)	2012e (milyon ton)
Çin Halk Cumhuriyeti	1,880,000	2,000,000	2,150,000
Hindistan	210,000	240,000	250,000
Birleşik Devletler (Puerto Rico dahil)	67,200	68,600	74,000
Türkiye	62,700	63,400	60,000
Brezilya	59,100	64,100	70,000
Rusya Federasyonu	50,400	55,600	60,000
İran	50,000	61,000	65,000
Vietnam	50,000	59,000	65,000
Japonya	51,500	51,300	52,000
Kore Cumhuriyeti	47,200	48,300	49,000
Mısır	48,000	44,000	44,000
Suudi Arabistan	42,300	48,400	43,000
Tayland	36,500	36,700	33,000
İtalya	36,300	33,100	32,000
Meksika	34,500	35,400	36,000
Almanya	29,900	33,500	34,000
Pakistan	30,000	32,000	32,000
Endonezya	22,000	30,000	31,000
İspanya	23,500	22,200	20,000
Diğer ülkeler	480,000	470,000	500,000
Dünya toplam	3,310,000	3,600,000	3,700,000

Çin, Hindistan, Pakistan, Meksika, Brezilya, İran ve Türkiye gibi ülkelerin çimento üretimine ilişkin kitap ve raporlar incelendiğinde (Yu Sen ve Denison, 2008 (Çin); Url-2 ve Url-3 (Hindistan ve Pakistan); Haber, 1995 (Meksika); Url-4 ve Url-5 (Brezilya); Url-6 (İran), imparatorlukların çözülmesi sonucu kurulan ulus-devletlerde ve bağımsızlığını ilan eden sömürge ülkelerinde, çimento endüstrisinde devlet şirketlerinin büyük rolü olduğu görülür, hatta bazı örneklerde devlet şirketleri en büyük üretici konumundadırlar. Sermayenin yeni ulaşım olanaklarıyla dünyaya açıldığı, küreselleşmenin ivmelendiği evre olan ondokuzuncu yüzyılın (Toprak 2010), son onyıllarında ve yirminci yüzyıl başında dünyada uygulamaları başlayan beton ve betonarmenin ve bağlayıcısı çimentonun, küresel dünyaya eklemlenen İstanbul gibi kentlerde yabancı firmalarla üretimlerinin başladığını izlemek mümkündür. Ancak, Batı-dışı coğrafyalarda sosyo-politik dönüşüm içinde, ülke özel girişimcilerce ve bu girişimlerin dinamikleriyle gelişen bir yapı endüstrisi alanına sahip olmayınca, devletin modernleşme projeleri kapsamında yapı endüstrisi alanında girişimlerde bulunduğu, şirketler kurduğu ve ithal-ikameci politikalar

uygulamaya koyduğu görülmektedir. Endüstriyel alanda izlenen hükümet politikalarında, ulusal ekonominin gelişiminde devlet koruması ve desteğinde büyüyen bir endüstriyel üretime yönelik adımlar atılmış, çimento, çelik ve diğer ağır sanayi kollarına ilişkin bir dizi yatırım programı izlenmiştir. 1940'ların sonlarından itibaren, Hindistan, Pakistan, Meksika, Brezilya, İran ve Türkiye gibi ülkelerde, kamu sektörüne ait, devlet eliyle kurulmuş fabrikalarda çimento üretimi hızla artmıştır.

Dünyanın en büyük çimento üreticilerinden biri olan Hindistan üzerine raporların da belirttiği gibi, üretim alanındaki müdahaleler, çağdaşlaşma yönündeki sabırsızlık ve acelecilikle, ülke için gereğinden fazla çimento üretimiyle, fabrika sayılarının kontrolsüz artışıyla sonuçlanmıştır (Yamini ve Burange, 2008). Hindistan ve bu deneyimi yaşayan diğer ülkeler 1970-1980'lerden sonra dünyada ihracat alanında hızla Batı'daki ülkeleri geçecekler ve ön sıralara yerleşeceklerdir. 2012 yılına gelindiğinde, USGS verilerine göre, betonarmenin ondokuzuncu yüzyılda icat ve deneylerinin bir yarışma ortamında devam ettiği ülkeler olan Fransa ve İngiltere dünyanın ilk yirmide yer alan büyük üreticileri arasında artık yer almamaktadır (USGS, 2013, s.39). Çimento emisyonlarının çevreye verdiği zararın bilincinde olan Batı'nın çimento üretimini büyük ölçüde Doğu'ya bırakması, çimento üretiminin Batı'dan Doğu'ya kaymasında etkili olduğu kadar, bu gelişim Batı-dışında yaşanan modernleşme deneyimiyle ilişkili olarak değerlendirilmelidir.

Modernleşen toplumlar, modern toplumların ancak birkaç kuşakta yaşadığı deneyimi, çok kısa sürede gerçekleştirmek ister (Dellaloğlu, 2012, s.51). Hızlı yapım süreci eşliğinde modernleşen toplumlarda modernleşmeciler, kısa sürede modern olarak görülen modele ulaşma hırsı ve heyecanını taşır. Batı-dışı diğer coğrafyalarda görülen bu gelişmelere paralel bir süreç, Türkiye'de de yaşanmıştır. 2010-2011 yılında çimento üretiminde Avrupa'da birinci, dünyada dördüncü, çimento ihracatında dünyada birinci sıraya yükselmiş, 2012'de üretimde Brezilya, İran ve Vietnam ile yarışan ve yedinci sırada yeralan Türkiye'de (USGS, 2013, s.39; Türk Yapı Sektörü Raporu, 2013, s.75), betonarmenin yayılımının temelini oluşturan güçlü bir çimento endüstrisi İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin uyguladığı yasal düzenleme ve yatırımların izinde gelişmiştir. Yirminci yüzyıl başından itibaren çimentoya devlet tarafından verilen önem ve Erken Cumhuriyet dönemindeki çeşitli yasal düzenlemeler, düşünüldüğünün aksine, 1950'lerden itibaren özel girişimciliği

destekleyen DP ve AP dönemlerinde de ithal-ikameci politikalarda artarak devam edecektir.

Altyapı inşasının körüklediği çimento endüstrisi yatırımları, betonarmeyi Türkiye genelinde ekonomik bir malzemeye dönüştürecek ülkesel ölçekte stratejik kararlar içerir. Nasıl ülke genelinde bir karayolu ağı inşa etmek amaçlanmışsa, aynı şekilde ülke geneline yayılan çimento fabrikaları kurulması da önemli bir amaç olmuştur. 3.3.1 alt başlığında, kurulan çimento endüstrisi ve fabrikaların yerlerine ilişkin stratejilerin altında yatan anlamlar incelenecek, DP ve ardından AP hükümetlerinin siyasi söylemleriyle ilişkileri içinde ele alınacaktır.

3.3.1 Çimento endüstrisinde DP ve AP dönemleri

Türkiye’de ilk çimento fabrikalarının kuruluşu yirminci yüzyılın ilk onyılında görülür. İstanbul’da büyük yangınların kargir yapım sistemini teşvik etmesi, yeni demiryolu ve liman inşaatları, liman şehirlerindeki gelişmeler ve nüfus artışı çimento ve beton pazarını genişletmiştir (Sey, 2003). İttihat ve Terakki’nin iktidarı denetledikleri 1908-1922 döneminde, ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelimle, devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi amaçlanmış, Milli İktisat Programı’nda çıkartılan Sanayi-i Teşvik Kanunu ile (Boratav, 1986, s.15-20) 1906’dan 1910’ların başlarına kadar ilk çimento şirket ve fabrikaları kurulmuştur. Sonradan birleşecek olan iki fabrika ile Osmanlı çimento üretimine başlamıştır: 1910’da kurulan ilk fabrikanın (Arslan) ardından 1911’de Eskişehir’de bir fabrika (Eskişehir) daha kurulmuştur (Şekil D.1).¹⁶

Cumhuriyet döneminde, Boratav’ın açık ekonomi koşullarında inşa olarak nitelendirdiği 1923-1929 döneminde (Boratav, 1986, s.28), 1926-1929 yılları arasında dört yeni çimento fabrikası daha kurulur: Kurt, Ankara, Yunus ve Zeytinburnu fabrikaları (Uman, 1986).¹⁷ 1920’li yıllar, yeni bir devletin kuruluşunu ve geçmişle kesin bir kopmayı ifade etse de, iktisadi alanda önceki dönemle bir

¹⁶ İstanbul’da 'Memalik-i Osmaniyye’de Suni Çimento ve Hidrolik Kireç İmaline Mahsus Arslan Osmanlı Anonim Şirketi' (1910) ve diğeri Eskişehir’de 'Eskişehir Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi' (1911) (Sey, 2003; Tezel, 1994).

¹⁷ 1926’da biri İstanbul’da Bakırköy Çimento A.Ş. tarafından kurulan Kurt Çimento Fabrikası, diğeri Ankara’da Ankara Belediyesi tarafından kurulan Ankara Çimento Fabrikası olmak üzere özel sektör tarafından iki yeni fabrika kurulmuş; bunları 1929 yılında kurulan iki fabrika izlemiştir, İstanbul Kartal’daki 65.000 ton/yıl kapasiteli Yunus ile 25.000 ton/yıl kapasiteli Zeytinburnu fabrikaları (Uman, 1986).

süreklilik izlemiş, ‘milli iktisat’ görüşü devam etmiştir. Bu dönemde, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş ve uygulamada yerli 'sermaye' ile ortaklık haline gelen yabancı yatırımların öncelikle desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu dönemdeki en önemli yasal düzenleme 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur (Boratav, 1994).

Türkiye’nin ilk çimento fabrikalarının, geniş bir inşa ve pazar alanı olması sebebiyle İstanbul’da kurulmasına benzer olarak, 1920’li yıllarda devam eden özel sektör girişimlerinde de, çimento fabrikaları İstanbul ve inşa edilmekte olan başkent Ankara’da kurulacaklardır. 1926-1929 yılları arasında kurulan dört fabrikadan Kurt, Yunus ve Zeytinburnu fabrikaları İstanbul’da, Ankara Çimento Fabrikası ise Ankara’dır. Büyük kentlerin yakın çevresi, çimento fabrikalarının kuruluş yeri açısından önemli bir kriterdir (Şekil D.2).

1930’ların başlarına kadar, 1920’li yılların açık ekonomi koşulları, çimento sektöründe bir rekabet ortamı yaratmış, Arkitekt dergisinde (1931-1981) çimento şirketleri 1931-32 yıllarında üç çimentonun tanıtımını yapmışlardır. İstanbul’da yer alan Kurt, Yunus ve Arslan Çimentolarının reklamları derginin ilk sayılarından itibaren düzenli olarak iki yıl boyunca görülür ve üç reklam da aynı zamanda derginin sayfalarında kaybolurlar (Şekil 3.7).

The image displays three separate advertisements for cement, arranged horizontally. Each ad is in Turkish and features a distinct logo and text layout.

- Arslan Suni Portland Çimentosu:** The ad is on the left. It has a simple rectangular border. The text is in a serif font. It starts with 'SANAYİ MİLLİYETİ HİMAYE ETMEK' and continues with 'DAMA YERLİ MAMULATI KULLANMAK'. It mentions 'ARSLAN SUNİ PORTLAND ÇİMENTOSU' and 'KULLANIMLARINI TAVSİYE EDERİZ'. It also includes a small table with technical specifications.
- Kurt Çimentosu:** The ad is in the middle. It features a logo with a star and the word 'KURT' in a stylized font. Below the logo, it says 'ÇİMENTOSU' and 'EN KUVVETLİ ÇİMENTO'. It also includes a table with technical specifications.
- Yunus Çimentosu:** The ad is on the right. It has a logo with the word 'YUNUS' in a stylized font. Below the logo, it says 'ÇİMENTOSU' and 'ANADOLU ÇİMENTOLARI TÜRK ANONİM ŞİRKETİ'. It also includes a table with technical specifications.

Şekil 3.7 : 1931-1932 yıllarında Arslan Suni Portland Çimentosu, Kurt Çimentosu ve Yunus Çimento reklamları (1931).

1930’ların başlarından itibaren hükümet, yerli sanayinin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamak için himaye önlemleri almıştır. 16 Kasım 1931 tarihli kararname ile çimento ithalatı önce sınırlandırılmış sonra tamamen durdurulmuştur. Bunun üzerine Türkiye’de çimento üreten dört fabrikanın şirketleri olan Anadolu, Arslan ve Türk çimento şirketleri, 1932 yılından itibaren satış şartları ve fiyatları üzerinde birlikte

hareket etmek zorunluluğunu hissetmişler ve aralarında anlaşarak çimento fiyatlarını kendileri belirlemeye başlamışlardır (Dölen ve Koraltürk, 2004). Satış birliğinin oluşması ile devletin fiyatları sınırlayan uygulamalara başlaması arasında kalan süre, Türkiye’de çimento fiyatlarının en yüksek olduğu dönem olmuştur. Şirketlerin reklamlarını aynı anda dergiden çekmesi bu ortak hareketin bir parçası olarak yorumlanabilir. Bu gelişmeler sonrasında 1936 yılında devlet fiyatları sınırlamaya başlamıştır.

1930’lu yıllar, dünya genelinde küreselleşmenin durakladığı, ‘küresizleşme’ dönemi olarak nitelendirilen, İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar devam eden, Türkiye’nin de içe dönük, kapalı savaş ekonomisini izlediği, ‘devletçilik’ olarak nitelendirilen yıllardır (Toprak, 2010, s.87). Bu dönem devletin çimento fiyatları üzerinde çeşitli sınırlamalar getirdiği, ithalatın denetlediği, çimento üretiminde ve dağıtımında normlara ilişkin yasal düzenlemelerde¹⁸ bulunduğu yıllardır. Korumacılık ve devletçilik dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, ilk sanayileşme adımları atılmış, üç beyazlar olarak nitelendirilen un, şeker, kumaş mallarında ithal ikameci yatırımlar başlamış (Boratav, 1986), ancak üç beyazlarda ve demir-çelikte görülen büyük yatırımlar çimento üretiminde görülmemiştir. 1938’de çimento endüstrisinin devletleştirilmesi ve Etibank tarafından satın alınması yönünde bir kararname çıkartılmışsa da, uygulanmamış ve 1939’da kaldırılmıştır.¹⁹

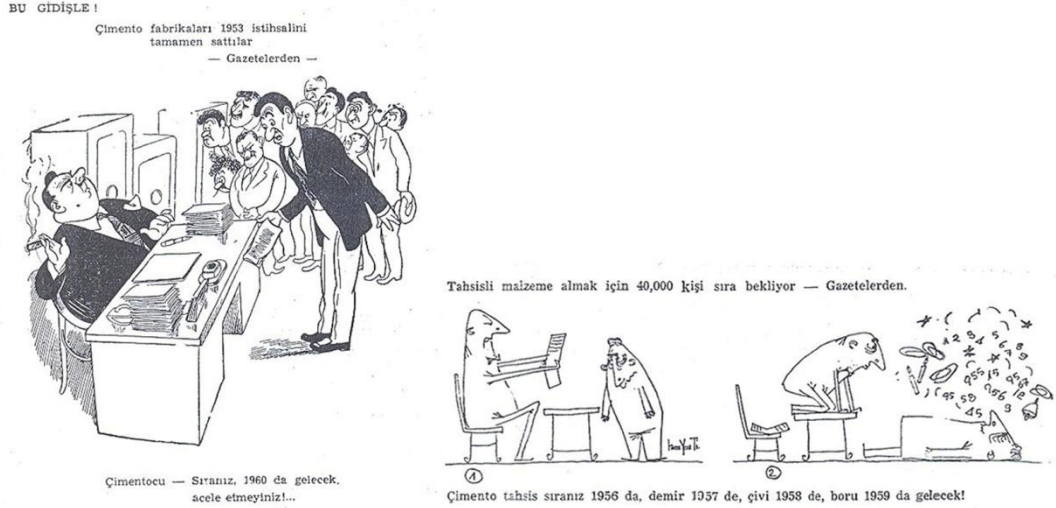
Türkiye’nin 1933’te hedeflenmiş olan ilk devlet eliyle çimento üretimi, 1939 yılında inşasına başlanan 1943 yılında açılan Sivas Çimento Fabrikası’yla başlamıştır. Açılış töreninde İktisat Bakanı Fuat Sirmen, Sivas Fabrikası’nın Anadolu’ya çimento sağlamak için merkezi konumunun önemini ve stratejik nedenleri vurgulamıştır (Sey, 2003). Özel sektörün tercihi olan büyük kentler yerine, devletin stratejisi, Anadolu’nun merkezinde yer alan Sivas olmuştur (Şekil D.3).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı kentleşme, kırsal alandan kente göç ve konut ihtiyacındaki artışlar, ülkedeki 6 çimento fabrikasıyla karşılanamamaktadır. Kentlerdeki yapılaşma olgusuna paralel olarak, altyapı inşası, karayolları ve barajlar

¹⁸ 9 Ocak 1937’de yürürlüğe giren 'Türk Portland Çimento ve Yüksek Fırın Portland Çimento Normlarına Dair Kararname' (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1937) ile 17 Ağustos 1938’de yürürlüğe giren 'Türk Çimento Normları Hakkında Nizamname' (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1938) bu dönemin çimento konusundaki önemli yasal düzenlemeleridir.

¹⁹ 9 Temmuz 1938’de de 'Özel fabrikaların Etibank tarafından satın alınmasına ilişkin kararname' (1938) çıkartıldı ve 25 Mayıs 1939’da başka bir kararname ile iptal edildi (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1939).

gibi DP hükümetinin ağırlık verdiği yapım programları çimento talebini önceki yıllardakine oranla birkaç katına çıkarmıştır. İthalat bu dönemde zaman zaman serbest bırakılsa da, çimento yetersizliği büyük boyutlardadır²⁰. Hem çimento yetersizliği, hem de ithalatın serbest bırakıldığında ‘Muamele Vergisi’ne tabi tutularak aşırı pahalılaşması konuları Arkitekt dergisinde 1940’ların sonlarından itibaren sıklıkla tartışılan bir konu olmuş ve dergiye aktarılan basılı yayında karikatürlere yansımıştır (Şekil 3.8, Karikatür, 1952, s.102; 1955, s.50).

Şekil 3.8 : Çimento yetersizliğine ilişkin karikatürler
(Karikatür, 1952, s.102; 1955, s.50).

Kentleşme, altyapı inşası, nüfus artışı, konut ihtiyacı, çimento yetersizliği gibi konular 1950’lerin ortalarına kadar hızla tırmanmıştır, 1950’lerin ortaları, Türkiye için çimento endüstrisinde bir dönüm noktası olmuştur (Şekil D.5). Ekonomide devlet yatırımlarına ağırlık veren bir politikanın yerine, özel teşebbüse öncelik veren bir politikanın tercih edildiği bu dönemde, DP hükümeti devlet eliyle sanayileşmenin koyu bir muhalifi iken (Arar, 1968; Kepenek, 1990, s.32), ve hazırlanan ekonomi programı diğer sektörlerde olduğu gibi çimento sanayinde de özel sektörün yatırım arzusunun hızlandırırken (Çelenk, 1986, s.23) (1950-1954 yılları arasında çimento sanayindeki yatırımlar özel sektör tarafından yapılmıştır), özel girişimciliğin henüz gelişmemiş olması nedeniyle hükümetin parti programında dile getirdiği 'özel

²⁰ Cumhuriyet Arşivi’nde bu dönemde hükümetin kent ve kasabalarda yaptırdığı kamu yapılarına ilişkin çimento ve betonarme demiri malzemelerinin yetersizliğine ve inşaatların devam edememesine ilişkin oldukça çok sayıda belge bulunmaktadır. Özellikle 1956 yılında çimento ve betonarme demiri yetersizliği belgelerinde ülke genelinde kamu yapılarında inşaa faaliyetlerinin programlı bir şekilde hızla arttığı izlenebilmektedir (Elektronik ortama aktarılmış belgelerde, ‘çimento’ ve ‘betonarme demiri’ sözcükleriyle yapılan taramalardaki özet metinler dikkate alınmıştır).

teşebbüsün genişletilmesi' sağlanamamıştır. İthalata getirilen kolaylıklar savaş yıllarında biriken döviz kaynaklarının hızla tükenmesine neden olmuştur. Büyüyen iç talebi karşılamak için, DP, yerli üretimin arttırılması yoluna gitmiş ve çimento üretimi alanına girmiştir (Kepenek, 1999, s.32). 'Milli Korunma Kanunu' diğer sanayileşme alanlarında devre dışı bırakılırken çimento için yürürlükte bırakılmıştır. Dünyanın yeni bir 'küreselleşme' dönemine girdiği ve DP tarafından bu sürece eklemelenme adımlarının görüldüğü 1950'lerde, 'devlet işletmeciliği' betonarmenin Türkiye coğrafyasına yayılımının yolunu açacak en önemli yatırımlarda bulunmuştur.

Türkiye'de çimentonun yayılmasında, iki önemli tarih aralığı verilir. 1950-1962 gelişme dönemi ve 1963-1985 planlı dönem (Uman, 1986, s.152-157). Bu tarihler arasında, 1950-54 döneminde özel sektör, 1954-66 döneminde kamu sektörü, 1966-76 döneminde özel sektör ve 1976-1984 döneminde yine kamu sektörü yatırımları görülür. Bu tarihler devletin Sivas Çimento Fabrikası ilk adımından sonra betonarmenin ülke coğrafyasına yayılmasını sağlayan politik ve ekonomik kararları içeren dönemler olacaktır. Çimento fabrikalarının kurulmasında birinci dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes önemli iki aktördürler. İkinci dönemde ise, AP dönemi Başbakanı Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan diğer önemli isimler olacaklardır. Mayıs 1950'de DP'nin iktidara gelmesinden beş ay sonra Celal Bayar ve Adnan Menderes, ülkenin çimento üretimini izlemeye başlamışlar, Sivas Çimento Fabrikası'nı denetlemişlerdir (Şekil 3.9). Bu tarihten itibaren, her ikisi de kurulan çimento fabrikalarının açılışlarında bulunacaklar, dönemin gazetelerinde açılış konuşmalarıyla çimentonun önemini vurgulayacaklardır.

Çimento fabrikalarının kurulduğu yıllara göre oluşturulan Türkiye haritalarına bakıldığında, 1950'ler öncesi ve 1950'ler sonrasını (1950-1984 özelleştirme başlangıcı arasında) gösteren iki harita, 1953'ten itibaren hızla kurulan çimento fabrikalarını ve büyük çaplı yatırımları gözler önüne serer (Şekil 3.10 ve 3.11)²¹. 1950 yılına 6 çimento fabrikasıyla giren Türkiye 1986'da fabrika sayısını 43'e

²¹ Çimento fabrikalarının kuruluş yılları ve özelleştirme yıllarıyla birlikte yerlerinin gösterildiği bu haritaların hazırlanmasında Yıldız Sey'in 'Türkiye Çimento Tarihi' kitabındaki 2003 yılına ait haritadan (s.130-131), çimento fabrikalarına ait bilgilerden, TÇMB'nin www.tcma.org.tr sitesinde 2013 yılına ait verilen haritadan, TÇMB'ye üye olmayan fabrikaların eksik bilgileri ise fabrika şirketlerinin kendi internet sitelerinden elde edilerek hazırlanmıştır.

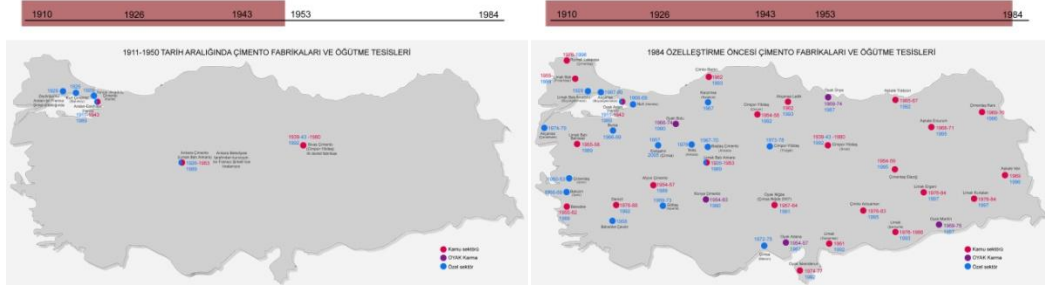
çıkartmıştır (Uman, 1986, s.181-182). 1984 özelleştirme sürecine kadar kurulan çimento fabrikalarını gösteren haritada, kamu sektörü ve özel sektör fabrikaları, kırmızı (kamu) mavi (özel) renklerle sunulmuştur. Özel sektör ve kamu sektörü tarafından kurulan fabrikaların ülkeye dağılımlarının bir analizi yapılırsa, özel sektöre ait olanların ülkenin batısında genellikle liman bölgelerinde konumlandığı, kamu sektörüne ait olanların ise Anadolu geneline yayıldığı, özellikle ülkenin doğusunda (Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde) yer aldığı görülür (Şekil 3.11).

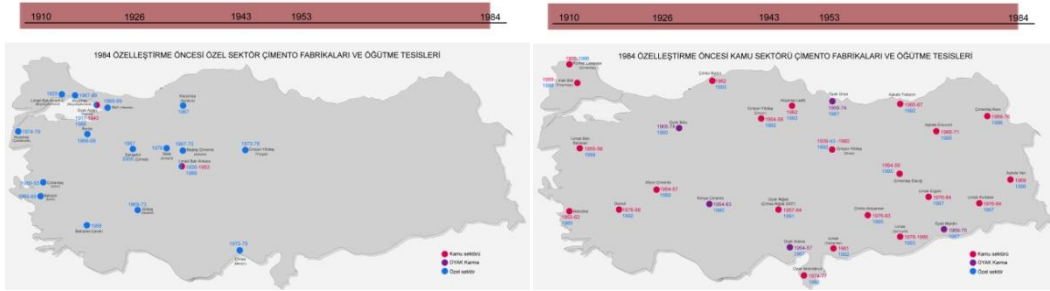
Cumhurbaşkanı ile Başbakan Sivas'ta çimento fabrikasının müdüriyet binasında fabrikanın mesaisini tetkik ediyorlar.

Şekil 3.9 : Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, Sivas'ta çimento fabrikasının müdüriyet binasında fabrikanın mesaisini tetkik ederken (1950, s.1).

Hervé Dumez ve Alain Jeunemaitre'nin dünya genelinde çimento endüstrisine ilişkin araştırmalarını içeren kitaplarında aktardıkları gibi (2000), Amerika gibi ülkelerde çimento şirketlerinin tesis kurmak için ülkenin kıyılarını, liman bölgelerini tercih ettikleri görülür. Bu tercih, hammaddeye de bağlı olarak ülkelerarası çimento ihracatı için ülkedeki ekonomik istikrarsızlıklarda stokta biriken malzemeyi tüketmeye yönelik, özellikle bu dönemlerde ihracatla ayakta kalmayı sağlayabilecek bir tercihtir. Benzer olarak, Türkiye'de, 1950 öncesinde kurulan özel sektör fabrikalarının Ankara ve İstanbul büyük kentlerinin yakınında kurulduğu, 1950 sonrasındaki özel sektör fabrikalarının da yine, Marmara ve Ege bölgelerinde limanlara ve büyük kentlere yakın yerleri tercih ettiği izlenebilmektedir. Büyük kentlere yakınlık, liman bölgeleri ya da bu bölgelere yakınlık, ulaşım/nakliye koşulları, ihracata yönelme vb. konular göz önünde bulundurulduğunda bu kuruluşların yerlerini gerekçelendirmek olanaklıdır.

Şekil 3.10 : 1950 öncesi ve 1984'e kadar kurulan çimento fabrikalarının karşılaştırması. (Detaylı inceleme için bakınız EK D).

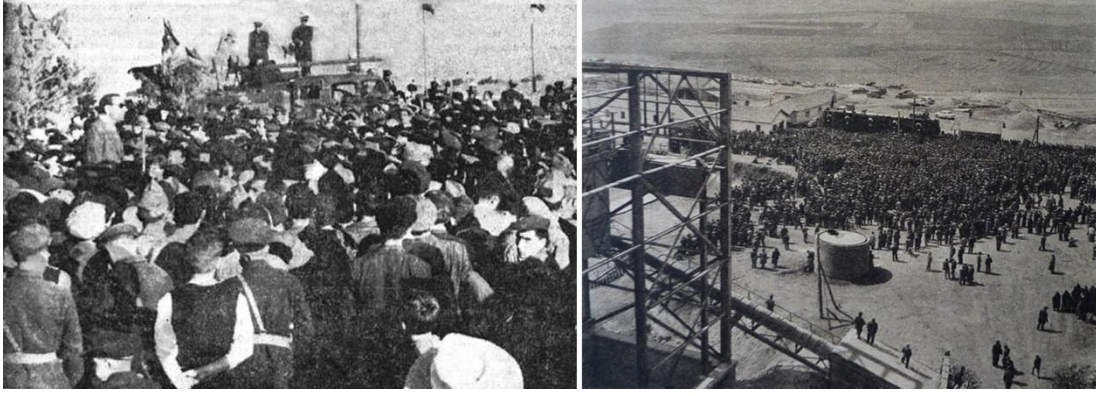

Şekil 3.11 : 1984 özelleştirme sürecine kadar çimento fabrikaları kuruluşunu ve dağılımını gösteren haritada, kamu sektörü (kırmızı) ve özel sektöre (mavi) ait fabrikaların ayrıştırılarak sunumu (Detaylı inceleme için bakınız EK D).

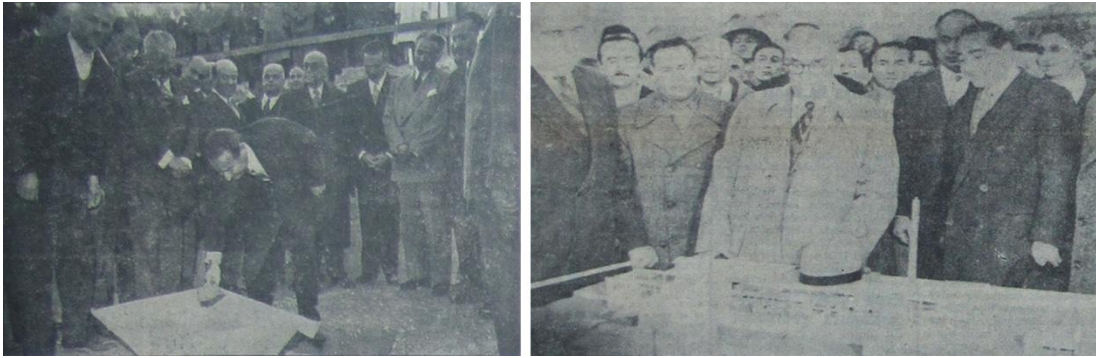
1953 sonrasında ülkenin dört bir köşesine dağılan ve doğusunda yoğunlaşan kamu sektörü fabrikalarının haritası ise, başka bir amaca işaret eder. Bu amaç özel teşebbüslerin ekonomik çıkarlarını gözetken yer seçimleriyle açıklanamaz, tersine bu dağılım, çimento endüstrisi alanında hazırlanan hükümet programlarında, hammaddeye, nakliye koşullarına, ihracata ve hızlı kentleşmenin daha henüz yaşanmadığı bazı bölgelerde kentleşmeye bağlı ihtiyaçlardan bağımsız, malzemenin ülke geneline yayılmasına ve malzemeye her yerde kolay ulaşılabilirliğe ilişkin bilinçli bir tercihle açıklanabilir.

1950'ler Türkiye'de çimento camiası için inşaat sektörünün altın yılları olarak anılmaktadır (Sey, 2003, s.66). 1949-50 yıllarında, Türkiye'ye sadece çimento fabrikaları kurulması için 2 milyon dolarlık bir Marshall kredisi tahsis edilmiş (Acar, 2006, s.16) ve 1950'ler çimento sektörünün kurumsallaşma yılları olmuştur. Çimento üretiminin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde tarihi rol oynayacak olan iki kurum bu yıllarda kurularak etkinliklerine başlamışlardır: bir kamu kuruluşu olan Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. (ÇİSAN, 1953) ve tüm girişimcilerin kurumu olan Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği (TÇMB, 1957). ÇİSAN'ın kuruluş amaçları, 'Çimento

İlk açılış 1954 yılında Çorum Çimento Fabrikası'nda yapılmış ve 1954'te Afyon Çimento Fabrikası'nın temeli atılmıştır. Başbakan Adnan Menderes temel atma töreninde yaptığı konuşmada 'çimento fabrikalarının memlekette yeni bir devrin açılmasının en esaslı vasıtasını teşkil edeceğini' belirtiyor, ülkenin hızlı ilerlemesi ve kalkınması için kurulan yirmi fabrikanın gerekliliğini vurguluyordu (Göktan, 1954, s.1, Şekil 3.13, 3.14). Özel teşebbüslerce kurulması planlanan yirmi fabrikadaki gelişmeler 02.11.1955'te Meclis açılışında Celal Bayar tarafından da dile getirilmiş, fabrikaların ikisinin açıldığı, geri kalan fabrikaların üçünün 1955 yılı içinde, on tanesinin 1957 yılında, geri kalanının ise devam eden yıllarda açılacağı duyurulmuştu (Bayar, 1955, s.7).

Şekil 3.13 : Başbakan Adnan Menderes solda Afyon Çimento Fabrikası'nın açılış töreninde (Başvekil, 1954, s.1); sağda Eskişehir Çimento Fabrikası açılış töreninde konuşurken (Türkiye'de 11. Çimento Fabrikası, 1957, s.13).

Şekil 3.14 : Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes solda Güvercinli'deki Ankara Çimento Fabrikası'nın temel atma töreninde (Güvercinli'de yeni bir çimento fabrikası, 1953, s.1); sağda fabrikanın açılış merasiminde fabrika maketini incelerken (Ankara'da iki yeni tesis, 1956, s.1).

Çimento kullanımı, 1949'da 401.000 ton iken, bu kullanım kapasitesi, 1955'te açılan fabrikalarla 1.619.895 tona yükseltilmiştir (Türkiye'de 11. Çimento Fabrikası, 1957,

s.13). 1911 yılında Darıca’da kurulan ilk çimento fabrikasının yıllık üretim kapasitesi 20.000 ton iken, 1950’de açılan yeni dört fabrikayla yıllık üretim 395.000 tona yükseltilmiş, 1960 yılına gelindiğinde ise, kapasite 2.000.000 tonu bulmuştu, bununla birlikte, 1960 yılında fabrika sayısı 25’e çıkmıştı (Cengizkan, 2002a, s.336).

Farklı kaynaklarda 17-20-21 gibi rakamlarla ifade edilen yeni fabrika kuruluşları, basılı yayında, günlük gazete ve haftalık dergilerde, kapasitesi, maliyeti vb. bilgilerle birlikte sunuluyor, Adnan Menderes’in konuşmaları aktarılıyordu (Türkiye’de 11. Çimento Fabrikası, 1957, s.13). Çimento fabrikalarının kuruluşu popüler dergilere yansıyor. Her haber, açılan fabrikaları sıralıyor, kapasitenin ne kadar yükseldiğini veriyor, yeni açılacak olan fabrikaların isimlerini sıralayarak hangi yıllarda açılacağını duyuruyordu²². Hızlı ve yoğunlaştırılmış bir programda, kısa zamanda, neredeyse beş-altı yıl içinde, fabrikaların kuruluşları tamamlandı.

Sektör kontrolünün devlet elinde olduğu sanayileşme sürecinde yatırımlar demir-çelikte üç fabrika kurmayla sınırlı kalmış, çimentoda ise 1950’lerden itibaren çok sayıda çimento fabrikasının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye’de 1953’ten itibaren çimento sektöründe en büyük üretici ve yatırımcı devlet olmuştur. 1930’lu yıllardan başlayan ve 1960’lara uzanan, Arkitekt dergisinin haberler bölümüne bakıldığında, çimento sanayine ilişkin çimentoda yetersizlik, ihaleler, yapılaşmada çimento verilememesi vb. konuların oluşturduğu baskı ve dürtülerin izlerini sürmek mümkündür (Çizelge E.1). Hızla artan altyapı inşası ve kentleşme karşısında, çimento üretiminde yaşanan tıkanma sonucunda, devlet bu aralıkta, kendi girişimlerini sürekli büyütmek zorundan kalmıştır. Fabrikalarda Batı’dan transfer edilen üretim yöntemleri sürekli artmış, devlet de bunlarla baş eden tek güç olarak girişim alanlarını sürekli genişletmiştir. Devlet dışı üreticiler ise, bu teknolojik gelişme ve yatırım alanına 1960’larda, önceki onyıla göre, artan sayıda fabrika kuruluşuyla girmişlerdir.

Kurulan yeni fabrikalarla, 1960’a gelindiğinde 1950 değerlerinin yaklaşık dört katına ulaşılır ve üretim tüketimi karşılayabilecek düzeye çıkar. 1959 ve 1960 yıllarında çok küçük miktarda da olsa üretim fazlası ihraç edilmeye başlanmıştır. İhracat özellikle

²² Çimento fabrikalarının kuruluşlarına ilişkin bakınız bazı haberler: Çorum Çimento Fabrikası’nın inşaatına başlanıyor (1954, s.2); Afyon’da yeni bir çimento fabrikasının temeli atıldı (1954, s.1); Balıkesir’de çimento fabrikası kuruluyor (1954, s.7); Balıkesir Çimento Fabrikası’nın temeli atılıyor (Balıbek, 1955, s.1); Dün iki fabrika ve bir barajın temeli atıldı (1955, s.1); Ankara’da iki yeni tesis daha açıldı (1956, s.1); Bu yaz 3 çimento fabrikası açılıyor (1958, s.3).

Yakındoğu ülkelerine yapılmaya başlanmıştır (Çimentosunu Satamayan Fabrika, 1959, s.82). CEMBUREAU'nun istatistiksel verilerine göre 1950 sonrasında, çimentonun üretim, tüketim ve ihracatındaki istikrarlı artış izlenebilmektedir (Şekil E.1).

Türkiye'de çimentonun yayılımında ilk kuruluş kararları ve uygulamaları 1950-1962 yıllarında plansız dönemde yapılırken, ikinci önemli dönem 1963-1985 planlı dönemdir (Uman, 1986, s.152-157). Sanayileşmede planlı dönem, mühendis kökenli siyasilerin parlamentoda yükselmeye başlamalarıyla eşzamanlıdır. 1960'lardan itibaren mühendisler 1930-40'larda kendilerine biçtikleri siyasal rolü yeniden tanımlarlar (Tanyeli, 1998, s.242). Mühendisler Erken Cumhuriyet dönemindeki toplum mühendisliğinden, seküler otoritarizmin teknokratlarından farklı bir yol izleyerek bu dönemde yeniden ortaya çıkacaklardır.

Mühendisler, Erken Cumhuriyet döneminde, üretim sürecinde ve yönetimde bilim ve tekniğin temsilcileri olarak yer almışlar, toplumsal gelişme modellerinin savunucuları olmuşlar, topluma ilişkin projelerini uygulamaya koymuşlardı. Mühendislik ideolojisi, toplumsal mühendislik olarak nitelenen ideoloji, sosyal konularda da mühendislik yapılabileceğini, yani mühendislerin üretim düzeyine getirdiği rasyonalitenin tüm toplum ölçeğine yaygınlaştırılabileceğini savunur. Mühendislerin bu savunusu, Türkiye gibi Batı-dışı toplumsal dönüşümlerde önemli bir rol oynamıştır. Sanayileşmenin gelişmediği Batı-dışı toplumların gelişme konusundaki aceleciliği toplumsal mühendisliğin dönüşüm projelerini çekici kılmıştır. Göle'nin deyişiyle, bu toplumların gelişme saplantısı mühendislere Batı toplumlarında sahip olmadıkları kadar büyük bir değişme misyonu yüklemiştir (Göle, 1986). Mühendislik ideolojisinin fabrika düzeyinde başlayan serüveni, Batı-dışı toplumlarda toplum ölçeğine yayılmıştır. Bu ideolojide kararlar bilimsel yoldan meşruluk kazandığı için tartışılmaz bir zemin oluşturmuştur.

Şerif Mardin, 'Jön Türklerin Siyasi Fikirleri' (2011) kitabında, genç Türkler arasında yaygın bir eğilim olan toplum mühendisliği kavramının Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçen en önemli politik ve kültürel miras olduğunu belirtir. Osmanlı ve Türkiye tarihinde aydınların siyasi iktidardaki varlıkları, Tanzimat ile pekişmiştir. Modern eğitim görmüş bürokrasi bu dönemden başlayarak iktidarda söz sahibi olmuş, modernleşme programlarını biçimleyip uygulamışlardır. Yüzyıl başında ve Erken Cumhuriyet döneminde devletçilik ve milli ekonomi değerlerinin ortaya

çıkarttığı Türk mühendisleri, 1950’li yıllarda özerklik kazanmaya başlayan pazar ekonomisi ve sivil toplum, mühendislerin meslek örgütlerini kurmaları (1954) ile sonuçlanmıştır. 1950’li yıllar, sol mühendis hareketinin görüldüğü yıllar iken (üretici güçlerin özgürce gelişmesine yönelik pozitivist ve teknokratik bir söyleme sahip), bu dönemden itibaren 1980’lerde Özal döneminde özelleştirme politikalarının gündeme oturmasıyla zirveye ulaşan, mühendislerin politik duruşlarında sol ideolojiden liberal ideolojiye bir kayma olur (Göle, 1986, s.26-31). Bu dönemlerde, İslamcı ideoloji de, Erken Cumhuriyet dönemi sonrasındaki modernleşme sürecine katılmıştır. Devlet yapımı evrensel değerlerden sivil topluma doğru yaşanan değişimde, aynı zamanda, yerel-kültürel/dine ilişkin bir yönelim başlamış, pozitivist geleneğin sonu, liberal/İslamcı bir ideolojiye bağlanmıştır.

Yüksek Mühendis Mektebi’nde (İTÜ) ve sonradan üniversiteye dönüştürülen Teknik Okul’da (YTÜ) 1930-1940’larda eğitim görmüş mühendisler ve 1950’lerin sonlarından itibaren ODTÜ’den mezun mühendisler, siyasete atılmaya başlamıştır. 1950’lerden itibaren DP hükümetinin politikalarıyla uygulanan büyük ve yoğun bayındırlık programları, genç mühendislere, bu alanda önemli bir rol oynayabileceğini göstermiş ve bayındırlık programlarının uygulamalarının yaydığı söylemsellik, bir aktör olarak yönetimde mühendis rolünü tanımlamıştır. Bu dönemde hukuk kökenli politikacıların fikir mücadelesinin yerine mühendislerin matematik ve mantık alanına dayalı çözüm arayışları gündeme gelmeye başlamıştır. 1960’lardan itibaren mühendisler, kamu kurumlarında çeşitli görevlerde çalışacaklar, siyasette önemli roller üstlenecekler, Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin (KİT) kaldırılması ve yerine özel girişimciliğin teşviki yönündeki politikalarıyla sanayileşmede DP’nin onyıllık dönemi sonrasında yeni projeler uygulamaya koyacaklardır. Siyasetteki yeni mühendisler grubu, Erken Cumhuriyet’in istihdam ettiği ve ülke genelinde çağdaşlaşma uygulamalarında görevlendirdiği mühendislerden farklı olarak, liberal politikalar izinde pragmatist yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Yeni mühendisler grubunun bilimsel bir fonksiyonalizme kayan yaklaşımlarıyla, betonarmenin ülke genelinde hem kentsel hem de kırsal alanda, hem çok katlı hem de iki-üç katlı konutlarda yaygınlaşmasını etkileyen yeni adımlar atılmaya başlanır. Çimento fabrikalarının yoğun olarak kurulmaya devam ettiği ikinci dönemdeki kuruluş kararlarında iki isim öne çıkar: Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan.

Farklı ideolojik iklimlerde yer alan iki aktör ortak bir paydada buluşurlar. Her ikisi de Yüksek Mühendis Mektebi'nde aynı dönemde mühendislik eğitimi almışlardır.

1960 askeri darbesi sonrasında İsmet İnönü'nün bulunduğu koalisyon hükümetlerinin ardından, Adalet Partisi'nin 1965 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, mühendis kökenli siyasiler giderek parlamentoda yükselmeye başlamış, Anavatan Partisi'nin 1983 yılında başlayan iktidar dönemi ise mühendislerin siyasete damga vuracakları bir dönüm noktası oluşturmuştur. Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve Turgut Özal birçok başka isim arasında öne çıkan mühendis siyasetçilerdir.²³

Çimento fabrikalarının kuruluş kararlarında önemli rol oynayan Süleyman Demirel devlet kurumlarında çalıştıktan sonra ve Necmettin Erbakan akademik çalışmalarının devamında siyasete girmişlerdir. Adalet Parti'sinin başında bulunan General Gümüşpala'nın ölümüyle, ılımlı bir aday olan 44 yaşındaki inşaat mühendisi Süleyman Demirel Kasım 1965'te parti genel başkanı seçilmiştir (Zürcher, 2010, s.363). Demirel kendi kendini yetiştirmiş biriydi; 1924 yılında Isparta'nın İslam köyünde doğmuş, 1942 yılında başladığı Yüksek Mühendis Mektebi İnşaat Şubesi'nden 1949 yılında mezun olmuştu. Bu tarihten itibaren devlet hizmetine başlamış, 1950'den 1954'e sırasıyla Elektrik İşleri Etüt Dairesi Umum Müdürlüğü'ne getirilmiş, Seyhan Barajı bürosu amirliğinde bulunmuş, 1954 yılında Barajlar Dairesi Reisliği'ne, 1955 yılında Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü'ne getirilmişti. Menderes zamanındaki baraj yapımlarının başında bulunmuş, 1962'den itibaren bir Amerikan şirketi için çalışarak özel sektörde serbest mühendis olarak başarılı bir kariyer yapmıştı. Aynı zamanda bu kariyerini inşa ederken 1960-64 yıllarında ODTÜ'de mühendislik dersleri veriyordu. 1962'den itibaren Adalet Partisi ile bağlantılı olarak siyaset hayatına girmiş, 1965-71 yılları arasında Başbakan olmuş, 1975'ten 1980'e kadar bir koalisyon hükümetinin başı olarak görev almıştı (Demirel, 1977). Savaş ertesi dönemin en önemli siyasetçisi değilse de, en uzun süre ayakta kalan siyasetçisi olmuştu (Zürcher, 2010, s.363).

²³ 1950-1980 aralığında parlamentoda görev alan mühendisler arasında 1963-80 arasında AP meclis üyeliği yapan Aytaç Durak, Cahit Karakaş, Refahiyol hukumeti çalışan Fehim Adak, Hüsamettin Örüç, 1979'dan itibaren Turgut Özal'la birlikte yürüyen 1980'lerden sonra çeşitli bakanlık görevleri olan Hüsnü Doğan, Milli Selamet Partisi ile siyasete atılan Korkut Özal, Mehmet Gölhan, Milli Selamet Partisi Genel Başkan Yardımcılığı yapan Mehmet Recai Kutun, Mehmet Selahattin Kılıç, Anavatan Partisi Kurucu Üyeliği yapan Mükerrer Taşcıoğlu, CHP Uşak milletvekilliği yapan Osman Coşkunoglu, Oğuzhan Asiltürk, Selahattin Babüroğlu, CHP milletvekilliği yapan Tarhan Erdem, Anavatan Partisi'nin kurucu üyelerinden M. Vehbi Dinçerler sayılabilir. (Url-7).

Sinop doğumlu olan Necmettin Erbakan (1926-2011), Yüksek Mühendis Mektebi Makine Bölümü'nden 1948 yılında mezun olmuş, aynı yıl "Motorlar Kürsüsü"nde asistan olmuştu (1948-1951). Süleyman Demirel ve Turgut Özal ile aynı yıllarda okumuştur. Üniversite tarafından 1951'de gönderildiği Almanya'da RWTH Aachen'de (Aachen Teknik Üniversitesi) doktorasını yapmış, 1954'te İTÜ'de doçent olmuştu. Araştırmalar yapmak üzere tekrar Almanya'nın Deutz fabrikalarına gitmiş ve Leopard 1 tanklarını geliştirme çalışmasında araştırma başmühendisi olarak görev almıştı (1951-54). 1956-1963 arasında 200 ortaklı ilk yerli motoru üretecek olan Gümüş Motor'u kurmuş ve motor üretimini gerçekleştirmiş, iki yıl sonra 1965'te profesör unvanını almıştı. Bu dönemde siyasete atılmış, kurduğu parti kapanmış olsa da 11 Ekim 1972'de MNP kadrolarıyla Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurmuş, 1973 ve 1975 koalisyon hükümetlerinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olmuştu.

1950'lerde DP kırsal kesimden oy almıştı ancak DP'nin kendi doğumu İttihatçı/Kemalist seçkinler tabakasının içindeki bölünmeyle oluşmuştu ve bu seçkinler tabakasının, geleneksel toprak sahibi seçkinler tabakasından aralarına kabul ettiği üyeleri olsa da, partinin kendisi kent tabanlıydı. AP ise aksine, kırsal kökenli ve küçük ama hızla büyümekte olan taşra kasabası kökenli olup, kendi çabalarıyla başarıya ulaşmış siyasetçilerin parti içinde ve parti sayesinde egemen bir güç haline geldikleri bir partiydi (Zürcher, 2010, s.364). AP döneminde Anadolu kentlerini ve kırsal alanı modernleştirme arzusu dönemin gazetelerinde Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın demeçlerinde ve konuşmalarında izlenebiliyordu. Her iki mühendis-siyasetçinin konuşmalarında, beton kerpice yerine geçecek modern malzeme olarak görülüyordu. Dönüştürülmesi gereken taşralılığı temsil eden kerpice karşı yeniyi, bilimsel olanı temsil ediyordu.

1953'te kurulması kararlaştırılan fabrikaların çoğu 1960'ların sonuna kadar tamamlanmıştı. Çimento üretimi, tüketimi karşılar duruma gelmişti. Yeterli sayıdaki fabrikalara yeni fabrikalar eklenmesini rasyonel bulmayan ve karşı çıkan ÇİSAN yöneticilerinin eleştirilerine rağmen bu dönemde fabrikalar kurulmaya devam edildi. 1963-1976 yılları arasında daha çok özel sektöre ait çimento fabrikaları teşvik edilmiş ve açılmış, 1976-1984 tarih aralığında ise, kamu sektöründe yeni çimento fabrikaları kurulmuştur. Kamu sektörü çimento fabrikalarının bu ikinci döneminde 18 yeni fabrikanın kuruluş kararı alınmıştır (90 milyarlık yatırım, 1976, s.1, Şekil 3.15).

Şekil 3.15 : Çimento üretiminde yeni yatırım kararları (90 milyarlık yatırım, 1976, s.1).

Yeni kurulacak fabrikaların yerleri konusu ÇİSAN yöneticileri ile Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan arasında tartışmalara neden oluyordu. Örneğin Van ve Kars'ta kurulacak fabrikalar için ÇİSAN'ın hazırladığı rapor, hammadde ve ulaşım açısından, coğrafi olarak yanlış kararlar içerdiği belirtilen olumsuz bir rapordur ve fabrikaların kurulmaması gerektiğini belirtiyordu. Necmettin Erbakan, 'siz ülkenin modernleşmesini istemiyor musunuz?' sözleriyle ÇİSAN yöneticilerini eleştirmişti (Sey, 2003). Demirel ve Erbakan, malzemenin nakliyesi üretimden daha maliyetli olduğu için, Van ve Kars gibi illerde bu bölgeyi besleyecek fabrikalar kurmak istemişlerdir. ÇİSAN yöneticilerinin olumsuz raporlarına rağmen Van ve Kars fabrikalarının 1969 yılında temelleri atılmıştır.

Yeni fabrikalar, üretim kapasitesinin tüketimi bir hayli geçmesiyle sonuçlanır. Bu dönemlerde üretilen malzeme stoklarda birikmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da Van ve Kars gibi fabrikalarda Uzakdoğu ülkelerine ihracat başlamıştır. 1969 yılına kadar çimento ithal etmeye devam eden Türkiye, 1970 yılından itibaren çimento ihraç edebilecek kapasiteye ulaşmıştır (Şekil E.1). Artan çimento üretimiyle 1950'lerin sonunda çimento ithal eden Türkiye, 1984 özelleştirme başlangıcında, dünya çimento ihracatında onuncu sıraya yükselmiştir (Uman, 1986, s.158).

Demirel'in siyasi söylemleri, fabrikaların özelleştirilmesi ve özel yatırımların arttırılması yönündeydi (Demirel, 1977). Bu dönemde, devlet eliyle kurulan fabrikaların yanında, Demirel ve Erbakan birçok özel sektör fabrikalarının da kuruluşlarında bulunmuşlardır. Akbank önderliğinde 1227 tasarruf sahibinin sermayeleriyle kurulan Akçimento Fabrikası bunlardan biridir (THA, 1969, s.8). Açılıшта, Akbank ve Akçimento İdare Meclisi Başkanı Ahmet Dalli, özel sektör girişimlerini ve küçük tasarruf sahiplerini teşvik eden hükümet politikalarının ülkenin kalkınmasında verimli bir rol oynadığını belirtir (Şekil 3.16).

Şekil 3.16 : Akçimento Fabrikası'nın açılışı (THA, 1969, s.8).

Yüzde 40'ı halka açık olan ÇİMSA Çimento Fabrikası da bu dönemde kurulan bir diğer özel sektör fabrikasıydı. 28.07.1975 tarihinde Demirel ve Erbakan'ın açılışını yaptıkları fabrika, Mersin'de 1 milyon ton çimento üretecekti ve Türkiye'nin yıllık çimento üretimi 14 milyon tona ulaşacaktı (90 milyarlık yatırım, 1976, s.10). Pamuk taciri Hacı Ömer Sabancı'nın oğlu olan, 1966'dan 2000'li yıllara kadar Sabancı Holding'in yönetim kurulu başkanlığını yapan işadamı Sakıp Sabancı, bu dönemlerden itibaren, çimento alanında önemli bir üretici isim olacaktır (Şekil 3.17).

Demirel ve Erbakan farklı ideolojik yaklaşımlar içinde olsalar da, mühendislerin matematik ve mantık alanına dayalı çözüm arayışlarını, pragmatik ve bilimsel fonksiyonalist bakış açılarını, ülkeyi modernleştirme yönünde harekete geçiren siyasetçiler olmuşlardır. Siyasi söylemlerinde, 1930-40'lardaki kerpice karşı beton kavgası/karşılaştırması devam etmiştir. Dönemin ÇİTOSAN Genel Müdürü Vedat Talu, çimento fabrikaları kurulurken ve yatırım kararları alınırken "tüm Anadolu köy

ve ilçelerindeki konutların betona dönüştürüleceği varsayımından hareket edildiğini” belirtir (Sey, 2003). Ankara’da özel Baştaş Çimento Fabrikası’nın açılış konuşmasında Demirel: “...Söyleyeceğim şudur: Huzurunuzda bu tesisi açarken, fukaralıkla mücadele, güzel yurdumuzu topraktan, kerpiçten kurtulmayla mücadele hamlemizin bir köşesine kaydederken, daha nicelerini yapmak, ortaya koymak milletimize müyesser olacaktır” (Demirel, 1970, s.11) sözleriyle ülkeyi betonarme ile modernleştirme arzusunu açığa vurmaktadır. Bu konuşmasında Demirel “medeni bir memlekete ulaşma gayretini” dile getirmektedir (Demirel, 1970, s.11).

Şekil 3.17 : Mersin Çimsa Fabrikası’nın açılışında (1975) Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan solda Başbakan Süleyman Demirel ile birlikte; sağda Sakıp Sabancı ile birlikte (Sey, 2003, Akçansa Çimento Arşivi).

DP ve ardından AP dönemlerinde geleneksele karşı beton(arme) söylemleri, çimento endüstrisi yatırımlarında belirleyici olmuş, stratejik fabrika kuruluşlarıyla betonarme, ülke genelinde yaygınlaşmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında yapılı çevre betonarme egemenliğinde radikal bir değişim yaşamıştır. Batı ise, Türkiye gibi Batı-dışı coğrafyaların yaşadığı bu radikal değişimi yaşamamıştır. Batı-dışı coğrafyalarda, modernleşme gelenekselden kurtulmayla başlar. Türkiye’de beton, en çok taşralılığı ve geri kalmışlığı temsil eden kerpiçle karşılaştırılır, yapılı çevrenin inşasında modern temsil eden bir model olarak görünür. Dellaloğlu, modernleşen ülkelerde görülen bu yaklaşımı, Batı’daki teknik/teknolojik gelişmelerin gerisinde kalan bir toplumun verdiği bir tepki, bir kriz anında ortaya çıkan bir gecikmişlik paniği, moderne yetişme çabası olarak açıklar: “Her modernleşme bir tür ‘panik atak’ durumudur. Onlar beş yüz yılda yaptı biz elli yılda yapmak durumundayız” (Dellaloğlu, 2012, s.44-45).

1950’lerde hızlı kentleşme ve toplumsal hareketliliğin yaşamı ve yapılı çevreyi dönüştürmeye başladığı süreçte, yoğunlaştırılmış bir programda kurulan çimento

fabrikaları, bu gecikmişlik paniğinden bağımsız ortaya çıkmaz. Geri kalmışlıktan kurtulma ve hemen modern olma paniği, ülke genelindeki stratejik çimento fabrikalarının kuruluşlarıyla ve tek malzemeye yapılan yatırımlarla, Türkiye’de malzeme çeşitliliğini büyük ölçüde ortadan kaldıran bir üretim alanını şekillendirmiştir. Türkiye’de betonarmenin hikayesi, Batı’dan daha ironik, daha yıkıcı, radikal ve keskin olmuştur. Modernleşen ülkeler, uygarlaşmaya yönelik hırs ve acelecilik içinde, modern deneyimlerin/serüvenlerin bazılarını abartarak onlara yoğunlaşırlar (Dellaloğlu, 2012, s.45). Teknolojik ve bilimsel gelişmeyi ve modernliği simgeleyen betonarme bu abartılmış yoğunlaşmalardan biri olarak yorumlanabilir. Yapı teknolojisi alanında modernleşmenin reçetesi beton(arme) teknolojisi ve bağlayıcısı çimento olmuştur. Kapitalist sistemin ve endüstriyel gelişmenin kendi dinamiklerinden bağımsız kurulan çimento endüstrisi, Batı’da çok daha uzun sürede ilerleyen bu yatırımların çok kısa bir sürede yapılması arzusuna dayanır.

Bu dönemden itibaren Türkiye’de çimento üretimi genişlemeye ve gelişmeye devam etmiştir. Türkiye bugün çimento üretiminde dünyadaki ilk yirmi ülkenin arasında yedinci sırada yer alıyor. Sanayileşme alanında ve ülkenin kalkınmasında oldukça önemli olan bu gelişme, Türkiye’de betona ilişkin üreticilerin hakim olduğu bir yapı üreticileri grubunu ortaya çıkarmıştır. Bundan sonraki bölümde yapı endüstrisi alanında betonarmenin bugünkü güçlü konumunu kazanma süreci incelenecektir.

3.3.2 Yapı endüstrisi alanında beton(arme) egemenliği

1950’li yıllardan itibaren, kalkınma ve modernleşme yönündeki acelecilik, DP ve AP hükümetlerinin çimento endüstrisindeki hızlı ve yoğunlaştırılmış modernleşme programları, Türkiye’de öngörülemeyen sonuçlar doğurmuş, bugün malzeme çeşitliliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmış olan ve yapı sektörüne egemen olan bir çimento endüstrisi yaratmıştır. Beton üretimine ilişkin firmaların dışındaki firma ve derneklerin söylemleri incelendiğinde genel olarak benzer bir yakınma görülür: inşaat sektörünün betonarmeye yönelmiş olması ve güçlü bir beton üreticileri grubunun oluşmuş olması. Son yıllarda diğer malzeme alanlarında şirketler kurulmaya başlanmış olsa da, yapı çevreye bakıldığında, bundan sonra üretimden ne kadar pay alabilecekleri sorusu anlamsız kaçabilmektedir. Betona ilişkin üreticiler, diğer malzeme üreticilerinin en büyük rakibi konumundadır.

Bugün yapı endüstrisi alanına bakıldığında, güçlü bir beton üreticileri grubunun bir federasyon altında toplandıkları görülür. 04 Ekim 2005'te kurulan Yapı Ürünleri Üreticileri Federasyonu (YUF) altında yer alan üyeler şöyle sıralanmaktadır: Agregatörler Birliği (AGÜB), Beton Katkı Üreticileri Birliği (KÜB), Kireç Sanayicileri Birliği (KİSAD), Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği (TÇMB), Türkiye Hazır Beton Birliği (THBB), Türkiye Prefabrik Birliği (TPB, Beton Prefabrikasyon) (Url-8). Beton malzemesine ve üretimine dayalı bu federasyon dışında diğer yapı malzemelerinin endüstrileri çelik dışında yok gibidir. Demir-çelik üreticilerinin 1970 yılında kurdukları Türkiye Demir Çelik Üreticileri Derneği ise, Yapı Ürünleri Üreticileri'nin federasyonu içinde yer almaz; taşıyıcı sistem malzemesinden çok tesisat, yalıtım, aydınlatma vb. malzemelerini üreten derneklerin üyelikleri arasında, 1984 yılında kurulmuş olan İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği (İMSAD) altında yer alır (Url-9). Ahşap, kerpiç gibi malzemelerin endüstriyel yapı üretim birlikleri/dernekleri ise bu grubun içinde de yoktur, firmalar kendi tanıtımlarını kendileri yaparlar ve bu üretim alanlarında çok az sayıda üretici bulunmaktadır.

1930-1980 tarih aralığında devlet eliyle üç büyük demir-çelik fabrikası kurulmuş olsa da²⁴, fabrikalarda betonarme demirine (demir donatı) dayalı bir üretim yapıyordu. Bugün dünya çelik üretiminde, 2011 yılında, sekizinci sıraya yükselmiş olan Türkiye'de (Aslan, 2011), demir-çelik üretiminin daha çok ihracata dayandığı belirtilmektedir. 1994 yılında özelleştirilen Kardemir'in Yönetim Kurulu Üyesi Mustafa Yolbulan, yazısında İran, Suriye ve Irak'ta ray ihtiyacı için yapacakları ihracatı aktarır (Yolbulan, 2011). Yolbulan, "beton lobisi Türkiye'de çok kuvvetli olduğu için", binalarda çelik kullanılmadığını belirtir. Türkiye'de kullanılan inşaat demirinin uzun mamulünde (betonarme demiri) gereğinden üç kat fazla üretim yapıldığını, ancak binalarda çelik konstrüksiyonun kullanılmadığını, çelik konstrüksiyonun ve profil üretip satmanın aslında çelik üreticileri için çok daha karlı olduğunu belirtirken: "İran deprem kuşağında olduğu için normal evleri bile çelik

²⁴ Kurulması kararlaştırılan Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1936); Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1960) ve İskenderun Demir ve Çelik Tesisleri (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1969) ile ilgili kurumsal yazışmalar 1936-1973 yıllarında izlenir.

konstrüksiyon kullanarak yapıyorlar” diye vurgulamaktadır²⁵. Yeni yatırımların ve endüstrisinin olmaması sebebiyle çelik profil satışları Türkiye’de 2011’de yüzde elli düşmüştür. Türkiye, çelik ihracatında öne çıkan bir ülke olsa da, ülke içinde çelik yapı endüstrisi beton dışındaki diğer malzemelerle aynı kaderi paylaşmaktadır.

YUF içindeki birlikler incelendiğinde, Türkiye’de 1953-1984 yılları arasında devlet tarafından kurulma kararı alınmış ve 1984 sonrasında özelleştirilmiş fabrika şirketleriyle birlikte özel sektörün fabrika şirketlerinde öne çıkan isimlerin, yani TÇMB içindeki şirket sahiplerinin 1990’lı yıllarda hazır beton alanına da yatırım yaptıkları görülür (Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, 2011; Türkiye Hazır Beton Birliği, 2011). Bir başka deyişle, 1950’lerden, 1970’li yıllara kadar çimento üretimi alanında güçlenmiş şirket sahipleri hazır beton alanında yatırımlarına devam etmişlerdir. Bu nedenle TÇMB ve THBB arasında kurulmuş güçlü bir bağ vardır. Diğer malzeme üreticilerinin dillendirdikleri Türkiye’deki ‘güçlü beton lobisinin varlığı’, üreticiler arasındaki bu güçlü ilişkilere dayanmaktadır.

1960’lardan itibaren yapı ve konut sektöründe, ekonomik bir malzemeye dönüşmüş olan betonarme malzemesinin kullanımı, sadece kazandığı bu özelliğiyle ilişkili değildir, tektonik özellikleri, betonarmenin tercih edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Betonarme, çelik veya ahşap konstrüksiyon elemanları gibi bir fabrika üretimi olmadan da inşa edilebilir. Aynı şekilde beton prefabrikasyon gibi yapı elemanlarının önüretimini de gerektirmez. Betonarme yapılar, yerinde dökme yöntemiyle de kolaylıkla inşa edilebilir. TÇMB ve THBB’nin maddi olanaklarının, Türkiye Prefabrik Birliği’nde (TPB, Beton Prefabrikasyon üzerine) olmayışı, Türkiye’de prefabrikasyonun, fabrikada endüstriyel üretimin, gelişmemiş olmasıyla ilişkili olarak değerlendirilmelidir (Türkiye Prefabrik Birliği, 2011). Bu anlamda, ileri endüstrinin olmadığı Batı-dışı coğrafyalarda ve Türkiye’de betonarme tercihi malzemenin tektonik özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Betonarme, 1950-60’lı yıllarda, endüstriyel gelişmenin emekleme döneminde olan Türkiye’nin inşa koşullarına uygun gelmiş bir malzeme ve yapım sistemidir. 1950’lerde fabrikalarda

²⁵ Türkiye’de betonarme karkas konut üretimi gibi, İran’da çelik, Kuzey Amerika’da ahşap karkasın konut alanında yaygın kullanımı, betonarmenin ekonomiklik mitini tartışmak için kaydadeğer veriler sunar. Malzemeler endüstriyel gelişimlerine bağlı olarak yayılır ve anonim hale gelir.

oldukça ilkel yöntemlerle çimento üretimi yapılıyorsa da, çimento malzemesinin bu kötü niteliği herhangi bir deprem ortaya çıkmadan kendini göstermemiştir.²⁶

Bu dönemde dışarıdan ithal edilen makinelerin pahalılığı, fabrikalarda teknik kullanım bilgisi ve kalifiye uzman sayısının yetersizliği karşısında, yabancı uzman istihdamında büyük bir artış gözlemlenir.²⁷ Fabrikalar kurulduğunda yurtdışından çağrılan uzmanların genellikle bir ya da iki sene içinde Türk uzmanlara üretim tekniklerini öğretip geri dönmeleri, makinelerle ilgili sorunlar yaşandığında çalışanların elini kolunu bağlamıştır. Makinelerin tamiri Türkiye’de üretim yapılmayan parçalar nedeniyle çok zordur ve yenisinin ithal edilerek alınması da zaman ve maliyet açısından fabrikaları zor durumda bırakmaktadır. Bu dönemde, varolan koşullar altında üretilen çimento ise kalite açısından iyi değildir.

Yerinde dökme betonarme sistemin kolay inşa edilebilirliği, prefabrikasyon yatırımlarını büyük ölçüde yavaşlatır. 1950’ler sonrasında prefabrikasyon alanında devlet tarafından yeterli derecede yatırım veya teşvik yapılmamıştır. Batı’da İkinci Dünya Savaşı sonrası konut ihtiyacıyla gündeme tekrar gelen ve bir kriz dönemi yapı üretim biçimi olarak kalan tam prefabrikasyon konutun (Sey, 2004, s.57-60) söylemsel oluşumları, Türkiye’de de yansımalarını bulmuştur. Özellikle toplu konut sorununa yönelik olarak, prefabrikasyon alanında çeşitli girişimler görülür. İlk sürekli üretim atılımı, 1968’e tarihlenir (Sey, 1998b, s.289). İmar ve İskan Bakanlığı tarafından Ankara’da yıllık üretimi 500 konut olarak planlanan Ahşap Prefabrike Yapı Tesisi’dir. Afet sonrası hızlı konut yapımı için üretim yapan tesisler hala çalışıyor olsa da örgütlenme sorunları nedeniyle üretimleri sınırlı kalmıştır.

Prefabrikasyon alanında yatırımlar daha çok beton prefabrikasyon yönünde olmuştur. İzmir’de tüccar ortaklarla kurulan Çimentaş Çimento Fabrikası’nın (1951) ardından, stokta bekleyen çimentoyu kullanmaya yönelik ve beton direk üretimine yönelik 1953’te Betontaş T.A.Ş. kurulmuştur. Sonraki onyıda, beton direk fabrikalarının

²⁶ 1950’lerden itibaren çimento malzemesinin üretimi için yatırımlar yapılmış olsa da, fabrikalardaki çimento üretimi ilkel yöntemlerle yapılmıştır. Örneğin bu dönemde devletçilik anlayışıyla dışarıdan ithal çimento getirilmesinin yasaklandığı ve dönem dönem serbest bırakıldığında da Muamele Vergisi’ne tabi tutulduğu için çok pahalılaştığı Arkitekt dergisinde 1940’ların sonlarından itibaren sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur. Muamele vergisi aynı zamanda fabrikalarda endüstrileşme çabalarının önünü kesmiş, makine yerine ilkel usuller kullanılarak yapılan üretimin daha ucuza malolması sebebiyle bu dönemde fabrikalarda makine kullanılmaması tercih edilmiştir (Sayar, 1948).

²⁷ Yabancı uzman istihdamına ilişkin bu gözlemlerde, Cumhuriyet Arşivi’nin elektronik ortama aktarılmış belgeleri içinde ‘çimento’ sözcüğü ile arama yapılarak karşılaşılan özet metinler dikkate alınmıştır.

sayısı artmaya başlamış (Acar, 2006, s.16-17), dönemin yatırımcıları (İzmir Betontaş, Manisa Betoya, Eskişehir Eston, Niğde Niğbaş) prefabrike (önüretim) inşaat yapmaya soyunmuşlar, 1960'lı yıllarda Avrupa ve Amerika'da eğitim görmüş mühendislerin prefabrikasyonu yapı üretimine dahil etme arzularıyla bu alanda yatırımlar başlamıştır (Acar, 2006, s.18-23). Ancak beton prefabrikasyonda standartlara uygun çimento gereklidir ve çimento fabrikalarında, standartlara uygun çimento ayrıca üretilip gönderilmektedir.

1960'ların başında devletin beton prefabrikasyon alanında bir girişimi olmuştur. Devlet, Anadolu'daki çeşitli köy ve kasabalarda seri üretimle bir ilkokul projesini uygulamaya koymuştur. Ancak prefabrikasyondaki bu ilk uygulamalarından sonra, devlet inşaat alanında kendi pazar payının küçüleceğini düşünerek bu alanda yeni projeler üretmekten vazgeçmiştir (Acar, 2006, s.29-31). Ülke genelinde açtığı çimento fabrikalarıyla hem ülke içinde hem de ihracatta büyük bir pazar payı olan devlet şirketleri için çimento önemli bir kaynak ve yatırımdır. Her ne kadar bu dönemde devletin prefabrikasyon alanına girmesi gerektiği ve prefabrikasyonun gelişmemiş olması tartışma ortamı oluşmuş olsa da, devletin bu alanda çimento endüstrisindeki gibi bir yatırımı olmamıştır (Tanyeli, 1998, s.238-240; Sayar, 1962a, s.143-144).

Prefabrikasyon, Türkiye'de inşaat alanında beton ile özdeşleşmiş durumdadır. Ahşap ve çelik malzemeleri büyük ölçüde bu alanın dışında kalır. Ondokuzuncu yüzyıl İstanbulu'nun konut yapı malzemesi olan, o dönemde ucuz ve belirli bir standardizasyona sahip olan ve Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik koşullar içinde ortadan kalkan ahşap (Tanyeli, 2004, s.84-88,92), 'prefabrikasyon', 'önkurulum', 'fabrika üretimi', 'seri üretim' gibi terimlerle ifade edilen endüstrileşme yönünde bir gelişmenin 1950'ler sonrasında büyük ölçekli oluşmayışıyla, çelik prefabrikasyonun kaderini paylaşmış, standardizasyona dayalı bir ahşap konut üretimi oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye Prefabrik Birliği'nin sadece beton prefabrikasyon üreten şirketlerden oluşması Türkiye'de betonun prefabrikasyon alanına da egemen olduğunun bir göstergesi olmalıdır (Türkiye Prefabrik Birliği, 2011).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı'da görülen prefabrikasyon konut üretimine ilişkin (Smiley, 2001, s.43) Amerika-Türkiye ekonomik-kültürel ilişkileri içinde oluşan söylemsel üretim, 1957'de 26. İzmir Uluslararası Fuarı'nda Amerikan

Pavyonu'yla sergilenen bir evde görünür. Sergi, Amerikan ev yaşamı üzerinedir ve pavyon binasına bitişik bir model konut inşa edilmiştir. Bu konut ziyaretçilerce büyük ilgi görmüştür. Kaliforniya kızıl ağacından inşa edilmiş, bütünüyle mobilyalı tek katlı bir tahta ev olan bu model, ziyaretçilere 'Modern Amerikan Konutu' olarak sunulmuştur. Ancak, yapılan konut, seri üretilen bir konuta benzemez, plansız/gelişigüzel inşa edilmiştir ve daha çok 'modern Amerikan konutunun' bir imajının üretimidir (Kaçel, 2011, s.168).

1950 öncesinin korumacı ekonomi anlayışının tersine, DP hükümetinin büyük yatırım planları ve Menderes'in 'küçük Amerika olma' arzusu, bu dönemde, basılı yayında ve sergilerde prefabrik, modern Amerikan konutunda dışavurulan yüksek hayat standardına ve iyi bir yaşama erişmek yönünde popüler bir arzunun söylemsel alanını oluşturmuştur (Kaçel, 2011, s.170). 1940'lardan 1950'lere Arkitekt dergisinde yayınlanan özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üretimlere odaklanan prefabrikasyon üzerine bir dizi yazı ve haber, bu dönemde 'takma ev' olarak adlandırılan prefabrikasyonun söylemsel oluşumlarını gösterir (Çizelge E.2). Türk-Amerikan kültürel-ekonomik ilişkileri/etkileşimi, Türkiye'de çimento alanında görüldüğü ölçüde teşvik ve yatırımlarla sonuçlanmamış, bu dönemde Amerika'dan prefabrik evler ithal edilmiştir.

Nafia Vekaleti'nin, işçiliği, nakliyesi ve uygulaması çok pahalı olan 'takma evler' ithali, 1954 yılından itibaren başlamış 1950'li yılların ikinci yarısı boyunca devam etmiştir (Çizelge E.2). Zeki Sayar, Arkitekt'te takma ev ithali üzerine uygulamaları ve kararları 'Mesken İşi ve Kanunlarımız', 'Mesken Buhranı ve Bina Yapımı Teşvik Kanunu' yazılarında eleştirmiştir (Sayar, 1948, s.147-148; 1951, s.3-4). Dışarıdan ithal edilen tüm yapı malzemelerinde muamele vergisi uygulanırken hazır evlerin ithalinde bu vergi kaldırılmış ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bu yolla mahalleler inşa edilmiştir.

Yukarıda aktarılan, diğer yapı malzemeleri ve yapım sistemleri üzerine endüstriyel yatırımların teşvik edilmemesiyle eşzamanlı ilerleyen betonarmenin ülke geneline yayılımı, betonarmeyi, Türkiye'nin geleneksele karşı / gelenekselin yerine geçen tek modern malzemesine dönüştürmüştür. Olağan bir yapı malzemesi ve olağan bir teknolojik pratik olan betonarme bir mitosa dönüştürülmüştür. Gelenekselle girilen kavga'nın bir aracı olarak kullanılan betonarmenin kabaca 1950-80 aralığında ülke coğrafyasına yayılımı, malzeme çeşitliliğini ve yapı üretimini büyük ölçüde ortadan

kaldırmıştır. Karadeniz’de ahşap, Doğu Anadolu’da kerpiç ve ülke genelinde taş yapı üretimi ve ustaları (özellikle Ege’de) büyük ölçüde kaybolmuştur. Bu malzemeler arasında, betonarme en çok kerpiçle karşılaştırılmış, kerpicin karşısında ‘teknik üstünlüğü’ savunuyla teşvik edilmiştir. Kerpiç evlerin yapımı, her deprem sonrasında dönemin siyasi iktidarınca, İsmet İnönü’den Recep Tayyip Erdoğan’a, yasaklanmıştır. Kerpiç, dönüştürülmesi gereken kırsalı temsil ederken, betonarme geri kalmışlığı ortadan kaldıracak bir kurtarıcı araç olarak görülmüştür. 1957 yılında kurulan İmar ve İskan Bakanlığı’nın yurtdışından davet ettiği uzmanlara hazırlattığı raporlar geleneksel inşaat teknolojisinin yapıli çevrenin inşasında uygunluğunu belgelemiş olsalar da (Wedler, 1963) ve bu dönemde geleneksel ve yerel olan değerler önem kazanmaya başlamış olsa da (Bölüm 5.1, Cengizkan, 2002a) betonarmenin yapı sektöründe egemenliğini sağlayacak toplum genelindeki ortak kültür çoktan yerleşmeye başlamıştır.

Diğer yapı malzemeleri üzerinde betonarme egemenliğı, 1949-2007 yılları arasında yayınlanan deprem yönetmeliklerindeki değışen düzenlemelerde de izlenebilmektedir. 1949 ‘Türkiye Yersarsıntısı Bölgeleri Yapı Yönetmeliğı’nde (1949), birinci ve ikinci derece yer sarsıntısı bölgeleri için Bölüm II’de yeniden yapılacak inşaatla ait hükümler başliğı altında madde 9’da a) tuğla, kesme taş, briket duvarlı kargir yapılar; b) moloz taş duvarlı kargir yapılar; c) yarım kargir, hımış (ahşap iskeletli ve içi harçlı kargir dolgulu) yapılar; d) ahşap, yarım ahşap yapılar; e) kerpiç yapılar için yapı yüksekliğı ve en çok kat adedi veriliyordu. Madde 15’te betonarme ve çelik iskeletli yapılar başliğı altında deprem yönetmeliğinde henüz ayrı bölümlere sahip olmayan betonarme ve çelik iki paragraflık kısa bir açıklama ile sunulmaktaydı. Kargir inşaat ve yarım ahşap ve ahşap yapılar ise ikişer sayfalık daha geniş bir kurallar dizisi ile sunuluyordu. 1953 ‘Yersarsıntısı Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik’ de (1953), 1949’dakinden çok farklı değildi. Madde 25’te betonarme veya çelik iskeletli yapılara ilişkin yine kat adediyle ilgili kısa bir bilgi veriliyor; madde 26’da, 27’de, 28’de ve 29’da yığma kargir yapılar, yarım kargir yapılar, ahşap yapılar ve kerpiç yapılar uzun bilgilerle ve kurallarla sunuluyorlardı. Bu iki yönetmelik henüz çeşitli yapım sistemlerinin ve malzemelerinin uygulandığı dönemin yönetmelikleridir. Betonarme üretimin henüz ivme kazanmadığı bu dönemde, yönetmeliğı hazırlayanların deprem bölgelerinde

betonarme yapılarda gerekli şartları detaylı olarak vermemeleri, ya teknik bilgi yetersizliğine ya da koşullara bağlı olarak gerekli görülmemiş olmasına bağlanabilir.

‘1975 Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik’te (1975) durum değişmiştir. Yapı üretiminde betonarmenin kazandığı öncelik, yönetmeliğe de yansiyacaktır. Betonarme ve çelik yapılar artık ayrı maddelerde verilmektedir ve Deprem Afeti bölümünde Bölüm 6’da betonarme yapılar diğer malzemelerin yanında en detaylı biçimde sunulmaktadır. Betonarme dışında; çelik yapılar, ahşap karkas yapılar, yığma kargir yapılar, yarım kargir yapılar ve kerpiç yapılar ayrı bölümlerde verilmektedir.

1998 Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik’te (2001) betonarme binalar yapım sistemine göre ayrılmış ve daha da detaylanmıştır. Yerinde Dökme Betonarme Binalar, Prefabrike Betonarme Binalar ve Çelik Binalar gerekli katsayılarla sunulur. Bölüm 7’de betonarme binalarda yerinde dökme ve prefabrike binalara ilişkin koşullara bağlı olarak detaylı bilgi verilir (s.29-57). Betonarme dışında, çelik yapılar, ahşap yapılar, yığma kargir yapılar ve kerpiç yapılar yer alır. 2007 Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik’te (2007) ise 1998 yönetmeliği geliştirilmiştir. Yönetmelikte bölümler, betonarme binalar, çelik binalar ve yığma binalar olarak ayrılmıştır. Kerpiç malzemesi artık yığma binalar içinde sunulmaktadır. Ahşap yapılar ise artık yönetmelikte yoktur.

Ahşabın yönetmelikten çıkartılmış olması, ahşap yapı üreticilerinin ve inşaat mühendislerinin eleştirisini toplasa da, artık ahşap için açılıp bakılacak bir kurallar dizisi bulunmuyor. Kerpiç ise her yönetmelikte detaylı olarak yer alsa da, üreticilerinin çoğunluğunun teknik bilgiye sahip meslek adamları değil kırsaldaki konut sahipleri olan kerpiç yapıların, bu yönetmeliğin tarif ettiği konut üretimi ve standardına ilişkin bilgiye sahip olmadıkları her deprem sonrasında deneyimlenmektedir.

Her ne kadar yapı ruhsatı verilerinde 1954 sonrasında kerpiç evlerin sayısı azalmaya başlasa da, Doğu Anadolu’da çoğu köyde ruhsatsız kerpiç konut yapımının devam ettiği bilinmektedir. Türkiye genelinde köyde yaşayanların yüzde 50’den fazlası kerpiç evlerde oturmaktadır (Url-10). Kerpicingin devam eden üretimi göz önünde bulundurulursa, teknik olarak üretim biçiminin geliştirilmesine yönelik olarak eğitim ve uygulama alanlarında girişimlerde bulunulması gerektiği görülür. Doğu

Anadolu’da izlenen kerpiç ev üretimi, öte yandan, ‘kolay uygulanabilirlik ve ekonomiklik’ hatta iklim koşullarına bağlı verimlilik konularında hala kerpicingin betonarmeyeyle ‘kavga’sına devam ettiğini göstermektedir. Çeşitlilik barındıran bir yapıli çevrenin oluşumu, malzemeleri sahip oldukları toplumsal anlamlarından sıyrılıp, nesnellikle değeriendirilebilecek bir yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır. İklim ve coğrafi koşullara, hammadde olanağına bağlı olarak, az katlı yapı üretiminde ahşap, kerpiç gibi malzemelerin üretim yöntemleri geliştirilebilir. Deprem bölgelerinde, kerpicingin yasaklanması, yıktırılması ya da görmezden gelinmesiyle, kerpiçten kurtulunmuyor. Aslında soru, kerpiçten nasıl kurtulunacağı yönünde değil, kerpiç malzemesinin nasıl doğru inşa edileceğinin araştırılmasına yönelik olmalıdır.

Betonarmenin tek ve en ucuz, ekonomik ve kolay uygulanabilir olduğu yönündeki kanının zihinlere yerleştiğı 1970’li yıllarda İstanbul Teknik Üniversitesi’nde Prof. Dr. Ruhi Kafescioğlu ve Prof. Dr. Bilge Işık kerpiç tekniğinin geliştirilmesi için, ‘alçılı kerpiç’ denilen toprak, su, kireç ve alçının karışımından oluşan Alker maddesiyle araştırmalar ve uygulamalar yapmışlardır. Kafescioğlu ‘Çağdaş Yapı Malzemesi: Alker ‘Alçılı Kerpiç’ kitabında kerpicingin ‘ucuz, üretimi tesis kurulmasını gerektirmeyen, seri üretiminin olanaklı olduğu, nakliyyede ve üretimde enerjiden ve yakıttan tasarruf sağladığı, bölgenin varolan kaynaklarından yararlanıldığı’ kolay üretimini sunar (Kafescioğlu, 1985). Bu ve benzeri çalışmalar ve örnek evler, yaygınlaşmamış ve üniversite içinde araştırmalar olarak kalmıştır.

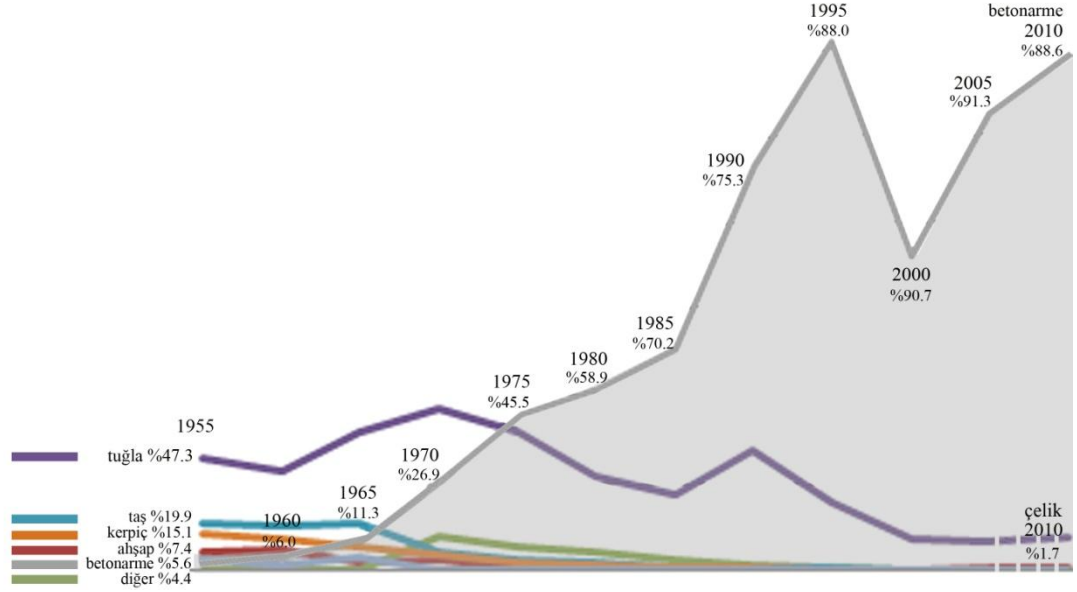
Bugün kerpicingin, Amerika’dan İtalya’ya birçok ülkede konut alanında uygulandığı bilinmektedir. Rammed-earth (sıkıştırılmış toprak) tekniğı bunlardan birisidir. ABD’de Virjinya’da eğitimini çömlek ve seramik sanatçılığı üzerine almış olan Martin Rauch, kerpiç ve toprağı, döküm işlemleri betonarmeye benzeyen kalıplar içine dökülerek kurutulan rammed-earth tekniğini, çağdaş tasarımlarında kullanmaktadır. Kerpicingin bu tekniğinin Türkiye’de geliştirilebilme olasılığı var mıdır bilinmez ama, Zumpthor gibi, Rauch için de bulunduğı coğrafyaya hakim mimarlık dilinin daima zanaate açık olması, malzemenin Hasan Fethi’nin elindeki yerel, ideolojik anlamlarının değil ama tektonik yapısının mimari uygulamalarında belirleyici olması, kerpicingin Amerika’daki hikayesinin daha umut verici olduğunu düşündürmektedir (Taşkın, 2010, Şekil 3.18).

Şekil 3.18 : Rammed-earth tekniği (Url-11).

Türkiye’de ise, alternatif malzeme ve yapım sistemlerinin kullanımı, deney ve deneyimleri çok az sayıda gerçekleşmekte, bu projeler çoğunlukla ütopye karşılanmaktadır. Geleneksel/yerel malzemelere duyulan merak, uygulamacıları ve araştırmacıları modernleşme karşıtı yapmakta, yirminci yüzyıl modernleşme deneyiminde şekillenen anlayış kültürü, malzemelere nesnellikle yaklaşabilmeyi olanaksızlaştırmaktadır. Türkiye’de geleneksel malzemeler, modernin reddi olarak, sabit, değişmez bir şey olarak algılanırken, Batı’da özellikle Amerika’da yapı malzemeleri anlamlarından bağımsız, nesnellikle geliştirilen ve dönüştürülen bir ortama sahiptir (Tanyeli, 2005). Türkiye’de ise, modernleşmenin anlayış kültürü malzeme çeşitliliğini büyük ölçüde ortadan kaldıran, tek malzemeye ve teknolojiye yönelik bir yapı üretim alanı yaratmıştır.

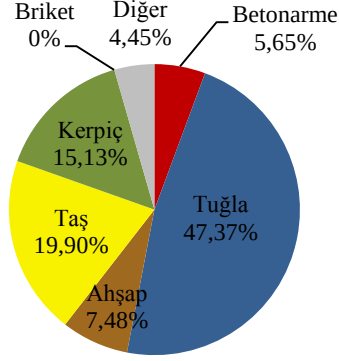
Yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı ideolojik iklimlerde beton teknolojisi, geleneksele karşı modern söylemlerinde yaygınlaştırılmak istenmiş, betonarmenin yaygınlaşması yönünde merkezi yönetimin yatırımları değişen söylemsel alanda sürekliliğini korumuştur. Türkiye’de betonarme geleneğinin kuruluşunu, yaygınlaşmasını ve süreklilik kazanmasını, anonim kalabalığın üretimleri kadar Türkiye modernleşmecileri belirlemiştir. Aşağıda yer alan grafiklere bakıldığında betonarmenin ülke genelinde ne denli yayıldığı görülmektedir (Şekil 3.19). Ülke genelinde kurulan ve dağıtılan stratejik çimento fabrikaları, çimentonun ve betonun Türkiye coğrafyasında kolay ulaşılabilirliğinin, taşınabilirliğinin ve ekonomik bir malzemeye dönüşümünün altyapısını oluşturmuştur.

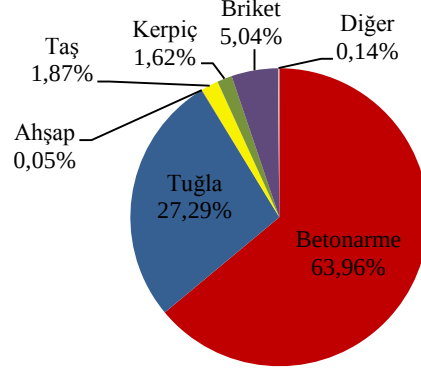
Şekil 3.19 : Yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların yapı malzemelerine ve yıllara göre inşası 1955-2010. (T.C. Başbakanlık DİE, 1997, s.18-19; TÜİK, 2010, s.6, Çizelge G.6, G.7).

Yapı malzemelerinin karşılaştırılmasında 1955 yılından bugüne, ülke genelindeki verilere ulaşmak mümkündür. Yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların sayısal yüzdelik dilimlerine bakıldığında, 1955 yılında yüzde 47.3'ünün tuğla, yüzde 19.9'unun taş, yüzde 15.1'inin kerpiç, yüzde 7.4'ünün ahşap ve yüzde 5.6'sının betonarme olarak inşa edildiği Türkiye'de, 2000 yılında yeni yapıların yüzde 90.7'si betonarme, yüzde 8.9'u tuğla, yüzde 0.12'si briket, yüzde 0.1'i taş, yüzde 0.08'i ahşap, yüzde 0.007'si kerpiç olarak inşa edilmiştir. Tabloda da izlendiği gibi, 2000 krizinin etki ettiği inşaat sektöründe ciddi bir düşüş gözükse de, bu gelişme tüm malzemeler için geçerli olmuştur. Yapı malzemesi alanında 1955'te 47.3 ile en büyük paya sahip olan tuğla ile betonarme, 1970'lerin ortalarında yer değiştirmeye başlamış, betonarme 1970'lerin sonunda yüzde 50'lere ulaşmış, 1990'larda yüzde 90'lara çıkmıştır. 1950'lerden itibaren yaklaşık elli yıllık süreçte üç ayrı kesit alınarak hazırlanan grafikler ve Türkiye haritasında malzemelerin üretim dağılımı, betonarmenin ülke coğrafyasındaki olağanüstü yayılımını ortaya koymaktadır (Şekil 3.20, 3.21, 3.22).

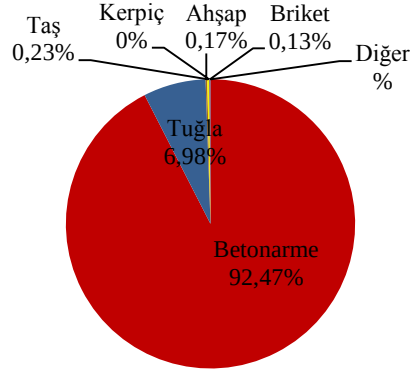
1955 yılı yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların yapı malzemesine göre sayısal yüzdeleri

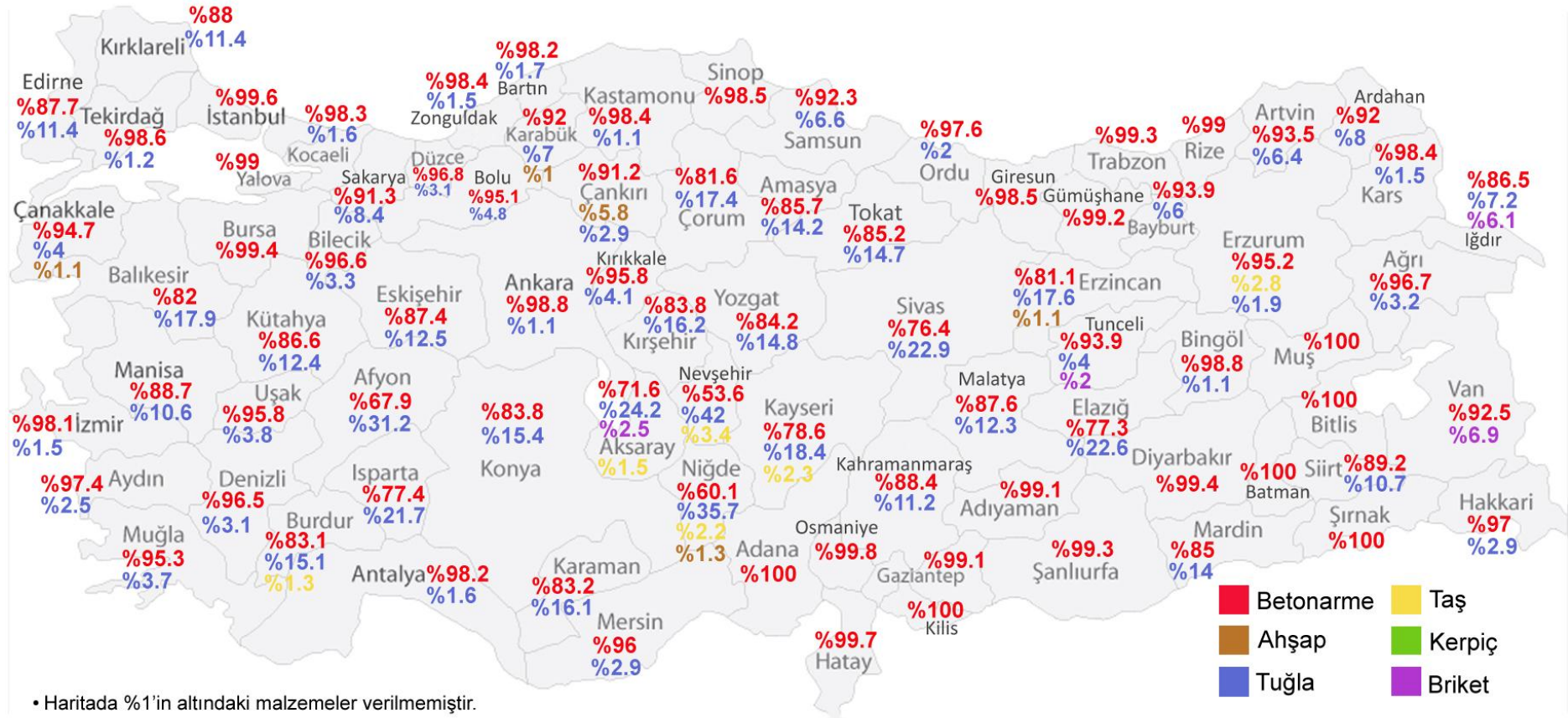
1984 yılı yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların yapı malzemesine göre sayısal yüzdeleri

2003 yılı yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların yapı malzemesine göre sayısal yüzdeleri

Şekil 3.20 : 1955, 1984 ve 2003 yıllarına ait, yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların yapı malzemesine göre yüzdeler dağılımı (T.C. Başbakanlık DİE, 1986, s.62-63; 2005, s.164-169).

Şekil 3.22 : 2003 yılı yapı ruhsatı alınmış yeni yapıların illerde yapı malzemesine göre yüzdelik dağılımı. (T.C. Başbakanlık DİE, 2005, s.164-169; Türkiye İller Haritası, 2003).

1984 yılında İç Ege, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da görülen taş, kerpiç ve briketin 2003 yılına gelindiğinde üretim alanları büyük ölçüde daralır (bkz. örneğin Afyon, Konya, Niğde, Şanlıurfa, Erzincan, Mardin, Hakkari, Ağrı vd.). 1984’te Hakkari, Mardin, Nevşehir gibi bazı kentlerde betonarme ile yarışan briket ve taş, 20 yıl gibi bir sürede bazı kentlerde yeni yapı üretim alanında artık yer almazken diğerlerinde yüzde 1 ve altına düşer. Ülkenin dört bir yanında kurulan çimento fabrikalarıyla ekonomik bir malzemeye dönüşen, teknik bilgi gerektirmeden inşa edilebilen ve ayakta durabilen betonarme teknolojisi, ülke genelinde tercih edilen öncelikli yapı teknolojisi haline gelmiş, yapı üretimi alanında egemen bir konum edinmiştir. Betonarmenin teknik özellikleri, yangına ve depreme dayanıklılık, hijyen, ekonomiklik ve verimlilik vd., modernleşme söylemlerinde diğer malzemelerin karşısında betonarme kullanımına ilişkin tartışılmaz, meşru bir zemin oluşturmuştur.

Yapı malzemelerine ilişkin imgeler, kavramlar ve söylemler yüzyıl boyunca farklı siyasi iklimlerde merkezi yönetimlerce ya da mesleki gruplarca kendi politik ve ekonomik program ve yatırımlarına yönelik olarak seçilir ve oluşan katmanlar içinden çıkartılarak kendi söylemlerine hizmet edecek bir araç olarak kullanılır. Bu seçimlerde teknik üstünlük savunusu ya da teknik özelliklerin öne çıkartılması yoluyla yapı malzemesi kullanımları meşrulaştırılır ya da teknik olarak uygun olmadıkları yönünde kabullerle tartışma-dışı bırakılarak kullanımları kimi zaman yasaklanmaya çalışılır. 03 Nisan 2013’te inşaat mühendisi Nedret Oğan ile yapılan bir ropörtaj yayınlandı (Tavşanoğlu, 2013, s.14). Yazıda ‘Betonarme bina dönemi kapanmalı’ başlıklı sunulan ropörtaj, İstanbul, Avcılar’da inşa edilen çelik yapı Double Tree By Hilton Oteli’nin sunumunu içermektedir. Otelin yatırımcısı Nedret Oğan, Japonya’da edindiği deneyimler sonucunda deprem kuşağındaki Türkiye’de ilk, Avrupa’da tamamı çelikten yapılma en yüksek binasını inşa etmeye karar vermiş ve bu projeyi hayata geçirmişti. Zemin üstünde 27 olmak üzere 30 katlı bu yapı ve genel olarak çelik malzemesi, yazıda Oğan tarafından, depreme dayanıklı olarak sunulur. Oğan, betonarme inşaatın, ülkenin deprem kuşağında olmasından dolayı ülkenin yapısına uymadığını belirtir: “Betonarme bina ne kadar sağlam yapılırsa yapılsın sistem nedeniyle bir depremde şansı yok. Devlet nedense betonarme lobisine çok özen gösteriyor. Oysa betonarme, deprem kuşağındaki Türkiye için asla kabul edilmemesi gereken bir sistem” (Oğan, 2013, s.14). Yapıda kullanılan çeliğin Lüksemburg’dan getirildiğini belirten Oğan, Türkiye’de yapı çeliğinin

üretilmemesini eleştirir. Devletin çelik üretimini teşvik etmesi gerektiğini, istese çelik üretiminin gelişebileceğini vurgular (Oğan, 2013, s.14).

Bu ropörtaj iki önemli araştırma ve tartışma alanı sunar. Birincisi, çelik ve ahşap üreticilerinin yakınmalarına benzer bir yakınma olan, güçlü beton lobisinin varlığı ve devletin bu üretim alanına gösterdiği özendir. Devlet ve betona ilişkin üreticilerin içinde yer aldığı toplumsal aktörlerin karşılıklı ilişkisi, derinlemesine incelenmesi gerekli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. İkincisi, teknik üstünlüğün, sadece betonarme için değil, çelik için de önemli bir söylemsel alan yarattığı ve malzemenin kullanımını meşrulaştıran bir zemin oluşturduğudur. Yirmibirinci yüzyılda ülke genelindeki malzeme kullanımlarında ne tür değişikliklerin olacağı bilinmez ancak, 2010'da yapı ruhsatlı yeni yapılar arasında %1.7 olan çeliğin üreticileri ve uygulamacıları betonarmenin hüküm sürdüğü yapı endüstrisi ve uygulama alanında kendilerine bir alan açmaya çalışmaktadırlar.

Kısaca; Türkiye'nin yirminci yüzyıl modernleşme deneyiminde ve özellikle yüzyıl ortasında toplumsal hareketlilik ve kentleşme olgularının yoğunlaştığı bir kriz anında eşzamanlı ortaya çıkan altyapı, yapı (Bölüm 4), konut inşası (Bölüm 5) ve çimento endüstrisindeki gelişmeler betonarmenin yayılımının altyapısını oluşturur. Bu bölüm, betonarmenin ekonomik bir teknolojiye dönüşümünün altyapısını oluşturan yüzyıl ortasındaki karayolu inşası ve çimento endüstrisindeki gelişmeleri, siyasi söylemlerdeki değişimin rolünü ve toplumsal alandaki yansımalarını sunmuştur. Yüzyıl ortasında betonarmenin yayılımında iki önemli gelişme görülür. Birincisi, modernleşmeye yönelik, değişen siyasi/mimari/mühendislik alanındaki söylemler ve ikincisi toplum geneline yayılan hayaller, betonarmenin toplum içine gömülmesinde ve modern dünya imgesinin bir parçası olarak toplumsal hafızaya yerleşmesinde belirleyici olur.

Birincisi, beton teknolojisi, yapı/konut inşasında olduğu kadar altyapı inşasında da modernleşmenin aracı olmuş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen ve liberal ekonomik kararlara göre şekillenen siyasi söylemlerde demiryolundan karayolu inşasına geçiş çimento ve beton teknolojisine yatırımları tetiklemiş, çimento üretiminde yoğunlaştırılmış bir yatırım süreci başlamıştır. Ne var ki, çimento sektörünün sınırsız ve kontrolsüz bir biçimde büyümesine dayanan bir ekonomik politika yapı malzemesi çeşitliliği açısından sorunsuz değildir. Türkiye'nin modernleştirilmesi yönündeki aciliyet ve acelecilikle, gereğinden fazla açılan

çimento fabrikaları, yapı sektöründe betonarme egemenliğini güçlendirmiş ve yapı ürünleri üreticileri arasında güçlü bir beton üretici grubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Geçmişten/geleneksel olandan kopma, modernliğe yetişme arzusu ve geriden gelme duygusu, diğer birçok modernleşen ülkede görüldüğü gibi, Türkiye’de abartarak yoğunlaşılana olağan yapı teknolojisi betonu daha radikal ve keskin bir yapı çevre değişiminin başrol oyuncusu yapmıştır. Beton ve çimento endüstrisi, Batı’da kendi deneyim ve piyasa dinamikleri içinde yaygınlaşırken, Türkiye’de modernliğin bir modeli olarak görülmüş, modernleşme projesinin parçası olmuştur.

İkincisi; yüzyıl ortasında modernliğin ve modernleşmenin anlamları değişmiş, siyasi ve toplumsal arasındaki sınır ufalanmaya başlamış, beton teknolojisi büyük yıkım/yapım sahnesinde DP’nin ve devamındaki partilerin popülist, pragmatist ekonomi politikalarıyla bütünleşen ve eski anlamlarını aşındıran yeni anlamlarla donanmış, toplum genelinde beton teknolojisiyle temas etmeyi sağlayan çok parçalı bir görsel kültürel oluşum ortaya çıkmıştır. Beton teknolojisi ve bağlayıcısı çimento, yüzyılın ilk yarısında toplumsal mühendislik projesinin bir parçası iken, giderek toplumsal bir zemin kazanmaya başlamıştır. Altyapı inşasında beton teknolojisi ve ülke genelinde çimento fabrikalarının kuruluşu, popüler medyada, gündelik hayatta sürekli takip edilen, merakla izlenen yeni teknolojik gelişmeler olmuştur. Beton ve çimento malzemelerine ilişkin metinler/görseller ve kendileri birer metin olarak 1950 yılı boyunca görülen beton yolların inşası ve çimento fabrikalarının kuruluşu toplum genelinde betonarmenin ortak kültürünün oluşumunda etkili olmuştur. Medyanın katılımı, betonun yeni modern dünya ile bütünleşen anlamlarını yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur. Beton teknolojisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasının karmaşık, çok katmanlı değişim sürecinde, hem siyasi/bilimsel alanda hem de gündelik yaşamda sosyal çevrede ‘inşa edilmiştir’. DP’nin iktidarda olduğu 1950 onyılı, beton(arme)ye ilişkin ‘mesleki/bilimsel’ ve ‘ortak’ söylemlerin en yoğun ve etkileyici dönemine işaret eder. Bundan sonraki iki bölüm bu süreçteki mimari üretimlere odaklanacaktır.

4. BETONARMENİN SERMAYELEŞMESİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ve politik alandaki gelişmeler, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülkenin yaşamını değiştirmiştir. Dünyadaki ekonomik ve politik gelişmelere eklemlenme sürecinde çok partili sisteme geçiş ve ekonomik alanda kalkınmaya yönelik dış krediler Türkiye'de yaşamı değiştirmiş ve canlandırmış, büyük bir toplumsal hareketlilik başlamıştır.

Geçmişten/geleneksel olandan kurtulmak ve yeni teknolojik gelişmelere erişmek için, otoriter bir yönetimle devrimleri gerçekleştirmeye çalışan Cumhuriyet yönetiminin 1950 öncesi ortamı, 1950'lerde yerini demokratik bir ortama bırakmıştır. Türkiye'nin 'demokratikleşme' deneyimini yaşadığı 1950'ler, betonarme için de bir dönüm noktası olur. 1950 onyılı, betonarmenin gündelik yaşama ve yapı üretimine girdiği sürece işaret eder. Kentsel mekanın inşasında ve eğitim alanında betonarme teknolojisinin transferine ilişkin yoğun bir çabanın izlendiği 1950 öncesinin betonarmeye ilişkin çoksesli kabul süreci yerini, 1950'lerde betonarme kültürünün toplumsal ve mekansal olarak yerleşme/gömülme sürecine bırakır.

Savaş sonrası dönem ve özellikle 1950'li yıllarda, ülkeyi modernleştirme projesi, ABD ile karşılıklı oluşan ilgi ve yakınlıkla bağlantılı olarak gelişmiş (Cody, 2003), ABD, dönemin gelişmelerinde, gazete sayfalarına yansıyan olaylar ve söylemsel örüntülerde, büyük ölçüde tek referans olarak görünür olmuştur. Modernliği temsil eden ve modernleşen ülkeler olarak, ABD ve Türkiye arasındaki karşılıklı ilişki/etkileşim ortamında, ABD'nin kamusal ve özel girişimcilerince, mimar ve mühendis şirketlerince uygulanan yatırımlar, projeler ve teknolojiler, Türkiye'nin altyapı ve yapı üretimini şekillendirmeye başlamıştır. Türkiye'de bu süreçte görülen yatırım ve projeler, bir üst-söylem içinde yeralmaktan çok, dönemin modernleşme gözlüğü içinde, çeşitli seviyelerdeki ve alanlardaki aktör ağları arasında parça parça birbirine eklemlenen bir yapılanma resmi çizmektedir. Savaş sonrası dönem, önceki dönemden farklı olarak, makro ve mikro alanların karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir süreç olarak yorumlanabilir. Bu süreçte, birbiri içine geçmiş kurumlar arası

betonarmenin yayılımı ve birbiri içine geçen kurumsal bakış açılarının betonarme önceliğini sağlayan söylemleri, betonarmenin gelişiminde çarpıcı bir etki yaratmıştır.

Çok partili siyasal rejim ve dışa açık ve rekabete dayalı piyasa rejimi, savaş sonrası dönemin yatırım ve gelişmelerinin ana hatlarını oluşturmaktadır. Bu süreç, bir ‘özgürleşme’, sivil toplum örgütlerinin ve serbest mesleki yapılanmanın geliştiği bir süreçtir. Dönemin en önemli referansı olarak görülen ABD proje, yardım ve yatırımları, Türkiye’nin savaş sonrası modernleşmesinde etkili olmuş (Uslu, 2000), mimari söylem ve uygulama alanında yansımalarını bulmuştur. Cody, 1955’te Türkiye’de faaliyette bulunan ABD firmalarının bir listesini verir. İstanbul Hilton Otelі’nin mimarlarından Skidmore, Owings & Merrill’in de yer aldığı listede, otel yapısından liman inşaatlarına, Amerikan üssünden fabrikalara, altyapı ve yapı inşasında çok sayıda şirketin uygulama faaliyetleri izlenebilmektedir (Cody, 2003, s.139).²⁸

1950’lerde Türkiye’de kapitalist ekonomiye özenen ve daha iyi bir yaşam vaat eden DP’nin seçimleri kazanması mimari üretim ortamını etkilemiş, yeni yapıları ve programları gündeme taşımıştır. Kamu yatırımlarında sosyal programlı yapılar yerini dışa açılmanın simgesi ticari programlı yapılara bırakmaya başlamıştır. Dünya ekonomik yapısının değişimi ve büyük kentlerdeki kültürel politikaların değişimi, binaların programlarını ve kullanım amaçlarını dönüştüren bir etkiye sahip olmuştur (Cody, 2003). Yeni yapı ve yatırımların ilgi odağı olduğu bu dönemde, modernizm, özellikle konut ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak, yeniden gündeme gelmiş, modernist mimarların rasyonalist ilkeleri mimarların gündemini oluşturmuştur.

Betonarmenin yayılımında bir dönüm noktası olan yüzyıl ortasında, 1950’ler ve sonrasını, 1950 öncesinden ayıran, betonarme yapıların işlevlerinin, üreticilerinin, uygulamacılarının ve kullanıcılarının değişmiş olmasıdır. Betonarmeyi ‘yazan’ ve ‘okuyan’ların çeşitlendiği 1950’ler, modernleşmenin, modernin ve betonarmenin

²⁸ ABD şirketlerinden, Skidmore, Owings & Merrill (mimarlar) İstanbul Hilton oteli; Parsons, Brinckerhoff, Hall & McDonald Zonguldak’ta yeni liman inşaatı; Morrison-Knudsen Seyhan’da Baraj inşaatı; Thompson-Starrett Çeşme’de tatil kent planlaması; Ralph Parsons Co. Raman’da petrol rafinerisi; Metcalfe Hamilton Contracting Adana, Balıkesir, Bandırma, Batman Diyarbakır, Eskişehir ve Merzifon’da 8 adet Amerikan üssü; Southwestern Engineering Ergani’de Mineral Flotasyon Fabrikası; McNally Pittsburgh Soma’da Mineral Flotasyon Fabrikası; Hamilton İnşaat Zonguldak’ta kömür madenciliği tünel sistemi; Koppers Şirketi Zonguldak’ta kömür madenciliği tünel sistemi; Frederick Snare Ergeli’de kömür madenciliği tünel sistemi; Paul Weir Ergeli’de kömür madenciliği tünel sistemi; Charles T. Main Sarıyar’da Baraj ve hidroelektrik santrali; Stone & Webster Çatalgazi’de güç taşıma hattı projelerinde faaliyette bulunmuştur (Cody, 2003, s. 139).

anlamlarının değiştiği, bir süreci resmeder. Bu bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi/kültürel oluşumlar incelenecek, mimari kültüre yansımaları değerlendirilecek ve mimari yazın, uygulamalar ve popüler medyadaki temsilleri sunulacaktır. Yazılı ve yapılı dünyada betonarmenin edindiği egemen konumun zeminini hazırlayan siyasi ve mimari söylemsel üretimler ve popüler medyada yansımaları, kentsel ölçekte büyük yapı blokları üzerinden tartışılacaktır. Modernleşmenin değişen anlamları içinde, mimari söylem ve uygulamalar ile popüler kültür arasındaki sınır ufalanmaya başlamıştır. Bu süreçte yayılan anlatılarla betonarme, toplum genelinde gömülmeye başlar. Bölüm, kentsel alanda büyük ölçekli betonarme yapıların inşasını ve kentte yaşayanlarca betonarmenin edindiği anlamları aktarmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yüksek-modernizmin ve betonarmenin tektonik belirleyiciliğinde gelişen biçimsel yaklaşımlarının, Türkiye'nin politik bağlamıyla ilişkisi, betonarmenin siyasi, mimari ve toplumsal alanda ne tür anlamlar edindiği, nasıl sunulduğu inceleme konularını oluşturmaktadır.

4.1 Uluslararası Üslup, Demokratikleşme ve Modernizasyon

DP hükümetinin iktidarda olduğu 1950-60 tarih aralığında, siyasi-kültürel söylemlerde 'uluslararasılaşma' yönünde bir değişim yaşanır (Tekeli, 2011, s.140). Bu söylemsel değişim içinde Batı'ya kültürel katılım anlamına gelen 'uluslararası üslup', mimari kültüre egemen olur ve kentsel ölçekte büyük simgesel prizmatik yapılarda uygulanır.

1950'lerde yaşanan kentleşme, kırsal alandan kente göç, Lewis'in demokrasi için ikinci büyük başarı olarak gördüğü çok partili sisteme geçiş (2010, s.405-406), demokratik açılımla birlikte dini pratiklerin ve söylemlerin güçlendiği bir siyasi ortam getirmiştir (Bölüm 3). Cumhuriyet devrimine ve onun ilkelerine/söylemlerine karşı bir söylemle gelen, DP hükümeti Başbakanı Menderes, ideal bir toplum olarak Amerikan hayranlığını, küçük Amerika olma sözleriyle dışavurmuş, bu dönemde Amerika-Türkiye ekonomik-kültürel ilişkileri yoğunlaşmıştır. DP hükümetinin modernleşme programları, Erken Cumhuriyet yönetimine karşı, Osmanlıcı, eski değerleri korumaya yönelik ama aynı zamanda İstanbul'daki büyük yıkımlarda açıkça görülen geleneksele karşı modernleşme yönünde birbiriyle çelişen söylemlerle

şekillenmiştir. Bu dönemde, gelenekselden moderne geçiş düşüncesi, tüketimi ve özel girişimciliği özendirmeyeyle bütünleşmiştir.

Özel girişimcilikle birlikte, 1950’lerde mimarlık mesleğinde de önemli yapısal değişimler görülür, mesleki özerkliği ve devletten bağımsızlığı onaylayan, mesleki uygulamaları düzenleyen ve izin veren bir kuruluş olarak, Türk Mühendis ve Mimar Odaları 1954’te kurulur (Sayar, 1954, s.151-152). Bununla birlikte, açılım ve özgürlük alanı sunan 1950’lerde mimarlar artık sadece Cumhuriyet yönetiminin istihdam ettiği meslek adamları değil çok ortaklı şirketlerin bir parçasıdır. Mesleki pratikteki önemli dönüşüm, yeni, genç bir mimar jenerasyonun ortaya çıktığı bu ortamda gerçekleşmiştir. Devam etmekte olan kamusal yapı üretimlerinin yanında özel sektörde konut ve ticari yapılara ilişkin yatırımlar hızlanmıştır. Bir yandan kalkınmanın hızlanması ve kentleşmeyle mimarların iş hacimleri genişlerken, öte yandan iş alanında haklarını eskisine nazaran daha iyi savunabilen bir grup olarak mimarların mesleki ideolojilerini yeniden üretmelerini kolaylaştırmıştır (Tekeli, 2011, s.141-142).

1950’lerde DP’nin çimento endüstrisinde görülen yatırımları, betonarmenin yayılımını hızlandıracak zemini hazırlamış (Bölüm 3), bu süreçte eşanlı olarak ekonomiklik, verimlilik ve rasyonalizm kavramlarıyla modernizm yeniden gündeme gelmiş, betonarmenin ‘ekonomikliği’ 1950’lerin sonlarında ‘gerçekte olan’la bütünleşmeye başlamıştır. Betonarme, 1950’lerde hem DP hükümeti yatırımlarında önemli bir politik-ekonomik araç olmuş (toplum ideolojisi bu dönemde de meslek ideolojisinde belirleyici olmuş) (Tekeli, 2011), hem de çok ortaklı mimarlık şirketlerinin elinde ve halkın kullanımında yayılmıştır. 1950’ler betonarmenin yayılımını hazırlayan birçok farklı değişkeni içinde barındırır.

Altyapı inşasında görüldüğü gibi, 1950’lerin betonarme yapı inşasında da en önemli sahne İstanbul’dur. Kapitalizmin politik-ekonomisine dayalı, DP’nin kentsel ve ülkesel ölçekte inşa programlarının en önemli vitrini olan İstanbul’da görülen altyapı ve büyük ölçekli mimari yapı yatırımları, fiziksel mekanın yeniden üretimidir. İstanbul’un yeniden inşası ve organizasyonu, kapitalizmin merkezinde yer alır. Dünya ekonomisinin yeni yapılanma sürecine, yeni modern/kapitalist dünya düzenine eklemlenen Türkiye’de, 1950’lerle birlikte uluslararası üslup yeniden gündeme gelmiş ve mimari alanda yapılan yatırımlar betonarmenin kurumsallaşma sürecinde önemli ‘inşa’ ortamlarını/araçlarını yaratmıştır. Betonarme ve bağlayıcısı

çimento, özel girişimciliğin teşvik edildiği DP döneminde, devlet kapitalizmi (Boratav, 1986) içinde bir yatırım aracına dönüşmüştür. Türkiye’de, 1950’lerde, altyapı inşasının yanında, kentsel ölçekte büyük betonarme bloklara yapılan yatırımlar, kapitalist düzende yönetici ve plancı olarak devletin yükselmesine dayanır.

Otoyol yapımı ve çimento fabrikalarının kuruluşu, sadece kentsel mekanları düzenlemekle kalmamış aynı zamanda ekonominin yapısını/yeni yatırım alanlarını da organize etmiştir. DP’nin kentsel, altyapısal, teknolojik araçlara, çimento ve betonarme yapılara ilişkin politikaları/yatırımları, yeni kapitalist ideoloji ile bütünleşir. Bu dönemde, bürokrasinin yerine geçen endüstri ve ticaretle, betonarmenin ‘Erken Cumhuriyet döneminin kültürel projesindeki ideolojik dili’ çözülmeye başlamış, betonarme DP’nin siyasi söylemlerinde, popüler medyada, kentsel mekanlarda ve banka reklamlarında, ticarileşmiş, sermayeleştirilmiş, metalaşmıştır. Betonarme, bir yandan bürokrasinin mimari etkinliklerinde yer almaya devam ederken, öte yandan, ekonomik sermayeye bağımlı çok ortaklı şirketlerin elinde üretilmeye başlanmıştır. Betonarme, basılı yayında ve kentsel yapı çevrede kültürel temsillerin yayılmasıyla çoğalır. Betonarmenin yeniden inşası, yazımı ve temsilleri, kentin ve konut alanlarının inşasını alttan alta yönlendirirler. 1950’lerle birlikte söz konusu olan, yüksek yaşam standardıyla (good life) bütünleşen, halkın/tüketicinin/kullanıcının ulaşmak istediği ideal yaşam mitolojisidir. Betonarme 1950’lerde, ‘kapitalist dünya imgesinin bir parçası’ olarak gündelik hayata girmiştir. Vanlı bu dönemdeki mimari yapılara ilişkin sözleriyle bu süreci aktarır:

Devlet, asık suratlı ve hükmedici olmaktan, güler yüzlü ve hizmet verici olmaya çalıştı. Karanlık ve ceberut görünümlü bakanlık yapıları yerine, aydınlık yüzlü, ticari yapılara benzeyen modern kamu blokları çoğaldı. Yani Modern Mimarinin yeniden güçlenmesi, kapitalist dünya imgesinin bir parçası olarak yaşamımıza girdi. (Vanlı, 2006, s.209)

1950’lerde Türkiye’nin dışa açılması modernist ortamı güçlendirmiş, mimari ortam yeni açılımlar için bir özgürlük alanı sunmuş, 1960’lar ve sonrasında yeniden gündeme gelen yerel, geleneksel ve bunun yanında irrasyonel arayışlarla, ‘uluslararası üslup’un yoğun uygulamaları ve söylemsel alanı, durulmuştur. 1950’lerin söylemsel oluşumlarında gelenekçi Türk mimarlarının ilgileri de uluslararası üsluba yoğunlaşmıştır. Vanlı’nın eleştirel anlatımında ifade ettiği gibi, efsanelerle yaşamaya alışmış bir toplumda ‘Türkiye’de mimarlığı öğreten adam’

kimliği yakıştırılan Sedad Hakkı Eldem'in, 1950 öncesi ve sonrasında gelenekselliği ve modernizmi başlattığı kabul edilir (Vanlı, 2006, s.205). 1940'ların sonlarından itibaren, 1945'te İtalyan ve Alman diktatörlüklerinin iflasından sonra, Sedad Eldem ürettiği mimari yapılarla ortamın modernist yaklaşımlarına eklemelenen kişilerden biri olmuştur. 1950'lerde, 'gelenekselci' ve 'modernizm' yanlısı mimarlar Batı'da geliştirilen teknokratik verimliliğin ulusüştü yeni estetiğini, herkes için demokratik, umutlu ve zengin bir geleceği yaratacak, herhangi bir kültürel referanstan kaçınan estetiği, benimsemişlerdir (Bozdoğan, 2008, s.119). Betonarme bu dönemde 'ulus' kimliğini bırakmış, 'uluslararası' üslup içinde, yayılmaya başlamıştır.

Verimliliğe ve işlevselliğe dayalı rasyonel yaklaşımın, 1950'lerde ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı sonrası büyüyen sosyal ve ekonomik sorunlara (yoğun altyapı inşası, konut ihtiyaçı ve toplumsal hareketlilik), akılcı bir yanıt vermeye/çözümlemeye dayanır. Konut ihtiyaçı ve insanları iyi bir yaşam düzeyine ulaştırma amacıyla, akılcı yaklaşımlar bu dönemde Türk mimari kültürene yerleşir. Akılcılığın/rasyonalizmin evrensel öğeleri olan işlev, teknoloji ve ekonomi, bu dönemin mimari söylemsel üretimini oluşturur.

Bozdoğan, 1950'ler modernizmini, Brennan, Goodenow ve Moran'ın 'resurfacing modernism' terimlerini alıntılayarak nitelendirir (Brennan, Goodenow ve Moran, 2001, s.5-6). Terim ikili anlamda kullanılmaktadır: bir cephe işlemi/uğraşı ve kültürel gündemde modernizmin yeniden doğuşu (Bozdoğan, 2008, s.132). Kentsel alanlardaki büyük betonarme iki yanlı bloklar, modernizmi estetize etmeye yönelik bir cephe tasarımı içerir. Bu cephe tasarımında binanın programı, yapısal özellikleri ve taşıyıcı sistemi cephe düzenini şekillendirir. Öte yandan, binanın programı ne olursa olsun, büyük çoğunluğu ortak bir cephe düzeni çerçevesinde tasarlanır. Büyük ölçekli ticari yapı ve konut blokları, hücresel betonarme gridinin dışavurumuyla oluşturulur.

Jeopolitik nedenlerle Batı grubuna kabul edilen Türkiye'ye (Bozdoğan, 2012, s.114) yapılan Amerikan yardımları, 1950'lerde sadece çimento üretimi alanında değil, uluslararası üslupta betonarme yapıların inşasında da görölür. Bundan sonraki bölümde, yönetimin kurumsal yapılarının ve Amerikan yardım kurumlarının finanse ettiği, betonarme karkas prizmatik blokların söylemsel oluşumları incelenecektir.

4.2 Betonarme Karkasın Söylemsel Oluşumları

1950'ler Türkiye'si'nde mimari kültür, uluslararası üslubun yoğun olarak kullanıldığı bir onyıllık deneyimi sunar. Mimari alanda uluslararası üslubun, modernizmin Amerikanlaşması olarak yorumlanması, Enis Kortan'ın yarı otobiyografik kitabında izlenir. Kortan, '1950'ler Kuşağı Mimarlık Antolojisi' kitabında, 1950'ler mimari üretiminde, 'Amerikan modern'inden nasıl etkilendiklerini aktarır (1997, s.24). 1950'lerin başlarında çıkan L'Architecture d'Aujourd'hui dergisinde Frank Lloyd Wright, SOM (Skidmore, Owings & Merrill), Walter Gropius, Marcel Breuer, Richard Neutra, Oscar Niemeyer, Le Corbusier, Eero Saarinen, Philip Johnson, Erich Mendelsohn vd. mimarların yapıları, Kortan ve arkadaşlarının mimari üretimlerinde etkili olmuş, öğrencilik yıllarında Arkitekt dergisinden ve ABD kütüphanesinden yararlanmışlardır. Kortan karmaşık yatay tabakalaşmasıyla mekansal olarak etkileyici bulduğu Frank Lloyd Wright'ın Şelale Evi (1935-37) ile bu kütüphanede tanışmış, dönemin ünlü filmi, idealist modern mimar Howard Roark'ın tutucu güçlere karşı çağdaş eserlerinin yaratımını konu alan 'Yaratılan Dünya' filmini Beyoğlu'nda Melek Sineması'nda izlemiş, mimarlık diplomasını aldıktan sonra L'Architecture d'Aujourd'hui dergisinin 1953, 50. ve 51. sayısında Mies van der Rohe'yle tanışmış, Mimarlık diplomasını aldıktan sonra L'Architecture d'Aujourd'hui dergisinde gördüğü Rohe'nin Illinois'teki Farnsworth Cam Evi'nde şeffaf, hafif, açık, betonarme karkas sistem kullanımı onun modern mimari tasarımlarında esin kaynağı olmuştur (1997, s.26-29).

Kortan, modernist yapılarla tanışmalarını, mimarlık eğitiminden çok, basılı yayından edindiklerini belirtir (Kortan, 1997, s.21-25). GSA'da Sedat Hakkı Eldem, İTÜ'de Emin Onat, Paul Bonatz vd. mimarlar, 'ulusal mimarlık' arayışlarını takip etmiş, modern mimarlık ilkeleri izinde giden bir eğitim vermemişlerdir (Kortan, 1997, s.25,29). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, konservatif Osmanlı mimari anlayışına ilk direnişler başlamış, GSA ve İTÜ'de 1950'lerde öğrenciler arasında oluşan çağdaşlık eğilimleri, toplu öğrenci eğilimleri haline gelmiştir. Okulda öğretilmeyen yeni strüktürel yöntemleri ve biçimsel arayışları sadece dergilerdeki imajlarıyla izlemenin yeterli olmaması Kortan'ın (ve arkadaşlarının) ABD'ye gitme kararlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Nişan Yaubyen, Eero Saarinen ve Minoru Yamasaki'nin, Avyerinos Andonyadis, Constantin Doxiadis'in, Kortan da, Marcel Breuer, SOM, Gordon Bunshaft'ın yanlarında çalışmışlardır (Kortan, 1997, s.30).

Aynı şekilde, Kaçel, Baysal-Birsel ikilisinin çalışmalarına odaklandığı ‘Fidüsyer: Bir Kolektif Düşünme Pratiği’ yazısında, dönemin çok-ortaklı şirketlerinin bir araya gelerek oluşturdukları mimari üretim ortamının, bu dönemin mimari kültürünün oluşumunda, mimarlık eğitiminden çok daha öncelikli bir yeri olduğunu tartışır (2007, s.11-12). Özellikle, yönetimin açtığı mimari proje yarışmalarına kalabalık gruplarla katılan mimarlar, proje hazırlanma sürecinde, düşünce üretimi ve paylaşımına dayalı mimari üretimler gerçekleştirmişlerdir.

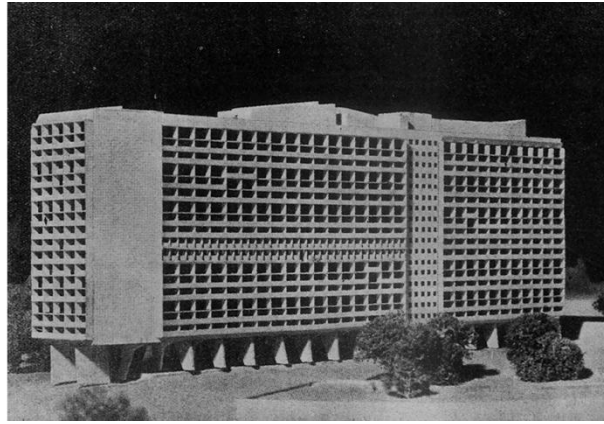
Mimari temsil formları mimarlık içinde disipliner gelenekleri oluşturur. Bu geleneğin oluşumu, mesleki eğitim kurumlarına ve bürokratik yapılanmalara ihtiyaç duyduğu kadar yazılı alanda mesleki yayın kuruluşlarına da ihtiyaç duyar. Crysler, mimari kültürün ‘kurum’ları olarak dergilerin diğer kurumsal alanlar arasında öne çıkan rolünün ve söylemsel üretiminin altını çizer (Crysler, 2003, s.75-79). Betonarme karkasın uluslararası üslupta uygulamaları, özellikle mimarlık dergilerinde oluşan betonarmenin söylemsel belirleyiciliği güdümünde yayılır. Bununla birlikte, yine mesleki etkinlikler arasında oldukça yaygınlaşan yarışma ortamı ve üretimi, ‘uluslararası’ betonarme prizmaların temsillerinin ve uygulamalarının çoğalmasında etkili olmuştur. Mimarlık mesleği içinde yer alan söylemsel üretim aynı zamanda yeni inşa edilmekte olan kentsel çevrelerle ve popüler medya ile toplum genelinde betonarme karkasın söylemsel oluşumlarını ve mimari pratikte yayılımını sağlayan önemli metinsel araçlar olmuştur.

Arkitekt savaş sonrası dönemde, uluslararası üslubun ve betonarmenin söylemsel üretimi için kaydadeğer bir ortam sunmuş, izleyicisi ve yazarı olan mimarların (ve mühendislerin) betonarme anlayışının yerleşmesinde etkili olmuştur. Arkitekt dergisi (1931-1981), mesleki kimliğin tanımlanmasında önemli bir rol oynamış ve Batı kültürüne eklemlenmede bir katalizör olmuştur. GSA’daki küçük bir ağ, mimarlık bölümlerinin ötesinde ulusal ölçekte meslek adamlarına ulaşmış ve mimarlığı yazarlarla uygulamacılar arasında bir köprü inşa etmiştir. Dergide, kurucularının ve dergiye katkı yapanların yurtdışından derledikleri makaleler sunulmuş, yeni inşa edilen projeler ve yarışma projeleri yayınlanmış ve bu görsel ve sözsöz arşiv, uygulama alanında yansımalarını bulmuştur. Tekil, ‘nitelikli’ mimari yapılar, yarışma projeleri, yurtdışından örnekler, ütöpik projeler derginin sayfalarında yer alırken, ‘mimarlık’ olmayanların sözü, gündelik yapı üretimi, dergide sunulmamıştır. Arkitekt, modernizmin üstsöylemleriyle şekillenen bir ortam sunmuştur.

Betonarme karkasın metinleri ve imajları onu yazan gözlemcilerin kurdukları anlamları aktarmış ve bu üretilen anlamlar okuyucuların bakış açısını şekillendirmiştir. Adrian Forty'nin 'Words and Buildings' kitabında belirttiği gibi, yapıların deneyimlenmesinde, metinlerin aktif bir rolü vardır (Forty, 2000). Betonarme 1950'lerin kentsel mekanını ve yapılarını çerçevelemiş olsa da, bunu kendisinin temsil edildiği metinler temelinde yapmıştır. Betonarmenin, 1950'lerde kelimeler ve imajlar üzerinden hayali/inşası, mesleki bir yayın olan Arkitekt dergisinden, belediyelerin resmi yayınlarına, günlük gazetelerden popüler dergilere birçok başka metin/yayın içinde aktarılmış/dolaşmıştır. Betonarmenin inşasına ilişkin bu okumada, betonarmeyi çerçeveleyen, sunan temsillerin bir incelemesi yapılacaktır.

1950'lerde betonarmeye ilişkin muğlak, coşkulu, yargılayıcı, eleştirel, karmaşık ve çoksusli ortam (Cengizkan, 2002a) derginin sayfalarını terk etmiştir. Bu dönemde Zeki Sayar ve arkadaşlarının yeni rolleri, betonarme karkas gridal cephe düzeninin sunumunu içerir. Küresel ölçekte kültürel temsillerin yansımalarını sunan Arkitekt'te, betonarme karkasın moda olan cephe düzenleri, yurtiçi ve yurtdışı örneklerle sunulmaktadır. 1940'lardaki bilimsel/teknik bilgiye dayanan betonarme makaleleri azalmaya başlamış (Çizelge A.1), bununla birlikte, yarışmalar, kentsel planlama, mimari kariyer ve biyografiler (Le Corbusier, Auguste Perret gibi), konut alanında apartmanlar ve büyük ölçekli yapı blokları gibi üretimlere ilişkin makalelerin ve yazıların sayısı artmıştır. Dergide, bu süreçte, bir tarafta bina formlarının tipolojik çalışmaları verilir, diğer tarafta modern yaşam alanlarını oluşturan nesneler, konut içinde mutfak vb. yaşam alanları sunulur. Arkitekt'te, modernizmin temsilini veren metinler ve projeler, örneğin Le Corbusier, Saarinen, Wright, Perret'nin klasisizmi vb., dönemin çalışmalarını göstermek üzere yayınlanmıştır. Dergide, betonarmeye ilişkin kahraman figürlerin biyografisinden ve mimarın yarattığı mekanların anlatımından ve tanıtımından, haberler bölümünde çimento üretimindeki sürekli değişen gelişmeler eşzamanlı olarak izlenir ve tüm bu metinler dergi sayfaları boyunca yapı endüstrisi ve mimari uygulama alanlarında betonarmenin söylemsel oluşumlarını resmeder. Türkiye ortamında, günün koşullarında hayal gibi duran teknolojik gelişmeler, dergide görsel ve yazınsal temsillerde devam eder. Dergide, diğer teknolojik gelişmeler arasında betonarme teknolojisi açıkça görünür biçimde ön plandadır.

1940'ların sonları ve 1950'lerin başlarında, Arkitekt dergisi sayfalarında, Le Corbusier ile mülakat ve Auguste Perret ile ilgili konferans metinleri Şemsa Demiren tarafından yayınlanmış, (Demiren, 1949, s.230-231; 1950, s.36-39), Le Corbusier'nin İsviçre Pavyonu ve Unite d'Habitation'ı sunulmuş (Şekil 4.1, Demiren, 1949, s.162-165; Erdener, 1957, s.126-129), Le Corbusier ve Auguste Perret'nin ölümleri duyurulmuş (August Perret'nin Ölümü, 1954, s.48; Le Corbusier Öldü, 1965, s.135), Elliel Saarinen ve mimarlığı tanıtılmış (Elliel Saarinen, 1951, s.32-33; Kandy, 1956, s.16-18), betonarme tarihini veren yazılar yayınlanmış (Bechmann, 1951, s.229-231; Meltem, 1951, s.186-189), betonarmenin icadının 100. senesinin kutlandığı duyurulmuş (Demiren, 1950, s.36-39), yeni beton inşa yöntemleri tanıtılmış (Akıtma Beton Usulü, 1950, s.43; Airform Evler, 1951, s.56; İnşaatta Yeni Bir Usul, 1951, s.220; Yüngül, 1954, s.136-137; Vanlı, 1955, s.132-133), yeni betonyerler haberler bölümünde tanıtılmış (Schwing, 1957, s.44-45) organik mimariye ilişkin yazılar (Vanlı, 1950, s.105-109) yayınlanmıştır. Büyük ölçekli betonarme bloklar kahraman figürlerin isimleriyle ve ünlü mimarlar efsanesi betonarme efsanesiyle bütünleşmiştir.

Şekil 4.1 : Unite d'Habitation (Konut Üniteleri), mimar Le Corbusier (Erdener, 1957, s.126-129).

Le Corbusier, Saarinen, Perret gibi mimarların kimliği, sunulan betonarme binalara ilişkin yazılarda ya da sözlü görüşmelerde bir kahraman olarak kurulmuştur. Arkitekt, dönemin kanonik çizgilerini güçlendirmeye yardım etmiş, ütöpik alternatiflerin üretimi için bir ortam oluşturmamıştır. Arkitekt, biçimsel belirlenmemişliğe dayalı mimari üretimler yerine, belirli bir betonarme mimarlığına ilişkin didaktik bir deneyim kurmuştur. Arkitekt'in sunduğu bu deneyimde 1950 öncesinde farklı malzemelere ilişkin tartışmalar yerini 1950'lerden itibaren

betonarme egemenliğinde bir temsiller dizisine bırakmıştır. Artık, betonarmenin önceliğini vurgulamanın, kabul etmenin ve/ya ikna etmenin gereği yoktur. Derginin söylemsel üretimi, otel, işhanı, belediye sarayı, konut vb. yapıların inşasında uygulama alanına yansımıştır. Örneğin, Cengizkan'ın incelediği Frederick Gilbert'in Architects' Journal'dan çevrilen 'Modern Mimaride İfade' makalesinin 1953'te Arkitekt'te yayınlanması, uygulama alanında büyük ilgi toplamış makaledeki belirlenmiş biçimler ve malzemeler, orta sınıf apartman tipolojisinde, betonarme karkasla uygulanmıştır (Cengizkan, 2002b, s.219-227).

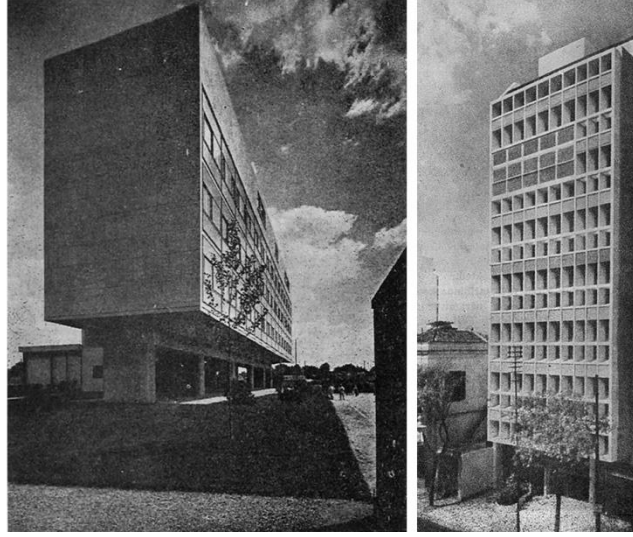
Bu dönemde, birçok Amerikan mimarlığı üzerine makalenin Arkitekt'te yer alması, Türkiye-Amerika kültürel ilişkilerinin gelişmeye başlaması, Amerikan tabanlı formların kullanılması yoluyla mimaride Amerikan etkileşimi başlar/yerleşir (Cody, 2003). Amerikan mimari norm ve formlar, bu dönemde, Türkiye'de olduğu gibi, uluslararası alanda mesleki eğitim ve mimari medya yoluyla globalleştirilmişler, söylemsel üretimde etkili olmuşlardır (Crysler, 2003, s.75-79). 1950'lerde, Amerikan mimarlığının morfolojik zincirin sonunda yer aldığı kabul edilir, uygarlığın gelişimini sonlandıran olarak sunulur, ya da yeni ekonomik yapılanmalar içinde bir yeni başlangıcı gösterir. Bu dönemde Birleşik Devletler tarihin zirvesi olarak görülmüştür (Crysler, 2003, s.34-36). Cody, savaş sonrasında Amerika'dan mimari tasarım ve formların dünyaya yayılım sürecinde, Henry Luce'un, 'Amerikan Yüzyılı' ifadesini icat ettiği ünlü Şubat 1941'deki Life başyazısını örnekler ve Luce'un ifadesinin dönemin Amerikan teknolojik gelişmelerinin yükselen gücüne bakışını aktardığını vurgular (Cody, 2003, s.123).

Mimari alanda uluslararası üslubun yayılımı, modernizmin Amerikanlaşması olarak değerlendirilse de, 1950'li yıllar, yukarıda aktarılan mimar isimlerinin de gösterdiği gibi sadece Amerikan mimarlığı odaklı bir yayın dizisi sunmaz, yüzyılın ilk yarısında modernist mimarlığın sunduğu rasyonel yaklaşımlar bu dönemde birçok kitap ve yayında yeniden gündeme gelmiştir. Arkitekt'te özellikle 'Başka Memleketlerde Mimari' başlıkları altında dünya genelinde birçok ülkede üretilen uluslararası üslupta uygulamalar yayınlanmıştır. Bu anlamda, doğrudan/sadece 'Amerikan' olan estetik eğilimlerle bu dönemin uluslararası üslubunu tanımlamak, dönemin mimari söylemsel üretiminin ve uygulamalarının çoğulluğunun göz ardı edilmesine yol açar (Kaçel, 2011, s.167). Bu dönemde özellikle Le Corbusier'nin modernist ilkeleriyle tasarladığı yapılar, uygulamalara esin kaynağı olmuştur. Erken Cumhuriyet

döneminde, 1931 yılında Le Corbusier-Pierre Jeanneret'nin 'Yeni Bir Mimariye Doğru Beş Nokta' manifestosunun (1926) Türkçe çevirisinin (Saim, 1931a, s.85-90, s.133-140; 1931b, s.44-48) ilk kez yayınlanmasının ardından, yirmi yıl sonra, Le Corbusier ilkeleri yeniden yayınlanmıştır (Demiren, 1949). Teras çatı, pilotiler üzerinde yapının kaldırılması, bant pencereler, serbest plan ilkeleri yeniden gündeme gelmiş, 1950'ler modernizminin uygulamalarında etkili olmuştur. Sedat Gürel'in 1947 yılında İTÜ'de kabul edilen yeterlik çalışması 'Konstrüksiyon ve Çok Katlı Mesken Blokları' 1955 yılında yayınlanmış; araştırmada, betonarme çok katlı konut üretiminde, Le Corbusier ilkeleriyle, bir çözüm olarak sunulmuştur (Gürel, 1955).

Kat artışları, çok katlı yapılar, yeni teknolojiler, büyük bloklar ve gökdelenler bu dönemin ilgi odağıdır (Gökdelenler, 1958, s.132; Erdener, 1957, s.126-129; Berlin Sergisi, 1957, s.119-125; Deriş, 1957, s.117; Taner, 1957, s.135-136) ve toplumsal/kentsel ve teknolojik gelişmenin erişilmesi gereken zirvesi olarak görülür. Bilimselleşme çabalarının yoğunlaştığı bu dönemde, teknolojik gelişmeleri ve araçlarını ilerlemenin yolu olarak yücelten bir anlayış hakimdir. 1949 yılında dört sayı birden yayımlanan Arkitekt dergisinde (no.7-10), 'Başka Memleketlerde Mimari' başlığı altında yeni betonarme strüktürler ve büyük betonarme bloklar sunulmuştur. Kortan kitabında bu sayılarda tanıştığı yapılardan nasıl büyüldüğünü aktarır (Kortan, 1997, Şekil 4.2).

1950'lerin Türk-Amerikan etkileşim ortamında mimarların, Birleşik Devletler'de çeşitli mimari bürolarda çalışmaya veya eğitim görmeye gitmesi, Arkitekt'te Amerikan mimarlığının günün teknolojik gelişmeleri için ulaşılması gereken mimari ürünler olarak sunulması gibi uluslararası etkileşimli faaliyetler dizisine eğitim alanında da bir kurumsallaşma eklenir. 1956'da Türk mimari kültürünü Amerikanlaştırma, Ankara'da ODTÜ'nün ilk bölümlerinden biri olan yeni mimarlık okulunun kurulmasıyla devam eder. ODTÜ'nün (ve ondan bir yıl önce KTÜ'nün kurulmasında), Başbakan Menderes, ileri teknolojilerin Türkiye'ye getirilmesi ve yeni nesillere öğretilmesine yönelik çabalarıyla etkili olmuştur. Pennsylvania Üniversitesi ODTÜ'nün kurucuları arasındadır ve okulun müfredatı ve yönelimi, önceki Alman etkisinden ayrılmış, dikkat çekici bir biçimde 'Amerikan'dır (Bozdoğan, 2008, s.123). Bu süreçte, İstanbul'daki mimarlık okullarında da, uluslararası üslup yönelimli bir mimari üretim ortamı oluşmaya başlamıştır.

Şekil 4.2 : Solda İsviçre Pavyonu, mimar Le Corbusier (Demiren, 1949, s.162-165); sağda Rio de Janeiro’da bir apartman (Yabancı Memleketlerde Mimari, 1948, s.161).

1950’lerde betonarme karkas üretimi ve betonarme prizmaların yayılımı, hem mesleki kuruluşlarda hem de kentsel alanda yazılı ve yapılmış üretimler sürecinde ortaya çıkar. Aktör ağları, betonarme söylemlerinin zaman ve mekan içinde yolculuğuna aracılık etmekte, ve bu yolculuk esnasında, söylem, aktör ağları ve söylemin hedefindeki aktörler yeniden şekillenebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile geliştirilen yakınlık çerçevesinde, çeşitli aktör ağları oluşmuş ve bu ağlar, merkez söylemleri eşgüdümlü olmasa da, Türkiye’ye taşımaya başlamıştır. Dönem içinde görülen, makineleşme, ve bunun yarattığı toplumsal hareketlilik ve kentleşme, SOM gibi firmaların proje ve yatırımları (Bölüm 4.2.1), ABD yardımları (Marshall Yardımı), altyapı ve yapı inşasında beton(arme) teknolojisine ilişkin endüstriyel alanda altyapının kurulmasını beraberinde getirmiştir (Bölüm 3).

Bu süreçte, ABD ile ilişkilerin, mimari eğitim alanında ve mimari yazında eğitimcilerin rolünden daha büyük bir rol üstlenmiş olduğu izlenebilmektedir. ABD katkısıyla inşa edilen aktör ağları ile, betonarme söylemleri, ikinci kez modernizmin gündeme gelişiyse, Türkiye’de yeniden gündemi oluşturmuş ve betonarmeyi yeni modern anlamları ile Türkiye’ye tanıtmada önemli bir rol üstlenmişlerdir. ABD’de üretilen fikir, yöntem ve teknikler Türkiye’ye transfer edilmiş ve Türkiye’de geliştirilmeye başlanmıştır (Cody, 2003). Merkez söylemi Türkiye’ye taşıyan aktör ağlarının yapılanmalarına bağlı yaşanan çarpıcı değişimler, dönemin mimari ve mühendislik mesleki söylemsel alanını şekillendirmiştir. Altbaşlık 4.2.1’de 1950’li

yıllarda betonarme karkasın yayılımında belirleyici olan Hilton Oteli ve inşa edilen diğer yapıların üretim ortamı tartışılacaktır.

4.2.1 1950’ler modernizminin simge binası Hilton Oteli

Sedad Hakkı Eldem, ‘II. Milli Mimari’ olarak tanımlanan 1940’lar mimarlığında ve ‘uluslararası üslup’ olarak tanımlanan 1950’ler modernizminde en önde isim olmuştur. 1940’larda ulusal arayışların, 1950’lerde yayınlarda ve mimari pratikte, uluslararası üslubun üretildiği çok sayıda uygulama olmasına karşın, ne 1940’lar ne de 1950’ler bu kadar net bir biçimde tek bir üslup içinde üretimler içermez (Tanyeli, 2004). Dönemin mimari kültürünün nitelendirildiği uygulamalar ve bu uygulamalar üzerine metinler, mimari söylemsel alanda etkili olan üretimlerdir.

1940’lar, Sedad Hakkı Eldem, Emin Onat başta olmak üzere dönemin birkaç Türk ve yabancı mimarlarınca savunulan geçmiş formlara gönderme yapılan ‘ulusal kimlik’ arayışlarıyla anılırken, diğer taraftan modernist mimari devam etmektedir. Örneğin, Abidin Mortaş 1940’lı yıllarda Arkitekt dergisinde modernizmi savunmayı sürdürmüştür. Geri plana itilmiş olsalar da, Seyfi Arkan, Rüknettin Güney, Zeki Sayar, Rebii Gorbon, Abidin Mortaş, Bekir İhsan, Recai Akçay, Harbi Hotan, K.Ahmet Aru, Fazıl Aysu, Emin Necip Uzman başta olmak üzere daha birçok mimar modernist üretimlerini sürdürmüşlerdir. Bu gruba, 1940’larda yeni hayata atılan Maruf Önal, Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, Affan Kırımlı, Muhteşem Giray, Baydarlar gibi birçok genç mimar da katılır (Vanlı, 2006, s.201). 1950’lerde de, örneğin Arif Hikmet Holtay’ın Bursa, Malatya ve Konya İş Bankası Şubeleri, 1940’ların söylemlerini yansıtmaktadır. Her iki onyılda da, gündemin kahramanı Sedad Hakkı Eldem atmosferi tüm mimari ortamı etkilemez. Vanlı kitabında, 1950’ler mimarlığını tanıtırken ve anlatırken yukarıda ismi geçen mimarların ürünlerini sunarak, Sedad Eldem ve mimarlığının söylemselliğinin dışında bir ortamın varlığını aktarır.

1950’lerle modernist yaklaşımlarda değişim, 1950 öncesinin hacimsel kompozisyonlarından, cephe düzenlerinde taşıyıcı sistemin dışavurumuna yönelik, işlevselliğe ve ‘yapının programının’ dışavurumuna dayalı uygulamalara geçişte görülür (Bozdoğan, 2008, s.131). 1950’lerin başında, uluslararası üslubun simge binası İstanbul Hilton Oteli (1952-1955), Skidmore, Owings ve Merrill (SOM)’un işverenlerinden biri ve ikinci-jenerasyon Modern ustaların tanınmışlarından olan

Gordon Bunshaft ve Sedad Hakkı Eldem'in birlikte çalışmasıyla tasarlanır ve uygulanır (Wharton, 2001, s.21). Bina, betonarme karkas olarak yapılmıştır. Bir petek dokusu oluşturan taşıyıcı sistemde betonarme döşeme ve bölme duvarları, herbir otel odasının balkonunu oluşturacak biçimde cepheden taşar, gridal bir sistemde cepheyi oluşturur.

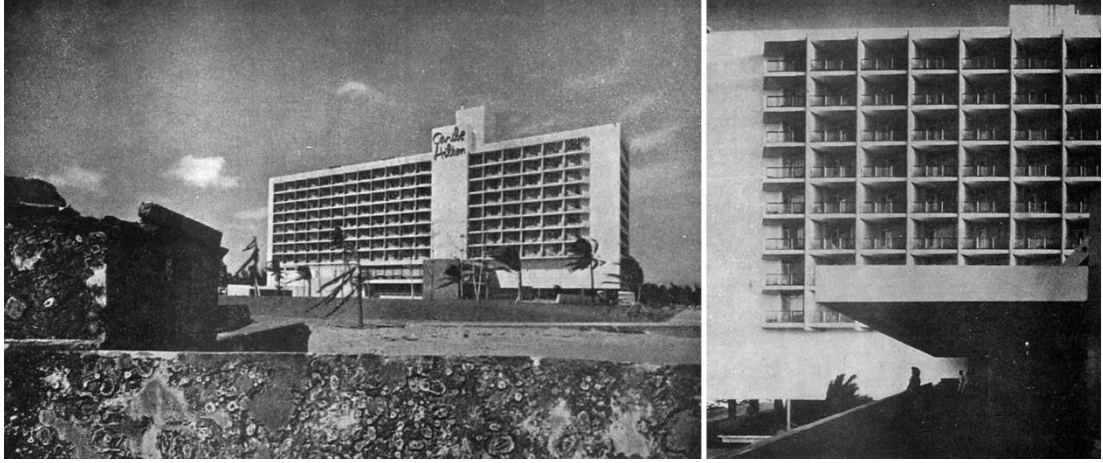
İstanbul Hilton Oteli, mimari alandaki söylemsel değişimin belirleyicisi, 1950'ler mimarisinin temsili olmuştur. Hilton, yeni liberal ekonomi politikasının göstergesi olarak Amerikan yatırımının, turizmin ve ticaretin gelişiminin sembolü, çift kutuplu İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler'e karşı politik bir mesajdır (Akpınar, 2003, s.167). DP hükümetince Hilton Oteli, İstanbul'un 1950'lerde yeniden inşasında, politik ve stratejik açıdan önemli bir yapı olmuş ve otelin inşası Emekli Sandığı tarafından turizmi canlandırmaya yönelik kamusal bir yatırım olarak finanse edilmiştir. Bununla birlikte, Hilton'un, Rusya'nın hemen sınırında Amerikan mimarlığını temsil eden bir yapı olarak inşasında, ABD hükümetinin Ekonomik Yardım İdaresi'nden de yardım alınmıştır. 'Balkanların ve Orta Şarkın en büyük oteli' olarak duyurulan Hilton (Deniz, 1954, s.6), DP'nin Türkiye'yi Ortadoğu'da diğer Müslüman ülkelerine bağlayan Doğu Akdeniz'in bölgesel liderliği amacıyla (Akpınar, 2003, s.144) örtüşen söylemi içinde yer alır.

Hilton Oteli'nin mimari alanda söylemsel değişimin belirleyicisi olması, önceki onyıllın 'ulusal' arayış saplantısından 'uluslararası üslup'a bir geçişi simgelemesi, aynı zamanda Sedad Hakkı Eldem'in ismiyle anılan 1940'ların 'ulusal' mimari arayışlarının, yine aynı mimar tarafından terk edilmesiyle özdeşleştirilir. Sedad Eldem'in mimarlığının 'uluslararasılaşması' mimari ortamda büyük yankı uyandırmıştır (Kortan, 1997). Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (1698)'nin neredeyse bir taklidi olan Sedad Eldem'in Maçka-Taşlık'ta tasarladığı Şark Kahvesi'nin (1950) yapımından hemen iki yıl sonra, Hilton Oteli'nin inşası başlamıştır. Eldem'in 1950'lerde Hilton Oteli ile başlayan modernist uygulamaları, Florya ve Kilyos Otel ve Kamp Tesisleri (1955 Orhan Çakmakçıoğlu ile), Rıza Derviş Villası (Büyükkada, 1956) gibi yapılarla devam etmiştir. Hem SOM Gordon Bunshaft ve Sedad Eldem'in Hilton Oteli'ndeki işbirliği, hem de DP hükümetinin otele ilişkin stratejik/politik amaçları, otele ilişkin önemli bir tartışma alanı oluşturmuştur. Hilton Oteli, bu anlamda, yeni bir dönemin yeni bir mimari anlayışın deneyimlenmesinin yolunu

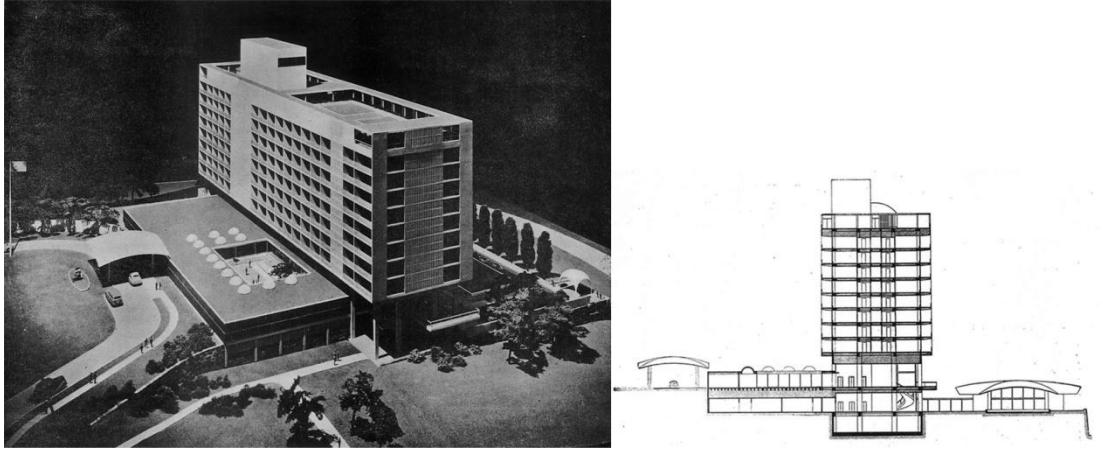
açmış, İstanbul'da ve ardından diğer kentlerde yeni yapıların biçimlenmesinde mimarlığa yeni bir yön vermiştir (Wharton, 2001).

Sedad Eldem '50 Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı'nda 1950-60 aralığını Amerikan Moderni olarak adlandırır ve Hilton Oteli'nde Amerikan otelcilik ve yapıcılık formüllerinin uygulandığını belirtir, ancak yapıda o dönemde Amerika çevreleri için henüz bilinmeyen beyaz beton mimarisinin uygulandığını, Amerikan mimarlığında alışlagelen alüminyum ve cam perde-duvarların uygulamalarından bu anlamda ayrıldığını belirtir (Kortan, 1997). Eldem'in belirttiği gibi, Hilton Oteli'nin biçimlenmesinde, New York'taki kanonik Lever Evi yoluyla örneklenen, SOM'un söylemsel 'Amerikan kurumsal modern'inden çok, otelin betonarme prizmasındaki, karkas kullanımı, Le Corbusier'nin beş ilkesinden elde edilmiştir. Hilton Oteli'nin Arkitekt sayfalarında görülmesinden (SOM, 1952) iki yıl önce, modernizmi tropik şartlara uydurmanın bir örneği olan Torro Ferrer ve Torregrosa tarafından tasarlanan Puerto Rico'da Caribe Hilton Oteli yayınlanmıştır (Ferrer, 1950, s.167-171, Şekil 4.3, 4.4). Bozdoğan, Hilton Oteli'ndeki bu biçimlenmeyi, Amerikan üslubunun Akdeniz moderniyile buluşması olarak nitelendirir (Bozdoğan, 2008, s.123-124; 2012, s.117). 1950'lerde Le Corbusier ilkeleri Hilton Oteli ile başlayan otel binalarında ve devamında konutlarda, belirgin biçimde görülür. Pilotiler, teras çatı ve betonarme taşıyıcının cephede dışavurumu iki yanlı prizmatik blokların biçimlenmesinde etkili olur.

Hilton için önemli yapı malzemeleri ithal edilmiştir: beyaz çimento, cam ve strüktürel çelik Almanya'dan gelmiş; alüminyum pencere giydirme ve asansör ve havalandırma üniteleri gibi teknik ekipmanın çoğu Amerika'dan getirilmiş; mermer ve seramikler İtalya'dan ithal edilmiştir (Wharton, 2001, s.38). Yapı malzemelerinin ithal edildiği yıllardan sonra, Türkiye'de beyaz çimento üreten bir fabrika kurulmuş ve yeni mermer ocaklarından faydalanılmaya başlanmıştır. Hilton ve temsil ettiği yeni teknolojiler, altyapının ve yeni yapıların şekillenmesinde etkili olmuş, kentte mimari dışavurumun baskın modası/biçimi haline gelmiş, yeni yapılar Hilton'un teknolojileri deneyimiyle şekillenmiştir (Wharton, 2001, s.38).

Şekil 4.3 : ‘Porto Riko’da San Juan’da Caribe Hilton Oteli’, mimarları Toro, Ferrer & Torregrosa, Warner-Leeds, Hunter Randolp (Ferrer, 1950, s.167-171.)

Şekil 4.4 : ‘Turistik Otel’ Hilton Oteli, mimarları Skidmore, Owings Merrill (SOM) ve Sedad Hakkı Eldem (SOM, 1952, s.56-63).

Uluslararası üslup, yerden, iklim ve coğrafi koşullardan bağımsız olarak sunulsa da, ürünler melez bir duruma işaret eder. Küreselleşen modern, ‘çoklu moderniteler’ terimiyle tanımlanan melez formlar, tarihsel ve coğrafi olarak belirlenen formları tanımlamayı güçleştirir. Küresel ölçekte yayılan endüstriyel üretim ve malzemeler, kullanıldıkları yerin uygulamalarıyla kaynaşır (Crysler, 2003, s.104-106). Bununla birlikte, sadece belirli mimari formlar değil, çoklu okumalar, farklı mimar ve mimarlıklardan etkilenmeler modernizmin dünya genelinde yayılımını oluşturur. Bir yanda betonarme karkasın beyaz prizmatik yapılarda dışavurumu ‘Hilton üslubu’ ile öte yanda, betonarme iskeletin önüne gelen cam-perde duvar ile 1950’lerin mimari ürünleri şekillenmiştir (Bozdoğan, 2008, s.124; 2012, s.122). Benzer olarak bu konuda, Vanlı, 1950’ler üzerine yayınların iddia ettiği gibi, çağdaş mimarinin

Türkiye'ye Hilton, Sedad Eldem'le, ABD'den değil, orta öğretimde Fransızca eğitimi almış R. Güney, T. Cansever, A. Hancı, H. Baysal, N. Birsnel ile kültürel etkileşimle Fransa ile ilişkili olarak geldiğini belirtir (Vanlı, 2006, s.215). 1950'ler uluslararası üslubunun farklı kültürel etkileşimler ve çoklu okumalar içinde bir çoğulluk ortamında yayıldığı görülür.

1950'li yıllarda dünya genelinde teknik/bilimsel gelişmelere artan ilgiyle birlikte, iklim, coğrafya, ışık gibi teknik konulara olan vurgu artmış, bu yönde, güneş kırıcılar, koridorlarda ve sirkülasyon şaftlarında delikli tuğla gibi mimari elemanlar kullanılmıştır. Bu mimari elemanlar, Ortadoğu'da, verimli bir 'tropikleştirme' ya da 'Akdenizleştirme' modernizminin belirli özellikleridir. Bununla birlikte, 1950'lerde cephenin betonarme gridiyle birlikte, kabuk, kubbe, kemer ve spiraller gibi elemanlar, özellikle çatı gibi yapı elemanlarında kullanılmıştır. Bu kıvrımlı formlar, oryantalist yaklaşımlardan çok uluslararası referanslardan türemiştir (Bozdoğan, 2008, s.125). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, betonarme teknolojisinde prefabrikasyondan sonra ikinci büyük yenilik olarak mimari kültüre giren kabuk sistemler (Sey, 2004, s.57-60) hem Arkitekt'te sıklıkla yayınlanmış hem de mimari pratikte uygulamalarda esinlenilmiştir.

Akdeniz modernini yansıtan Hilton Oteli, SOM ve Eldem işbirliği içinde ve yapılan ABD yardımıyla, toplum genelinde ABD imgesiyle özdeşleşir. Emekli Sandığı'nın verdiği 10 milyon liranın yanında (Hilton Oteli inşaatı, 1952, s.7), o dönemde tarım alanından endüstri üretimine birçok alanda alınan Marshall Yardımı'ndan, Hilton Oteli için 210.000 dolar ayrılmıştır (Hilton Oteli, 1951a, s.3). Yapı, DP hükümetinin politikalarıyla bir bütünlük içinde, uluslararası üslupla hem bir dışa açılma hem de kapıları içe açmayı simgelemektedir. Vanlı'nın dönemi ve Hilton Oteli'ni anlatımı şöyledir:

50'li yılların başında, 'Missuri' isimli dev ABD uçak gemisi Dolmabahçe önüne demirledi, Hilton isimli dev uluslararası ABD Oteli de, Dolmabahçe tepelerine yerleşti. Bu uluslararası rasyonel otel projesinin altında, Türkiye'nin en etkin mimarı ve yaşamını geleneksel Türk mimari kimliği için inandığı şekilde harcamış Sedad Eldem'in imzası da bulunacaktı. Yani yaklaşım hızla değişmişti. Karşı tepede birkaç yıl önce yapılmış, ve Türk mimarisi kimliği olarak kabul edilmiş Taşlık Kahvesi sanki olanları seyrediyordu. (Vanlı, 2006, s.207)

Yüksek-modernizmin bir örneği olan Hilton Oteli ile zengin ve başarılı bir gelecek, otelin yer aldığı yeni inşa sürecindeki İstanbul'un modern yüzüyle bütünleşerek

yansıtılıyordu. Endüstriyel ve teknik gelişmeler, bunun sonucu nüfus artışı, ortaya çıkan orta sınıf ve orta sınıfın konut alanları, yüzyıl ortasında İstanbul’da mekansal anlamda büyük değişiklikler yaratmaktaydı. Yapılı çevrede görülen bu büyük değişimler, daha özgür bir yaşam biçimi söylemiyle birleşmiş, tüketim, turizm, yabancı yatırımları kent yaşamının bir parçası haline gelmişti. DP’nin İstanbul üzerine politikaları, kenti ulusal ve uluslararası alanda turizme yönelik bir yatırım aracına dönüştürmüştü. Hilton Oteli, bu anlamda kentte ve ulusal ölçekte ‘izlenen’, modern yaşamı simgeleyen bir yapı olmuştur. Bir başka deyişle, halk kitlelerinin yeni yaşam biçimiyle tanışmasında bir metinsel araç olmuştur.

Mekansal/kentsel kimlik politikalarıyla ilişkili bu yeni oluşumlar içinde, arzulanan yaşam biçimleri Hilton üzerinden izlenir. Hilton Oteli, sunduğu yeni kentsel mekansallıkla ‘bir küçük Amerika olma’ arzusunu görselleştirir, bunun fiziksel görünümünü meydana getirir. Geçmiş temsil eden eski mahallelerin ve yapıların moloz yığınları arasında ‘yeni’yi görselleştirerek, halk kitleleri için popüler hale gelir, betonarme gridal cephe düzeniyle, yeni yaşam biçiminin başlıca temsili olur. Hilton’a kentlilerin, medyanın ilgisi büyüktür. 16 Nisan 1951’de temel atma töreni fotoğraflarla belediye yayınlarında yer almış (Ziyaoğlu, 1952), Beyoğlu Kız Olgunlaşma Enstitüsü’nde sergilenen maketi, İstanbulluların meraklı gözleriyle incelenmiştir (Şekil 4.5).

Şekil 4.5 : İstanbullular, Beyoğlu Kız Olgunlaşma Enstitüsü’nde Hilton Oteli’nin maketini incelerken (Ziyaoğlu, 1952).

Hilton’un yapım kararından açılış gününe kadar tüm süreç günlük gazetelere yansımıştır (Çizelge F.1). Otel inşası için, 06.11.1950’de Türkiye’ye ekibiyle birlikte

gelen Hilton, İstanbul'da 300 odalı bir otel inşa etmek için incelemelerde bulunmuş, 16 adet otel binaları zincirine İstanbul'da yapacakları oteli de ekleyeceklerini bildirmişlerdir (Amerikalı otel kralı, 1950, s.5). Otelin yeri konusunda Cihangir, Taksim Sular İdaresi gibi yerler tartışılrsa da, Radyoevi'nin arkasında kurulması kararlaştırılmış, İstanbul Boğazı'nın manzarasını seyreden ve kendisinin yüksek tepede seyredildiği bir yer seçilmiştir. Hilton'un kentte konumlanması, İstanbul'un yeni düzenlemelerinde 'kenti güzelleştirecek bir anıt olma' özelliğini güçlendirmiştir. Hilton'un yeri, o dönemde Tarık Buğra tarafından 'İstanbul'un sekizinci tepesi' olarak nitelendirilir (Buğra, 1954, s.3). 11.11.1950'deki bir yazı, turistik açıdan önemli bir yatırım olarak duyurulan Hilton'un, altı ay içinde planlarının yapılacağını ve "İstanbul'un beşyüzüncü fetih yıldönümü olan 1953'e kadar otelin inşasının yetiştirileceğini" haber vermektedir (Şehrimizde yapılacak 300 odalı otel, 1950, s.1,5). Hilton Oteli, İstanbul'un yeniden fethinde (İstanbul'un Kitabı, 1957), temsil ettiği uluslararası üslupla yeni politik gündemin simge yapısıdır.

Modernizasyon projesinin 'iyimserlik ve demokrasi' yananamları ile birlikte toplumun homojenleştirilmesine ve ulusal bir burjuvazi yaratılmasına yönelik politikalarda, artık mimarlık yoluyla Türklük'ün dışavurumu zorunlu bir ihtiyaç olmaktan çıkmıştır. 'Ulusal' mimarlık arayışlarını terk eden öncü mimarlarca ve genel olarak mesleki alanda, 'uluslararası üslup'taki yapıların inşası, Batı'daki gelişmelerin izlenebildiği ve bu gelişmelerin gerçekleştirilebildiğinin/inşa edilebildiğinin dış dünyaya bir sunumudur (Tekeli, 2011, s.141). Hilton Oteli, ulusal modernizasyonun başarısının bir göstergesi olarak son teknolojik gelişmeleri/uygulamaları temsil eder. Artık ulusal bir mimarlık için geleneksel/vernakülerden çıkan bir arayış söz konusu değildir, uluslararası üslup bu dönemde bir ulusal gurur kaynağı olmuştur (Bozdoğan, 2008, s.121).

'Hilton Hotel International' şirketinin müdürü William R. Irwing, Hauser ve mimar Skidmore 1950'lerin ilk yarısında sıklıkla Türkiye'ye gelirler ve gelişleri gazete sayfalarında duyurulur (Hilton Oteli müdürü, 1950, s.1,5). Otele medyanın ilgisi, anlaşmanın imzalanmasından (Hilton Oteli mukavelesi, 1950, s.1) otelin Amerika'da tasarlanmaya başlayacağı ve bir Türk mimarının tasarıma dahil olacağı, ardından Sedad Eldem'in mimar olarak seçilmesi (Hilton Oteli, 1951b, s.3) haberleriyle devam eder; otelin sondaj çalışmalarına başlanmasından (Turistik otel, 1951, s.2), kurucusu Hilton'un arkasında yer aldığı Hilton Oteli'nin maket fotoğrafıyla başlayan

maket fotoğrafları dizisine (Hilton Otel'i'nin maketi, 1951, s.1; 300 Odalı Hilton Otel'i, 1952, s.1; Hilton Otel'i'nin toprak tesviyesi, 1952, s.1), temel kazısından (Hilton Otel'i'nin temel kazısı, 1951, s.2), temel atılmasına (Hilton Otel'i'nin temeli, 1952, s.1), toprak seviyesinin bitmesinden, harcanan fazla mesailere, bitmeyen inşaa süresine, otele yapılacak yüzme havuzundan, personel sayısına ve yabancı dil bilen garsonların alınmasına ve eğitilmesine kadar her türlü detay ve konu üzerine 1950'den 1955'e sayısız haberde yansımaları bulur (Çizelge F.1).

Medyanın ilgisi, Hilton'un açılış gününde, 10.06.1955'te, yurtdışından davet edilen konuklara çevrilmiş, şaşalı açılış töreni tüm Türkiye'de izlenmiştir. Popüler haberlerde dönemin yıldızlarından Nicky Hilton'un yeni aşkı başlıklı yazılarda Terry Moore ve Diana Lynn, Ann Miller, Mona Freeman'ın açılışa gelişleri konuşulmuştur (Hollywood, 1955, s.1; Hilton Otel'i dün merasimle açıldı, 1955, s.1; Erkman, 2012; Kortan, 1997, s.22). Bu tarihten itibaren, Hilton Otel'i, balolarla, akşamüstü çaylarıyla ve dekorasyonu ile medyada izlenmeye devam eder.

Kentli, İstanbul'un yeniden inşası sürecinde, kentte yaşarken ve dolaşırken edindiği izlenimleri, anlamlara ve değerlere dönüştürür ve öyküler oluşturur (Erzen, 2005). Kentin biçimsel unsurları ve kentsel anıtlardan biri olarak, konumlanması ve ölçeğiyle, üzerine yazılanlar ve konuşulanlarla Hilton Otel'i, imgesel anlamda zengin bir yenilik olarak kentlinin zihnine yerleşir, kentli kentin içinde ikamet ederken ve gezerken aynı zamanda hayalleriyle onun içinde gezinir, öyküler anlatır, kendine ait anlamlar bulur (Çizelge F.1, örneğin Deniz, 1953b, s.6; 1954, s.6). Bu süreç, biçimselliği ile birlikte, Hilton Otel'i'ni içselleştirme sürecidir.

'Yeni yaşam' Hilton'un içinde ve çevresinde, Batılılaşma ve çağdaşlaşmayla, Batı eşya ve mekansal düzenlemeleriyle sunulmuştur. 1950'lerdeki temsillerle betonarmenin kurgusu değişmiştir. Hayat dergisinin 1959 yılı 37. sayısının kapağında, üç ünlü modelin fotoğrafı için arka fon olarak Hilton Otel'i seçilmiştir (Sonar, 1959). Suavi Sonar'a ait fotoğrafta, üç model bir ithal araba üzerinde gülümseyerek poz verir, resim arkada Hilton'un betonarme hücreli cephe düzeniyle tamamlanır (Şekil 4.6). Burada, popüler kızlar, ithal araba ve günün popüler binası Hilton, aynı arzu edilen modern yaşamın nesneleridir. Hilton tüm bu ihtişamlı ve görkemli, arzulanan zengin yaşamın arka fonunu oluşturur. Betonarme karkas, 1950'lerin yeni yaşamını ve kentsel mekanını çerçeveler.

Şekil 4.6 : Hayat dergisi kapağı (Sonar, 1959).

Başarılı, arzulanan, mutlu bir yaşam imgesi, Hayat dergisinde, bir evin nasıl olması, nasıl giyinilmesi, nerelere gidilmesi, nelerin satın alınması gerektiği üzerine sayfalarda sunulurken, Hilton 1950’lerde ‘Hayat’ın bir parçası haline gelmiştir. Nitelikli batı ürünlerini ve eşyalarını satın almaya yönelik bir tüketiciye dönüşen kentli için Hilton yaşam imgelerinin içindedir. Hilton Oteli ve otele gelenler, oteldeki buluşmalar, otelin yüzme havuzu vb. birçok konu/olay popüler dergi Hayat’ın diğer sayılarında da yer almıştır (Hilton’un yüzme havuzu, 1957, s.8-9; Açık hava tiyatrosundaki plaj, 1957, s.8-9).

Hayat’ta, toplumsal ve ekonomik değişimlerin yansımaları, mimari formlarla bütünleşmiştir. Hilton Oteli’yle betonarme, kurumsal yapılardan çıkıp, halkın popüler dünyasına girmiştir. Hilton, dönemin popüler imajlarıyla ve yüzleriyle bütünleşen hikayelerinde bir halk efsanesi olmuş, gündelik anlatımlara dahil olmuş, betonarme karkasın temsilleri, seçkin sınıfın anlatılarının dışına çıkmıştır. Bir

endüstri ürünü olan betonarme teknolojisi, toplumsal iletişimin göstergeleri olan popüler imgelerle yayılmaktadır. Betonarme karkas, gündelik okumalardaki imgeleriyle kentlinin zihinsel yolculuğunun sözdağarcıklarını oluşturur. Burada edinilen, bu okumaların haritalarına dönüşen kentin deneysel bilgisidir. Betonarme karkasın yeni okumaları, betonarmenin yeniden yazımını çerçeveler. Böylece, betonarmenin bilimsel/ideolojik yazısı ile kent deneyimleri arasındaki sınır ufalanmaya/dağılmaya başlamıştır.

Çevresinde henüz yapılaşmanın çok az olduğu, stadyumun henüz inşa edilmediği, Barbaros Bulvarı'nın henüz açılmadığı, dönemin medya ortamında İstanbul'un sekizinci tepesi olarak adlandırılan Hilton, bütün haşmetiyle inşa edilmiştir. Bu yıllarda, 1950'lerin ortalarında, İTÜ İşletme Fakültesi'nin koridorunda, Mimarlık Bölümü'ne girmek için sınava girmeyi bekleyen Uğur Erkman, pencereden dışarı bakarken, Hilton'un bu gridal yapı düzenini enine ve boyuna sayar. Bilinçli olarak yapmadığı bu sayma işlemi, sınavda sorulan soruyu cevaplamasında oldukça işine yarayacaktır. Çizim sınavında 'yaşadığınız kentteki bir anıt yapıyı çiziniz' sorusunda, Hilton'u kağıda geçirmiştir. Cami, dini yapılar gibi yapıları çizen diğer öğrencilerin arasında, ön sıralara geçerek en yüksek notlardan birini almış, İTÜ'ye girmeye hak kazanmış, sınavı değerlendiren öğretim üyelerinden, 'bu genç mimar olur' yorumunu almıştır (Erkman, 2012). Teknolojik gelişmeleri temsil eden betonarme karkasın ve uluslararası üslubun söylemsel oluşumları mimarlık eğitim alanında da süreklilik kazanmaya başlamıştır.

1950'ler Türk mimari kültürünün her türlü etkinlik alanında betonarme karkasın söylemsel yayılımı başlamıştır. Betonarme karkas, DP hükümeti hizmetinde yeniden kullanıma sokulmuş, İstanbul'un fantastik vitrininde sergilenmiştir. Betonarmenin yeni sergisi, mekanı işaretler, kent yaşamına, mekanın içinde barındırdığı yaşama gönderme yapar. Hilton Oteli, 1950'lerde, inşa edilmekte olan İstanbul'da, kenti seyreden bir tepe üzerinde yükselerek, hem kendisi bir izleyiciye dönüşmüş, hem de kentliyi büyüleyen dünyayı gözler önüne seren bir metne dönüşmüştür (Çizelge F.1). Hilton (ve devamında inşa edilen betonarme karkas yapılar) bir gösterge rezervi/deposu yaratmış, yeni anlamlar oluşturmuştur. İstanbul'a ve ardından diğer kentlere yayılmaya başlayan, bu büyük metin dokusudur. Bu kentsel panorama, artık bilimsel bir kurgu değildir. Kentli yani okur, popüler medyadaki betonarme temsillerinin okuru, 1950'lerle birlikte betonarmeyi yazmaya girecektir. O güne

kadar görülmemiş bir yayılma çeşitli etkinlikler içinde başlamıştır. Betonarmenin günlük uygulamaları bu dönemde çoğalır. Gelişen ve birbiriyle kesişen bu metinlerin oluşturduğu ağ, artık belirli bir yazarı, izleyicisi/okuru olmayan çok yönlü bir öykü oluşturmaya başlayacaktır.

4.2.2 ‘Hiltonculuk’ ve betonarme petek cephe dokusunun yayılımı

1950’ler bir açılma ve özgürlük ortamı sunmuş olsa da, uluslararası üslup içinde belirli kalıplar yaratılmış, Hilton cephesinde görülen form arayışları, dünya genelinde ve Türkiye’de tekrar ederek çoğalmıştır. Vanlı, bu cephe düzeninin tekrarlarıyla, rasyonalizmin kalıplaşmasını, belirli bir reçeteye göre uygulanmasını ve biçimsel belirlenmişliğini eleştirir. Vanlı, moda olan betonarme cephe düzenini, 1958’de Kim dergisinde bir kavram icat ederek adlandırır: ‘Hiltonculuk’ (Vanlı, 1958, s.21; 2006, s.210-211). Le Corbusier’in yirminci yüzyılın ilk yarısında örneklerini sunduğu kartezyen petek ızgara, uluslararası üslubun betonarme kalıbı olmuştur. Vanlı, Kaçel’in yorumuyla, Hiltonculuk terimiyle hem Hilton-benzeri binaların tasarım ideolojisini ima eder, hem de mimarların Hiltonculuk uzmanı rolü yaptığına işaret eder (Kaçel, 2011, s.183).

Izgara cephe, balkon olsun ya da olmasın, bir yapının kesitinin dışı vurulması olarak her programa bir şekilde uygulanmıştır. Izgara cephe dünya genelinde yayılmaktadır: Hans Brechiühler’in Bern Küçük Sanatlar Okulu (1939); Toro, Ferrer & Torregrosa, Warner-Leeds Hunter Randolph, Caribe Hilton Oteli, Porto Rico, 1940’lar; Giuseppe Terragni, Casa del Fascio Parti Binası, Como (1932); Lucio Costa, Oscar Niemeyer ve grubu, Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlıkları, Rio de Janerio (1943) (Vanlı, 2006, s.210; Wharton, 2001). Izgara cephe düzeni, tasarımcıya her programa uyarlanabilecek hazır bir düzen sunmaktadır.

Mayıs 1955 boyunca Hilton’un açılacağına ilişkin duyurular yapılırken, aynı zamanda İstanbul belediyesinin yeni otellerin inşasına başlayacağı haberlerde yer almaya başlamıştır. Türkiye’de ‘Hilton cephesi’nin tekrarı özellikle oteller dizisinin inşasıyla başlar. Hilton’un açılış haberleri tekrarlanırken, Eskişehir’de Hilton’un bir eşinin inşa edileceği haberi de verilir, otel bugün Orduevi olan Porsuk Oteli’dir (Eskişehir’de Hilton’un bir eşi, 1955, s.1, Çizelge F.1). Emekli Sandığı tarafından yaptırılacak bina, bir Alman firmasına ihale edilmiştir. Türkiye’de ikinci turistik otel olarak inşa edilecek Eskişehir Porsuk Oteli’nin de Hilton Oteli büyüklüğünde sekiz

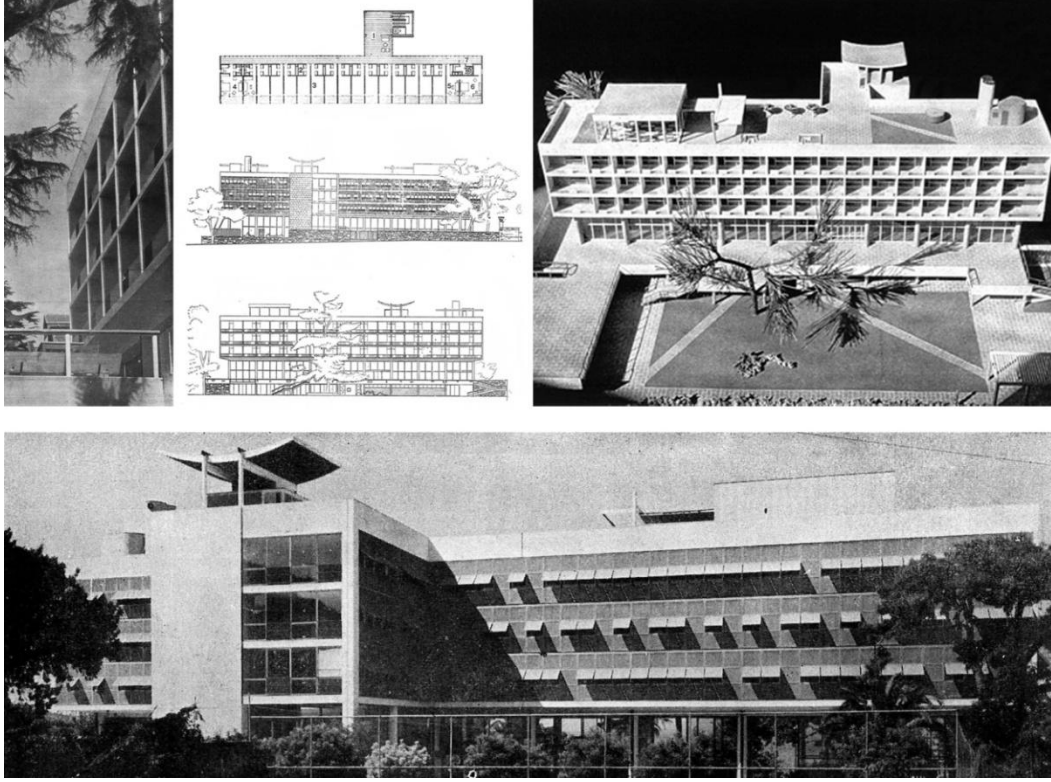
katlı ve 300 odalı olacağı belirtilmektedir. Rasyonel söylemin kararlı uygulamalarını veren, geleneksel/çağdaş srtşmesinin imgesi haline gelen uygulanamamış Kocatepe Camii ile ismi anılan Vedat Dalokay, Porsuk Otel'i'nin mimarıdır. Hilton'un açılışından birgün sonra, 11.06.1955'te yerel girişimcilerce 'Hilton benzeri' bir başka otelin Yeşilköy'de yaptırılacağı haberi yer almaktadır (Hilton'un benzeri, 1955, s.3). Haberde Çınar Otel'in maket fotoğrafı yazıyla birlikte verilmiştir (Çizelge F.1). Petek cephe doku, Hilton'un ardından Çınar Otel (Rana Zıpçı, Ahmet Akın, Emin Ertan, 1950'ler), Tarabya Otel (Kadri Eroğan, 1957), İzmir'de Efes Otel (Paul Bonatz, Fatih Uran, 1957), Eskişehir'de Porsuk Otel (Orduevi) (Vedat Dalokay, 1956) ve daha küçük ölçekte birçok başka otelin tasarımına uyarlanmıştır (Şekil 4.7).

Şekil 4.7 : Betonarme petek cephe dokusuna örnek iki yapı:
Solda Çınar Otel, 1950'ler, İstanbul (Zıpçı, Akın ve Ertan, 1959, s.132); sağda Büyük Efes Oteli, 1957, İzmir (Bonatz ve Uran, 1965, s.5).

Betonarme iskeletin, 1950'lerde balkon petekleriyle görünümü birbiri ardışına inşa edilen yapılarla sürekli yinelenen bir kurgu haline gelmiştir. Tekrar eden cephe kurgusuyla betonarme prizmalar 1960'lar ve sonrasında devam eder. Örneğin, Harbi Hotan'ın İzmir Tüccar Kulüp ve Oteli (1962) benzer bir görünüme sahiptir (İzmir Ticaret Odası Oteli, 1963, s.18-20). 1959 yılında, sonradan rejyonalist dışavurumlara dönecek olan Turgut Cansever'in Abdurrahman Hancı ile birlikte tasarladıkları Büyükada Anadolu Kulübü bu dönemin önemli ürünlerinden biri olmuştur (Şekil 4.8). Hilton cephesine benzer bir cephe düzenine sahip yapı, 1950'li yılların mimari kültüründe rasyonel çıkışı simgeleyen nitelikli bir diğerk yapı olmuştur. Anadolu Kulübü, transparan zemin kat üzerinde üç kat otel odalarının devam ettiğiki bir ana bloktan oluşur; blok bu dönemde birçok yapının çatısında esinlenilmiş olan Corbusien bir 'güneşlik' ile biter. İşlevin olabildiğince sadeleştirildiğiki ve cephe

tasarımında ayrıntının minimuma indirildiği biçimler ile kurgulanan yapı, batılı rasyonel mimarinin öğelerini yansıtmaktadır (Cansever ve Hancı, 1959, s.45-52).

Şekil 4.8 : Büyükada Anadolu Kulübü binası, mimarlar Turgut Cansever ve Abdurrahman Hancı (Cansever ve Hancı, 1959, s.45-52; Url-12).

Öte yandan betonarme karkasın dışavurumlarında yeni arayışlar ortaya çıkmaktadır, örneğin bu dönemde inşa edilen Tarabya Oteli'nde (1957) cepheyi oluşturan ızgarada yeni girişimler görülür. Benzer olarak, 1959'de AHE Mimarlık (K.Ahmet Aru, M. Ali Handan, Yalçın Emiroğlu, Tekin Aydın, Altay Erol ve Hande Süher) tarafından tasarlanan Taksim'deki Sheraton Oteli de, dikdörtgen prizma dışında arayışlarla biçimlenmesiyle 'Hilton prizmalarından' farklı bir görünüme sahiptir (Aru, 1959, s.88-93). Yine, 1952-1953 yıllarında projelendirilen Affan Kırımlı ve Muhteşem Giray'ın Balıkesir Oteli kavisli planıyla ve cephe düzeniyle Hilton prizmalarından ayrılır (Giray ve Kırımlı, 1965, s.27-28); Toğrul Devres, Vedat Özsan, Yılmaz Tuncer'in tasarladıkları, Etibank Genel Müdürlüğü (Ankara, 1953) dikdörtgen prizmanın ötesinde arayışlar içerir.

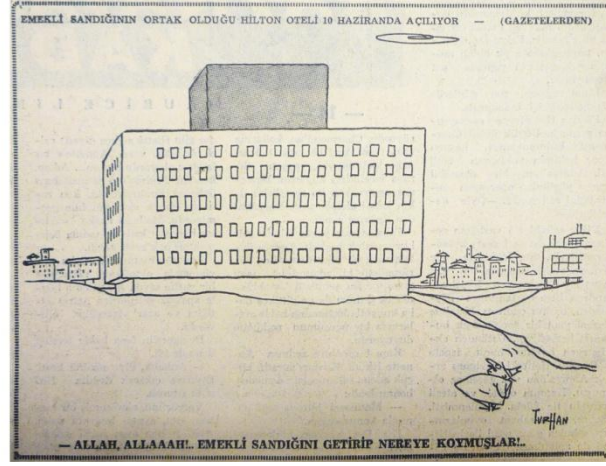
Hilton ve benzeri otellerdeki temel amaç, ihtiyacı en kısa ve sade biçimde çözümlemeye dayanır, dönemin rasyonalist yaklaşımları içinde bu amaç tek prizmatik blok olarak yaygınlaşmıştır. Hilton dizisine takılsın ya da takılmasın,

1950'lerle birlikte betonarme karkas büyük bloklar kentsel çevreyi doldurmaya ve şekillendirmeye başlamıştır. 1950'lerle, rasyonalist yaklaşım içinde program çözümü öncelikli olmuş, kentsel alana serpilmiş betonarme prizmalar, sadeleştirilmiş, işlevselliği vurgulayan cephe düzenleriyle ortaya çıkmıştır. Betonarme karkasın dışavurumuyla cephe uygulaması, içmekan kullanımlarına bağlı olarak kimi zaman farklı boyutlarda kullanılmış, otel dışında konut ve işhanlarında uygulanmıştır. Dönemin betonarme prizmaları içinde, Samim Oktay'ın, İstanbul Esnaf Hastanesi (1955) (Oktay ve Arısan, 1954, s.160-165; Oktay, 1964, s.53-59) ve Enis Kortan, N. Yaubyan, H. Vapurciyan ve A. Andonyadis'in tasarladıkları, ön cephe giydirmesiyle Sakarya Hükümet Konağı (1956, s.105-108) sayılabilir. Nevzat Erol'un tasarımı olan İstanbul Belediye Sarayı (1957) bu dönemdeki kamu yapıları arasında bir öncü niteliğindedir. Sakarya Hükümet Konağı ve diğer birçok hükümet konağı inşasının izlediği, İstanbul Belediye Sarayı inşasıyla, kamu yapılarının önceki simgesel varlığı ve otoriter görüntüsü betonarme ızgara cephe ile yer değiştirmiştir (Şekil 4.9).

Şekil 4.9 : İstanbul Belediye Sarayı, mimar Nevzat Erol; birbuçuk yıl sonra hizmete girecek olan yapı inşaat halindeyken (İstanbul'un Kitabı, 1957, s.45).

Mimarların ve eğitimcilerin tasarımlarıyla çoğalan büyük prizmatik betonarme bloklar kentsel mekanı dönüştürürken, bu yapıların iri kütleleri kentlinin yaşadığı tanıdık/bildik geleneksel kentsel çevreden bir yabancılaşma duygusu yaratmıştır. Bu yabancılaşma, prizmatik Hilton yapısının Emekli 'sandığı'na benzetildiği, dönemin karikatürlerine yansımıştır (Şekil 4.10).

Şekil 4.10 : Hilton Otelî'nin çevre dokuya yabancı büyük ölçekli prizmatik yapısının karikatürlere yansıması (Hilton Otelî karikatürü, 1955, s.1).

Kısaca, 1950'li yıllarda Hilton ve 'Hilton' benzeri binalar, betonarme karkasın prizmalarıyla, uluslararası üslubun belirli kullanım kılavuzlarını oluşturmuş, söylemsel alanda basılı yayında ve mimari pratiklerde ortaya konulan tipik kullanımları üretmişlerdir. Toplumsal, ekonomik ve kültürel değişim sürecinde yaşanan 1950'ler gerçekliği ve kavramsal araçları, üretilen kentsel mekanların metinselliğinde bir örgü içinde birbirine bağlanmıştır. Bu süreçte, betonarme prizmaların metinleri ve yapılar birbirine dönüşmüş, yazmak ve inşa etmek aynı metinsel pratik içinde betonarme karkasın yayılımında etkili olmuştur. Basılı yayında metinler, zihinsel kavramlarla ve onların birbiriyle ilişkisiyle inşa edilirken, inşa edilen betonarme yapılar da metinlerin statüsünü üstlenmiş, mesajların okunabildiği metinlere dönüşmüşlerdir.

Betonarmenin 1950'lerde kentsel ölçekteki büyük blok uygulamaları, betonarmeye ilişkin DP'nin siyasi söyleminin bir somutlaşmasıdır. Siyasi söylemlerle bütünleşen, Arkitekt dergisinin mimari söylemsel alanı, rasyonel yaklaşım içinde belirlenmiş formların aktarımını sağlamış ve mimarlık söylemini kuran bilgi üretimi ile Arkitekt, uygulamalarda belirleyici olmuştur. Bu dönemde görülen üretimlerin kimisi mimari kültüre katkıda bulunmuş, kimisi ise el altında duran betonarme prizmaların hazır cephe düzenlerini uygulamış ve rasyonalist yaklaşımlar içinde kanonik formlar üreterek yapının bağlamından ve programından bağımsız bir biçimsel tekrarı uygulamıştır.

4.2.3 Türkiye'nin ilk 'gökdeleni' Emek İşhanı

Betonarme karkas, prizmatik blokların yanında Doğan Tekeli, Sami Sisa tarafından tasarlanan İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (1959)'nda görülen, Haliç bölgesi, Saraçhanebaşı'nın küçük yapılar dokusunu değerlendirerek oluşturdukları esnek düzenlemelerle açık küçük dükkan birimlerinden oluşan alana yayılan yapılar da içermiş, bu dönemde Ulus Çarşısı (Ferzan Baydar, 1950'ler) gibi bloklarda, ticarete ilişkin mekansal kullanımları içeren yapılarda yaygınlaşmıştır. Sonraki onyıllarda da betonarme karkasın, cephede dışavurumu kimi yapılarda devam etmiştir. 1978'de Kaya Tecimen tarafından tasarlanan Beyoğlu'ndaki Galatasaray İşhanı, cephedeki gridal düzeniyle 1950'lerdeki egemen cephe düzeninin sürekliliğini gösterir.

Betonarme karkas, 1950'lerin sonunda, yatay prizmaların yanında düşey bir prizma olarak da inşa edilir. Türkiye'de ilk 'gökdelen' olarak nitelendirilen 26 katlı Emek İşhanı, devlet eliyle inşa edilmiş, dönemin en yüksek çok katlı betonarme yapısı ve çok katlı kulelere cam-perde giydirme cephenin ilk uygulamasıdır (1959-65). Türkiye'de ilk kuleler kamu yatırımlarıyla başlar. Dönemin en yaygın paradigması olan, Hilton'un yatay olarak pilotiler üzerinde yükselen prizması ve cephe gridiyle betonarme karkas kullanımı yanında, betonarme karkasa cam giydirme cephe kullanımı böylece, arada bir örnek olan Büyükkada Anadolu Kulübü'nden sonra kule yapılarda ilk örneğini vermiştir. Yapı endüstrisinin emekleme dönemine bile geçmediği, kalifiye işgücünün çok küçük ölçekte olduğu bu yıllarda, henüz ülkede asansör bile üretilemezken, yurtdışındaki örneklerden ilham alınarak, Emekli Sandığı'na gelir sağlamak ve Ankara'da Kızılay'ın çehresini değiştirmek amacıyla, Mimar Enver Tokay'ın İlhan Tayman ile tasarladığı Kızılay Emek İşhanı 1959'da projelendirilir ve 1965'te kullanıma açılır (Tanyeli, 1998, s.238). Binanın tasarımında SOM'un New York'ta 1951'de tasarladığı Lever House'tan (1951) esinlenilmiştir (Şekil 4.11). Lever House projesi, Emek İşhanı'nın tasarlanmasından altı yıl önce Arkitekt dergisinde yayınlanmıştır (Yüngül, 1953, s.43). Gelişmiş dünyada endüstriyel yöntemlerle yapılan bu uygulamalar, Türkiye'de bu dönemde geleneksel elişçiliği ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Tanyeli, dönemin teknolojik gerçeklerini hiçe sayan bu uygulamaları, çocuksu denebilecek bir inatlaşmaya bağlar (1998, s.238).

Şekil 4.11 : Solda Emek İşhanı (1959-1965, Ankara) mimar Enver Tokay (Url-13); sağda Lever House (1951, New York) mimarlar SOM (Yüngül, 1953, s.43).

Enver Tokay, İTÜ ve kamu mimarlığının simgesi olarak nitelendirilir (Vanlı, 2006, s.237). Tokay, bu dönemde İTÜ mezunu mimarların yöneticilik yaptığı Bayındırlık Bakanlığı ile sıkı ilişkiler içindedir. Kamu yapılarını çağdaşlaştırma yönündeki girişimleriyle, Ankara’da, Cumhuriyet Dönemi kamu yapılarının yerine yeni uygulamalarda 1950’ler modernizminin rasyonel kimliğini taşımıştır. Kızılay Emek İşhanı, ekonomik ve teknolojik gelişmeyi işaret eden betonarme kulesiyle, dönemin en büyük yatırımcısı devletin, en büyük sermayenin özendiği, uluslararası etkilenmeler aracılığıyla Türkiye’de çağdaşlaşma girişimlerini temsil eden ilk büyük yatırımlardan biri olmuştur.

1950’ler sonunda inşasına başlanan Kızılay İşhanı sonrasında 1960’larda betonarme prizmalar çoğalır ve yayılır. Vedat Özsan’ın 1964’te Cengiz Bektaş ve Oral Vural’la kazandığı Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü yarışma binası (1967), yine Özsan’ın Y. Sanlı ve Y. Tuncer ile birlikte tasarladığı Milli Eğitim Bakanlığı binası (1962) bu dönemki rasyonalist yaklaşımla yapılan birçok çok katlı kamu yapısından bazılarıdır. 1970’lerde kamu yatırımlarında betonarme kuleler devam eder. Mehmet Konuralp, Salih Sağlamer, Engin Ayşakar, Ahmet Yücel’in tasarladığı, T.C. Karayolları 17. Bölge Müdürlük ve İdari Binası blokları (1973) rasyonalist yaklaşımın iyi bir örneğini sunar. Türkiye İş Bankası Genel Müdürlük Binası (Ayhan Böke, Yılmaz Sargın, 1975) ve Sabancı Kız Yurdu (Tamay Sütmen, Ankara, 1975) bu dönemin betonarme kule örnekleri arasında önemlidir. 1980’lerle birlikte kulelerin inşası hız kazanacak ve özellikle İstanbul’da çok sayıda gökdelen inşası

başlayacaktır. İlk kuleler kamu kurumlarıyla başlamış, ekonomik yapıdaki değişimlerle, kulelerin inşası özel kurumlara geçmiştir. 1950'den sonraki iki onyılıda kimisi tek kimisi yan yana yinelenen prizmalarıyla, kulelerin çoğunluğunda, cephede betonarme anlatımları çarpıcı biçimde görülür.

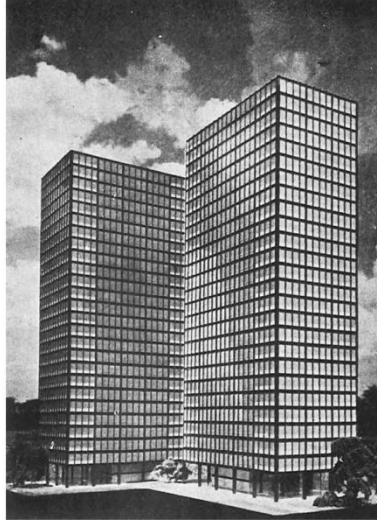
İlk 'gökdelen' olma özelliğiyle, Emek İşhanı inşasından önce, Arkitekt'te bir dizi yayın görülür. 'Modern Amerikan Mimarisi Hakkında Bir Nokta Nazar' başlığı altında New York Times'tan sanat yardımcı editörü Aline B. LoucMieim'in bir yazısı çevrilir (LoucMieim, 1951, s.137-138). Yazıda New-York'da Columbia Üniversitesi Mimarî Profesörü Talbot Hamlin'in, Amerikan mimarisinin son yirmi yıllık mimari değerlendirmesi verilir. Hamlin, yapılarda fonksiyonun ve biçimsel sadeliğin öneminden sözeder ve son başarı olarak:

Sonuncu ve en mühim başarı, ölçü ve nisbetlerimizde yeni bir beşerî unsurun belirmiş olmasıdır. Artık biliyoruz ki, ister kutu gibi, ister geniş ve yayvan inşa edilsin, çatısı ister yassı ister sivri yapılsın, ister ufkî, ister amudî bir gökdelen olsun, en mühim mesele insanların korkmıyacağı, altında eziliyormuş gibi bir his duymıyacağı, bilâkis içine girip zevk alacağı bir mimarî meydana getirmektir. (LouchMieim, 1951, s.137-138)

Anıtsal, ağır yapılar yerini 'kullanışlılık, sağlamlık ve zevklilik' ile yeni yapılara bırakmıştır. Fonksiyon ve strüktürün dışavurumuyla, mimarın binanın fikrini ve amacını ifade ettiği ve mekansal düzenlemeleri ve malzemelerin güzelliğini gösterdiği belirtilmektedir (LoucMieim, 1951, s.137). Buna örnek olarak, New York'ta Modern Sanatlar Müzesi'nde sergilenen Illinois Teknoloji Enstitüsü Mimari Şubesi Müdürü Ludwig Mies van der Rohe tarafından tasarlanan çelik strüktürlü apartman projesi sunulur. 25 katlı iki kuleden oluşan yapıda, çelik karkas ve cam levhalar kullanılmış, ince çelik şeritler cephede yansıtılmıştır (Şekil 4.12). Benzer şekilde, Enver Tokay'ın biçimsel olarak esinlendiği Lever House, Arkitekt'te 1953 yılında, Journal de la Construction'dan alınan 'Penceresiz Cam Gratsiel' başlığı altında yayınlanmış, (Yüngül, 1953, s.43-44,66). Lever Brothers'ın ticaret bürosu olan bina, 24 katlı, çelik karkas olarak inşa edilmiş, cephe camla kaplanmıştır.

Arkitekt'te, gökdelen binalara ilişkin yazı ve haberler devam eder (Gökdelenler 1958, s.132; Newyork'da Gökdelen Bina, 1958, s.131). 1961'de yine Lever House benzeri olan Kopenhag'da SAS Oteli yayınlanır (Jacobsen, 1961, s.62-64), yapının Milletlerarası Mimarlık ve güzel sanatlar'ın 1961 yılı ödülünü aldığı duyurulur. Devam eden bu yazılarda, teknolojik gelişmenin en son aşaması olarak yüksek

binalar verilir, genellikle çelik strüktürlü bu binaların strüktürel özellikleri, önlerinde yer alan cam-perde duvarla birlikte yapının şeffaflığını öne çıkaran öğeler olarak sunulur.

Şekil 4.12 : Ludwig Mies van der Rohe'nin çelik strüktürlü iki bloktan oluşan apartman projesi (Louchheim, 1951, s.137).

Dergide yer alan gökdelenlerin Türkiye'de ilk denemesi olan Kızılay İşhanı, esinlendiği örnekten farklı olarak betonarme olarak inşa edilmiş, Hilton Oteli'nde olduğu gibi, medyada ilgi görmüştür. Milliyet'te çıkan 'Türkiye Gökdeleni' başlıklı yazı, inşaat halindeki Emek İşhanı fotoğrafı ve içinde barındıracağı yaşamın anlatımıyla birlikte, harcanan beton miktarının sunumunu içerir:

1.700.000 kilo demir, 15.000 metreküp betondan bina: Türkiye'nin Gökdeleni: 87 metre ve 26 kat

Yürüyen merdivenler, silinmesi bir ay sürecek 950 pencere, 800 bin lira yıllık yakacak, 872 basamaklık merdiven, gece kulüpleri

Tam 15.000 metreküp beton dökümü. Evet 1964 yılında kasketinizin, şapkanızın yerlerde sürünmesine sebebiyet verecek Kızılay iş hanına 15.000 metreküp beton harcanacak. Bu miktarı sakın küçümsemeyin. Zira bu kadar betonla Sirkeci-Yeşilköy arasında 5 metre genişliğinde bir yol yapmak mümkün. 15000 metreküp betonun içinde kullanılacak demirin ağırlığı da bir milyon 700 bin kilo. (Türkiye Gökdeleni, 1962, s.5)

Beton(arme) teknolojisine yatırımların diğer simgesi Emek İşhanı inşası, Hilton gibi, Emekli Sandığı ismiyle bütünleşmiştir. Betonarme karkas yapılara dönemin en büyük üreticisi konumundaki kamu sektörünün yatırımları, 1950'lerde betonarmenin söylemsel alanını oluşturan önemli adımlar olmuştur. Bununla birlikte, akademik

alandada söylemler yayılmaya devam etmiştir. Mimar ve mühendislerin mesleki ve eğitim alanındaki gelişmeleri ve bu gelişmelerin devlet kurumlarıyla ilişkili olarak uygulama alanına yansımaları altbaşlıklarda aktarılacaktır.

4.3 Rasyonalizm ve ‘Ekonomik’ Betonarme Söylemleri

Betonarme, uluslararası üslubun ekonomiklik, verimlilik, işlevsellik, sadelik, yapının programının dışarıdan algılanması ve taşıyıcı elemanların ortaya çıkartılması gibi yaklaşımlara dayalı akılcı/rasyonalist mimarinin söylemsel oluşumlarıyla yayılır. Savaşın ve göçlerin arttırdığı kent ve yapı sorunlarını çözmek için, rasyonel/akılcı düşünce ve ortaya koyduğu sade anlatım dili, İkinci Dünya Savaşı sonrası mimari yaklaşımları oluşturur. Ancak, betonarme karkas ve bağlayıcısı çimento, betonarme söylemlerinin kurulduğu ekonomiklik, rasyonellik söylemlerine karşın, 1950’lerin sonlarına kadar Türkiye’de oldukça pahalı bir malzemedir. Betonarme karkasın söylemsel ve uygulama alanında yayılımı ile eşzamanlı olarak, çimento endüstrisinde yatırımlar başlar, uluslararası üslubun yayılımı aynı zamanda betonarmenin ekonomik bir malzemeye dönüşüm sürecine denk gelir.

Betonarmeyle bütünleşmiş tanımlayıcılar, endüstriyel alanda gelişmiş ülkelerin gerçeğiyle örtüşürken, Türkiye gerçeğiyle örtüşmez. Betonarmeye ‘içkin’ görülen terimler, betonarmenin endüstriyel gelişimiyle ortaya çıkmış terimlerdir. Betonarmenin akılcı mimari çözümlerde belirleyici olması, henüz gelişmekte olan endüstri alanıyla örtüşmeyen bir gerçeklik kurar. Bu anlamda, Türkiye’de 1950’lerin başlarından itibaren gündemde olan rasyonalist yaklaşımlar içinde betonarme karkas kullanımı, işlevsel/ekonomik olmaktan çok, biçimsel ve ideolojiktir. Betonarmenin ‘teknik özelliklerini de içine alan’ söylemsel alan, betonarmenin yayılımında etkili olmuştur. Betonarmenin teknik özelliklerine yapılan vurgu, teknolojiyi toplum genelinde bir mitosa dönüştürecektir.

Modernizmin işlevsellik söylemlerinde, betonarmenin görevi, üretim sürecinde ve mekansal düzenlemede verimliliğe ve ekonomikliğe dayalı bir inşa etkinliğini gerçekleştirebilmektir. Modern mimarlığın, işlevselci olarak nitelendirilmesi, Anderson tarafından da tartışılmış ve kurgusal üretimi sunulmuştur. Anderson, ‘The Fiction of Function’ makalesinde, modern mimarlıkta fonksiyonalizmin zayıf bir kavram olduğunu tartışır: postmodernizmin modern mimarlıkta fonksiyon kavramının saflığı ve merkez olması üzerine tartışmalarına eleştirel bir gözle bakar

ve modern mimarlıkta fonksiyonellik kurgusunun oluşumunu, bu kurguyu kabul eden ve eleştiren modernist mimarların varlığını aktarır (Anderson, 1987, s.19-31). Anderson'a göre, modernizmin önemli bir özelliği olarak işlevselciliği ele almak kurgu ise, postmodernistlerin yaptığı gibi modernizmin tümünü işlevselci olarak ele almak tamamen bir kurgudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, fonksiyon, söylemlerde, modern mimarlığın sadece genel değil aynı zamanda pozitif bir özelliği haline gelmiştir. Belirli biçimlere sahip betonarme prizmaların bu dönemde çoğalması ve yayılması ve yapılarda betonarme tercihi, modernist estetikle ve beğenilerle ilişkilidir. Malzeme kullanımı açısından değerlendirildiğinde, betonarmenin fonksiyonelliği ve ekonomikliği, Bölüm 2'de tartışıldığı gibi, daha çok kurgusaldır. Rasyonalist yaklaşımlar içinde betonarme kullanımı, 1950'lerde Türkiye'yi yeni teknoloji kullanımlarıyla çağdaştırmaya yönelik modernizasyon programının bir parçası olmuştur. Mimaride akılcılıktan öte, bir mesaj haline gelmiştir. Modernist estetiğiyle 1950'lerin beton prizmaları modern zevkin ve biçimsel bir seçimin ürünüdürler.

Vanlı betonarme blokların gelişimini, verimlilik ilkesinin, ekonomik yapı yapmanın birinci kuralı olarak, mimari üretimde yerleşmesine dayandırır. Cephe düzeni fonksiyonelliğe bağlansa da, bu fonksiyonellik bir betonarme estetiği ile bütünleşir:

Kat yükseklikleri en aza, oda büyüklükleri en ufağa, otel ve büro odalarında genişlik tartışması 10 cm'e kadar indi. Bu ölçülerle, cephe dokuları, yatay ve dikey prizma yapılar doğdu.... Teknolojiyi gizleyenler daha doğrusu geleneksellik aşkına betonarmeyi kaplayıp ahşap veya yontma ve yığma taş gibi gösteren bir kısım mimarlar da artık bundan vazgeçtiler. Betonarme karkasın narinliğini, sadeliğini kullanarak başarılı örnekler verdiler. (Vanlı, 2006, s.215)

Teknik özelliklerine dayanarak, yapım tekniği/kolaylığı gibi gerekçelerle, betonarme, bürokratik mimarlarca da yarışma projelerinde bir önkabule dönüşecektir. Betonarmenin 'rasyonelliğe' dayalı söylemsel alanı, kamunun yatırım yaptığı projelerde malzeme tercihlerinde belirleyici olacaktır. Bundan sonraki iki altbaşlıkta, betonarme karkasın Bayındırlık Bakanlığı'nca, yarışma projelerinde nasıl öncelikli bir konum edindiği tartışılacaktır.

4.3.1 Bayındırlık Bakanlığı ve yarışma projelerinde 'minimum'

1950'li yıllarda devlet kuruluşları, Mühendis Mektebi'nden (İTÜ) mezun mühendislerin yönetimindedir. İTÜ'nün 1940'ların ortalarından itibaren mimar

mezun vermeye başlamasıyla, devlet tarafından mimarlık hizmetleri yeni mezun mühendis-mimarlar verilmeyle başlanmıştır. Bu süreçte, devlet kuruluşlarından iş almak ve yarışma projeleri yoluyla uygulama yapmak için mimarlar Ankara’da mimarlık büroları açmaya başlamışlardır. Yeni mezun genç mimarlar, Ankara’da kamuya dışarıdan proje yapan, Bayındırlık Bakanlığı çevresinde oluşmuş, bir gruptur. Piyasada mimara iş vermek isteyen belirli bir ortamın oluşmamış olması, mimarları bakanlık çevresinde iş almaya yöneltmiştir (Vanlı, 2006, s.236).

Bu süreçte, İstanbul’da kamu mimarından çok serbest çalışan mimar vardır. Bayındırlık Bakanlığı çevresinde büro açan İTÜ’lü mimarlar da İstanbul ile sosyal ilişkilerini sürdürmektedirler. Mimari üretim, GSA, İTÜ ve Bayındırlık Bakanlığı’nın yönlendirmesiyle gelişmektedir, ODTÜ de bu ortama sonradan girer. Bu süreçte, İstanbul’da ve Marmara bölgesinde ekonomik yaşamın ve yatırımların yoğunlaşmasıyla, ileriki on yıllarda Ankara’ya taşınan mimarlar İstanbul’a geri dönmüşlerdir.

1950’lerde yaşanan ekonomik ve politik değişimler, devlet yatırımlarına yansımış, bu dönemde birçok kamu projesi gündeme gelmiştir. 1930’larda ve 1940’larda merkezi yönetim tarafından desteklenen üslupların kullanımı yarışma projeleri aracılığıyla yayılmış, aynı gelişme 1950’ler mimarlığını da etkilemiştir. Bu dönemde, önceki yıllara oranla mimari proje yarışmalarının sayısı artar ve yarışmalar, bu dönemde, mimarlığı yönlendiren bir araca dönüşür. Rasyonalist görüşleriyle İTÜ’lü mühendis ve mimarların yönetimindeki Bayındırlık Bakanlığı, yarışma projelerinde ‘akılcı’ yaklaşımlarıyla mimari proje yarışma ortamını etkilemiştir. Yarışma projesi önerileri, farklı program ve yere sahip olsa da, genellikle tek bir betonarme prizma içinde çözülecek şekilde bir tekdüzelik içine girmiştir. Akılcılığa dayalı çözümlerin olası çeşitliliği, yarışma projelerinin değerlendirilmesine dayalı olarak, kamunun yatırımlarında büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

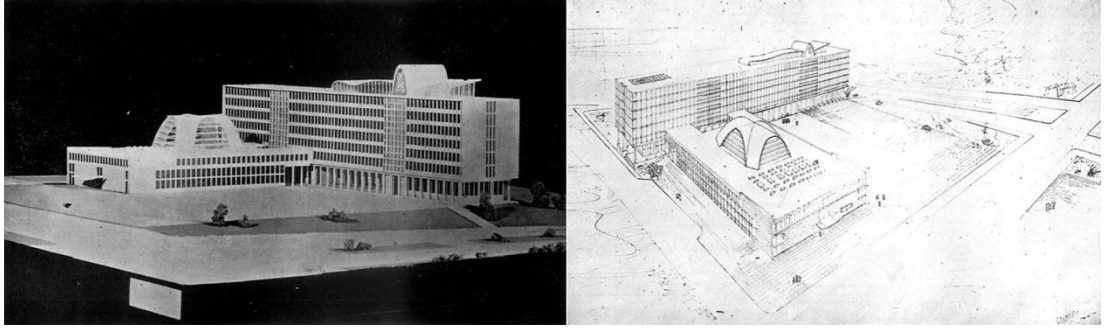
1950’lerde, yarışma projelerini düzenleyecek kararların olmaması, Bakanlığın keyfi kararlarına, proje ve mimar seçimlerine yol açmıştır. Bakanlıkta İTÜ’den mezunların sayısı fazladır. Değerlendirme yarışmalar yoluyla oluyor ise de, jüri seçimlerinde Bakanlık ortamı egemendir ve Bakanlık’taki mühendis egemenliği jürilerde mühendis sayısının mimardan fazla olmasına yol açmaktadır (Vanlı, 2006, s.250-251). Bu süreçte, Bakanlığın eğilimlerine uymayan projeler, jüri seçse bile uygulanmayabilmektedir. Yarışma projelerinde Bakanlık çalışanlarının çoğunlukta

olması, bu nedenle jüri üyelerine ilişkin yeni değerlendirmeler yapılması gibi konuları ve değerlendirmelerin usule uygun olmaması ve bilimselleştirilmesi gibi sorunları çözümlmek için, Mimarlar Odası yönetmelik değişikliği girişimlerinde bulunur (Sayar, 1962b, s.99-100; Bayındırlık Bakanlığı, 1969, s.115). Bu konu, oda ve bakanlık arasında ciddi anlaşmazlıklara neden olur. Yarışma projelerinde, Bakanlığın bu rolü, ancak 1980 sonrasında kaybolmaya başlar.

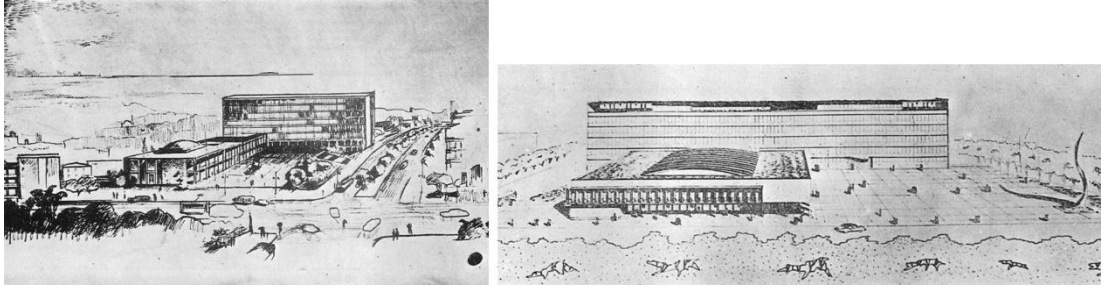
1950’li yılların kamu alanındaki mimari üretiminde, düşünsel eleştiri değil, merkezi yönetimin kararları etkili olmuştur. 1950’lerdeki prizma salgınının, yarışmaların değerlendirmeleriyle doğrudan ilişkisi vardır. Bu ortamda, çok sayıda mimar iş alabilmek için bakanlık ve jürinin bakış açısına uygun projeler üretme yoluna gitmişlerdir. Yarışma projelerinin mimari ortamında, sade, piyasanın alıştığı, uygulaması en kolay, bilindik, teknolojik olarak zorlanılmayacak malzeme ve biçimler uygulanmıştır. Betonarmenin tektonik özellikleri yapı üretiminde betonarmeyi en uygun malzeme olarak öne çıkarmıştır.

Yarışmalara gönderilen projeler, dönemin egemen söylemini yansıtır. Proje önerilerinin anlatımları ve görsel dili birbirine benzer. Dönemin modası betonarme taşıyıcıların oluşturduğu cephe ya da cam-perde giydirme cepheli büyük prizma bloklar, Arkitekt dergisi sayfalarında, dönemin yarışma projelerinin sunumunda birbiri ardına sıralanır. İstanbul Belediye Sarayı için hazırlanan ve ilk üç ödülü alan proje örneklerinde betonarme prizmaların biçimlenmelerindeki benzerlik birçok başka yarışma önerisinde de izlenebilmektedir (Şekil 4.13, 4.14). Örneğin; Anadolu Kulübü Yarışması (Büyükkada) birincilik ödülü Turgut Cansever, Abdurrahman Hancı (Cansever ve Hancı, 1959, s.45-52), Sakarya Hükümet Konağı Yarışması birincilik ödülü, Enis Kortan, N. Yaubyan, H.Vapurciyan, A.Anyonyadis (Sakarya Hükümet Konağı, 1956, s.105-108,117); Türkiye İş Bankası Banka, Otel ve Sinema Binası Mimari Proje Yarışması (Ankara) birincilik ödülü K.Bayur, Tarık Aka, N.Durunay, ikincilik ödülü E.Bahtoglu, Fuat Kaskal ve üçüncülük ödülü Kadri Eroğan (Türkiye İş Bankası, 1955, s.104-115), İnhisarlar Umum Müdürlük Binası Mimari Proje Yarışması (Ankara) birincilik ödülü İlhan Tayman, ikincilik ödülü Süleyman Giritlioğlu, Cavit Özedeş ve üçüncülük ödülü Şemi Erkmen (İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 1958, s.23-30), Urfa Hükümet Konağı Proje Müsabakası birincilik ödülü Kadri Kalaycıoğlu, ikincilik ödülü Nişan Yaubyan, Harutun

Vapurciyan, Avyerinos Anyonyadis (Urfa Hükümet Konağı, 1958, s.114-121) bu dizi içinde sıralanabilir.

Şekil 4.13 : İstanbul Belediye Sarayı proje yarışması, birincilik ödülü, Y. Mimar, Nevzat Erol (İstanbul Belediye Binası, 1953, s.71-88).

Şekil 4.14 : İstanbul Belediye Sarayı proje yarışması, ikincilik ödülü mimarlar H. Kemali Söylemezoğlu, Mesadet Adaş, Harika Söylemezoğlu ve üçüncülük ödülü mimarlar Turhan Ökeren, İlhan Filmer (İstanbul Belediye Binası, 1953, s.71-88).

Kamu bu dönemde ‘en azı’ istemekte, minimum maliyetle yapı üretimini amaçlamaktadır ve Bakanlığın bu yaklaşımı içinde betonarme, kamu kurumlarının binalarında uygulanan egemen malzeme haline gelmiştir. Yukarıda adı geçen ve daha birçok mimar, betonarme karkas sistemde kamu binalarını tasarlayarak, betonarmenin kamunun malzemesi olarak kullanımında önemli aktörler olmuşlardır.

Savaş sonrası dönem, önceki dönemden farklı olarak, makro ve mikro alanların karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir oluşum içerir. Bu süreçte, birbiri içine geçmiş kurumlar arası betonarmenin yayılımı ve birbiri içine sızan kurumsal bakış açılarının betonarme önceliğini sağlayan söylemleri, betonarmenin gelişiminde çarpıcı bir etki yaratmıştır. Bayındırlık Bakanlığı ve İTÜ gibi eğitim kurumlarında akılcılığa ve rasyonel ilkelere dayalı söylemlerle betonarme diğer malzemeler arasında savunulabilmekte ve bu savunu da kimilerince doğal ve meşru görülebilmektedir.

Bakanlık ve eğitim kurumları arasında görülen bu söylemler ve betonarmeye içkin görülen teknik savunu, ilerleyen süreçte, aktör ağlarının ve bu ağların faaliyet gösterdiği kurumsal alanların işleyişini ve toplum genelinde yayılan ortak söylemleri etkilemiştir. Betonarme, hem makro koşullara hem de kendi etkileşimlerine bağlı olarak dinamik bir şekilde yeniden üretilmiştir.

4.3.2 Betonarmenin kurumsallaşması sürecinde bir ütöpik proje:

Karayolları Umum Müdürlüğü

1950’li yıllarda görülen betonarme karkas prizmaların yayılımı, yarışma projelerinde izleniyorken ve üretimde birbirine benzer tasarımlar çoğalıyorken, öte yandan eleştirel düşünceye dayalı projeler de üretilmektedir. Düşünsel anlamda değerli, belirli kalıplar dışında ve kanonik olmayan projeler üreten Haluk Baysal ve Melih Birsell ortaklığı yeni mekansal düzenlemeler sunmuşlardır. İkili, 1953’ten itibaren özellikle konut alanında birçok uygulama yapmıştır. Betonarme uygulamalarındaki çeşitlilik, kamu yapılarının uygulamalarından çok, konut alanında ortaya çıkmıştır. Kaçel, yarışma projelerinin oluşturduğu tek düzeliğin aksine, çok ortaklı mimari üretim ortamının ‘sağduyulu’ bir modernizm anlayışını nasıl geliştirdiğini ve paylaştığını aktarır. Kaçel, Haluk Baysal ve Melik Birsell ortaklığının, 1950’lerde mimarlık pratiğinde basmakalıp mimarlık, basılı yayında ve eğitimdeki söylemsel alanda ise Sedat Eldem hegemonyası hüküm sürerken, liberalleşen ekonomi ve ticarileşen meslek pratiğinden kendilerini ‘katıksız birer modernist’ olarak ve tasarımlarını ‘pür’ bir modernizm ile sınırlamadıklarını, ekonomik sermayeye bağımlı bir mimari/kültürel üretim yapmanın bilinciyle sermaye sahipleri ile (devlet ya da özel sektör) güvene dayalı bir ilişki kurduklarını belirtir (Kaçel, 2007, s.22-23). İkili, modernizme ve ideolojisine sıkı sıkıya bağlı kalırken, aynı zamanda her projeyi bu ideolojinin dogmalarını sorgulama fırsatı olarak görmüşler, modernizme hem sadık kalıp hem eleştirel olabilmişlerdir. Kaçel, mimarları sadece yaratıcı, özerk figürler değil, içinde gömülü/saklı oldukları toplumsal ilişkilerle ilişkili olarak analiz edilmesi gerekli pratikleriyle entelektüeller olarak tarif eder (Kaçel, 2007; 2011).

1950’li yıllarda sıklıkla açılan mimari proje yarışmaları, üretilen basmakalıp mimarlığın yanında/ötesinde, çok ortaklı mimarlık şirketlerinin önemli bir etkinliğine dönüşmüştür. Kaçel, bu dönemde idealist mimarların yarışma ortamını, o dönemde yarışmaların bürokratik bir iş alanı olarak görüldüğü genel kanının aksine, sıradan

mimarlığa karşı alternatif bir pratik olarak algıladıklarını belirtir: “idealist mimarlar ilk kez yarışmalarda modern mimarlığı karşılarında bir tabula rasa olarak bulmuşlardır” (Kaçel, 2007, s.13). Kaçel’in anlattığı bu ortak düşünsel paylaşım ortamında, betonarme kullanımına karşı bir alternatif üretilebilmiştir. Birçok mimarın katılımıyla oluşturulan işbirliği içerisinde hazırlanan yarışma projelerinde, ilk defa betonarmeye alternatif olarak çelik bir bina tasarlanmış ve üstelik birincilik ödülü almıştır. Betonarme ve çeliğin karşılıklı savaşı, Karayolları Umum Müdürlüğü Yarışması’nın 1955’te sonuçlarının açıklanmasıyla başlamıştır.

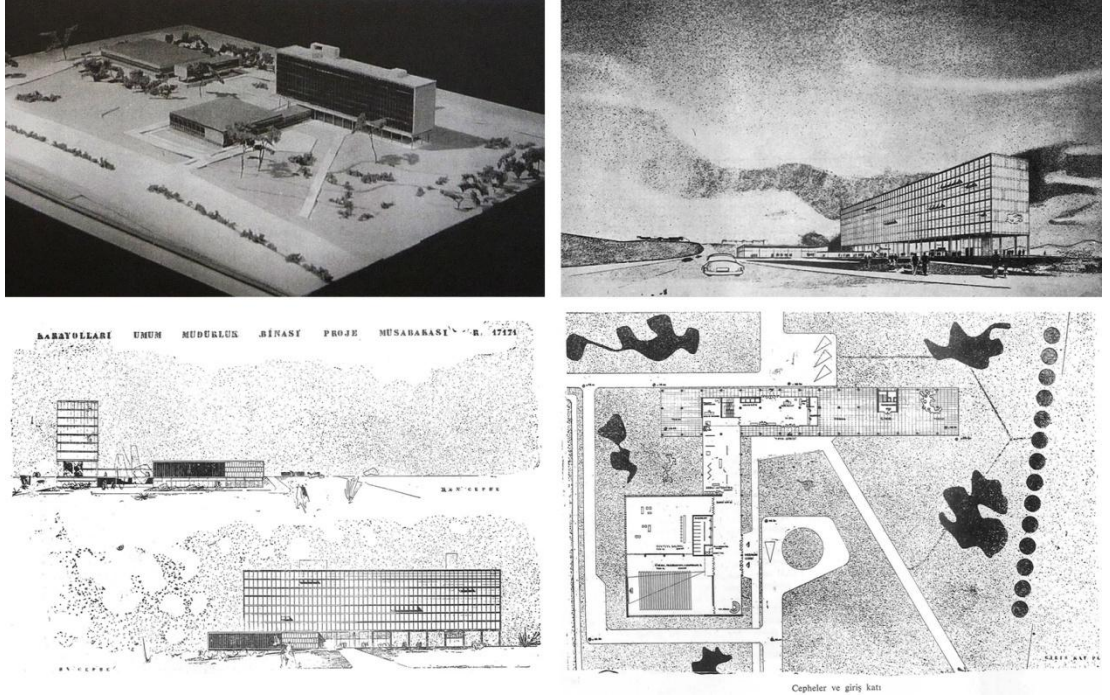
Haluk Baysal – Melih Birsal, İMA (Maruf Önal, Turgut Cansever, Abdurrahman Hancı ile 1952’de kurulan sonradan Süha Taner ve Şahap Aran’ın katıldığı İnşaat Mimarlık Atölyesi), Radi Birol – Sedat Gürel ikilisi ve Faruk Sırmalı’nın bir araya gelerek oluşturduğu 9-10 kişilik takım, kolektif düşünmeye dayalı, anonim bir eleştiri ve tartışma ortamı kurmuş (Hasol, 2003); takımın birçok ödüllü yarışma projelerinden birisi olan Karayolları Umum Müdürlüğü Binası yarışması birincilik ödülü, döneminde neredeyse bir ütopya olarak ortaya çıkmış (Kaçel, 2007, s.13-14; Karayolları Umum Müdürlüğü, 1955, s.167-169), projeyle o güne dek gözlenmemiş bir yol denenmiştir. Yapının işlevini yerine getireceği kurumun, ülkesel ve kentsel ölçekte altyapı inşasında beton ve betonarme teknolojisini uygulayan belli başlı devlet kurumlarından olan Karayolları Umum Müdürlüğü olduğu düşünüldüğünde (Bölüm 3.2.), takımın geliştirdiği çelik proje, oldukça ilginç bir adım olarak ortaya çıkar.

1950’lerle birlikte mimari kültüre yerleşen, Erken Cumhuriyet dönemiyle başlayarak kurulan betonarme geleneği ve söylemsel alanda teknik üstünlüğü vurgulanan betonarmenin uluslararası üslupla bütünleşen imgesi ve anlamı, siyasi ve mimari alanda ortaya çıkan alternatif malzemelere verilen tepkilerin en önemli kaynağıdır. Betonarmenin söylemsel oluşumları içinde, alternatiflerden çok kolay uzaklaşmış, vazgeçilmiş ya da kerpiç örneğinde gördüğümüz gibi alternatifler yasaklanmıştır (Bölüm 2). Karşısında ister gelenekseli işaret eden olsun ister moderniyi temsil eden olsun, betonarme, kurulan modernist geleneğinin getirdiği güçlü konumuyla, ekonomiklik mitiyle ve ‘teknik üstünlüğü’ ile alternatiflerini elemiştir (Bölüm 3.3.). Nasıl betonarme Türkiye’de tartışmalı bir ortamda kabul görmüş ve uygulanmaya başlanmışsa, çeliğin de bu projeyle ilk uygulaması gerçekleştirilebilir, çelik yapı üretiminin başlangıcı olabilecek bir fırsat değerlendirilebilirdi. 1950’lerde

betonarmenin egemenliğini kazanma sürecinde, bu proje çelik alternatifini gündeme taşıyabilir, çeliğin yapı uygulamalarına ve endüstri alanına girmesiyle, betonarmenin ‘Türkiye’nin tek modern malzemesi’ olarak egemenliği yerini farklı modernlere bırakabilirdi. Ancak, birincilik almış olmasına rağmen proje uygulamaya konmamıştır.

Projenin yürütülmesi için, Haluk Baysal, Melih Birsell, Sedat Gürel ve Radi Birol’dan oluşan bir pilot alt grup oluşturulmuş, çelik binanın uygulama projelerinin hazırlanması için 1957’de özel bir büro kurulmuştur. Sözleşmenin imzalanmasına karşın, Karayolları Umum Müdürlüğü’nde sürekli olarak projeye ilişkin değişiklikler istenmiş ve Bayındırlık Bakanlığı ile mimarlar arasında projeye ilişkin sorunlar çıkmaya başlamıştır. Çelik üzerine iyi bir mühendis olan Muhittin Toköz’ün çalıştığı projede, bakanlık yetkilileri, önce, ‘perçin’e göre kurulmuş sistemin ‘kaynak’a çevrilmesini istemişler, Toköz kabul etmese de İTÜ’ye danışılmış ve onlardan ‘kaynak’ üzerine onay alınmıştır. Bakanlığın itirazları devam etmiştir, bu kez de, çelik strüktürden tümünden vazgeçilerek sistemin betonarmeye dönüştürülmesini istemişlerdir (Hasol, 2003). Bu sürecin sonunda, grubun tüm mekanik, elektrik projeleri hazırlanmış olan projeyi betonarmeye dönüştürmeye maddi gücü yetersiz kalmıştır.

Mies van der Rohe’nin tasarımlarını anımsatan, pilotiler üzerinde yükselen çelik iskeletli bu yapı, sağladığı saydamlıkla, Anıtkabir panoramasının izlenebildiği bir zemin yaratıyor, çelik bir yapının şeffaflığını nitelikli bir şekilde yansıtıyordu (Şekil 4.15, Hasol, 2003). Bu ütöpik proje, demir-çelik fabrikalarında betonarme demiri dışında yapı elemanının üretilmediği, yapı uygulamalarının henüz çelik teknolojisine hazır olmadığı Türkiye’de uygulama güçlükleri öne sürülerek uygulanmak istenmemiştir. Kalifiye işgücünün yetersiz olduğu, asansör üretiminin henüz yapılmadığı, Türkiye’nin endüstriyel koşullarında 1959’da tasarlanan 26 katlı betonarme karkas Emek İşhanı’nın inşasına yapılan yatırımın boyutları düşünüldüğünde, hatta betonarme karkasın henüz ekonomik bir malzemeye dönüşmediği dönemde uygulanan birçok betonarme kamu yapılarına yapılan yatırımlar düşünüldüğünde, çelik projenin Bakanlık tarafından kabul görmemesinin altında başka nedenler aramak gerekir.

Şekil 4.15 : Karayolları Umum Müdürlüğü Binası yarışması birincilik ödülü, maket, yan ve ön cephe çizimleri (Yapıcı, 2006, s.35; Karayolları Umum Müdürlüğü, 1955, s.167-168).

Dönemin Bayındırlık Bakanı, DP hükümetinde önemli bir isim olan Tevfik İleri'dir ve sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetmiştir. Büronun basılarak darmadağın edilmesi gibi olayların yaşandığı bu süreci, Önal, teknik sorunlardan çok politik nedenlere bağlar (Yapıcı, 2006). DP, meslek odalarının merkezlerini Ankara'ya almak istemekte, böylece Ankara'da çoğunlukta olan memur mimar ve mühendislerin odada görev alacağını ve odalara daha kolay söz geçirebileceğini düşünmektedir. Çıkarmak istedikleri 7303 sayılı kanuna göre, Odalar Birliği'nin sekreterini bakanlık tayin edecektir, yönetim kurulu üyelerinin 2/3'ü memur olacaktır ve Oda merkezi İstanbul'dan Ankara'ya taşınacaktır (Yapıcı, 2006, s.34). Önal'ın odanın taşınmasına karşı çıkanlar içinde ön saflarda olması, 7303 sayılı kanuna karşı çıkması ve de kendi deyimiyle 'solcu olarak mimlenmesi', projenin uygulanmasını imkansız hale getirmiştir (Hasol, 2003). Mimarların bu dönemde mesleki çıkarlarını savunmaya yönelik adımları, hükümetin çıkarlarına ters düşmüş, hükümet Oda'yı kontrol altına almak istemiştir.

İlk gerçek anlamda 'özel' mimarlık şirketlerinin ve çok ortaklı modellerin kurulduğu 1950'lerde, Mimarlar Odası, 1954'te, mesleki özerkliği ve devletten bağımsızlığı sağlayan, mimari üretim alanını düzenleyen bir kuruluş olarak kurulmuştu. Mücella Yapıcı'nın Maruf Önal'la söyleşilerinde dile getirdikleri ise, DP hükümetinin, bu

dönemde Mimarlar Odası'nı kurmak ve sonra da Ankara'ya taşımak isteğinin altında mühendis ve mimarları zapturapt altına almak ve kendi politikaları doğrultusunda kullanmak yatmaktadır. Ancak sonradan odanın kamulaştırma yönünde ve diğer yasalara ilişkin itirazlarıyla tırmanan süreçte olaylar, hükümetin kontrolünden çıkmış, bu nedenle odaya baskılar artmıştır (Yapıcı, 2006, s.36). DP hükümetinin baskılarının arttığı 1950'lerin ikinci yarısında, Mimarlar Odası ve DP hükümeti/Bayındırlık Bakanlığı arasındaki politik gerilim, betonarme ve çelik arasında bir gerilime, itirazlara ve inatlaşmaya dönüşmüştür.

İlginç olan, hükümet ve oda arasında görülen bu inatlaşmanın, iki yapı malzemesi arasında verilen bir kavgaya dönüşmesi, devlet-sivil toplum arasındaki gerilimin temsillerinin betonarme ve çelik malzemeler oluşudur. Burada betonarme 'devlet'in malzemesi, çelik de, devletten bağımsızlığı simgeleyen mesleki örgütlenme ortamında avangardist bir tavır temsil eder. Kavganın siyasi arka planı ne olursa olsun, çelik yapı malzemesi, 'kurumsallaşmış' betonarme karşısında yeni bir denemeyi/adımı temsil eder.

Bu anlamda, Karayolları Umum Müdürlüğü yarışmasında, betonarme, merkezi yönetim kuruluşlarının Mimarlar Odası ile siyasi kavgasında bir ideolojik araca dönüşmüştür. Dönemin malzeme endüstrisi ve yapı teknolojisine ilişkin betonarme egemenliğinin 'tutucu' ortamı düşünüldüğünde, Karayolları Umum Müdürlüğü çelik projesi, yeni ve avangardist bir tavır ortaya koymaktadır. Ancak o dönemin yarışma jürilerinde kamunun/bakanlığın 'minimum' maliyet ve ekonomik yapı üretimi yönündeki kabullerinde, ucuzlayan betonarme tercih edilmiştir.

Karayolları Umum Müdürlüğü Yarışması, devletin malzemesi olarak betonarmenin egemen söylemlerine ilişkin önemli bir tartışma alanı sunmaktadır. Kamusal karar ve uygulamalara karşı, mimarlık şirketlerindeki ortak çalışmalar, eleştirel bir düşünce ortamı geliştirmişler, betonarme karkas alternatifi bir projeyi, en azından, gündeme taşıyabilmişlerdir. Ancak, sözsel üretimde, hem yazılı alanda hem de mimari pratikte, çoktan betonarme kullanımının rızası/izni inşa edilmiştir. Hele de projenin uygulamacısı devlet olunca, siyasi/mimari alanda kurumsallaşmış teknoloji betonarmenin tercih edilmesini/dayatılmasını anlamlandırmak kolaylaşır.

Bürokratik alanda, kabul görmeyen çelik, mimari alanda da benzer bir yaklaşımla karşılaşmıştır. Karayolları Umum Müdürlüğü yarışma projelerinin yayınlandığı

sayıda Arkitekt'in kapağında, birincilik ödülü alan çelik proje değil, üçüncülük ödülü alan proje basılmıştır (Arkitekt kapağı, 1955; Kaçel, 2007, s.14, Şekil 4.16). Arkitekt, malzeme seçiminde belirli bir 'değer' ve 'yargı'yı oluşturmuştur. Dergi, mimarlıkla ilgili birçok yaklaşımın açık bir söylemini, (mesleki ya da popüler), binalar üzerine estetik, fonksiyonel ve ahlaki yargıları oluşturmuştur. Kanonik formların aktarımını sağlamış ve sunduğu ortamdaki bilgi üretimi ile egemen söylemin kurulmasında aracı olmuştur. Betonarmenin söylemsel üretimi için kaydadeğer bir ortam sunmuş, izleyicisi ve yazarı olan mimarların betonarme anlayışının yerleşmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, eleştirel girişimi desteklememiş ve mevcut, yerleşmiş, kalıplaşmış, moda haline gelmiş fikirleri sorgulamamıştır. Hatta kendisi modernist geleneğin kalıpları, yüksek modernizmin kalıpları içinde kalmış, yerleşik kurum ve değerlerle mücadele bir yana onları yeniden üretmiştir. Mimari pratikte, betonarme tercihli yapı tasarımı üzerine ortak anlayış kültürü, Arkitekt'in yaydığı söylemsel alanda ve mimari yarışmalarda kurumsallaşmıştır.

Şekil 4.16 : Arkitekt kapağı (1955).

Uygulanmayan birincilik projesi yerine, 1963 yılında, yönetim yapılarında ‘minimum’a cevap veren ve buna uygun projeler üreten mimarların başında yer alan Fikret Cankut’un Aktan Okan ile tasarladığı, T.C. Karayolları Genel Müdürlüğü (1963) uygulanmıştır (Hasol, 2003, Şekil 4.17). 1950’ler sonrasında, kamu yapılarında Holzmeister’in itibarını paylaşanlar arasında Fikret Cankut, Arolatlar, Tanju Kaptanoğlu ve Yener, Elmas, Gülçur takımı olmuştur (Vanlı, 2006, s.250-251). Uygulanan Karayolları Umum Müdürlüğü, 13 katlı, betonarme karkas görünümüyle düşey bir prizmadır (1963). Türkiye’deki ilk çelik bina ise 1973’te tasarlanır. İlk çelik proje uygulaması Melih Birsnel’e aittir. Melih Birsnel, Karayolları Umum Müdürlüğü projesinden yirmi yıl sonra, özel sektörde, çelik profil sanayinin öncülerinden Jak Kamhi için Türkiye’nin ilk çelik konstrüksiyonlu binasını (1973-1975) tasarlamıştır (Kaçel, 2007, s.14; Cengizkan, 2007, s.132; Url-14, Şekil 4.17).

Türkiye’de, betonarme dışında hiçbir malzeme, kamu tarafından bu kadar destek görmemiş, betonarme karkas gibi başka bir yapım sistemi, kent ve ülke ölçeğinde bir sergi nesnesine dönüşmemiştir. Betonarme, diğer yapı malzemeleriyle karşılaştığı her alanda, devlet koruması altında, mimari kültürde egemenleştirilen teknoloji olmuştur. Bunun yanında, betonarmenin egemen konumunun nedenleri arasında, 1950’lerde hızlı, kolay ve ekonomik üretim gerekliliği içinde, kamu ve özel sektör yatırımlarının hızla artışı yatmaktadır. Betonarme, 1950’lerde, siyasi ve mimari alanda kaydadeğer çoğunluk içinde destekçi bulmuş ve betonarmenin yayılımı hem söylemsel hem de tektonik belirleyiciliği güdümünde gerçekleşmiştir.

Şekil 4.17 : Solda T.C. Karayolları Umum Müdürlüğü Binası (1963, Ankara), mimarlar Fikret Cankut, Aktan Okan (Vanlı, 2006, s.252); sağda Jak Rahmi Apartmanı (1973-75, Rumelihisarı), mimar Melih Birsnel (Url-14).

Sonuç olarak, betonarme, 1950’li yıllarda hem mimari ve siyasi alanda hem de toplum genelinde kültürel oluşumlarda ortaya çıkan çok katmanlı ilişkiler ağında toplum içine gömülmeye, kurumsallaşmaya ve toplumsal hafızaya yerleşerek toplumsal ağ içinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Betonarme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem bürokrasinin mimari faaliyetlerinde yer almaya devam etmiş, mesleki alanda güçlü bir söylemsel alana sahip olmuş, hem de anonim kalabalığın yazılı üretim alanına girmiştir. Bu bölümde, betonarmenin modernini temsil eden yeni teknoloji olarak mimari ve toplumsal alanda kurumsallaşması ve güçlü bir biçimde yerleşmesini sağlayan gelişmeler betonarmenin tekil mimari üretimleri üzerinden incelenmiştir. Betonarmenin yayılımında iki önemli süreç ortaya çıkmıştır. Birincisi kurumsallaşma sürecini, ikincisi gündelik hayatta yayılım sürecini işaret eder.

Birincisi; yapı endüstrisi, mimarlık eğitimi, Bayındırlık Bakanlığı, mesleki yayın kuruluşu Arkitekt ve yabancı şirketler gibi farklı kurumsal yapılarla betonarmenin öncelik kazandığı izlenir. Tezin bu bölümü, Bayındırlık Bakanlığı, mimari yazın ve yabancı firmaların (SOM gibi) faaliyetlerine odaklanmıştır. Modernizmin daha güçlü bir biçimde gündemi oluşturduğu 1950’lerde betonarme mimari yazında diğer malzemeler arasında ayrıcalıklı bir konum edinmiştir. Bu ayrıcalıklı konumu üreten başlıca mesleki yayın kuruluşu, Arkitekt dergisi olmuştur (Hilton Oteli ve Emek İşhanı gibi belirli örnekler ve devamında uygulanan betonarme prizmalar). 1950’li yıllarda modernizmin ilkeleri ve betonarme kullanımının görsel bilgi dolaşımıyla Arkitekt, mimarların ilgi alanlarını şekillendirmiştir. Arkitekt, dönemin kanonik çizgilerini güçlendirmeye yardım etmiş, belirli bir betonarme mimarlığına ilişkin didaktik bir deneyim kurmuştur. Modernleşmenin anlayış kültüründe yerleşen didaktik deneyim, betonarmenin, karkas sistem dışında kabuk vd. yeni denemelerinin (Brezilya örneğinde görülen) ortaya çıkmasını büyük ölçüde engellemiştir. Arkitekt dergisinde de yansımalarını bulan dönemin yarışma projelerinde betonarme karkas, Bayındırlık Bakanlığı’nın İTÜ ile sıkı bağlarıyla ilişkili olarak rasyonalizm ve ekonomiklik savunularıyla çelik gibi diğer malzemeler arasında (Karayolları Umum Müdürlüğü yarışma projesi örneği) öncelikli bir konum edinmiştir. 1950’lerden itibaren, Erken Cumhuriyet döneminde mimarlık ve mühendislik okullarında yetişmiş mimar ve mühendisler, bu kez, değişen ekonomik ve politik düzen içinde, Bayındırlık Bakanlığı’na bağlı kurumlarda ve siyasi alanda, betonarme teknolojisinin yayılımına ilişkin kararların alınmasında etkili roller üstleneceklerdir.

İkincisi, betonarmenin hem söylem hem uygulama alanında toplum genelinde yaygınlaşmasını sağlayan, 1950'lerin (ve sonrası onyılların) sunduğu karmaşık, çok katmanlı bir çözülme sürecidir. Siyasi ve mimari alanda, modernin ve modernleşmenin anlamları değişime uğramış, betonarmenin sosyal programlı yapıları yerini 'uluslararası üslup'ta dışa açılmanın simgesi ticari programlı yapılara bırakmaya başlamıştır. Betonarme aşkın anlamlarını yitirmeye başladıkça ve ekonomiyle ilişkileri arttıkça, toplumsal zeminde bireyin hafızasına dokunabilir hale gelmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin seküler otoritarizminin yerine geçen pragmatist, popülist bir ekonomi-politik yaklaşımı izleyen DP'nin yeni politik-ekonomik yatırımlarında betonarme 'sermayeleşmiş', ticarileşmiş ve metalaşmıştır. Betonarmenin yazılı ve yapıli alanda yayılımı, yüzyıl başından bugüne bir çözülme sürecini, giderek ideolojik alandan toplumsala doğru kayan bir süreci gösterir. Bu süreç, betonarmenin giderek modernleşmecilerin malzemesi olmaktan çıkıp toplumsallaşması, toplumsal mühendislik projesinin bir aracı iken, giderek toplumsal bir zemin kazanmasıdır. Betonarme teknolojisi popüler medyada yayıldıkça, teknolojiye yönelik ulusal eğitimin rolü de gerilemeye başlamıştır. Betonarme yapıların inşa sürecine ilişkin haberler, betonarmenin inşa alanını alttan alta yönlendirirler. 'Yeni modern dünya imgesi'ni çerçeveleyen ve ideal yaşam mitolojisiyle bütünleşen betonarmeye ilişkin haber ve reklamlar, her biri okuyucuların gözünde betonarmenin değişen anlamlarının belli ölçüde görselleştirilmesini sağlamıştır. Gündelik hayatta betonarmenin 'efsanevi' yayılımı, betonarmeyi giderek daha görünür biçimde sahnelemiştir.

Betonarme, moderni ve modernleşmeyi temsil ederek, belirli mimari biçimler içinde, estetik, politik ve ekonomik bir değer olarak kurulmuş ve yaygınlaşmıştır. Beşinci bölümde, betonarmenin konut alanında yayılımı, söylemsel oluşumlar içinde ne tür toplumsal anlamlar edindiği ve değişen mimari örgütlenme ve mekanizmaları içinde nasıl yaygınlaştığı incelenecektir.

5. BETONARMENİN ANONİMLEŞMESİ

Betonarme, yüzyıl ortasında izlenen kentsel mekandaki büyük değişimin başrol oyuncusudur. Tıp, tarım ve endüstri alanında gelişmeler, makineleşme gibi toplumsal yaşamı dönüştüren birçok teknolojik gelişme gibi, betonarme de 1950'lerle birlikte yaşam alanlarının dönüşüm umudunu yaratan, toplumsal ve mekansal ilişkilerin dönüşümünü gerçekleştiren malzeme olur. Betonarmeye ilişkin bu iddialı yorum, kendisini en çok konut alanında gösterir.

Konut üretimi, çok sayıda toplumsal ve ekonomik aktörün etkinliği içinde gelişen, kalitesi ve başarısının yapı malzemesi endüstrisinin koşullarına ve durumuna doğrudan bağlı olduğu, toplumsal ve söylemsel birçok katmandan oluşur. Taşınmaz mal olarak üretilen bir meta, tüketim nesnesi ve güvence veren bir yatırım aracıdır. Yapılı çevrenin şekillenmesinde kültürel bir nesne, toplumsal ilişkilerin ve emeğin yeniden üretilmesinde rol oynayan önemli bir araçtır (Tekeli, 1996).

Betonarmenin konut alanında yaygın kullanımı, bahçeli konut üretiminden çok katlı konut üretimine geçişle eşzamanlı olarak artar. 1950'lerden itibaren konut alanında apartman tipi konut üretiminin malzemesine dönüşür. Apartman, hem fiziksel hem de kültürel bağlamda modernleşme, sanayileşme, zenginlik, konfor, kentleşme, seri üretim, hız, rasyonalite, lüks konut, sosyal konut gibi birçok konu için merkezi bir kavram ve metafor olmuştur (Alver, 2011). Mimari, kültürel, toplumsal, iktisadi, siyasal ve teknik gibi pek çok nedene bağlı olarak ortaya çıkmış, hem mimari hem söylemsel değişimi ifade etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı kentleşmeyle betonarme apartman gündelik üretim alanına girerek yeni teknikleri, modern yeni yaşamı ve iyi yaşam standardını (good life) temsil eden nesneye dönüşür. Ahşap ve kerpiç evlerin karşısında dayanıklılığıyla (deprem ve yangın gibi konularda) ve simgelediği ideal yaşamla güçlü bir yer edinir ve artan arsa fiyatlarıyla kent merkezlerinde daire sahibi olmak isteyen farklı sosyal grupların yatırım aracı olur. Betonarme karkas apartman, sağlamlık, dayanıklılık, kalıcılık gibi kavramlarla örtüşerek, geleneksel yapı malzemelerini konut üretiminde büyük ölçüde geri planda bırakır (Alver, 2011).

Kentleşme ve nüfus artışının da desteklediği, zorunlu hale getirdiği apartman, gerekli konut ihtiyacının karşılanmasında bir çözüm olarak yüceltilir. Cengizkan'ın belirttiği gibi (2010, s.225) teknolojik gelişmelerin izinde ve bilimsel olma iddiası taşıyan arayışlarda, betonarme ve çok katlı yapılaşma, 'kendinden menkul' gerekçelerle savunulur (Gürel, 1955).

Türkiye'de 1945 ve 1965 yılları hem konut tarihi açısından hem de betonarmenin kurumsallaşması açısından önemli birer dönüm noktasıdır. Birinci tarih hızlı kentleşme sürecinin başlamasına, ikinci tarih 1965 Kat Mülkiyeti Yasası'yla yolu açılan yapsatçı üretimin yayılımında önemli bir hukuki altyapıya işaret eder. Betonarmenin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulama alanında artan söylemselliği, büyük ölçekli konut alanlarının inşasıyla başlar (bu alanda bir kamu bankası olan Türkiye Emlak Kredi Bankası önemli bir yatırımcı konumundadır). Bununla birlikte kamu yatırım fonlarının ağırlıkla kentleşme, konut alanı yerine sanayi alanına sevk edildiği dönemde hız kazanan yapsatçı üretim (özellikle 1965-80 tarih aralığında), betonarme karkas yapım sistemini Türkiye genelinde yaygın kullanılan bir teknoloji haline getirir.

1950-60'larda betonarme karkas apartman hayalini kuran anonim kalabalık, seçkin sınıftan orta sınıfa dönüşmektedir. 1950'lerdeki büyük değişim dalgası mevcut, geleneksel inşaat tekniklerinin ve malzemelerin kullanım alanlarını daraltmış, betonarme anonim kalabalığın üretim alanında yayılmaya başlamıştır. Betonarmenin modern mimarlıktaki kullanım kılavuzları bu tarihten sonra yeni kullanıcıları için önemini yitirmiştir. Betonarmenin günlük uygulamalarında gerçekleşen, sosyal kontrat içinde geliştirilen kurnazlık taktikleridir. Bu üretimler, manipüle etmeye dayalı çokbiçimli ve sayısız ittifakın kaygan ve kitlesel gerçekliğidir. Betonarme için artık tekil ürünlerin değil sayıların zamanıdır. 1965 Kat Mülkiyeti Yasası'yla yolu açılan büyük toplumsal sözleşme, her bir aktörün kendi maddi çıkarlarına göre durumdan faydalanma yollarının aracı olur. Söylemlerin içine giren, onları sarmalayan, dönüştüren ve sonunda sahip olan, betonarme üretimindeki bu ortak deneyimdir²⁹. Yapsatçı-malsahibi-mimar-yerel yönetim vd. oluşan anonim kalabalık, metnin bizzat kendisini oynamaya başlamış ve bilimsel/mimari söyleme 'ülkesel' bir nitelik kazandırmıştır.

²⁹ Ortak deneyim ve ortak söylem terimleri için bakınız Certeau (2009).

Tezin bu bölümü, betonarmenin toplumsallaştığı, anonimleştiği çözülme sürecini konut üzerinden okur. Bölümde, 1950’lerden itibaren betonarmenin konut alanında yayılımının nedenleri, etmenleri, inşa koşul ve süreçleri tartışılacaktır. Kentleşme ve toplumsal hareketlilik sürecinde, 1950’lerin başından itibaren gündemi meşgul eden çok katlılaşma söylemleri ve apartmanlaşmaya yönelik hukuki altyapı incelenecektir. Altbaşlıklarda, betonarmenin Türkiye coğrafyası konut alanlarına yayılımı istatistiksel verilerle ele alınacak, çok katlı konut alanlarının inşası ve söylemsel oluşumları incelenecek (halkın ulaşmak istediği ideal yaşam mitolojisi – toplum geneline yerleşen ortak anlayış kültürünü şekillendiren basılı yayın) ve yapsatçı üretim biçimi ve betonarmenin bu üretim biçimindeki rolü değerlendirilecektir. Bir başka deyişle, betonarmenin hem gündelik yapı üretiminde hem de gündelik yazılı üretimde nasıl ‘yeniden yazıldığı’ aktarılacaktır. Bölümün son altbaşlığında, betonarmenin olağanüstü yayılımı ve bu yayılımda kullanım biçimleri ile ilişkili olarak sahip olduğu anlamlar ve anlam dünyasındaki dönüşüm irdelenecektir.

5.1 Betonarme Karkasın Türkiye Coğrafyası Konut Alanlarına Yayılımı

Cengizkan’ın deyişiyle Türkiye’de konutun ekonomi-politiğini yazan en büyük etmen betonarme teknolojisi olmuştur (2002a, s.342). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, devlet yatırımlarına dayalı, altyapı ve çimento endüstrisinde görülen savaş sonrası endüstriyel kapitalizmin gelişim sürecinde, beton(arme), konut alanlarının biçimlenmesinde en büyük rolü oynamıştır.

Hızlı kentleşme ve ortaya çıkan konut sıkıntısıyla, Erken Cumhuriyet dönemi modern konutun söylemindeki bahçeli ev tipi, 1950’lerle birlikte, apartman bloklarına dönüşür. Çok katlı, ızgara cephe düzeninde bloklar, tekil modern anıtlardan çıkmış, kentsel konut alanlarında yaygınlaşmaya, 1950’ler konut mimarlığının karakterini oluşturmaya başlamıştır (Bozdoğan, 2008, s.128). Rasyonalist yaklaşımlar, bu yıllarda hastane, lojmanlı banka şubeleri, villa türü konut ve apartman gibi farklı işlevlere sahip projelerde yayılmaktadır. Hilton Oteller zincirinin betonarme ızgara cephe düzeni, söylemselliği ve yayılımı, konut alanında birçok yeni atılımda ortaya çıkmaktadır. Perran Doğancı, Altay Erol, S. Giritlioğlu, Cavit Özedeý’in birlikte tasarladıkları lojmanlı İş Bankası A.Ş. Kadıköy Şube ve Lojman Binası ve bir sonraki bölümde geniş yer verilecek olan bu dönemin önemli bir konut üreticisi kurumu Türkiye Emlak Kredi Bankası’nın İstanbul Belediye

Sarayı'nın hemen arkasında yer alan Atatürk Bulvarı'ndaki S. Özden, F.Baytop ve C. Güneri'nin tasarladıkları Emlak Kredi Bankası Blok Apartmanları (1954), Vanlı tarafından Ankara'nın ilk çağdaş rasyonel konut bloğu örneği olarak verilen Arman Güran'ın Ankara'daki 96'lar Apartmanı (1960), ızgara cephenin, çağdaş ve rasyonel iyi birer örneğidirler (Vanlı, 2006, s.212-213). Yine bu dönemde, Haluk Baysal-Melih Birsell ikilisinin üretimleri, mevcut kent dokusunda estetik olarak kayda değer projeler olarak orta çıkarlar (Kaçel, 2007). İkisinin İstanbul Mecidiyeköy'deki Hukukçular Sitesi (1960-61) çok katlı, cephesinde betonarme karkasın dışavurumuyla oluşturulan gridal düzende dubleks dairelerin dizildiği, tasarımıyla ve düzenlemeleriyle duyarlı bir apartman bloğudur.

Bu projelerde, ana özellik, prizmatik iki yanlı bloğun cephe tasarımıdır. Otel ve ofis binalarında görülen bu tasarım biçimi, orta sınıf için apartmanların yeni ortaya çıkan tipolojisi olmuş, betonarme karkas, camla kaplı, tuğla veya alçı dolgu duvarlarla ve/veya çıkma balkonlarıyla, geometrik bir kompozisyonu oluşturan bir ızgara sistem olarak kullanılmıştır (Bozdoğan, 2008, s.130). Bu dönemde betonarme karkas, tekil konut üretimlerinde kayda değer bir estetik nitelik ve çeşitlilik üretmiştir.

Ancak, betonarme karkasın konut alanında yayılımı, üretimlerin çoğunluğunda bu estetik niteliği barındırmayan bir gelişim izleyecektir: parseller üzerinde yapsat usulü apartman üretimi. Betonarme önce çok katlı konut üretiminde ardından küçük yerleşimlerde az katlı konut üretiminde kullanılmaya başlanır. Betonarme, bir taraftan, kentte orta-üst sınıf için modern ve yeni yaşam biçiminin kabuğunu oluşturan apartman imgesiyle bütünleşirken, öte yandan, kente göç etmiş alt gelir grubu için, bırakılan demir filizlerle olası katlara olanak veren inşası kolay ve hızlı üretim olanağı veren yapı teknolojisi olacaktır. Bu süreçte, betonarme, hem ruhsatlı hem de ruhsatsız konut üretiminde kullanılır. İnşa biçiminin getirdiği kolay uygulanabilirlik ve her ne koşulda yapılsa yapılsın ayakta kalabilme özelliği, betonarmenin ruhsatsız yapı üretiminde yaygınlaşmasını beraberinde getirir. Betonarme, hem 'modern', hem de 'modern olmayan' yapı üretimi nitelemelerinin arasında salınır ve yaklaşık otuz yıl gibi bir süreçte, ülke genelinde geleneksel yapı malzeme ve üretim biçimlerini büyük ölçüde eleyerek konut üretiminde egemen yapı malzemesine dönüşmeye başlar (Bölüm 3.3.2). Betonarmenin bu üretim biçimleri ve hızlı yayılımı, malzemenin meslek adamlarının ve halkın gözündeki tılsımlı modernleşme özelliklerinin kaybını getirir. Betonarmenin çevresindeki geniş söylem

halesi buharlaşmaya, bu söylem alanı hoşla gitmeyen bir malzemeye karşı eleştirilerle dolmaya başlamıştır.

Betonarmenin konut alanındaki hızlı yayılımı için, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950-60'larda yoğunlaşan mimari alandaki düzenlemeleri incelemek gerekli görünmektedir. Tekeli, ülkenin konut tarihini, dönemin koşullarına bağlı olarak, dört dönemde inceler: 1923-50, 1950-65, 1965-80, 1980-90 (Tekeli, 1996). Birinci dönem, kentleşme hızının yavaş olduğu, Ankara dışında diğer merkezlerde belirgin bir konut sorununun görülmediği, konut sunum biçimlerinin henüz çeşitlenme sürecinin başlarında olduğu dönemdir; ikinci dönemde demografik hareketlere de bağlı olarak kentleşme hızı belirgin biçimde yükselmiştir, bu dönemde varolan konut sunum biçimleri ve kurumsal yapılarda, konut üretimini geliştirmeye yönelik çözüm arayışları kurumsallaşmaya başlamıştır. İkinci dönem içinde kurumsallaşan konut sunum biçimleri, küçük girişimciliğe dayanan yapsatçı üretim ve gecekondu üretimi, konut üretimini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bu dönemin yüksek yoğunluklu yapı üretimi ileride ciddi çevre sorunlarının başlangıcı olur. Üçüncü dönemde, ortaya çıkan bu sorunlar karşısında, toplu konut türü sunum biçimleri konusunda ilk denemeler başlamışsa da henüz kurumsallaşmaya kavuşmamıştır. Dördüncü dönem, bu çabaların kurumsallaşma yıllarıdır ve bu dönemin en önemli olgusu toplu konutun kurumsallaşmasını tamamlamasıdır.

Politik ve ekonomik değişimlerin yaşandığı 1950'ler ve sonrasında plansız kentleşme olgusuyla birlikte konut ihtiyacı hızla büyük sayılara ulaşmıştır. 1940-50 yılları arasında %20.1 olan kentsel nüfus artışı, 1950-60 arasında %80.2'ye yükselmiştir (Sey, 1998b, s.285). Özellikle büyük kentlere göç eden kırsal nüfusun yarattığı konut ihtiyacı, devlet tarafından karşılanamayınca, bir yandan burjuvazinin yaptırdığı lüks apartman ve konutlar yükselirken, diğer yandan gecekondulaşma hızla artmıştır. Plansız bir gelişme sonucunda kentler tekil binaların/konutların birbirine eklenerek oluşturduğu bir yapılaşmayla şekillenmiştir.

Tekeli, devletin bu dönemde kentleşme ve konut ihtiyacına yeteri kadar kaynak ayıramamasını, eşzamanlı gelişen sanayileşmeye kayan kapital birikimine bağlar. Sanayileşmesini hızlandırmak isteyen Türkiye kaçınılmaz olarak, kentleşmeye ve dolayısıyla konuta ayırdığı kaynakları sınırlamıştır (Tekeli, 1996, s.63). Bu süreçte, kentsel alanlarda görülen gecekondulaşma, hem sanayileşmenin gerektirdiği ucuz

emeği sağlamış, hem de kentleşmenin ülke maliyetini azaltarak ülkenin sanayiye ayırabileceği yatırım kaynaklarını arttırmıştır.

1957 yılında kurulan Beşinci Adnan Menderes Hükümeti programında inşaat malzemelerinin ülke içinde üretilmesinin ülkenin imarı açısından önemine değinilirken, bir İmar Vekaleti'nin kurulmasının düşünüldüğü de belirtilmektedir (Arar, 1968, s.297). Konut sorununun sahibi olacak bir merkezi örgütlenmeyle, 1958 yılında İmar ve İşkan Bakanlığı kurulur. 1950 öncesinde genellikle belediyelerin sorumluluğunda olan konut sorunu, 1950'lerin sonundan itibaren merkezi yönetimin sorumluluğu olarak görülmeye başlanmıştır (Tekeli, 1996, s.67). Bakanlığa, kurulurken, iki güçlü finans kuruluşu olan Emlak ve Kredi Bankası ve İller Bankası bağlanmış ve bu dönemde konut sorunu için Mesken Genel Müdürlüğü kurulmuş ancak dnemik ekonomik gelişimine de bağlı olarak sınırlı bir konut üretimi sağlanabilmiştir.

Konut sorununun arttığı bu yıllarda, imar ve inşa faaliyetlerine ilişkin gündemdeki en önemli konulardan biri yapı malzemesidir ve çoğunlukla ithal edilmektedir. Bakanlık, bu nedenle ucuz konut üretimine yönelik olarak yapı malzemesi alanında çeşitli düzenlemelerde bulunmuştur. Yapı malzemesine ilişkin ithalatın ağırlığı, 1958 krizine kadar srmştir. Aynı süreçte, açılan imento fabrikalarıyla, imento üretiminde ithalat yerini ülke içi üretime bırakmıştır (Bölüm 3). 1965-80 dneimine gelindiğinde, yapı malzemeleri ülke içinden temin edilebilecek ve yapı malzemesi temini stratejik bir sorun olma özelliğini yitirecektir (Güvenç ve Işık, 1999, s.143).

Yapı malzemelerinin üretimi ve uygulamalarına ilişkin, 1950'lerin başlarından itibaren çeşitli tespit ve gözlemler yazılı alanda gündeme gelmiştir. Bu tespit ve gözlemler, DP döneminden itibaren konut sorununun çözümünde düşüncelerinden yararlanılmak üzere ülkeye çağrılan birçok yabancı uzmanın raporudur³⁰. Bu raporlarda, yapı malzemesi ve uygulanan inşaat tekniği üzerine, inşaat sanayinin örgütlenme problemleri üzerine gözlemler, ülke içinde teknik eleman yetiştirmeye ilişkin öneriler, inşaat malzemesi, vasıflı işçi, kalifiye inşaat müteahhitleri, mesken finansmanı ve Yapı ve Yollar Kanunu yetersizlikleri üzerine gözlem ve öneriler,

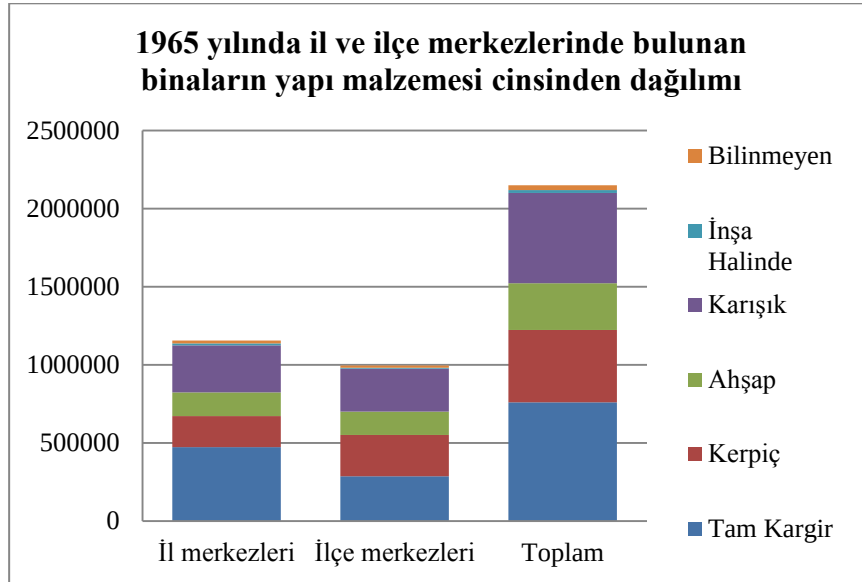
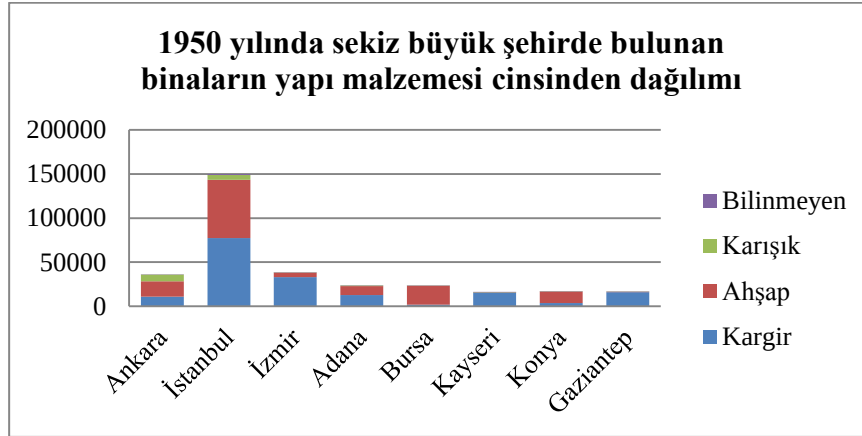
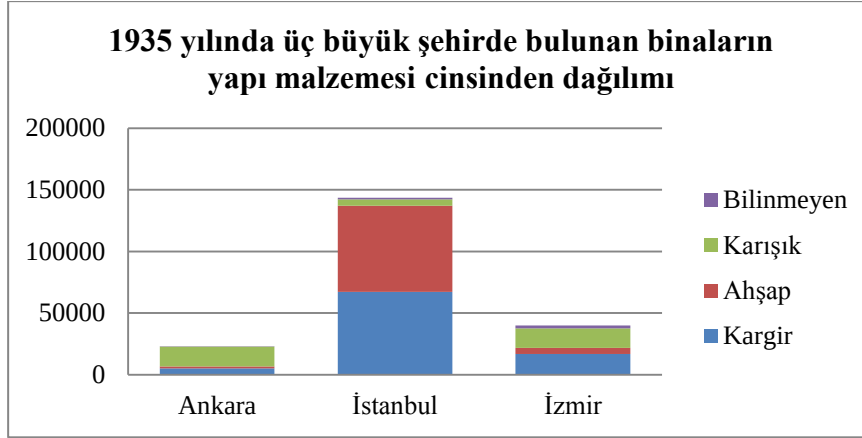
³⁰ Yurtdışından uzmanlara hazırlatılan raporlar: 1951 Skidmore, Owing ve Merrill Raporu, 1953 Donald Monson raporu, 1955 Charles Abrams raporu, 1956 Bernard Wagner'in raporu, 1960 Fredrick Bath raporu, 1961 E.H.B. Wedler raporu, M Chailloux-Dantel'in raporu, 1961'de A. Johansson'un raporu, 1962'de Werner Lehman'ın raporu, 1963'de Richard Metcalf'in raporu (Tekeli, 1996, s.99-106).

konut yapımını ucuzlatabilmeye yönelik çözümler, malzemelerin standardizasyonuna ve verimliliğine ilişkin öneriler, inşaat makineleri ithalatından, prefabrikasyonun geliştirilmesi gerekliliğine kadar birçok alanda incelemeler ve çözümler sunulmaktadır (Sey, 1998b, s.287; Tekeli, 1996, s.99-106). Raporların bazılarında prefabrikasyon üretimi bir öneri olarak verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında konut sorununa çare olacağı düşünülerek prefabrikasyon üretiminde artan yatırım ve araştırmalar, Türkiye'nin gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Ancak raporlarda geleneksel malzeme kullanımına yönelik öneriler de yer almaktadır, bu konuda Wedler raporu (1961) önemli bir rapordur.

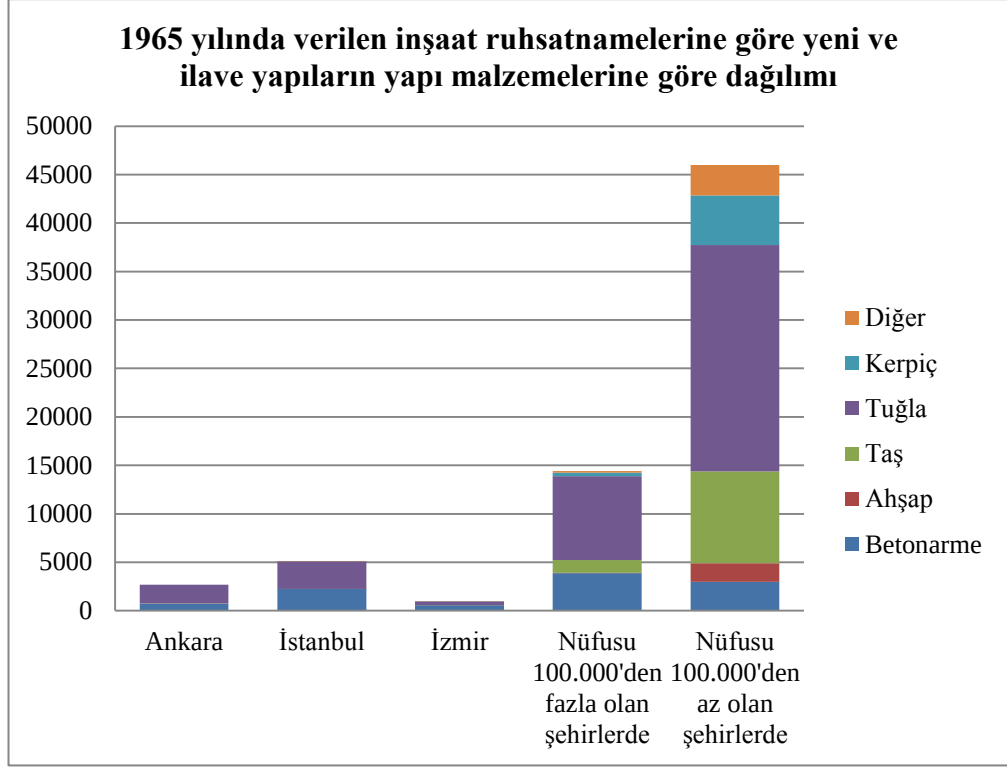
Almanya'dan çağrılan Profesör E.h.B. Wedler, Türkiye ziyaretinde raporu için, birçok yapı malzemesi fabrikası görmüş, ticarethaneleri, araştırma ve deneme enstitülerini ve Türk Standartlar Enstitüsü'nü ziyaret etmiş, birçok konut inşaatını incelemiştir. Ankara'da İnşaat Ustası Yetiştiren Yapı Usta Okulu'na gitmiş, gezileri sırasında köy, ilçe merkezi ve gecekondu mahallelerini incelemiştir (Wedler, 1963, s.5-6). 'Kısa zamanda ekonomik olarak konut sorununun çözümü'ne yönelik önerileriyle Wedler'in raporunun ilginç ve önemli yanı, dönemin gündemini meşgul eden, Türkiye koşullarında pek de mümkün olmayacak prefabrike üretimin yerine ekonomik ve hızlı üretim çözümü olarak mevcut geleneksel yapı üretimini öneriyor olmasıdır. Türkiye'de yapı malzemesine ilişkin istatistiksel veriler incelendiğinde, Wedler'in gözlemlerine dayalı çıkarımlarında haklı olduğu görülür.

Aşağıda, ulaşılabilen verilere göre, 1935, 1950 ve 1965 yıllarına ait mevcut yapı stoğu ve yeni ve ilave yapıların grafikleri sunulmaktadır. Mevcut yapı stoğundaki yapı malzemelerinin sınıflaması 1965 yılına kadarki verilerde betonarmeyi içermemekte, yapılar, kargir, ahşap, karışık ve bilinmeyen olarak sınıflandırılmaktadır (Şekil 5.1).

1935, 1950, 1965 yıllarında, büyük şehirlerdeki 'mevcut yapı stoğu'nun analizinde betonarmenin dahil edilmemiş oluşu, henüz tekil üretimler dışında yaygınlaşmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, betonarme, 1965 analizlerinde yeni ve ilave yapılar sınıflamasına dahil edilmiştir (Şekil 5.2).

Şekil 5.1 : 1935, 1950, 1965 yıllarına ait büyük şehirlerde, il ve ilçe merkezlerinde bulunan binaların yapı malzemesi cinsinden dağılımı (Yörükcan ve Çulhacı, (ed) 1974; Çizelge G.1, G.2, G.3).

Şekil 5.2 : 1965 yılında verilen inşaat ruhsatnamelerine göre Ankara, İstanbul ve İzmir’de ve nüfusu 100.000’de fazla ve az olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave yapıların yapı malzemelerine göre dağılımı (Yörükkan ve Çulhacı (ed) 1974; Çizelge G.4, G.5).

1935, 1950 ve 1965 yıllarına ait yukarıda yeralan veriler, Türkiye’de bu dönemde mevcut yapı stokunun büyük şehirlerde tuğla ve taş kargir daha çok olmak üzere, ülke genelinde tuğla kargir, taş kargir, ahşap karkas, karışık ve kerpiç yığma sistemlerini içerdiğini göstermektedir. Betonarme, yeni yapı üretiminde artıyor olsa da, henüz taşıyıcı sistem olarak ülke genelinde yeni yaygınlaşmaya başlamış, yeni yapılarda 1960 yılında yüzde 6 düzeyindeki betonarme yapı üretimi, 1965 yılında yüzde 11.3’e ulaşmıştır (ayrıca bakınız Çizelge G.6).

1960’ların başında yapı stokundaki bu durumu gözlemleyen Wedler, ekonomik konut üretimi için, özellikle Almanya’daki üretimlerle karşılaştırarak bir rapor hazırlamıştır. Raporun hazırlandığı dönemde (1961) Wedler, hedeflenen 250.000 adet konut üretiminin uzun süreli bir programla mümkün olabileceğini, gerekli finansman sağlansa bile, yapı malzemesi sanayinin, yapı malzemelerini işleyen atölyelerin senelik kapasitelerinin ve gerekli uzman personelin büyük sıkıntı yaratacağını belirtir (Wedler, 1963, s.10). Wedler’e göre, yukarıdaki rakamlarla varolan üretimi beş misline çıkaracak bir programın uygulanması, Türkiye’nin

gündemine önemli teknik sorular getirmektedir. Bunun için, şimdiye kadar kullanılan yapı malzemeleri ve yapı tarzlarının miktar ve kalitelerinin geliştirilerek bir çözüm getirilmesini önerir (Wedler, 1963, s.11). Büyük boyutlarda prefabrike yapı üretiminin gerekli fabrika ve şantiye donanımı ile mümkün olabileceği bunun yanında kalitelerinin iyi olmasına önem verilmesi özellikle deprem açısından iyi etüt edilmeleri gerektiğini belirtir (Wedler, 1963, s.12-13). Nitekim, beton prefabrikasyon üretimi ileriki onyıllarda deprem dayanımına ilişkin nedenlerle büyük ölçüde terk edilecektir.

Mevcut konut stoku ve yeni yapı üretimleri göz önüne alındığında, prefabrikasyonun ülkede yaygınlaşmamasını anlamak kolaylaşır. Şantiyelerde kurulmasından çok fabrikalarda üretilen prefabrike elemanlar, duvar ve döşeme gibi büyük boyutlarda olabileceği gibi kolon, kiriş gibi iskelet taşıyıcı sistem elemanları da olabilir. Ağır tavan ve duvar beton plakaların fabrikadan şantiyeye nakliyesi için uygun ağır yük kamyonlarına ihtiyaç vardır ve bunların da uygun yollara ihtiyacı vardır. Bununla birlikte şantiyede prefabrike elemanların yerlerine taşınması ve inşası için taşıma gücü ve uygun kuleli vinçler gereklidir.

Betonarme inşaatın yaygınlaşmasıyla birlikte yapı üretiminde çok basit ölçüde de olsa, makine üretime girmeye başlamıştır. Bu konudaki ilk adımlar, büyük kentlerdeki inşaatlarda betonyerler, inşaat asansörleri ve vibratörlerin kullanılmasıyla atılmıştır. 1960'lı yıllarda konut dışı büyük yapılarda beton santrallerinin kurulmasına ve kule vinçlerin kullanılmaya başlanmasına rağmen, bu uygulama biçimleri henüz konut yapımına girmemiştir. Bir önceki dönemde ithal edilen takma evlerle prefabrikasyon konusunda bir deneme yapılmış olmasına karşın şantiye alanında makineleşme ve/veya prefabrikasyon ülke içinde üretimleri olmadığı için yaygınlaşmamıştır. 1960'larda, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikası'nın lojmanlarında olduğu gibi, konut yapımında ilk prefabrikasyon denemeleri başlamıştır (Sey, 1998b, s.289), ancak henüz öngerilimli beton uygulaması yapılmamıştır.

Wedler'in aktardığı gibi, Avrupa'da, özellikle Sovyet Rusya'da gelişen ve kullanılan büyük boyutlarda prefabrike yapı üretimi, Almanya'da rasyonalize edilmiş (iktisadileştirilmiş) olan örme duvar yapı tarzı ile kalite konusunda aynı taleplerle karşılaşmamış ve rekabet edememiştir. Bununla birlikte, Almanya'da 1958'de inşa edilen konutların %13'ü üç-dört katlı, %81'i tek aile evidir ve büyük prefabrike

aksamı imal eden fabrikanın yeterli satış yapabilmesinin garantisi ancak büyük şehirlerde mümkün olmuştur. Bu yapı tarzı Hamburg’da uygulanmıştır ancak bunun sebebi de kaba inşaatta kalifiye işçi sıkıntısı çekildiği içindir. (Wedler, 1963, s.12-14). Wedler, Avrupa’daki uygulamalarından örnekler vererek, Türkiye’de bu yapı tarzının uygulanmasının ‘milli iktisat’ bakımından ve ‘mantıki ve teknik’ bakımdan iyi gözden geçirilmesi gereken bir konu olduğunu belirtir. Almanya’da iktisadi olarak büyük bir başarı sağlanan şimdiye kadar alışılmış olan yapı malzemelerini, yapı tarzlarını ve inşaat metodlarını olgunlaştırmanın/geliştirmenin, Türkiye için de daha uygun olacağını ve konut inşaatının verimliliğini arttırmayı ve konut üretimini beş katına çıkartmayı sağlayacağını öne sürer (Wedler, 1963, s.14). Türkiye’de Almanya’daki gibi işgücü kıtlığının olmaması ve işçi ücretlerinin yüksek olmaması da prefabrike yapı tarzının kullanımını gereksiz kılmaktadır. Öte yandan, ısı yalıtım malzemelerinin üretim ve uygulamasında sıkıntıları olan Türkiye’de örgü duvarların, beton duvarlara göre daha iyi yalıtım sağladığı görülmektedir.

Sonuç olarak, inşaat işçi ve ustalarını yeni yapı malzemelerine ve yapı tarzlarına alıştırmının güçlüğü düşünüldüğünde ve yeni yapı malzemelerinin üretimi için fabrikaların kurulmasının uzun seneler alacağı düşünüldüğünde, şimdiye kadar kullanılan yapı malzemeleri ve sistemlerinin inşa edilmesinin ekonomik açıdan daha uygun olacağı görülmektedir. Wedler, tuğla yapı malzemesinin en büyük öneme sahip malzeme olarak öne çıktığını aktarır (Wedler, 1963, s.19-20). Şimdiye kadar kullanılan yapı malzemelerinin ve yapım sistemlerinin islahına yönelik olarak, tuğlaların boyutlarının büyümesi ve belirli standartlara göre üretilmesi gerektiği, harman tuğlası üreten fabrikaların uygun ve gerekli yerlere kurulması gerektiğini belirtir. Tuğla ile 3-4 katlı konutlar inşa edilebilir. Bu konut üretimi, nakliyeden, harçtan ve işten tasarruf sağlayacaktır, duvar daha iyi ısı yalıtımı sağladığından Federal Almanya’da oldukça ekonomik bir üretimdir (Wedler, 1963, s.22).

Tüm bunların ötesinde, Wedler’in gözlemlerindeki haklılık payı, Türkiye’deki betonarme teknolojisine ilişkindir. Türkiye’de çimento üretiminin kalitesinin artırılması gerekmektedir, ayrıca üretilen çimentonun prefabrike betonarmede kullanımı nitelik açısından uygun değildir (Acar, 2006). Bununla yanında Cengiz Bektaş’ın belirttiği gibi, savaş sonrası dönemde, prefabrikasyon sistem, yapım süresini kısaltsa da gerçekte ekonomik bir yöntem değildir (1998, s.294). Wedler’in geleneksel/yerel yapı malzemelerini iyileştirme önerisinin, Türkiye’nin mevcut

inşaat bilgisi ve uygulamaları açısından kısa vadede hızla üretilecek konutlar için betonarmeye göre daha ekonomik ve verimli olduğu açıktır.

1948'de Mortaş'ın yapı inşaatına ilişkin yazısında, kentlerde az katlı yapıların, ekonomik olarak tuğla yapılmasının daha uygun olacağı tartışılırken (Mortaş, 1948, s.39-41), 1961 yılında benzer bir tartışma Wedler'in raporunda ortaya çıkmıştır. Aradan geçen yaklaşık on senede yapı üretim biçimleri, inşaat bilgisi ve ekonomik yapı üretimi açısından, tuğla kargir yapının yaygın kullanımı ve ekonomik önceliği henüz büyük ölçüde değişmeye başlamamıştır. İlginç olan, 1950'lerin betonarmenin uygulama alanındaki ekonomiklik ve verimlilik söylemlerinin yoğun olarak izlendiği yıllar olmasıdır.

Cumhuriyet yönetimi, pozitivist yönelimi içinde, konut yapımının teknik bilgiye sahip mimarlar ve mühendisler elinde yapılmasını sağlayıcı yasal düzenlemeler yapmış olmasına rağmen, 1965 yılında belediyeden ruhsat alınarak yapılan binalarda bile bu teknik bilgiye sahip olanların denetiminin çok yüksek olmadığı görülür. 1965 yılında ruhsat alınan konut ve konut dışı binaların teknik sorumluluğunun mimar, mühendis, fen memuru, ehliyetli kalfa yüzdeleri oldukça düşüktür (Yörükan ve Çulhacı, (ed) 1974, Çizelge G.9, G.10). Ankara'da, %39.27 yüksek mimar, %18.44 yüksek mühendis, %5.85 mimar, %17.10 mühendis, %18.63 fen memuru, %0.11 ehliyetli kalfadır. İstanbul'da ise, %21.19 yüksek mimar, %14.40 yüksek mühendis, %15.23 mimar, %12.13 mühendis, %7.81 fen memuru, %29.12 ehliyetli kalfadır. Bu rakamlar, nüfusu 100.000'den az olan yerleşimlerde büyük ölçüde azalır³¹. Bu tablolara göre, betonarmenin gündelik yapı üretimine girdiği 1950-65 döneminde, uygulamaların kabaca %26'sı mimar ve mühendislerce kontrol edilmiştir. Betonarme uygulamaları, bu dönemde, büyük ölçüde uzman ve teknik bilgiden yoksun bir üretim içinde yapılmıştır.

Her ne kadar Wedler'in raporunda geleneksel malzeme ve işçiliğe ve eğitime ilişkin övgüler yer alsa da, eğitim ve uygulama alanında, betonarme hızla ön plana geçmektedir. Betonarme kendine modern dünyanın ve yeni teknolojik gelişmelerin bir icadı olarak mimarlar arasında geniş bir söylemsel alan bulmuştur. Le Corbusier ilkeleri, mimarlık eğitimi ve yayın kuruluşlarında etkili bir biçimde yayılmaktadır.

³¹ Nüfusu 100.000'den az olan yerleşimlerde, yapıların kontrollerinde, %4.34 yüksek mimar, %4.11 yüksek mühendis, %8.11 mimar, %10.06 mühendis, %15.90 fen memuru, %14.51 ehliyetli kalfa, %42.92 diğer kategorisinde yer alır (Yörükan ve Çulhacı, (ed) 1974, Çizelge G.8, G.9).

Sedat Gürel'in İTÜ'de 1947'de kabul edilen, 'Konstrüksiyon ve Çok Katlı Mesken Blokları' yeterli çalışması, 1955 yılında yayınlanmış, kitapta, çok katlı konut üretimi, Le Corbusier ilkeleri eşliğinde savunulmuş ve aktarılmıştır (1955). Kitapta, Gürel, betonarme teknolojisini, prefabrikasyon ve çok katlı yapılaşmayı, kentlerde konut ve barınma sorununu çözecek modern çözüm olarak sunmaktadır. Sedat Gürel'in 1947 tarihli çalışmasından iki yıl sonra 1949 yılında Arkitekt dergisinde Şemsa Demiren tarafından Le Corbusier'nin 'Ufki Şehir, Şakuli Şehir' yazısı çevrilmiş ve yayınlanmıştır (Demiren, 1949, s.162-165). Konut üretiminde Le Corbusier ilkelerinin söylemselliği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında mimari yazın ve eğitim alanında yeniden, güçlü bir biçimde yerleşmeye başlamıştır.

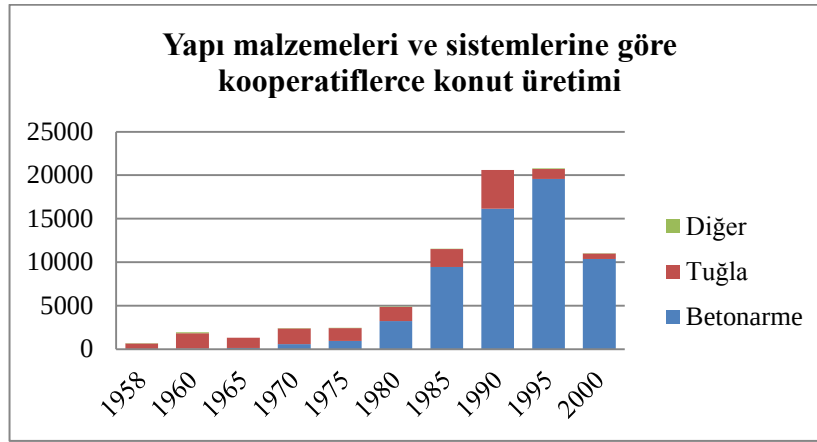
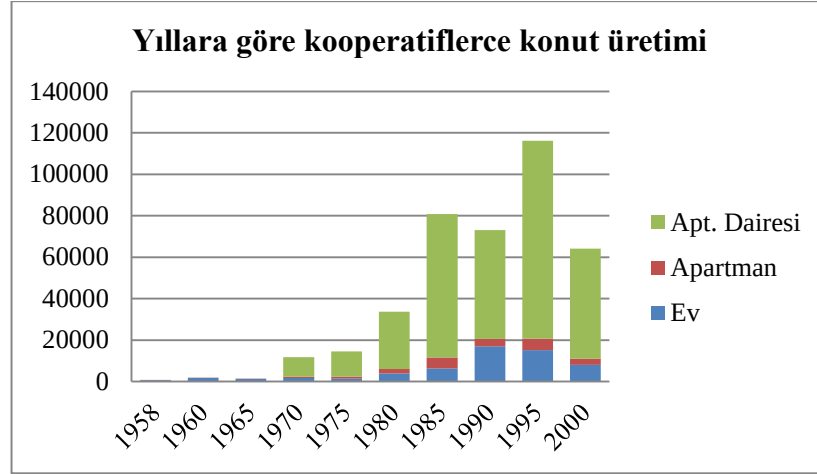
Betonarme büyük bloklar, kentsel alanda konut üretiminde, bahçeli konutların karşısında çağın modern bir çözümü olarak görülmekte, toplumun gelişmesi için fiziksel çevrenin düzenlenmesinde havalandırma, ışık, hararet ve rutubet gibi sorunların giderilmesinde, 'sağlıklı, huzurlu, ahlaki ve estetik şartlar' için, geniş yeşil alanlara olanak veren büyük konut blokları ve çok katlılaşma önerilmektedir (Gürel, 1955). Ufki bahçe sitesi ve şakuli bahçe sitesi karşılaştırmalarında, Gürel, çok katlı yapı bloklarının hareket serbestliği, ikamet eden kişi yoğunluğu, konutların güneş alması ve geniş yeşil saha açısından bahçeli evlere nazaran ekonomik, verimli ve rasyonel bir çözüm olduğunu aktarmaktadır. Bu karşılaştırmaların ardından yığma, betonarme ve çelik sistemler sınıflandırılarak aktarılmakta ve betonarme (prefabrik ve yerinde dökme yapım sistemleri) detayları ile birlikte sunulmaktadır. Gürel, çalışmasının sonuç bölümünde, 'dava'nın, "mümkün olduğu kadar çok sayıda insanı, mümkün olduğu kadar çabuk ve mümkün olduğu kadar ucuza malolan meskenlerde oturtmak" olduğunu belirtir (1955, s.102). Betonarme teknolojisi ve çok katlılaşma, dönemin ekonomik yapısı ve yapılaşma koşullarından bağımsız kendinden menkul gerekçelerle savunulmakta ve rasyonel bir çözüm olarak görülmektedir.

Modernleşme sürecinde bir teknolojinin kabulü ve toplum genelinde yaygınlaşmasında, rasyonel ve irrasyonel arasındaki sınırın o kadar da keskin olmadığı izlenebilir. 1950'lerin sonlarına kadar endüstrisi gelişmemiş bir teknoloji olarak betonarmenin, rasyonel ve akılcı çözüm olarak sunumu, uygun ve mantıklı bir seçim değildir. Wedler'in raporunun da gösterdiği gibi, Batı, modernleşen ülkelerin yaşadığı bu radikal değişim sürecini yaşamadığı için, malzemelere (örneğin tuğlaya/yığma sisteme) nesnellikle yaklaşabilmektedir. Türkiye gibi modernleşen

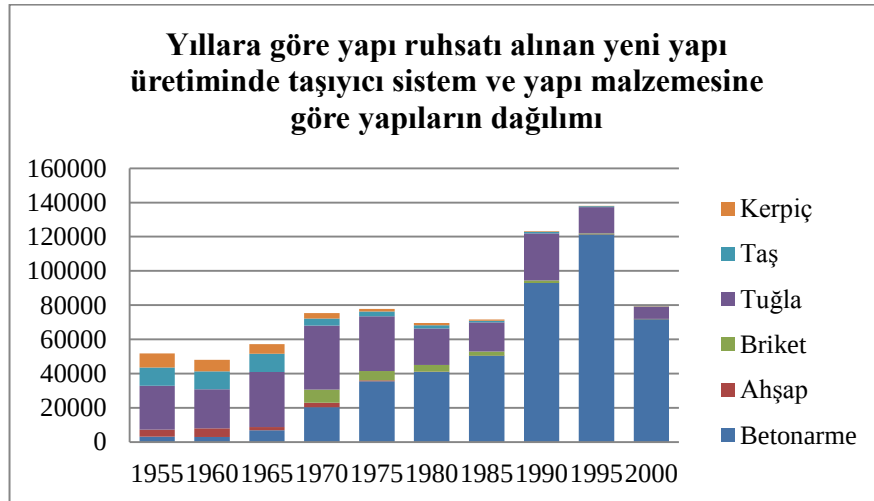
lkelerde ise, yapı malzemeleri seçimi nesnellikten uzak bir karara işaret eder. Betonarme teknolojisinin serüveni, ülkeyi modernleştirmek isteyen, merkezi yönetimin, mimar ve mühendislerin erişmek istedikleri, model olarak gördükleri modernliğin bir parçası olarak gelişir. Betonarme, modern mimarlığın malzemesi olarak mimari alanda kendine geniş bir söylemsel alan bulmuş, erişilmesi gereken bir zirve olarak, modern bir çözüm olarak savunulmuştur.

Çok katlı yapı üretiminin gerektirdiği tektonik özelliklere sahip bir malzeme olarak betonarme, sahip olduğu yapısal olanaklarla, yüzyılın ikinci yarısında ülke genelinde ekonomik bir malzemeye dönüştükçe (Bölüm 3), konut alanında hızla yaygınlaşmıştır. Kooperatiflerce konut üretimine bakıldığında, 1960’ların sonlarından itibaren çok katlılaşma ve apartmanın artan rimiyle eşzamanlı olarak betonarmenin konut üretiminde hızla yaygınlaştığı izlenebilmektedir (şekil 5.3). 1950’lerin ikinci yarısından itibaren kabaca 50 yılda betonarme ülke coğrafyasına yayılır (şekil 5.4). Özellikle kat mülkiyetine olanak veren düzenlemeler apartmanların yayılımını hızlandırmıştır.

1930’lu yıllarda, kamuoyunda Türk ailesi için en iyi mesken biçiminin nasıl olacağı tartışılıyordu. Bu tartışmalarda büyük çoğunluk, bahçeli ev çevrelerinin apartman tipi toplu yaşam çevrelerine üstün olduğunu savunuyordu. İlk konut kooperatifi olan Bahçelievler kooperatifinde de grldĞu gibi, her ailenin bahçe içinde yaşadığı bir ev tipi benimsenmişti. Bu nedenle, mesken kavramına atıfta bulunulduğunda, pratikte bahçeli ev tipi konut çevrelerine atıfta bulunulmuş oluyordu (Güvenç ve Işık, 1999, s.58). Cengizkan, bu dönemde konut üretim biçiminde yapım tekniği ve teknolojiye ilişkin bağlayıcı kararların olmadığını belirtir (2002a, s.339). Özellikle 1940’lı yılların sonunda ‘ok katlı konut’ şeması ortaya çıkar ve konut üretiminin örgütlenmesi bu tarihlerden itibaren çok katlı konut şemasıyla şekillenmeye başlar. Konut sunum biçimindeki değişimlerde, Türkiye Emlak Kredi Bankası, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra etkili, önemli bir kurum olacaktır. Betonarmenin kentlilerin gündelik hayatında artan söylemselliği ve bankanın uygulamaları bir sonraki altbaşlıkta tartışılacak ve sunulacaktır.

Şekil 5.3 : Yıllar, ev, apartman, apartman dairesi ve yapı malzemeleri ve sistemlerine göre kooperatiflerce konut üretimi (T.C. Başbakanlık DİE, 1997, s.26; 2005, s.18, Çizelge G.8).

Şekil 5.4 : 1955-2000 tarih aralığında yapı ruhsatı alınan yeni yapı üretiminde taşıyıcı sistem ve yapı malzemelerine göre yapıların dağılımı (T.C. Başbakanlık DİE, 1997, s.18-19; 2005, s.14, Çizelge G.6).

5.1.1 Çok katlı konut alanlarının inşası

Türkiye’de büyük ölçekte betonarme konut alanlarının inşası İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. 1926’da ülkenin imara ihtiyacı olduğu bir dönemde sermayesinin tümü kamuya ait olarak kurulmuş olan Emlak ve Eytam Bankası’nın yerini almak üzere 1946 yılında bir konut ihtisas bankası olarak kurulan Türkiye Emlak Kredi Bankası, 1950’li yıllarda büyük ölçekli konut alanlarının inşasında en büyük rolü oynar. Aşağıda tartışılacak olan İkinci Dünya Savaşı ertesinde 1950’li yıllardaki konut alanlarının inşasından sonra, 60’lı yıllarda bankanın ülke genelinde örgütlenmesi yaygınlaşmış, 1951’de 14 olan şube sayısı 1963 yılında 69’a yükselmiştir (Tekeli, 1996, s.63-64). Bu dönemde, ülke genelinde bankanın büyük ölçekli konut üretimi artar. Banka, alıcılara konut kredisi sağlamış, inşaat sektörünün öngördüğü ödemeleri öngörülen tarihlerde yaparak finanse edebilecek bir alıcı kitlesinin olmaması nedeniyle, ‘Yapı Tasarrufları’ sistemine dayanan uygulamalara göre kredi vererek konut üretimini düzenlemiştir (Tekeli, 1996, s. 79).

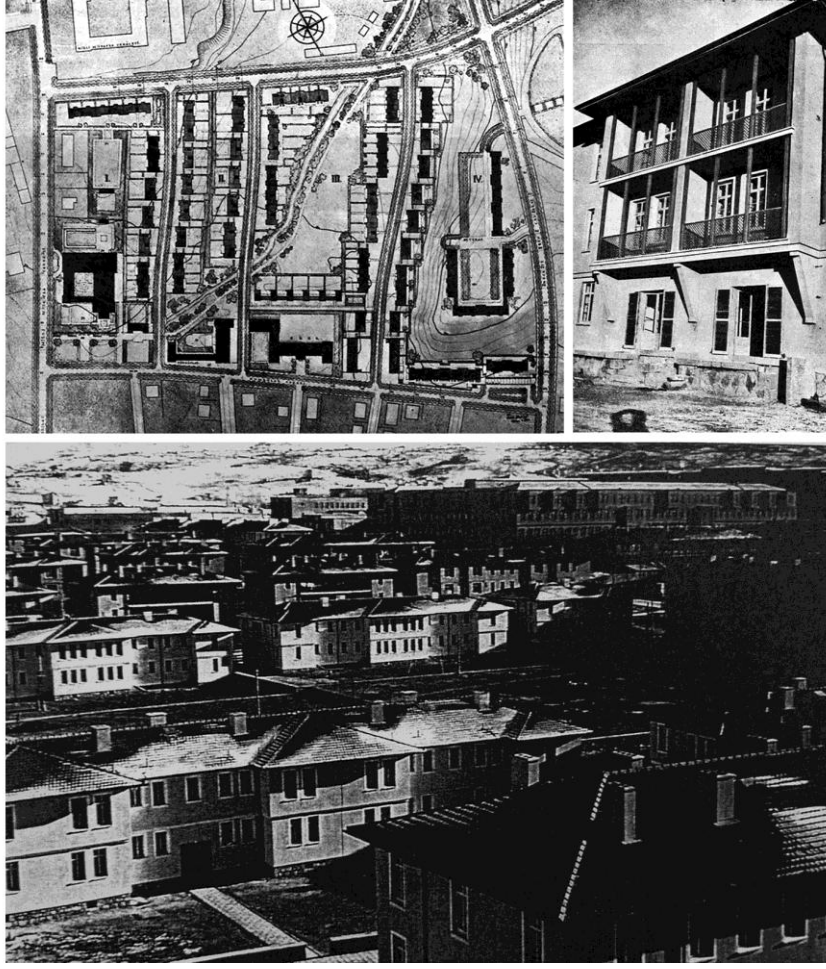
1950 öncesinde, ülkenin tek büyüyen kenti Ankara’daki konut sorunu için artan arsa fiyatları karşısında kooperatif girişimlerini desteklemeye yönelik daha çok kooperatiflere kredi sağlayan banka, memurların konut sahibi olmalarında çok önemli bir paya sahipti. İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği yıllardan itibaren, bankanın bu tutumu değişmiştir. 1930’lu yıllarda banka için kaynak sağlayabileceği gerekçesiyle sermayesinin %99’u bankaya ait bir inşaat şirketi olarak kurulmuş olan Emlak Bank Yapı Limited Şirketi, savaş sonrasında itibaren, kamu ve belediyelerden önemli inşaat işleri almaya başlamış, sağlam bir gelir kaynağı haline gelmiştir (Güvenç ve Işık, 1999, s.16-17, 60). Belirli bir kar ilkesine izin veren bir modelde, büyük ölçüde çok katlı konut alanlarının inşası başlamıştır. Bu süreçte İstanbul ve Ankara büyüme hızı en fazla olan kentlerdir. Bankanın en önemli konut üretimi de bu iki kentte yoğunlaşmıştır.

Emlakbank Yapı Limited Şirketi, 1944 Ekim ayında, Ankara’da, Memurin Apatmanları projesinin (daha sonra Saracoğlu Mahallesi olarak anılacaktır) inşaatını üstlenir. İlk taslakları savaştan önce Prost ve Ruvaye’ye hazırlatılan proje savaş nedeniyle hiç gündeme gelmemiş ve Memurin Apartmanları için yepyeni bir proje hazırlatılmıştır (Güvenç ve Işık, 1999, s.93). Bu proje döneminin prestijli, ilk ve en önemli konut projelerindendir. Ankara’da Bahçelievler, Güven evleri, Tasarruf evleri gibi ayırık nizamda tasarlanmış konut dokusundan oldukça farklı olarak

apartmanlardan oluşan Saracoğlu Mahallesi'nde üretilen konut türü, Türkiye'de giderek konut üretim örgütlenmesini dönüştürecektir. 1943'te CHP içinde özel bir görüşme sonucunda kamu çalışanları-memurlar için 'toplu konut' denilebilecek bir konut türünün üretilmesi için kapı açılmıştır (Cengizkan, 2002a, s.339). Paul Bonatz'ın tasarladığı, 1946 yılında tamamlanan Saracoğlu Mahallesi, betonarme olarak inşa edilen dört katlı konutlar içermektedir ve iki, üç, dört katlı binalardan oluşan, toplam 435 memur evi inşa edilmiştir (Güvenç ve Işık, 1999, s.100).

Saracoğlu Mahallesi'nin temeli, Başvekil Saracoğlu'nun da katıldığı simgesel bir törenle 29 Ekim 1944 tarihinde atılır (Güvenç ve Işık, 1999, s.98). Yapımına fiilen 10 Mart 1945 günü başlanan inşaatta, savaş koşullarına rağmen, konvansiyonel bir teknoloji ile bir yılın sonunda 150 konut fiilen iskana açılmış, geri kalanının kaba inşaatları bitirilmiştir (Güvenç ve Işık, 1999, s.89-90). Mahalle, 30 Ekim 1945 günü Maliye Bakanı'nın nutkuyla açılır (Saracoğlu Mahallesi, 1945, s.1,7). Mahallenin inşasına yapılan büyük harcama, ekonomik konut üretimi amacıyla çeliştiği için döneminde eleştirilmiştir (Sayar, 1946a, s.49-50; Mortaş, 1948, s.39-41). Saçakları, konsolları, takma saç sütunları ve saç kafesli cepheleriyle betonarme strüktürlü bu yapılar, Sayar'ın mimari üslup açısından da eleştirilerinin hedefi olur (Sayar, 1946b, s.56, Şekil 5.5).

Saracoğlu Mahallesi'yle başlayan yeni konut türü uygulamaları, banka tarafından farklı tiplerin bir arada kullanıldığı konut projelerinde gelişir. Emlak Kredi Bankası, bu dönemden itibaren, ülke genelinde şubeler açmaya, konut inşa etmek üzere geziler yapmaya ve arsa almak için araştırmalar yapmaya (Adana gibi çeşitli kentlere gider) başlar (Güvenç ve Işık, 1999, s.109). Bu dönemde, önerilen fikirler dizisi, arsa temini, ucuza malolan toplu inşaat ve uzun vadeli düşük faizli kredi finansman boyutlarını içeren kapsamlı bir konut programı niteliğindedir (Güvenç ve Işık, 1999, s.113). Ancak, 1950'lerin ortalarından itibaren bankanın projelerinde ucuz ve mütevazî halk konutu üretimine ilişkin vurgu kaybolmaya başlar. Saracoğlu Mahallesi'nin inşasından sonra, Ankara'da, Ankara İmar Limited Şirketi aracılığıyla Yenimahalle ve Kurtuluş konutları inşa edilir. Bu dönemden itibaren, Emlak Kredi Bankası, satış amaçlı konut üreten bir kuruluş haline gelmiştir (Cengizkan, 2002a, s.339).

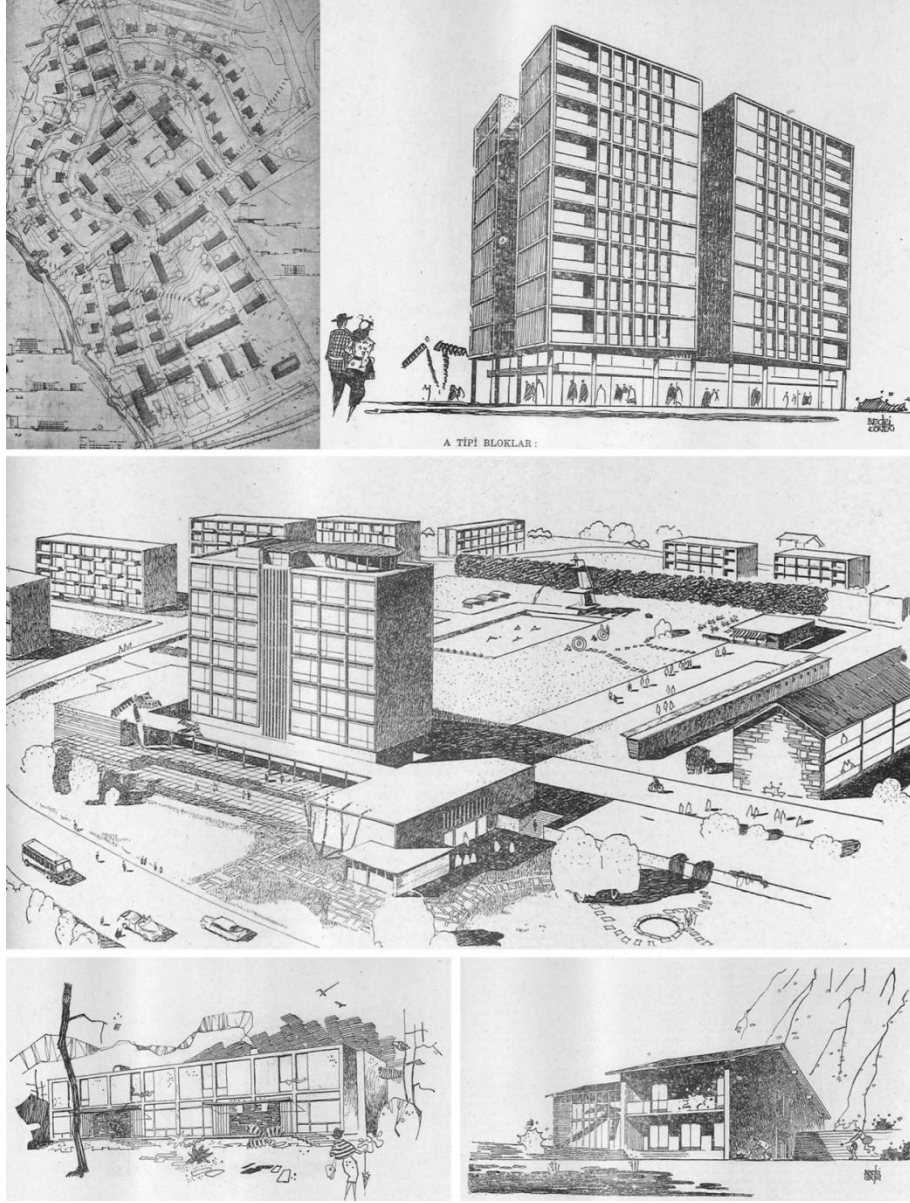

Şekil 5.5 : Saracoğlu Mahallesi'nin ilk yapıldığı yıllarda görünümü, maketi ve konut tiplerinden biri cephesinde betonarme strüktürü, takma saç sütunları ve saç kafes örgüsüyle birlikte (Sayar, 1946b, s.56-59; Güvenç ve Işık, 1999, s.103).

Bu dönemde, İstanbul'daki konut üretiminde iki önemli proje öne çıkar: Levent ve Ataköy (Baruthane) konut alanları. 1950-1965 yılları arasında Levent Projesi tümüyle ve Baruthane Projesi'nin ise I., II. ve III. kısımları gerçekleşmiştir. Betonarmenin söylemsel ve uygulama alanında yayılımında etkili olan bu projelerin, yüksek kalite ve standartta inşa edilerek yönetim tarafından sosyal konut olarak sunulması eleştirileri üzerine çekmiştir. Özellikle, Ataköy, üst gelir gruplarına/toplumun ayrıcalıklı kesimlerine yönelik bir proje olmuştur.

Levent evleri (I, II, III, IV Levent), banka tarafından İstanbul İmar Limited Ortaklığı'na (İstanbul Belediyesi ile bankanın ortak girişimi) inşa ettirilmiş, satış işlemlerini banka yapmıştır. 1947'de başlayan Levent projesi, fiziksel bir kontrast

içermektedir, projede hem bahçeli evler, hem de çeşitli tiplerde apartmanlar yer almaktadır (Aru vd., 1952, s.174-181; 1956, s.140-153, Şekil 5.6).

Şekil 5.6 : IV. Levent, konut yerleşim planı, A, E, L tipi konutlar ve yerleşim merkezinden genel bir perspektif. (Aru vd., 1956, s.140-153).

Örneğin, IV. Levent'te 13 katlı bir apartman bloku yapılmıştır, blok o dönemin Türkiye'deki en yüksek konut yapısıdır. Anadolu yakasındaki tepelerden bakıldığında bu yapı o dönemde Beyoğlu yakasının silüetinde Hilton Oteli'nden sonra heybetli görünümüyle dikkat çekici bir kentsel öge haline gelmiştir (Güvenç ve Işık, 1999, s.153). Levent projesinde, elverişli kredi koşullarının ve konut alanının İstanbul'daki konumunun da etkisiyle konutların pazarlanmasında büyük bir

güçlükle karşılaşılmamıştır. Levent projesi, kamu kaynaklarıyla üretilen bir konut projesi olduğu için çeşitli baskılara maruz kalmış ve satışlara ilişkin kamuoyundan da bu konuda birçok eleştiri almıştır.

Levent konutlarının inşası sürecinde, İstanbul'da altyapı inşası hızlanmış, Menderes'in imar operasyonları devam etmektedir. Ancak, mahallelerin kendi iç yolları ve altyapısına ilişkin, banka, özverili bir biçimde çalışmak zorunda kalmış, parasal kaynak ya da müteahhit bulunsa bile, gerekli makine ve teknik donanımın belediye tarafından İstanbul'daki yoğun imar işlerinde kullanılıyor olması sebebiyle zamanında temin edilememiştir (Güvenç ve Işık, 1999, s.164-165). Mahallenin bu zorlu koşullarda inşasına rağmen, ürettiği  evre ve potansiyel müşteri kesimlerinin de gücüyle, Levent konutları önemli bir prestij odağı haline gelmiş, subay meskenleri projesi gibi yeni projeler için örnek olmuştur (Güvenç ve Işık, 1999, s.161).

Levent'in parlak satış sürecini Baruthane Projesi yaşamaz. Dönemin günlük basılı yayın incelemeleri de bu tabloyu resmeder. Basılı yayında, Levent projesine ilişkin az sayıda reklam görülürken, projenin uzun süreli inşaat süresine de bağlı olarak, Ataköy için çok çeşitli ve uzun süreli bir reklam dizisi ile karşılaşılır ( izelge F.2). Ataköy' n beklenen ilgiyi görmemesi, her iki projenin uygulandığı alanların İstanbul içindeki konumlarıyla açıklanabilir. Baruthane (Ataköy) Projesi (1955-) İstanbul'un Avrupa yakasında batı gelişme aksında, uluslararası havaalanına giden sahil yolu üzerinde, havaalanı ve kent arasında kalan bir bölgede yer alır. Projenin bu konumlanmasında, Avrupa'ya bağlantıda simgesel önemi olan Londra Asfaltı yanında yer alması, Emlak Kredi Bankası tarafından bir pazarlama stratejisi olarak vurgulanmıştır (Akpınar, 2003, s.220). Ataköy, DP hükümeti ve Başbakan Menderes'in ilgiyle izlediği, İstanbul kentindeki stratejik ve politik/ekonomik yatırımlara dayalı büyük imar operasyonlarına eklemlenen, kentli için yeni, modern yaşam alanlarını simgeleyecek önemli bir yatırımdır; Ataköy projesi, İstanbul'da modern, yeni yaşam biçiminin imgesini oluşturmuş, dönemin Küçük Amerika olma arzusuyla bütünleşmiştir (Akpınar, 2003, şekil 5.7).

İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü'nce hazırlanan İstanbul'un Kitabı'nda (1957), Ataköy projesi tanıtılırken, bu bölgenin inşa amacının turizme yönelik olduğu vurgusu hakimdir:

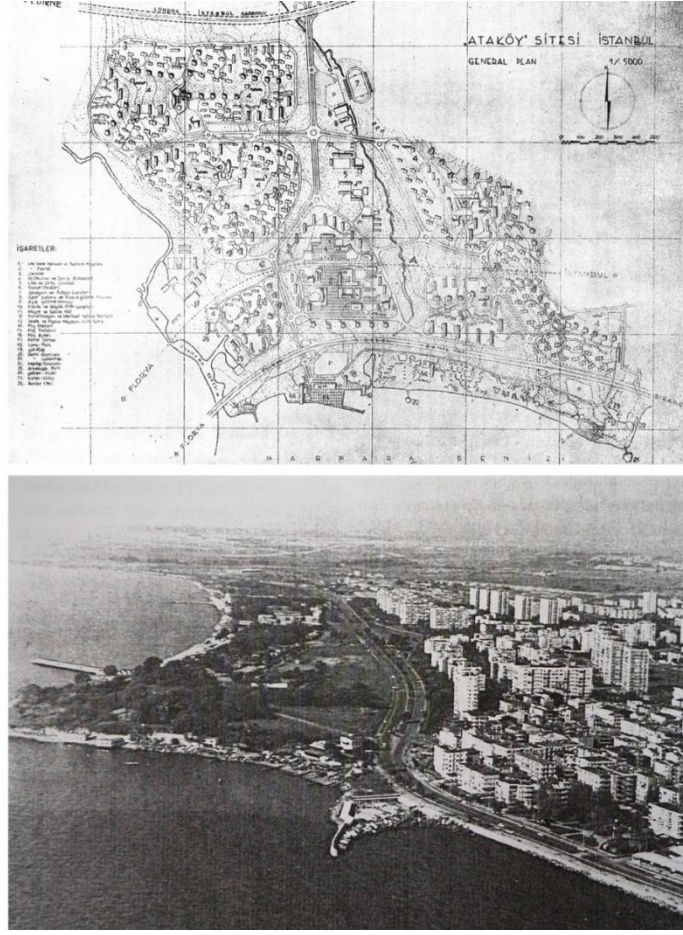
Baruthane'de 70 bin nüfuslu yepyeni bir şehrin temeli atılmış bulunmaktadır. Bu yeni şehrin ismi Ataköy olacaktır. Evvelce İstanbulun bu Marmara kıyıları ne idi?... şimdi bu sahilde 40

hektarlık bir arazi otelleriyle, gazinolariyle ve daha da büyültülecek plajlariyle İstanbul turizmine ayrılmıştır. Bu köy, bu unutulmuş köy artık Bebek'in mehtap güzelliğini paylaşacaktır. Hemen bu turizm bölgesinin arkasından geçen elli metre genişliğindeki Florya sahil yolu daha öteden tren yolu onun üstünde Londra asfaltı Baruthanede yeni doğan Ataköyün üç şah damarı olmaktadır. Bu sitede 9 modern mahalle 9 taş pırlanta halinde Marmaranın bu giranbaha gerdanlığında parlayacaktır. Yeni sitenin bütün planları işten anlıyan zevk sahibi daha çok İstanbul'un ilerisini gören mimarlar tarafından zeka ile ve süratle hazırlanmıştır. Denize amut ve her tarafından denizi gören apartmanların her birisi sanki bahçeli birer ev olacaktır. (İstanbul'un Kitabı, 1957, s.77-78)

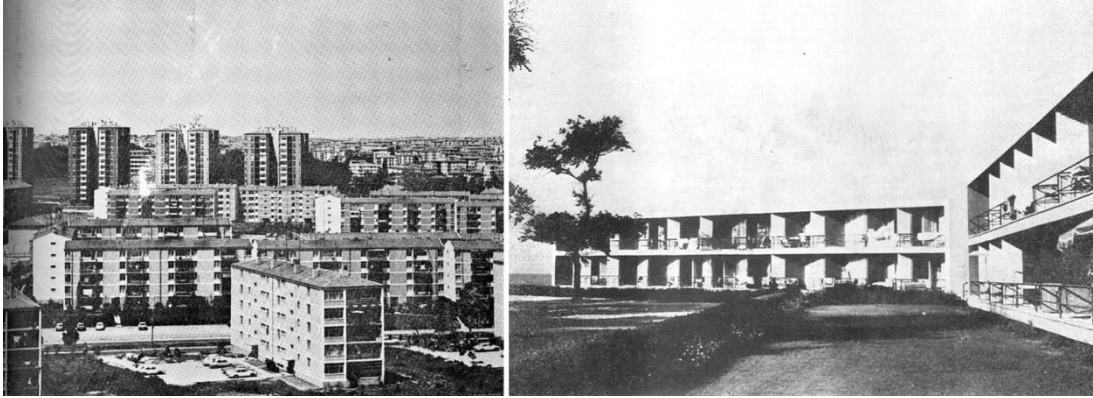

Şekil 5.7 : Solda Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes Ataköy Sitesi'nin maketini incelerken;sağda temel atma töreninde harç koyarken (İstanbul'un Kitabı, 1957, s.77-78).

Şehir dışında kalan bu bölgede gecekondulaşmanın da önüne geçmek için, arazi, toplu konut inşa etmek üzere Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'ndan 1955 yılında Emlak Kredi Bankası'nca satın alınmıştır (Güvenç ve Işık, 1999, s.167-168). Alanın planlaması için 1955'te bir yarışma açılmış, projelerin en iyi fikirlerinin senteziyle bir plan hazırlanması kararlaştırılmıştır. İtalyan mimar Luigi Piccinato tarafından hazırlanan yerleşim planında, dokuz alt mahalle yer alır ve bu mahalleler çeşitli Türk mimarlarınca tasarlanır (Menteşe, 1958). Ataköy I. kısmın 1957'de projeleri hazırlanır ve onaylanır. Yerleşim planı, geniş bir park düzeni içinde birbirine mesafeli konumlanmış, farklı kat yüksekliklerine sahip orta ve çok katlı apartman bloklarının farklı tiplerini içerir ve bu alt mahalleler 1958'den 1990'ların ortalarına kadar uzun bir sürede inşa edilirler (Şekil 5.8, 5.9).

Şekil 5.8 : Ataköy konut alanı yerleşim planı ve henüz imara açılmamış çevresiyle inşa edildiği dönemden bir hava fotoğrafı (Menteşe, 1958, s.80; Güvenç ve Işık, 1999, s.178).

Şekil 5.9 : Solda Ataköy’den farklı tiplerde betonarme karkas apartmanlarıyla genel bir görünüm (Türkiye Emlak Kredi Bankası, 1975, s.53-57); sağda betonarme ve takviyeli yığma karışık sistemle yapılan Ataköy plaj motelleri (Ataköy Plaj Motelleri, 1963, s.149-154).

Ataköy projesi, modern yaşamın yeni standartlarını sembolize etmiştir (Bozdoğan, 2008, s.128). Apartmanlar, tasarımlarıyla ve teknik donanımlarıyla, mimari olarak oldukça başarılı örnekler içerir. Bozdoğan, kentsel yoksulun konut ihtiyacını karşılamak yerine üst-orta sınıfın ihtiyacını karşılayan Ataköy'ün, 1950'ler Türk mimari kültürünün paradoksunu gösterdiğini belirtir: toplumsalla ilişkili konutlandırmaya olan ilgi ve konutun modern yaşam biçimleri için bir tasarım ürünü olarak konut fikriyle ilgili estetik bir kaygı arasındaki çelişki (Bozdoğan, 2008, s.128). Bu paradoks, hem demokratik bir verimliliğe dayalı konut üretimi hem de teknolojik konfor yoluyla tüketim ve iyi yaşam standardını (good life) yansıtır.

Ataköy'ün konut planlarında o dönemde ithal edilen lüks ev aletleri olan buzdolabı ve çamaşır makinesi için yer ayrılırken, dönemin günlük yazılı üretiminde modern ev modeli yaratılıyordu. Ataköy projesi, konut dışında yaratılan çevre ile de aynı tabloyu tamamlıyordu: iki ilkokul, spor merkezi ve kültür merkezi gibi rekreasyon alanları, bir yat kulübü, liman kompleksi, kamp alanı, motel ve oteller, sahil düzenlemesi, ve cafelerden oluşan büyük bir konut kompleksiydi (Menteşe, 1958, s.82). Projenin sağladığı yaşanılır, zengin çevre, modern mimarlık anlayışlarının izinde gelişen konut kısımlarından oluşuyordu.

Yeşilköy'den kente girişin görsel niteliği açısından, projenin konumu önemliydi ve özenle seçilmişti. İlk proje eskizleriyle ve Sirkeci-Florya asfaltının yapım kararıyla iki parçaya ayrılan Baruthane arazisinin sahil kesiminin kamuya açık plaj ve plaj tesisleri, iç kesiminin de modern bir toplu konut alanı olarak uygulanmaya başlandığı inşaa sürecinde (Güvenç ve Işık, 1999, s.179), Menderes, plaj inşaatına büyük ilgi göstermiş, kentteki imar operasyonları sürecinde hızla bitirilmesini istemiştir ve banka Yönetim Kurulu, plaj tesislerinin en modern şekilde kurulabilmesi için 2.2 milyon TL'lik bir tahsisat ayırmıştır.

Dairelerin çok yüksek fiyatlarda sunulması, her ne kadar eleştiri toplamış olsa da, bu konut alanlarının inşa edildiği dönemde, yapı sektöründeki yapı malzemesi kıtlığı, yapı malzemelerinin kaba yapıdan ince yapıya ithal edildiği 1950'li yılların ortalarında, bankaya ciddi bir mali yük getirmiştir. Bu maliyetin, konut fiyatlarına yansıtılması, doğal bir sonuç olmuş olmalıdır. Konutların uzun süre satılamaması da, çeşitli onarımları beraberinde getirmiştir. Hatta, tadilatla bazı konutlar, zorunlu olarak motele dönüştürülmüşlerdir (Güvenç ve Işık, 1999, s.229).

Ataköy'ün bu dönemde reklamları, 'sahil şehri' ya da 'güneş ve sahil şehri' sloganları eşliğinde sunumlar içerir. Reklamlar, modern ve iyi yaşam standardını gösteren öğelerle doludur. Satış kitapçığı ve reklamlarında, sıklıkla, imajın ön planında yelkenli ve motorların yer aldığı deniz ve güneşlenen insanlarıyla plaj; plajın arkasında yükselen apartman blokları resmedilir. Ataköy plajının açılışı gazetelerde duyurulmuştur (Şekil 5.10, 5.11, Çizelge F.2). Emlak ve Kredi Bankası, konut reklamlarında, yeni inşa edilmekte olan apartman bloklarının inşa aşamalarını göstermiş, 'bu modern sitede mesken sahibi olmak isteyen vatandaşların Emlak Kredi Bankası şubelerinde bir ev hesabı açtırmaları' için duyurularda bulunmuştur (Çizelge F.2).

Şekil 5.10 : Ataköy plajının açılışını duyuran reklam (Ataköy Plajı, 1958, s.2).

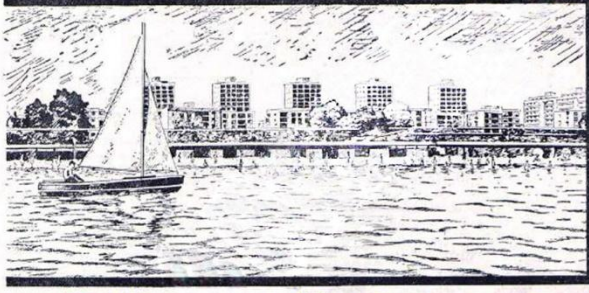
АТАКÖY

GÜNEŞ ve SAHİL ŞEHİRİ

BLOK APARTMANLARI
KONFORLU DAİRELERİ
SATIŞI DEVAM ETMEKTEDİR

ATAKÖY
3 üncü MAHALLE
Satış Fiyatları

TİPİ	Vadeli LİRA	Vadece LİRA
N	49100 - 78300	47000 - 75000
O	57900 - 89100	55800 - 85000
P	38500 - 57900	37000 - 55300

ATAKÖY
2 inci MAHALLE
Satış Fiyatları

TİPİ	Satış Fiyatı LİRA	Peynir LİRA
K	167800 - 122000	25000

ATAKÖY
1 inci MAHALLE
Satış Fiyatları

TİPİ	Satış Fiyatı LİRA	Peynir LİRA
B	240000 - 277800	80000 - 85000
D	240000 - 277800	77000 - 85000

PEŞİN ÖDEMELERDE %10 KESİLTİR. VAPİ TARAĞIYICILARDA, AŞAĞI KOLAYDIR.

Bu işin peşin ödenmesi ve Ataköy satış bütüncüsü, emvazıdır.

TÜRKİYE EMLAK KREDİ BANKASI

Şekil 5.11 : Ataköy konut reklamı (Ataköy Güneş ve Sahil Şehri, 1966, s.3).

1950'lerle başlayan süreçte, İstanbul'daki yaşamın mekansal ve kültürel değişimleriyle, İstanbullular konaklarından ve yalılarından çıkıp, yeni ve modern yaşam imgesiyle, apartman yaşamına yönelmişlerdi. Değişim, apartman yaşamı tercihiyle sınırlı değildi:

Günlük yaşam gereçleri değişmeye başlamış, en basitinden bakır tencerelerin yerine alüminyum mutfak gereçleri kullanılmaya başlanmıştı. Amerikan gömlekler, avizeler ve çeşitli eşyalar pazarlarda satılıyordu. Kılık kıyafette de Amerikan kıyafetleri modası vardı. Renkli gömlekler, saç modelleriyle, bir Amerikan görüntüsü yaratma modası vardı. Bu dönemde Amerikan Kültürü'nün kurduğu, İngilizce konuşma kurslarına gidilirdi. Tüm bunlar doğrudan bir propaganda değildi, ancak insanları bir Amerikan kültürünün içine alıyordu. (Erkman, 2012)

Bu dönemde demokratik dünya söylemiyle ve tüketim kültürüyle çevrelenmiş, hem ticari mal açısından, hem de daha iyi kentsel belediye hizmetleri açısından, İstanbul'da büyük bir değişim gözlemleniyordu. İstanbul ilk defa ulusal ve uluslararası bir pazar olarak kentlilere ve tüm ülkeye açılmıştı (Akpınar, 2003, s.164-165). Böylece halk kitleleri yeni yaşam biçimiyle, yaşamının yeni bir yoluyla tanışmış, betonarme çok katlı konut alanlarının uygulamalarıyla bütünleşen Küçük Amerika olma arzusu, ideal ev söylemiyle yer almaya başlamıştı. Mekan politikasına olduğu kadar kimlik politikalarına da egemen olan ideal ev mitinin kökleri İstanbul'da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, geleneksel olanın yerine geçen yeni, modern ve iyi bir yaşamın imgesinde varolur. Levent, Ataköy gibi konut alanları, bu dönemin politikalarında bir Türk burjuvası yaratmanın araçları olarak

görülmüştür (Akpınar, 2003, s.165-166). 1950'lerde, orta sınıf, Amerika'nın mekansal/kültürel nesneleriyle inşa edilmiştir.

Modern malzeme betonarme, modern cephe ve konutların tasarımları, yeni ev araç gereçleriyle bu konutların mimari dili, 1950'lerin ruhunu ve DP hükümetini sembolize eden bir yeni marka sözdağarcığı sunmuştur. Erken cumhuriyet döneminde, 'ulusal ürün kullanan ve para biriktiren vatandaş' sloganıyla açıklanan vatandaşların ulusalcı ruh hali, daha nitelikli batı ürünlerini ve ithal eşyaları satın almayla temsil edilen tüketiciye dönüşmüştür (Akpınar, 2003, s.166-167). Betonarme malzemesi de, tüm bu büyük değişim sürecinde, yeni anlamlarla donanmıştır. Turizmin, ticaretin, karayolunun, modern konutun ve tüm bunların içinde barındırdıkları tüketim nesnelerinin imgeleriyle bütünleşmiş, onları çerçevelemiştir. Betonarmeyi sarmalayan bu dönemki kavramlardan önemli bir tanesi, iyi yaşam standardını ifade eden 'konfor'dur.

1958 yılındaki bir haber, İstanbul'da bu dönemdeki yeni apartman inşalarını duyurur (Şekil 5.12). Amerikan ve İsrail inşaat firmaları, Emlak Kredi Bankası, Emekli Sandığı ve bir Türk şirket arasında görüşmeler başlamış, Amerikan New Construction Şirketi başkanı W. Goldenberg İstanbul'a gelerek açıklamalarda bulunmuştur. Vatan Caddesi civarında 100, Topkapı-Beyazıt yolu üzerinde 150, Eminönü-Unkapanı bölgesinde 130, Levent-Yıldız-Beşiktaş asfaltı kenarında 200 blok apartman inşa edilecektir. Bu apartmanların inşasıyla, 'hem kentin mesken problemi çözülecek, hem de blok apartmanlarla İstanbul modern bir şehir seviyesine yükselecektir' (Gürsoy, 1958, s.1).

Yeni teknolojiyle donanmış apartmanlar, yeni modern dünyanın önemli birer temsilidirler. İstanbul'da bu tarihlerden itibaren, yoğun bir betonarme karkas apartman inşası başlar. Dönemin yönetimi DP hükümeti, apartmanlaşma yönünde bir şehirleşmeye yatırımlar yapmakta, kentsel dokunun 1950'lerden itibaren yaşadığı büyük değişimin ilk adımları atılmaktadır. 'Köhne mahalleler', rasyonalist ve pragmatist yönetim kadrosu için kurtulunması gereken konut alanları olarak görülmektedir. DP hükümeti, bu köhneliği modernlikle yıkmayı büyük bir gelişim projesi olarak görmüştür.

Şekil 5.12 : İstanbul'da yeni apartman yatırımlarını aktaran haber, Vatan Caddesi (Doğanalp, 1958, s.1).

Sonuç olarak, çok katlı konut alanlarının ilk uygulamalarının, altyapı inşasının (Bölüm 3) ve büyük ölçekli yapı inşasının (Bölüm 4) izlendiği 1950'ler İstanbul'u, betonarme teknolojisiyle halk kitlesinin temas ettiği, betonarmenin çarpıcı bir biçimde halkın gündelik hayatına giriş yaptığı bir süreci yansıtır. İstanbul, İkinci Dünya Savaşı sonrasında turizm ve finans merkezi olma özelliklerini taşıyabilecek bir kent olarak kurgulanırken, betonarmenin etkili temsillerini taşıyan bir sahne olma özelliğine sahip olur. Konumlanması ve ölçekleriyle 1950'lerin çok katlı konut alanları, özellikle Ataköy örneği, açılışlarıyla, inşa süreciyle, üzerine yazılanlarla ve gazetelerdeki haber ve reklamlarıyla, imgesel anlamda zengin bir yenilik olarak ve 'yeni modern dünya imgesi'nin bir parçası olarak kentlinin ve okurun zihnine yerleşir. 1950'lerle birlikte, betonarme konutlar sadece mimari/bilimsel alanda yer almaz, çizim ve imajları halkın imge dünyasına girer. Bu yeni modern dünyayı ve ideal yaşamı betonarme karkas çerçeveler. Bu süreç, biçimselliği ile birlikte, betonarme teknolojisinin toplum genelinde içselleştirilme sürecidir. Betonarmeye ilişkin metinler/görseller ve kendileri birer metin olarak 1950'li yıllarda görülen betonarme konut üretim süreci (altyapı ve yapı inşasıyla birlikte), toplum genelinde betonarmenin ortak kültürünün oluşumunu sağlar. Betonarmenin yayılımında,

medyanın katılımı, betonarmenin modern dünya ile bütünleşen anlamlarını yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur. Bir sonraki altbaşlıkta, betonarmenin değişen anlamları, toplum geneline yayılan ortak söylemleri ve ideal ev miti ile bütünleşen anlamları tartışılacaktır.

5.1.2 Anonim kalabalığın ortak söylemleri

Yaşanan ekonomik ve politik değişimlerle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan çözülme sürecinde, betonarme üretiminde çok katmanlı ve heterojen toplumsal ilişkiler ve etkinlikler ortaya çıkar. 1950'lerde betonarmenin Türkiye coğrafyasına yayılımı, orta sınıfın kapitalist toplumun sosyal katmanlaşması içindeki gelişimiyle örtüşür. Yüzyıl ortasından itibaren, seçkin sınıfın apartman imgesi, orta sınıfın hayallerini süslemeye başlar. Betonarme, sanat bahçelerinden çıkmış, günlük popüler dergi ve gazetelerde dolaşmaya başlamıştır. Artık sadece mimarların/mühendislerin gündemini meşgul etmemektedir, betonarme, popüler basılı yayında halk tarafından/için bir tüketici nesnesine dönüşmüştür. Betonarme karkasın bu dolaşımı, Hilton'un inşasının 1950'lerin ilk yarısında gazetelerde takip edildiği dört yıldan sonra yoğun bir biçimde konut alanında da görülmeye başlanır. Seçkin sınıfın tüm ulusu biçimlendirme arzularının mimari nesnesi betonarme, 1950 sonrası DP yönetiminin yeni ekonomi politikalarında turizme yönelik ulusal ve uluslararası yatırım projelerinin dünyasına girmiştir. Modernleşme mesajını ileten bir araç olarak betonarmeye ilişkin gündelik yazılı üretim, malzemenin yayılımında, mesleki alandaki yayınlar kadar hatta hitap ettiği kitlenin büyüklüğü düşünüldüğünde onlardan çok daha büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Bir başka deyişle, betonarmeye ilişkin bilimsel/mimari söylemlerin, yüzyıl ortasındaki oluşum sürecinin yanında/ötesinde, betonarme 'ortak söylemleri' oluşmaya ve toplum geneline yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte betonarmenin diğer malzemelerin yapamadığını yapan, teknik üstünlüğü savunusu, toplum genelinde kanıksanan bir olgu olmaya başlayacaktır. Artık, örneğin betonarmenin depreme dayanıklılığı ve buna karşın kerpiç, ahşap gibi diğer malzemelerin içkin özelliği olarak görülen dayanıksızlıkları halkın dilindedir. Betonarmenin geleneksele karşı

zaferi, sadece bilim ve sanat bahçelerinde değil gündelik hayatta yazılı üretim alanında yayılmaktadır³².

Betonarme, 1950'lerle birlikte, modern yaşam alanlarında, turizme/tüketime yönelik mekanlarda ve teknolojik gelişmeler küresinin içinde seyredilen, izlenen ve arzulan yapılarla bütünleşir, bir pazarlama nesnesine dönüşür. Satışa sunulan konutların imajlarında/reklamlarında okuyucuların zihnine yerleşir/gömülür.

5.1.2.1 Hayalindeki ev: betonarme karkas apartman

Öncü'nün belirttiği gibi, reklam ve medya endüstrisinde tüketilen, ürünün kendisi değil, 'efsanevi' hatta efsaneleştirilmiş özellikleridir (Öncü, 2010, s.90). Evin tüketimle özdeşleşerek kentsel orta sınıf kültürü ve yaşam tarzının en belirleyici ve ayrıştırıcı öğelerinden birisi haline gelmesi, Batı'da yüzyıl dönümünde ortaya çıkar (Öncü, 2010, s.91). Tarihsel bir kurgu olarak 'ideal ev'in konfor, rahatlık, saygınlık gibi sembolik çağrışımlarıyla orta sınıf kültürünün odak noktası haline gelmesi, ondokuzuncu yüzyıl sonlarıyla yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, değer ve özelemlerin tüketimle iç içe geçmeye başladığı döneme rastlar. Bu dönem, Batı'da yeni palazlanmaya başlayan bürokrat ve uzman meslek sahibi kesiminin, kentlerin söylem ve uygulama alanında kendilerini alt tabakalardan ayırıştırma çabası içinde olduğu bir dönemdir. Bu kesimin saygınlık özelemleriyle, piyasaya çıkan çeşitli ev malzemelerine (gazlı fırın, elektrikli süpürge, banyo küveti, musluktan, diş fırçasına kadar) talep yaratmıştır. Orta sınıf kimliği ile tüketim kültürü bu süreçte bütünleşmiştir. Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan bu süreç, oluşan orta sınıfın sembolik değerlerine ve kültürel özelemlerine esin kaynağı olmuş, şekil vermiştir (Öncü, 2010, s.91).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan orta sınıf kültürü ideal ev ve aile kurgusu şehir dışında kendi mekanlarını oluştururken, Türkiye'de ise modern yaşam tarzı apartman yaşamında sembolleşmiş, orta sınıf kültürü modern aile = apartman dairesi denklemiyle şekillenmiştir (Öncü, 2010, s.92). Orta sınıf kültürünün vazgeçilmez unsuru olan apartman yaşamının önemi, 1950'lerden başlayarak kırsal kesimden ardarda gelen göç dalgaları ile daha da artmıştır.

³² Fethiye depremi sonrasında, yeni yapılacak kentin yeri kararlaştırılırken, uzmanlar binaların betonarme yapılması gerektiğini belirtir (Altınkaynak, 1957, s.5; Deprem Bölgesinde, 1957, s.2). Benzer olarak Bolu depremiyle ilgili bakınız Onur (1957, s.1). Bununla birlikte, yeni betonarme binaların depremde zarar görüyor olması tartışılmaya başlanmıştır (Elele, 1957, s.3; Üsküp, 1963, s.1).

Apartmanı ortaya çıkaran koşulların başında yeni yapı malzemeleri ve yeni teknikler göze çarpar. Demir, çelik ve beton gibi yeni teknik ve malzemelerin kullanımı, apartmanı diğer konutlardan ayırır. Alver, bu üç ögenin gücü ve kuvveti sembolize ettiğini, binayı dayanıklı, uzun ömürlü, yıkılmaz bir binaya dönüştürdüğünü söyler: ‘Küçük bir yangında küle dönen ahşap evlerle ve hafif bir esintide toza dönen kerpiç yapıların yanında apartman, ihtişamlı bir iktidar objesi haline dönüşür’ (Alver, 2011). Apartman, yapıldığı malzemelerden dolayı güçlü bir ev imajı edinmiş, geçmiş simgeleyen ahşap ve kerpiç evlere karşı büyük bir üstünlük sağlamıştır (Alver 2011). ‘Sağlamlık’, apartmanı öne çıkartmış, çağın güç, kuvvet, sağlamlık, dayanıklılık, kalıcılık gibi idealleriyle örtüşmüştür. Yeni malzemeler, apartmanı yeniçağın başat konutu haline getirmiştir.

Apartman, gerekli konut ihtiyacının karşılanmasında, 1950’lerden itibaren bir çözüm olarak yüceltilir. Ancak apartman aynı zamanda bir lüks ve konfor meselesidir; modern teknolojinin bir ürünü olup yeni değerlerle donanmış bir ev modelidir. Bu yüzden apartman, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bir sosyal konut, işçi konutu olmaktan öte, zenginlik, lüks, iktidar ve seçkinlik objesidir. Lüks Hayat opereti, apartman ile lüks, zenginlik, pahalılık ve modernlik arasındaki yakın bağa işaret eder (Erkman, 2012). 1950’lerle birlikte, apartman, orta sınıf için cazip, çekici ve arzu edilir bir konut tipi olacaktır (Alver, 2011).

1930’lu yıllarda bankalar tasarrufu teşvik etmek, ‘yastık altı’na son vermek için, ikramiye çekilişleri düzenlemeye başlamışlar, bu uygulama kırk yıl boyunca, gündelik hayatın da renkli bir parçası haline gelmiştir (Koraltürk, 2002, s.72). İkramiye çekilişleri 1945 yılına kadar para dağıtılmasından ibaret iken, 1944’te kurulan Yapı ve Kredi Bankası, İş Bankası ve Ziraat Bankası ile rekabet edebilmek için 1945 yılında gayrimenkul ikramiyelerine başlamıştır (Koraltürk, 2002, s.72-73). Mevduat hesabına yatırılacak her 100 liraya bir kura numarası verilerek çekilişle şanslı kişi/kişiler konut sahibi olur. Bütün bankaların katıldığı, (1973’e kadar süren) bu uygulama ve konut reklamları halkın ilgisini çekmek yönünde hızla artmış ve çeşitlenmiştir. Bu ikramiye uygulaması sadece bankacılık sektörünü değil, kentleşme sürecini de etkilemiştir. Dönemin koşullarında modern konutlarda ikamet etme isteği, gündelik hayatın renkli bir parçası olan bu uygulamalarla teşvik görmüştür.

Betonarme karkas temsilleri, gündelik hayatta muazzam miktarda çoğalmaya başlamıştır. Betonarmenin yayılımında, medyanın katılımı, modern dünya ile

betonarme karkasın bütünleşen anlamlarını güçlendirici/yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur. Apartman dairesi yatırım planına yönelik Hayat dergisindeki Yapı ve Kredi Bankası reklamında, imajın sol üst köşesinde yer alan ‘hayalinizdeki ev’ tamlaması, aşağıda yer alan apartman imgesiyle bütünleşir (Şekil 5.13). Reklamda, apartman dairesine sahip olmak isteyen/arzulayan kadının apartmana yönelmiş, büyülenmiş dramatik bakışı görülür. Konut reklamlarında, reklam objesi kadın, sıklıkla tekrarlanan bir figürdür ve okuyucunun reklamdaki figürle empati kurduğu bir pazarlama aracıdır (Çizelge F.2). Bu reklamlar, bir apartman dairesi sahibi olma arzusunu görselleştiren ve içselleştiren role sahiptir. Betonarme apartmanların, görsel basın yoluyla teşviki, izleyicilerinin bir yatırım aracı olarak ona bakışını şekillendiren bir ortam oluşturur. Betonarme, 1950’li yılların umut dolu modernleşme ortamında, okuyucu/kullanıcı/halk için bu istekleri somutlaştıracak malzeme olur. Sermayeci sistemin bir ürünü olarak metalaşır ve modernlik idealinin nesnesine, bir arzu nesnesine dönüşür, modern ev eşyalarını içinde barındıran ‘hayalimdeki ev’ söylemiyle bütünleşir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki onyıllar, toplum genelinde betonarme kültürü ile temas etmeyi sağlayan geniş ve çok parçalı bir görsel kültürel oluşum sunar. Merkezi yönetimin İkinci Dünya Savaşı öncesinde ulusal eğitime yönelik uygulamalarında toplumsala giydirmeye çalıştığı betonarme (Bölüm 2), İkinci Dünya Savaşı sonrasında kitle iletişim araçlarıyla yayılmaya başlamıştır. Basılı yayın, yapıli çevrenin inşasında, malzeme seçimine yönelik, bireyin hafızasına dokunabilen önemli bir araç olarak ortaya çıkar. Kitle iletişim araçları geliştikçe, betonarmeye yönelik ulusal eğitimin rolü de gerilemeye başlamıştır. Muazzam miktarda çoğalan konut reklamları ve betonarme yapıların inşa sürecine ilişkin haberler, betonarmenin inşa alanını alttan alta yönlendirirler.

Bir başka deyişle, betonarmenin yayılımını görsel medya tamamlar. Kadın figürlerinin zihinlerindeki ‘hayalimdeki yuva’ imgesi, evlenecek çiftlerin düğün hediyesi, orta sınıf ailelerin yatırım planlarını şekillendiren betonarme karkas apartman reklamları, her biri okuyucuların gözünde betonarmenin değişen anlamlarının belli ölçüde görselleştirilmesini sağlamıştır. Bu görseller Türkiye’nin 1950’ler görsel söylemindeki orta sınıf aileyi tanımlarken, orta sınıf ailelerin hayallerinin sunumuna eşlik eden de betonarme karkas apartman olur. Betonarme karkasın görsel medyada dolaşımı, ‘gerçek hayatta’ betonarmenin sergilenmesinde

etkili bir platform oluşturmuştur. Hem kısa sũrede birbiri ardı sıra inşa edilen betonarme prizmaların hem de çok katlı konut alanlarının popũler medyada izlenmesiyle, betonarme teknolojesi gũndelik hayata çarpıcı bir biçimde giriş yapmıştır.

şekil 5.13 : Yapi ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı (1959).

Betonarmenin gũrsel yayınlardaki bu dolaşımı, malzemenin yirminci yũzyıldaki toplumsal ve mekansal dũnüşũmlerde bir kahramana dũnüşen serũveninde, kamusal ve sosyal amaçlı toplumu şekillendirmeye yũnelik projelerden tũketime dayalı bir modernleşme sũrecine geçişin en çarpıcı gũstergeleridir. Betonarme konusunda açık bir retorik eşlik etmese de, gũrsel medyada, gũndelik hayatta ‘betonarmenin ‘efsanevi’ yayılımı, betonarmeyi giderek daha gũrũnũr biçimde sahnelemiştir. İdealimdeki ev sũylemi, betonarme malzemesini, orta sınıf yaşamına ilişkin

çağrışımlarla bezemiş ve betonarmeye ilişkin ortak bir söylem inşa edilmiştir. Betonarme 1950'lerin etkileyici ve başdöndürücü inşa yatırımları sürecinde, ulusal izleyici kitlesine, 'modern dünya imgesi'ni çerçeveleyen bir gündemle ulaşmıştır. 1950'ler betonarmenin gündelik hayatta yayılımında başlangıç onyılını işaret eder. Betonarme, İkinci Dünya Savaşı sonrasında mimari ve siyasi söylem ve uygulamaların yanında, gündelik yaşamda meslekten olmayanlarca da 'inşa edilmiştir'.

Betonarmenin, yeni arzu ve istekleri teşvik eden pozitif anlamları, 1960'ların ikinci yarısından itibaren büyük konut projelerinin yanında yapsatçı üretimin çoğalmasıyla, yapılı çevrenin büyük dönüşümünün suçlusu ilan edildiği 'betonlaşma' söylemlerinde karşıt anlamların hızla büyüyen çoğalışında negatif anlamlara dönüşmeye başlayacaktır. Yapılı çevrenin 'çirkinleşen' görüntüsüne karşı duyulan hayal kırıklığıyla, betonarmenin iki güçlü ve karşıt anlamı, 1960'lardan itibaren halkın betonarmeye bakışını şekillendirecektir. Betonarmenin yapı ve konut sektöründeki egemenliği ve diğer yapı malzemelerinin üretimlerinin kayda değer bir biçimde düşmesi (Bölüm 3.3.2 ve 5.1), geçmiş yaşam biçimlerinin ve mekanlarının dönüşümünde/yokolmasında, betonarmeyi halkın hayal kırıklığını ve öfkesini ortaya çıkartan bir teknolojiye dönüştürmüştür. Bir sonraki bölümde, betonarmenin yapsatçı üretim biçiminde kullanımı incelenecektir.

5.1.3 Sosyal kontrat: 1965 Kat Mülkiyeti Yasası ve yapsatçılık

Betonarmenin ekonomik bir malzemeye dönüştüğü 1960'larla birlikte, mesleki/bilimsel alanda sunulan betonarme bilgi ve imgeleri, bunların üreticisi olmayan uygulayıcıların manipüle ettikleri nesnelere dönüşecektir. Modern mimarlıkta betonarmeye ilişkin üretilen sözdağarcığı, çevresindeki geniş düzlüklere zaferini yayma gücüne sahip olmuştur, ancak yayıldığı çevreler çok katmanlı ve karmaşık bir ağ örgüsü içindedir. Betonarmenin yeni uygulayıcıları, yazarları, kullanıcıları, betonarme reçetelerini maddi menfaatlerin önceliğinde değiştirmeye başlamıştır. Betonarme gündelik yaşamın planlanmamış spontaneliğine geçmiş, yüksek modernizmin söylemini bozmuş ve kapitalizmin Türkiye'de planlama ve konut sektörü alanındaki rasyonalitesini kurnazca ve zekice dönüştürmüştür. Yapsatçılığın baş döndürücü ilk yirmi yılından sonra ortaya çıkan ülke genelindeki büyük tablo bu dönüşümü resmeder (Şekil 5.14).

Şekil 5.14 : Büyük ölçüde betonarme karkas apartmanlardan oluşan kent dokusu, İstanbul (Tekin, 2005).

Emlak Kredi Bankası'nın en önemli aktörü olduğu, büyük ölçekli konut alanlarının üretiminde ve bunun yanında bireysel konut üretiminde kullanılan betonarme, 1960'larda büyük ölçüde küçük girişimcilerin alanına kayar. Bu dönemde büyük ölçekli sermayenin yeterince gelişmiş bir sermayesinin bulunmaması konuta yatırım yapmasını engellemiş, konut sektörü küçük sermaye birimleri için son derece çekici hale gelmiştir. Bununla birlikte hızlı kentleşmeyle artan kentsel arsa değerleri, orta sınıfların bir parselde tek başına sahip olarak müstakil konut edinmesini giderek olanaksızlaştırmış ve onları kentin imarlı kesimlerinde üretilen apartmanlarda daire sahibi olmanın yollarını aramaya itmiştir. 1965 Kat Mülkiyeti Yasası, betonarmenin ülke coğrafyasına yayılımında en etkili hukuki düzenleme olur.

1950 öncesinde arsa değerlerinin artmasıyla orta sınıflar çok katlı apartmanlarda daire sahibi olabilme yoluna gitseler de, bu uygulama Medeni Kanunun 652. maddesi ile çelişiyordu. Bunu aşmak için 1948'de sunulan yasa tasarısı da mecliste kabul edilmemiştir. (Tekeli, 1996, s.84). Sorunun çözümü için 06 Ocak 1954'te Tapu Kanunu'nun 26. Maddesinde değişiklik yapan 6217 sayılı kanun kabul edilir. Müşterek mülkiyet – şahsi irtifak mantığına dayalı bu kanuni değişiklik, ortak mülkiyet problemlerini çözümlememiş çıkacak sorunları sadece biraz ertelemiştir. Bu nedenle, yeni bir kat kanunu gereksinmesi doğar, Kat Mülkiyeti Kanunu 1959

yılında hazırlanır, 1960 askeri darbesi sonrasında ancak 23 Haziran 1965'te kabul edilen 634 sayılı 'Kat Mülkiyeti Kanunu' 02 Ocak 1966'da yürürlüğe girer (Toprak (ed), 2002, s.127). Aslında yasa, kat mülkiyeti değil, daire mülkiyeti adını almalıdır. Bu yasayla, her kat malikinin ayrı bir tapu senedi olacaktır, bu hukuki güven duygusu da, halkı harekete geçirir. Bu yasa ile Türkiye'de egemen konut türü olan apartman çok geniş bir kitleye hitap eden bir üretim aracı olur. Bireysel konut üretim biçiminin yerine geçen yapsatçılık özellikle büyük kentlerde bu süreçte hızla yayılır. Yapsatçılık, Türkiye'nin kentleşme ve kapital birikim biçimine uygun olarak pratik içinde oluşmuş bir sunum biçimidir.

Ruhsatlı konut arzının ne kadarının yapsat süreciyle yapıldığı konusunda doğrudan istatistiksel bir bilgi yoktur. Ancak, 1965 yılında ruhsatlı konutlardan %47'sinin apartman olduğu ve kooperatiflerin %7 civarındaki payı düşüldüğünde, yapsatçı üretimi için yaklaşık %40'lık bir pay kalır. Bu üretim süreci, İstanbul ve Ankara'da çok daha önce, 1950'lerde başlamıştır (Tekeli, 1996, s.93). 1965 yılında İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı 2300 İnşaat Müteahhidi bulunmaktadır. Bunlardan 1700 kadarı yapsatçı kategorisine girer (Tekeli, 1996, s.93).

Yapsatçı, mimar/inşaat mühendisi olabildiği gibi inşaatçılık işinde çalışarak çekirdekten yetişmiş biri ya da inşaat alanına ilgi duyan küçük bir girişimci de olabilir. Bu küçük girişimci, arsanın sağlanmasından, konut projesinin hazırlanmasına ve konutun pazarlanmasına ve konut inşaatının gerçekleştirilmesine kadar tüm işlevleri yüklenmektedir. Yapsatçı, büyük girişimcinin kentin uzağındaki büyük bir toprağı alarak altyapısıyla konut alanı haline getirmesi yoluyla yaptığı üretim biçiminden farklı olarak, konutunu, kentin inşa edilmiş alanı içinde ya da altyapı getirilmesi kolay olan yakın çevresi içerisinde yapmak durumundadır. Bu yönelim, yönetim için altyapı harcamalarını da azaltmaktadır. Ancak, yapsatçı, potansiyel kazancın önemli bir bölümünü arsa sahibiyle paylaşmak zorunda kalacağından, imar haklarını zorlayarak yüksek yoğunluklu yapı yapma eğilimi içindedir. Bu da, bu girişimcilik biçiminin hakim olduğu Türkiye'de yüksek yoğunluklu, çevre sorunları olan ve sosyal donanımları eksik bir kent dokusu oluşturur (Tekeli, 1996, s.9).

Parsel bazında hızlı üretim ve umulmadık inşa süreci kentlerin hızla büyümesini sağlamaktadır. Betonarme binalar, uygulamacı ve kullanıcı çeşitliliğinin içinde çoğalmaktadır. Bu bir anlamda, ülkeyi betonarme teknolojisiyle modernleştirme

söylemlerinin/modern Türkiye yaratımına ilişkin söylemlerin (Bölüm 3) kentsel ölçekte anonim bir sayıklamasıdır. Betonarmenin mimari yazındaki anlatıları ve tekil örnekleri yerini çoğulluğun betonarme mimarlığına bırakmıştır.

Betonarmenin anonimleşmesi, tarihyazımında, gelecek tasavvurlarında, biçimsel reçetelerde, kurallar ve yönetmeliklerde, hiç sözü geçmeyen serbest mimarlar, yapsatçılar, belediye mimarları, mal sahipleri vd. gibi birçok küçük aktörün faaliyetlerini içerir. Yeni aktörler, bu sunulan kuralları ve tasavvurları, başka bir düzleme çekip bu düzlemde işleterek dönüşüme uğratırlar. Betonarmenin anonim uygulamaları, kentsel mekanlarda çeki düzen verilmeye çalışılan ve öngörülemeyen tümcelere dönüşmüştür.

Betonarmenin biçimlenişi, her bir konutta imar yönetmeliklerine göre hazırlanan dolambaçlarla çeşitlenir. Söylemlerdeki rasyonalist, akılcı, ekonomik ve verimli yapı inşası, maksimum kazanca dayalı kurnazlıklarla gerçekleşmektedir. Betonarme ekonomik bir malzeme olarak halk tarafından hızla tüketilmektedir. Yapsatçı müteahhitler, ayrı ayrı birikim sahibi orta sınıfların imkanlarının birleştirilmesinde aracı rolü üstlenmekte, arsa sahibi de, mülkiyetini birden çok konut mülkiyetine dönüştürme olanağı bulmaktadır (Toprak (ed), 2002, s.127).

Yapsatçı sunum biçimi çok az başlangıç sermayesiyle gerçekleştirilebilmektedir. İşin örgütlenme biçimini genellikle bu kapital sınırlaması belirlemektedir. Genellikle yapsatçı arsanın sahibi değildir. Başkasının arsası üzerinde inşaatını yapmakta arsanın bedelini yapılacak binadan kat vererek ödemektedir. Kaç kat verileceğini arsanın değeri belirlemektedir. Bu oran bazı hallerde, toplam konut sayısının %60'ına kadar yükselebilmektedir. Bu, kent içinde boş bir arsa olabildiği gibi, imar hakları yükselmiş bir parseldeki eski bir evin yıkılmasıyla da sağlanabilmektedir. Onun için, zaman zaman bu sunum biçimi yık-yap-sat sunum biçimi olarak da adlandırılmaktadır (Tekeli, 1996, s.92-93). Yapsatçı, arsa sahibine verdiği apartman dairelerinin bir bölümü satarak işe başlamakta, yapı malzemelerini ve gereçleri borçlanarak almakta, böylece sermayesini küçük tutarak inşaata başlayabilmektedir. İnşaat ilerledikçe satacağı diğer dairelerin fiyatları da yükselmekte, bu şekilde kazanç sağlayabilmektedir. Yap-satçı tipi üreticiler genellikle kentlerin prestijli alanlarında orta ve üst orta sınıflara konut üretmek eğiliminde olmuşlardır. Bu konutların tasarımında mimarın karşısındaki işveren yapsatçıdır. Tasarımcı mimar, konutun piyasa değerini arttırmaya yönelik tasarım yapar. Bu üretim biçiminin en temel

özelliklerinden biri üreticiyi kazancını arttırabilmesi için, arsa üzerindeki yapılaşma haklarını en çoğa çıkarmak için sürekli baskı yapmaya ve kaçamak yollar aramaya itmesidir (Tekeli, 1996, s.93-94). Bu şekilde, kentsel alanlarda imar haklarını kazanmak için sürekli bir baskı ortaya çıkar.

Bilgin, bu küçük müteahhitlik sistemini, bir ‘sosyal kontrat’ olarak nitelendirir. Arsa sahibi-yapsatçı-yerel yönetim-konut alıcısı-mimar vd. arasında kurulan bu sosyal ve ekonomik kontrat biçiminin teknik harcını betonarme malzemesi oluşturur (Bilgin, 2004, s.56). İnşaat sektörü 1940’lardaki örgütlenme biçimi ve alışkanlıklarıyla 1950’ler sonrasının nicel gereksinimini karşılamaya hazır değildir. Bununla birlikte, inşaat know-how’ının taşıyıcıları olan etnik grupların 1930’lardaki göçlerle büyük oranda Anadolu’yu terk etmiş olmaları, bu yoksunluğu pekiştirmiştir (Bektaş, 1998, s.294, 295). Bu koşullar yeni bir işgücü profilinin kitlesel olarak inşaat sektörüne girmesini gerekli kılmıştır (Bilgin, 2004, s.56). Betonarme apartmanı inşa edecek kalfa ve işçiler ise, betonarme inşaat tecrübeleri olmayan, inşa etmeyi bilmeyen bir işgücü profiline sahiptir. Uzun yıllara dayalı bir zanaatı, inşaat tekniğini, betonarmenin tektoniğini, kısa sürede, 1950’lerin hızlı üretim sürecinde kitlesel olarak, öğrenmek mümkün değildir.

Betonarmenin tektonik özellikleri çok katlılaşmanın hızla tırmandığı konut üretim alanına, üretim biçimine ve toplumsal oluşumlara uygun gelen bir malzeme olmuştur. Modern mimarlığın malzemesi olarak mitleştirilen betonarme, söylemsel olmayan alanda belirleyici olmayı sürdürecektir ve yapsatçı için vazgeçilmez bir teknolojiye dönüşecektir.

5.1.3.1 Yerinde dökme betonarme, kente göç ve istihdam

Betonarmenin halk genelinde yayılan bilgisi, ileri endüstrisi olmayan bir ülke topraklarında, geleneksel bir şantiye uygulama bilgisine, günlük know-how’a dayanır. Betonarme, yaygın biçimde, geleneksel üretimin know-how’ına dayanan, şantiyede kurulan basit yöntemlerle hazırlanan betonun hazırlanan kalıba dökülmesi yoluyla yerinde dökme sistemle, endüstriyel üretim olmadan, inşa edilir. Yerinde dökme üretim biçimi, sosyo-ekonomik açıdan, kullanıcılarının ve satıcılarının ihtiyaçlarını eşit derecede karşılamış, yapsatçı için verimli/üretken kapasiteyi ve işgücü kullanılabilirliğini garanti altına almıştır. Bu üretim biçiminde, işgücü üretim

araçlarından kopamamış, betonarmenin Türkiye deneyimi, Batı’da izlenen modern kapitalist ilişkilerin geliştiği süreçten ayrılmıştır.

Bu konut üretim biçiminin gelişimi, endüstri alanında ithal ikameci sermaye birikim tarzı ve güçlü bir devletçilik geleneği; büyük ölçekli sermayenin yeterince gelişmemiş olmasının yatırımları engellemesi ve kamusal aktörlerin konut sektörüne ayırdığı kaynağın sınırlı olmasına dayanır (Işık, 1995, s.44). Bu nedenlerle ancak büyük ölçekli girişimlerin sağlayabileceği, üretimde rasyonelleşme, tipleşme, standartlaşma, prefabrikasyon vb. modernleşme alanlarına az sayıda girişimin dışında girilememiştir (Bilgin, 2004, s.56).

Modern malzeme betonarme, yapsatçının elinde ‘geleneksel’ yöntemler içinde kullanılabilir olduğu için kabul görmüştür. Çelik, ahşap ve beton prefabrikasyonun üretim sürecinin fabrikada başladığı endüstriyel inşası ile karşılaştırıldığında, ahşap kalıplar içine konan demir donatının üstüne kum, çakıl, su ve çimentonun karılmasıyla oluşan beton harcı el arabalarıyla taşınabilmekte ve dökülebilmektedir. Çoğunlukla gündelik ucuz işgücüne dayalı bu yöntem, 1960’lardan 1990’lara her anlamda en ucuz üretim biçimi olmuştur. Küçük bir sermaye ile işe başlayan yapsatçı için bu üretim biçimi, katların satışına kadar, minimum maliyet ile yapı üretimini sağlamış olur. 1990’lı yıllarda Türkiye’ye oldukça geç gelen hazır beton üretiminin yaygınlaşmasına kadar betonarmenin üretimi, ülkenin büyük bölümünün inşa edildiği uzun bir süre yerinde dökme sistemle, oldukça ilkel yöntemlerle gerçekleştirilmiştir.

Betonarmenin bu üretim biçiminde, özel bir yeteneğe ve kalifiye işgücüne ihtiyaç duyulmaz. Forty, betonarmenin bu özelliğinin hem onun hediyesi/yeteneği hem de özrü/kusuru olduğunu belirtir (Forty, 2012, s.225). Betonun hediyesi, tam gelişmemiş bir yapı bilgisine sahip insanlara yapı üretmeye izin verirken, kusuru ise, sonuçların ‘ucuz’ olarak damgalanmasıdır: “Herkesin yapabileceği beton inşası işi hiç de prestijli değildir, uzun süreli gelenek zanaatine dayalı ve alıştırma örüntülerinin kurulduğu işçilikten çıkan malzemelerle karşılaştırınca, beton, tarihinde, en değersiz malzeme olarak hor görülür” (Forty, 2012, s.225).

Ancak, Forty, betonun hiç yeteneğe ihtiyacı olmadığı fikrinin, malzemeyi fazla basite indirgemek olduğunu, beton(arme)nin nitelikli yapı işçiliği gerektirdiğini belirtir. Türkiye örneğinde betonarme karkasın konut alanında yapsat usulüyle yayılımı, onun etkileyici tektonik özelliklerini ve uygulama biçimlerini gölgede bırakmıştır.

Betonarme üretiminde demir donatıların üzerine dökülen beton harç ile her şekilde ayakta kalabilen kolon ve kirişler yapılmakta ve araları boşluklu tuğla ile doldurulmaktadır. Ancak bu doldurma işlemleri bir ustalık becerisi olmadan da yapılabilmekte, bir modern sanayi titizliği, kuralları gerektirmemektedir. Betonarme, her ne şekilde yapılırsa yapılsın ayakta durabilmekte, hatta kötü işçiliği ve malzeme yetersizliğini saklayabilmektedir. Betonarmenin bu yapısal özelliği, yapsatçının kazancını arttırdığı ve işgücünün teknik bilgisini gerektirmediği için en uygun ve elverişli malzeme, biçilmiş kaftandır. Taş ya da tuğla yığma inşaat ya da ahşap iskelet inşa teknikleri, betonarme gibi iyi ve doğru yapılmadan ayakta durabilecek bir maskeye sahip değildir. Bunun yanında, yapsatçının hızla inşaatı bitirip apartman dairelerini satması için harcanan yapım süresi açısından ve çok katlı konut üretiminde uygun değildirler.

Modernist mimarların gelenekten özgürleşme arzusuyla kucakladığı betonarmenin strüktürel olanakları, Türkiye’de yapsatçılara ve kalfalara yapısal teknik bilgiden bağımsız bina inşa etme olanağı olarak gözükmüştür (Bilgin, 2004, s.56). Erken Cumhuriyet döneminde eğitimci ve yönetici kadroların betonarme teknolojisini transfer etme çabalarına rağmen (Nafia İşleri Mecmuası’nda ve Arkitekt dergisinde izlenebilen), betonarmenin yapsatçı ve kalfalar tarafından modern teknik hesaplara dayalı bilimsel üretimi önemsenmez. Betonarme apartmanlar, 1950’lerde ivmelenen apartman inşasında hem beton harcına hem de etriye ve demir donatı sayı ve kesitlerine ilişkin yarım yamalak bir bilgiyle inşa edilmiştir. Yeterli kontrolün yapılmadığı inşaatlarda, bu şekilde üretilip, satılabilen apartmanlarla, Wedler’in raporunda dile getirdiği teknik bilgi yetersizliği gün yüzüne çıkmıştır (Wedler, 1963). Dışarıdan kusurlarını göstermeyen bu betonarme üretimi, yüzyılın ikinci yarısında yaşanan her deprem sonrasında tartışma konusu olmaya başlayacaktır (özellikle 1999 depremi). Ancak, bu tartışmalarda sorun, betonarmenin teknik bilgi yetersizliğinden çok inşaat malzemedeki çalmaya indirgenecektir (Bilgin, 2004, s.56).

Betonarme karkas apartman üretimi, büyük toplumsal sözleşme içinde yer alan herkesi kısa vadede mutlu etmiştir. Bu ittifak, hızlı kentsel gelişme koşullarını kazanca dönüştürmeye dayalı bir anlayıştır (Işık, 1995, s.45). Yapsatçı, kentsel arsayı hiçbir nakit ödeme yapmadan konut yapımı için kullanırken, mal sahibi de nakit para cinsinden değil ama hızla değer kazanan apartman dairelerine sahip olarak

kazanç elde eder. Bu işbirliğinde mimarın rolü, öncelikle mal sahibini memnun etmek ve imar yönetmeliklerine uygun biçimde belirlenen kurallarla maksimum metrekaresi karşılayan, taban alanı, çekme mesafeleri ve hemen birinci kattaki betonarmenin deprem bölgelerinde öngördüğü kadar uzayabilen çıkmalarla, bugün herkesin zihninde canlanabilen apartman projesini çizmektir.

Bu sistem esas olarak arsa sahibinin, yapımcı karşısında avantajlı konuma gelmesine, giderek yapımcıya kendi koşullarını dikte ettirebilmesine olanak tanıyan bir sistemdir (Işık, 1995, s.44). Yapsatçı ise arsa sahibi lehine dönmüş olan bu sistemde kendi kazancını arttırmak için çeşitli stratejiler geliştirir. Üretim sürecini örgütlerken, bu örgütlenmeyi koşulların belirsizliğine bağlı olarak oldukça esnek bir biçimde kurgular. Taşeron ekiplerle çalışır, işgücünü doğrudan istihdam etmez ve ödemelerini buna göre ayarlar. Bu sistemde, belirsizlik en çok vasıfsız işgücüne yansır. Işık'ın belirttiği gibi, inşaat sektöründeki diğer kesimlere göre daha genç ve eğitim düzeyi daha düşük çoğu sendikalı ya da sigortalı olmayan çoğunlukla mevsimlik ve geçici işgücüne saat ücreti üzerinden ödeme yapılan bu uygulamalar, son derece istikrarsız ve hızla değişebilen piyasa koşullarında faaliyet göstermek durumunda olan yapsatçıların gereksindiği esnekliği elde edebilmelerini olanaklı kılar (1995, s.44-45).

Yapsatçılıkta kurumsallaşan bu ilişkilerde, üretim teknolojisi ve modernleşmesi sağlanamaz hatta giderek artan boyutlarda en altta çalışan işgücünü sömürü biçimine dönüşür. İnşaat işçileri, düşük bir ücretle her türlü güvenceden yoksun olarak çalıştırılırlar. Bu sistem yönetici kadroların da işine gelmektedir. Hızlı kentleşme sürecinde kentlere yerleşen vasıfsız işgücüne, yerinde dökme betonarme sistemle inşa edilen apartman şantiyelerinde büyük ölçüde istihdam sağlanmaktadır. Acar, devletin prefabrikasyon alanına yatırım yapmamasının bir nedeninin de, yerinde dökme sistemin sağladığı istihdam olduğunu belirtir (Acar, 2006).

Konut talebinin son derece canlı olduğu 1960'ların ortalarından 1970'li yılların sonuna dek altın yıllarını yaşayan yapsatçı, 1980'li yıllarda kazancını arttırmak için daha lüks konut üretimine yönelmiş, bu da zamanla daha küçük bir kesim için üretim yapmasına neden olmuştur (Işık, 1995). 1980'lerde yapsatçılık giderek azalmaya başlamıştır. 1950'lerde başlayıp, 1960'larda yoğunlaşan bu konut üretim biçimi, büyük ölçüde kentsel ranta dayanır. Tekeli hızlı kentleşme yaşayan ülkelerdeki kentsel rantların büyüklüğü ve ülkede yaratılan gelirin dağıtımı üzerindeki öneminin

küçümsenmemesi gerektiğini belirtir (Tekeli, 2001, s.49). Yükselen rant, kent yönetimlerinin ve yerel siyaset ilişkilerinin esas uğraş alanı olmaktadır. Yerel yönetimin bu faaliyetlerinde, kentsel rant sosyal gruplar ve kentsel mekan arasında yeniden dağıtılır. Bu dağıtım, yönetimin kasasından doğrudan bir kaynak çıkmadığı ve kentte yaşayanlar bunları kendileri gerçekleştirdikleri için, meşru gösterilmekte, bu da piyasa ekonomisi ve mülkiyet hakları söylemi içinde savunulabilmektedir (Tekeli, 2001, s.49).

Yerel politikacılar, kat artımı yönündeki gelişmelerde etkili olan, betonarmenin yapsatçı üretimle yayılımında bir diğer önemli aktördürler. Bu aktörler, yoğunluk artışını olanaklı kılan kararları ve politikalarıyla, uzun dönemde yapsatçılık ittifakında bulunan tüm aktörlerin gündelik kırkyamalarla kendilerinin inşa etmiş olduğu yapıyı çevreyi eleştirecekleri bir kentsel dokunun oluşmasında etkili olacaklardır. Günah keçisi, ya yapsatçıdır, ya yönetimdir ya da betonarmedir. Özellikle 1970’lerin ortalarından itibaren yapsatçı aktörüne eleştiriler basılı yayında ortaya çıkar (örneğin Ceyhun, 1974, s.4; Öğülmüş, 1979, s.7; Yıldız, 1980, s.2). Hem apartmanın kendisi, malzemesi, apartman yaşamı eleştirilmekte, hem de yapsatçı, oluşan ‘beton yığınlarının’, ya da başka ifadeyle ‘betonlaşmanın’ suçlusu ilan edilmektedir. Herkesin birbirini ve betonarme teknolojisini suçladığı bu yapıyı çevrenin oluşumu, mimari üretim alanına giren her aktörün rol aldığı çok parçalı, büyük ölçekli bir sosyal kontrattır. Betonarme, bu sosyal kontrat içinde kentsel alanlarda yayıldıkça, bu olağanüstü yayılımın sonucu olarak anlam dünyasında bir dönüşüme uğrar. Bundan sonraki altbaşlıkta bu dönüşüm sunulacaktır.

5.2 Betonarmenin Karşıt Anlamları

Sahip olduğu olağanüstü tektonik özelliklerle betonarmenin, yüzyılın ikinci yarısında Türkiye kentleşmesine sunduğu olanaklar ve zararlar, eşanlı olarak, toplumsal ve fiziksel dönüşümlerin yanında eski zanaatların yapma biçimlerini, toplumsal ilişkilerin eski/geleneksel biçimlerini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Betonarmenin sahip olduğu bu etkileyici rol, teknolojiye karşı negatif bir bakış açısının oluşumunu beraberinde getirmiştir. Forty’nin aktardığı gibi, betonarme, kullanıldığı coğrafyalarda bu çokanlamlılığa yabancı değildir (2012, s.14). Betonarmeye karşı direnç ve itirazlar, onun taşıdığı faydalar kadar modernitesinin bir parçasıdır: “Betonarmeye duyulan ‘nefret’in nedenleri, bizim moderniteyle olan ve

onunla birlikte gelen şeylere olan rahatsızlığımızın bir işaretidir” (Forty, 2012, s.14). Betonarmenin çok anlamlılığı, moderniteye ilişkin bir olgudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, betonarmenin konut alanında kullanımlarının artmasıyla, geleneksele karşı yeni ikiliği içinde, betonarme, eski yaşam biçimlerinin kaybını temsil eden bir yapı teknolojisine dönüşmüş ve bu dönemden itibaren kaybolan geçmiş yaşamlarla karşılaştırmalı olarak sunulmaya başlanmıştır. İbrahim Minnetoğlu, 1948 tarihli şiirinde, eski konak ve yeni ev karşılaştırmasında, geçmişe ait yaşamı ortadan kaldıran betonarme konutu betimler:

ESKİ KONAK YENİ EV

Bu taşındığımız yeni ev

Öyle eski değil.

Ne bahçesinde asma çardağı:

Ne yosunlu malta taşı var...

Yeni... Betonarme...

Bu eski ev değil;

Bir muz gibi soyulmuş kabuğundan,

Bırakıvermiş hatıraları eşyalar...

Şuh bir kadın gibi çıplak,

Taşınmışlar yeni eve...

Her şey açık:

Ne sır saklıyan dadılar,

Ne masal dinliyen beşik,

Ne trabzanı var kayacak

Çoluk çocuk!...

Ne mahzen, ne kömürlük korkuluk

Ne de cin peri alır içinde soluk

Eski konak: şimdi bunak

Hatıralarla!... (Minnetoğlu, 1948, s.33)

Peyami Safa, ‘İmar ve Temeddin’ yazısında, 1950’lerde İstanbul’da görülen imar çalışmalarını eleştirirken, bu süreçte, ahşap konağın yerine geçen beton apartmanları anlatır (Safa, 1956, s.2). Aynı yıllarda, Hayat Dergisi’nde, 1957’de, İstanbul’da,

Aksaray kentsel çevresindeki değişim, yangın sonrası ahşap konut dokusu fotoğrafiyla karşılaştırılarak sunulur (Şekil 5.15). Kargir uygulamaların yanında betonarme karkas yapılardan oluşan yeni konut dokusundaki değişim, bu dönemde hızlanan betonarme inşasıyla, kentlilerin zihninde betonarmeyi birbirine karşıt anlamlarla donatır. Forty'nin deyimiyle, beton(arme)nin yıkıcılığı (2005), Batı-dışı coğrafiyalarda birçok kentin kaderini değiştirdiği gibi, Türkiye'de de alternatif yapı malzemelerinin tasfiyesiyle, kentsel alanlarda (ve kırsal alanda) geri dönüşü olmayan bir değişim yaratmıştır. Betonarmeye biçilen öncü rol, toplum genelinde malzemeye duyulan yabancılaşmayı doğurmuştur.

Şekil 5.15 : Aksaray ve çevresinin yangınlar sonrası hali ve 1957'de kargir ve betonarme karkas yapılarla inşası sonrası görünümü (İstanbul'da yaz, 1957).

Minnetoğlu'nun şiirinde dinlediğimiz gibi, ahşap konağın yerine geçen betonarme apartman, 1950'ler sonrası modern dünyanın alışkanlıklarını, kültürel oluşumlarını içinde barındırır. Moderni ve yeniyi temsil eden betonarme teknolojisi, ne kentsel mekanın, ne de yapı üretim biçimlerinin 'eskisi gibi' kalmasına izin vermez. Geleneksel ev hayatı, apartmanla ortadan kalkmıştır. Türkiye'de betonarmeye biçilen büyük rol, karşılığını vermiştir. Betonarmenin, kısa bir zamanda, kabaca 30 yıl gibi bir sürede yapılı çevrede yarattığı, baş döndürücü radikal değişim, halkın içinde yaşadığı dünyayla bir çatışma alanı yaratmıştır. Betonarmeye karşı eleştiriler, geleneksel ve modern arasındaki çatışmayı resmeder. Betonarme, hem modern olduğu için göklere çıkartılır, hem de değişimin suçlusu ilan edilir.

Türkiye'nin kentleşme olgusuna uygun gelmiş bir malzeme olan betonarme endüstriyel olmaktan çok şantiyedeki ucuz işgücüne dayalı 'geleneksel' olarak nitelendirilebilecek yöntemlerle uygulama olanağı vermiştir. Betonarmenin, birçok farklı aktör tarafından oluşturulan konut alanlarına yayılımı (orta sınıf apartmanından gecekondulara), betonarmeyi 'modern' ve 'modern olmayan' nitelemeleri arasında bırakır. Ancak ülke geneline yayılmış bu uygulamalar, ne modern ne de modern olmayandır, daha çok bu özelliği paylaşan diğer ülkeler gibi ileri endüstrinin gelişmediği bir ülke coğrafyasındaki modernlik görünümüdür (Forty, 2012).

Betonarme sadece yeni konut alanlarının apartmanlaşmasında yayılmamıştır, bir zamanların gecekondulu mahallelerinin apartmanlaşmasında da kullanılmıştır. Betonarme, bu kullanımlarıyla ve her imar değişikliğiyle kat artışlarının oluşturduğu yeni kentsel mekanlarla 'kirlenir'. Seçkin/yönetici kadronun malzemesi olmaktan çıkan betonarme, orta sınıfın malzemesi olarak ayrıcalıklı konumunu eritir. Bu süreçte, orta-alt gelir grubunun da yaşam alanlarını şekillendirmeye başlar. Betonarmenin kullanıcılarının çeşitlenmesi, onun pozitif anlamlarını bir anlamda erozyona uğratar. 1960'lara kadar, betonarmeye duyulan güven, mimar ve mühendislerce, merkezi yönetimce ve yönetim kadrolarınca, ona verilen roller, bu tarihlerden itibaren büyülü söylem kılıfını kaybeder.

Dönemin gazetesi Milliyet üzerinden yapılacak bir okuma yazarların yazılarında betonun anlamının bu yıllarda nasıl değiştiğini gösterir. 'Kimyasal olarak çökelen katı parçacıkların topaklaşarak sertleşmesi' anlamında kullanılan teknik terim 'betonlaşma' (1986), gündelik dilde 'bir yerin betonla kaplanması' anlamında kullanılmış, 1970'lere kadar, yine teknik bir terim olarak beton yolların yapımında 'yolların betonla kaplanması' ya da spor sayfalarında 'betonlaşan toprak' anlamında sayısı yirmiyi geçmeyen gazete yazılarında yer almıştır. 1970'lerin başlarından itibaren, betonlaşma, bu teknik kullanımlarını/anlamlarını kaybeder, bir kentsel alanın, kentin hatta ülke coğrafyasının betonla kaplanması anlamında, negatif bir bakış açısını yansıtan bir terime dönüşür. Kimi zaman, betonarmenin yayılımına eleştirilerde 'betonlaşma' teriminin yerine 'beton yığınları' nitelemesi de yer alır.

Betonarmenin hem pozitif hem negatif anlamlarının günlük gazetelerde eşanlı olarak yer aldığı 1950-60'lar sonrasında, betonarmeye karşı negatif tutumlar artmaya başlar. 1950-60'larda, örneğin, 'betonlaşma', gücü ve sağlamlığı, kalıcılığı ve değişmezliği ifade ederek "Atatürk'ün attığı temel 1930'da henüz kurumamış harcı bugün

betonlaşmıştır” sözleriyle Abdi İpekçi’nin 29.10.1963’teki ‘Cumhuriyet ve Demokrasi’ yazısında, ya da, 24.01.1957’de sosyal ahlakımızın güçlenmesi anlamında ‘sosyal ahlakı betonlaştırmak’ sözleriyle Peyami Safa’nın ‘Ahlakı Betonlaştırmak’ yazısında karşımıza çıkabiliyorken, yine karşıt anlamları içinde barındırarak Safa’nın 28.09.1956’da medenileşmek (temeddin) için ‘eski ahşap evin modern ve medeni bir mesken haline getirilmesinde beton ev veya apartmana dönüştürülmesi’ gerektiğini aktardığı ‘İmar ve Temeddin’ başlıklı yazısında, Sargut’un, 1953 yılında, İstanbul’daki yapıli çevrenin değışimine ilişkin gözlemlerinde hem modernleşme gerekliliğı hem de sonuçlarının eleştirisinde beton yapılarla ilişkin karşıt anlamlar bir arada/yan yana görülebilmektedir:

İstanbul şehri modern ihtiyaçlara uymak ve yeni asrın icaplarına intibak etmek sıkıntıları içindedir. Şehrin sokakları 20nci asır iş hayatının icap ettirdiğı sürat ve hareket için gerekli modern vasıtaları taşıyacak durumda değildir. Eski aile hayatının icaplarına göre ve eski teknikle kurulmuş evler yerlerini yeni ihtiyaç ve konfor telakkileriyle yapılmış evlere terk etmektedir... İstanbul her eski şehir gibi ölü bir şehirdir... Asırlardan beri İstanbul’da esaslı bir hamle zaten yapılmış değildir... Yalnız son senelerde şehir yeni bir intibak faaliyetinde, yeni bir istihale ve inşaat humması içindedir. Fakat bu faaliyet plansız bir şekilde yapıldığından şehir büsbütün ölmektedir. Dünyanın incisi, Türk medeniyetinin, Türk zevkinin şahikaya çıktığı bu güzel şehir bir daha düzeltilemeyecek kadar kötü bir şekilde beton bloklarla ve zevksizce dolduruluyor. Ahşap binaların yerini, beton ve tuğla – şekilsiz – intizamsız bir vaziyette işgal ediyor. Zevk, incelik ve medeniyet katlediliyor. (Sargut, 1953, s.2)

26.08.1972’de Nail Uçar’ın ‘İstanbul’u bu hale getirenler utansın’ başlıklı yazısında betonlaşma terimi negatif bir anlamla gazetenin sayfalarında ortaya çıkar: Uçar “İstanbul’u beton yığınlarıyla ne hale getirdik, getirmekteyiz” sözleriyle değışen İstanbul’u anlatmaktadır. Beton, bu dönemde, doğa ve tarihin tahrip edilmesinin başrol oyuncusu olarak suçlanmaya başlar, İstanbul’daki plajların yerini alan beton duvarların aldığı apartmanlar eleştirilir (Dain, 1974, s.8). Ankara’nın yeni yüzü de gazete sayfalarına taşınmıştır: Prof. Dr. Yüksel Öztan (Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi) ‘Ankara’ya Gecekondu Kuşağı mı, Yeşil Kuşak mı?’ başlıklı yazısında (1978), “Hatalı bir uygulama sonucu ortaya çıkan taşlaşmış, betonlaşmış ve giderek grileşen kuru bir kent merkezi ile gecekondulaşmış kent çevresi, sözde modern Ankara’yı simgeleyen sonuçlar olarak görünmektedir” sözleriyle kentin yeni modern yüzünü eleştirel bir gözle resmetmektedir. Bu söylemsel üretime, mimar ve politikacılar da katılır.

Bu dönemde yeni yeni oluşmaya başlayan lüks konut yerleşimleri ve reklamlarında da betonlaşma, tanıtımın önemli bir aracı olacaktır (Emirgan Parkı, 1979). Emirgan Parkı konut reklamında: “İstanbul’un son kalan köşklerinden biri hizmetinizde. Avrupa benzerlerinden aşağı olmayan bir tesis, Çay salonları ve bahçeleri betonlaşan İstanbul’da bir huzur köşesi” (Emirgan Parkı, 1979) sunumunda beton, İstanbul’un çirkin yüzünü temsil etmektedir. 1981 ‘Göksu Yeniden Doğuyor. Tarihi mesire eski haline getiriliyor’ başlıklı yazıda Pınar Türenç: “Tarihi köprüleri yok oldu önce. Mısır tarlaları bozuldu. Çayır bataklık oldu sonra. Ağaçları kestiler bir bir. Betonlaşma buraya da sıçradı. Ölüme terkedildi adeta ikiz akarsular, ünlü çayır, ağaçlar..” sözleriyle (Türenç, 1981) yapılı çevrenin ve doğanın değişen yüzünü eleştirir.

Beton(arme)nin yıkıcı yayılımı, edebiyatta, filmlerde, belgesellerde ve hatta bazen geleneksel konut alanlarının yıkımını eleştiren mimarlarca sıkça kullanılır. Betonarmenin olağanüstü yayılımından geriye kalan kaygılı bir toplumun betonarmeye negatif bakışıdır. Betonlaşma söylemi, Tanyeli’nin belirttiği gibi, Cumhuriyet kurucularının Türk toplumuna biçtikleri edilgen rolle ilişkilidir (Tanyeli, 2004). Topluma verilen pasif rol, toplum tarafından o kadar içselleştirilmiştir ki, betonlaşma söylemlerinde, sanki kendilerinden bağımsız olarak inşa edilen bir yerden bahsetmektedirler. Toplum, yapılı çevrede yaşanan değişimden dolayı yönetimi suçlamaktadır.

Betonarmenin Türkiye coğrafyasında izlenen yayılımı ve egemenliği düşünüldüğünde, teknolojinin yapısal olanaklarının, iskelet sistem dışında kullanılmamasını anlamak güçleşir. Brezilya gibi, betonarmenin farklı ideolojileri ile karşılaştırıldığında, Türkiye’de betonarme inşası, çeşitlilik ve yeni arayışları barındırmayan bir kısırlığa sahiptir. Betonarme sanki toplumun inşaat faaliyetlerine tamamen dahil olmuş, hatta egemen olmuştur ancak öte yandan hala dahil değilmiş gibidir. Toplum bu kadar haşır neşir olduğu malzemeye hala yabancı gibidir. Betonarmeye duyulan yabancılık, toplumun betonarme ile kurduğu ilişki ve betonarmenin edindiği karşıt anlamlar, üzerinde durulması gerekli önemli konular olarak görülmektedir. Betonarmenin Türkiye deneyimini, modernleşmede yerleşen anlayış kültüründe aramak gerekir. Dellaloğlu (2012) bu konuyu daha genel olarak Tanpınar okumasında Türkiye deneyimi üzerinden tartışırken, Forty (2012) ve Tanyeli (2005) beton teknolojisi üzerinden tartışmışlardır.

Batı-dışı coğrafyalarda modernleşmek, modernliğe yetişme arzusuna dayanır, Batı’da yaşanan modernlik deneyimini kısa sürede, hızla transfer etme girişimleri içinde gelişir. Bu bağlamda, bir süreç olmaktan çok kurumsal ve bir istence dayalıdır ve bu istenç, geriden gelme duygusuyla pekişmiştir. Modernleşme, bir toplumsal hareketten çok aktarmacı, hiyerarşik ve kurumsal bir aydınlanma hareketidir (Dellaloğlu, 2012, s.161). Batı-dışı coğrafyalarda modernliğe yetişme arzusu/hırsı, yapı malzemelerini tanıma, onları deneme, deneyimleme, geliştirme, kısacası modern bir tutum olarak aktif bir tavır alma olasılığını sıfırlar. Ne betonarme, ne de kerpiç, ahşap, taş, kompozit malzemeler vd. geleneksel malzeme ve teknikleri varoldukları anlamlarından bağımsız bir deneyim ve deney aracı olamamışlardır. Malzemelere yüklenen ideolojik yaklaşımlar, yapı teknolojilerine nesnellikle yaklaşabilmeyi olanaksızlaştırmıştır.

Dellaloğlu, modernleşmenin zihniyet dünyasının bir parçası olan ‘eskisini atıp yenisini alma’ eylemlerinin deneyimleri nasıl sınırladığını ya da ortadan kaldırdığını aktarır, Tanpınar’a referansla, modern olmanın değişirken devam edebilmeyi, devam ederken de değişebilmeyi becerebilmek olduğunun altını çizer: “Türkiye gibi modernleşen toplumlarda değişmek ve devam etmek arasında seçim yapılmak zorunda kalınmıştır” (2012, s.154). Atıp-almak, eskisini atıp yenisini transfer etmek üzerine kurulu bir anlayış kültüründe betonarme bir sürecin, olağan bir merakın, piyasa dinamiklerinin, bir çabanın ya da alışkanlığın ürünü olamamıştır. Birikmeyi ve deneyimi engelleyen, atıp-alma/yıkıp-yapma eylemleri, toplumsal hafızada, malzemelere ilişkin sürekliliği kopartmış, malzemelerle ilişkili kültürel, tektonik bilginin yerleşmesini engellemiştir. Betonarmenin, Batı deneyimleri ile karşılaştınca, oldukça kısa bir sürede, Türkiye coğrafyasında yaygınlaştırılma çabaları, teknolojinin içselleştirilme sürecini/deneyimini kısıtlamıştır. Toplum verilen malzemeyi verildiği haliyle kullanmış, modernliğin aktif ve olağan bir tavrı olarak malzemeyi değiştirip dönüştürme çabası ortaya çıkmamış, betonarmenin konut alanında iskelet sistemde üretimlerinin tekrarında, teknolojinin sahip olduğu yapısal olanaklar değerlendirilmemiş, betonarme teknolojisinin olanakları yeteri kadar aranmamıştır.

Tanyeli, ‘Sıvı Taş: Çağdaş Beton Mimarlığı’ adlı, Washington’da, National Building’de açılan bir sergideki beton deneyleri üzerine düşüncelerini yazarken, beton ve betonarme tekniklerindeki yenilikçi tasarımların ve teknoloji alanındaki

deneysel arayışların Türkiye’de niye yapılmadığına odaklanır: ‘Neden Türkiye gibi betonun teknik ve malzeme olarak neredeyse rakipsiz olduğu bir ülkede bu türden bir sergi açılmıyor da, ABD gibi bir malzeme çeşitliliği cennetinde açılabilir?’ (Tanyeli, 2005, s.18). Betonarmenin egemen olduğu bir coğrafyada nitelikli örneklerin ve deneysel arayışların bu kadar az olmasının nedeni nedir? Dellaloğlu gibi, Tanyeli de bu deneyselliğin, deneyim eksikliğinin temelini modernleşmede yerleşen anlayış kültürüne bağlar.

Türkiye coğrafyasına yayılmış bir malzeme, diğer alternatifleri büyük ölçüde elemiş bir malzeme, toplum tarafından sahip olduğu negatif anlamlar eşliğinde inşa edilmekte, toplum bir yandan betonarmeden tiksiniyor ve nefret etmekte, öte yandan betonarmeyi inşa etmeye devam etmektedir. Meslek adamlarının da dahil olduğu, toplum geneline yerleşmiş betona duyulan nefretle sarmalanmış bu bakış açısı içinde, beton malzemesi üzerine düşünmek, yeni düşünceler, arayışlar geliştirmek neredeyse imkansızdır. Tanyeli bu durumu, ‘çifte bilinçlilik’ olgusuyla açıklar: “hem değişmek hem değişimden nefret etmek, hem katılmak hem katılımdan tiksiniyor” (Tanyeli, 2005, s.18). Çifte bilinçlilik, değişim geçiren coğrafyalarda, modernleşme sürecinin olağan bir parçası ve sonucudur. Forty’nin betonun yirminci yüzyıl boyunca farklı anlamlar arasında salındığı deneyimleri aktardığı gibi (2012) bu süreç modernlik deneyiminin olağan sonuçlarındandır.

Türkiye modernleşmesinde ve diğer modernleşen toplumlarda, betonarmenin radikal yıkıcılığı, bu ortamı hazırlamıştır. Betonarmeye aktif tavırların olmayışı, modernliğin yekpare ve Batı’yı niteleyen birşey olarak görülmesinde yatar (Dellaloğlu, 2012). Bu bağlamda, modernleşme deneyimi, betonarmenin deneyimlerinin oluşmasında bir engel haline gelmiş gibidir. Toplum malzemeyi keşfetmekten çok, minimum zihinsel çabayla onu uygulamaktadır. Ancak henüz betonarmenin yapısal olanakları yeteri kadar aranmamış, iskelet sistem dışında yeni olasılıkları denenmemiştir. Cengizkan, betonarmenin tektonik özellik ve zenginliklerinin, konut alanında yayılımı sürecinde gerilediğinin ve unutulduğunun altını çizer (2002a). Türkiye gibi betonarmenin hüküm sürdüğü bir coğrafyada, betonarme teknolojisi, yeni araştırma ve denemelerin ortaya çıkmasına, Brezilya örneğinde görüldüğü gibi, daha yaratıcı ve cesur deneylerin inşasına ihtiyaç duyuyor.

Sonuç olarak, Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrası betonarme inşasını analiz etmek için ortaya edimsellikleriyle birbirinden ayrılan iki ayrı alan çıkar: Betonarme

hem merkezi yönetimin mimari etkinliklerinde yer almaya devam etmiş, hem de merkezi yönetimin ve meslek adamlarının seçkin, tekil mimari üretim alanının ve söylemsel üretimlerinin yanında/ötesine geçip, anonim kalabalığın üretim alanına girmiştir. Birinci alan hem mimari hem de siyasi söylemleri içeren mimarlığa ilişkin söylemsel oluşumların şekillendirdiği yapı malzemesi seçimi ve uygulama dizisini kapsar. İkincisi, gelişen yapı faaliyeti ve örgütlenmesinde betonarmeye ilişkin söylem ve uygulamaların toplumda yeniden üretilme yolları üzerinedir. Betonarme, Türkiye modernleşmesinin söylemsel oluşumları içinde yaygınlaşmakla birlikte, sahip olduğu tektonik özelliklerle toplumsal oluşumlara ve yüzyılın ikinci yarısında şekillenen inşa pratiğine uygun gelen bir malzemedir. Betonarmenin bugünkü egemen konumu, malzemenin diğer malzemelerin sahip olmadığı söylemsel ve tektonik özelliklerine dayanır. Bir taraftan endüstriyel gelişmenin bir parçası olarak, modernleşme sürecinde modern simgeleyen malzeme olarak yaygınlaşması yönünde siyasi ve mimari söylemler yayılırken (bilimsellik, yapısal/teknik üstünlük savunusuyla - depreme ve yangına dayanıklılık, hijyen, ekonomiklik, verimlilik vd.) ve toplum genelinde geniş bir söylemsel alan oluşurken, diğer yandan, endüstriyel gelişmenin araçları dışında kullanılabilme özelliği malzemeyi yapı çevrenin inşasında vazgeçilmez kılar. Bu bağlamda, betonarmenin yayılımı, sadece Foucault'nun bilimsel ve siyasi kurumların söylem aracılığıyla uygulama alanlarını düzenlediği savıyla açıklanamaz. Hatta, betonarmenin yayılımı, merkezi yönetimin anonim kalabalıklar üzerindeki egemenliklerinin sınırlarının bir sorgulamasını içeren bir inşa sürecini betimler.

Batı-dışı coğrafyalarda betonarme teknolojisi, Batı deneyimi ile karşılaştırıldığında çok daha zor koşullarda mimari üretim alanına girmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi betonarme inşası deneyimi, betonarmenin toplumsaldan çok devletin modernleşme ihtiyacına, modernleşme istencine dayalı olduğu kurumsal bir deneyimdir. Modernleşmeciler bir yandan toplumu ve yapı çevreyi dönüştürmek istemişler, öte yandan bu dönüşüm için gerekli araçları henüz ellerinde yoktur. Betonarme, ancak savaş sonrası dönemde halk tarafından modern dünyanın olağan, ekonomik bir aracı haline gelir. Bir hayal ve umut olarak görülen teknolojinin sihirli söylem halesini yitirdiği, halkın elinde anonimleştiği savaş sonrası dönem, betonarmenin gerçek anlamda 'modern' hikayesinin başladığı dönemdir.

Tezin bu bölümünde tartışıldığı üzere, savaş sonrası dönemde, betonarme gündelik yapı ve yazılı alana girer. Savaş sonrasında, siyasal ve toplumsal arasındaki sınır ve siyasal/mimari söylemlerle, anonim kalabalığın ortak söylemleri – popüler medya arasındaki sınır ufalanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, değişen mimari örgütlenme sürecinde 1965 Kat Mülkiyeti Yasası ile, betonarmenin kentsel ölçekte kurumsal yapılarda temsiliyet girişimleri, çoğunluğun elinde çözülmeye başlamıştır. 1950’lerde başlayan süreçte, betonarme, kapitalist ekonominin gelişiminde eskileri aşındıran yeni ikonik anlamlar edinmiş, siyasal söylemlerde ticarileşmiş, ‘sermayeleşmiş’ ve halkın/kullanıcının/yapsatçının elinde, anonim kalabalığın ortak söylemlerinde, ‘anonimleşmiştir’. Betonarme yüzyılın ikinci yarısında, ‘yeniden yazılır’ hale gelmiştir.

6. SONUÇLAR

Betonarme, ‘modern’i temsil eder; Türkiye’nin yirminci yüzyıl deneyiminde, coğrafyanın tek ve biricik modern malzemesi olur. Yirminci yüzyılda betonarmenin inşası, birçok tarihsel olayın/sürecin izlerinin görülebildiği, Türkiye’nin çalkantılı modernleşme sürecinin tam da merkezinde yer alan bir teknolojiyi betimler. Bu araştırma, betonarme üzerinden yapmış olduğu okumayla, Türkiye modernleşmesinin bir eleştirisini sunmaktadır. Betonarmenin toplum genelinde yaygınlaşmasında bir dönüm noktası olan yüzyıl ortasındaki kırılma sürecine odaklanan ve öncesi ve sonrası dönemle ilişkili olarak gelişmeleri çözümlemeye çalışan bu araştırma, betonarmenin bugünkü egemen konumunu anlamaya yönelik olarak, savaş sonrası dönemdeki bazı siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri toplumsal bağlamda araştırmak amacıyla yazılmıştır. Araştırmanın, Türkiye’nin modernleşme sürecinden bir kesit vermesi amaçlanmış, genel olarak modernizasyon süreçlerinin materyal kültür içinden okumalarına bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Yirminci yüzyıl Türkiye’inde beliren sosyal, ekonomik ve politik değişimler yapı malzemesi tercihlerini ve uygulama alanlarını etkilemiş, mimari üretimde diğer yapı teknolojileri arasında betonarmenin kullanımı, birçok düşünürün nesnelerin kullanımlarına ilişkin aktardıkları gibi, sadece mesleki alan içinde değil, toplumun yaşadığı değişimlerle etkileşim içinde gelişmiştir. Hem mesleki ve siyasi alanda hem de gündelik üretimde ve popüler medyada betonarmeye ilişkin söylem ve uygulama alanları içinde gelişen ve yaygınlaşan betonarme teknolojisine ilişkin tezin sunduğu çözümlemenin de gösterdiği gibi, betonarme gündelik yaşamda kullanılan diğer nesneler gibi, toplum içinde kullanımlarıyla gömülür, farklı sosyal gruplar arasında toplumsal hafızaya yerleşir. Betonarme, belirli politik ve mimari yaklaşımlar içinde, hem mimari alanda hem de toplum genelinde, estetik ve ekonomik bir değere sahip olur. Bu bağlamda tez, betonarmenin evrensel geçerliliği kabul görmüş bilimsel/teknik, ekonomik ve estetik alanlarının toplumsal oluşumlara dayandığı temel savını izleyen bir incelemeler dizisi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tez çalışması sürecinde, mesleki alanda ve meslek dışından kişilerce tez konusunun ne olduğu üzerine sorulan sorulara verilen “betonarme üzerine çalışıyorum” kestirme cevabı, hep şaşırان yüz ifadeleriyle karşılaştı. Mesleki alan içindeki şaşkınlık, öncelikli olarak betonarme üzerine yapılan bir araştırmanın, bir mimar tarafından ve mimari tasarım programında yapılıyor olmasına ilişkindi. Bu şaşkınlık tereddütlü bir soru ile ortaya çıkıyordu: “Siz mimar değil miydiniz? İnşaat mühendisi misiniz?” “Hayır, mimarım.” “Tezinizi yapı kürsüsünde mi yapıyorsunuz?” “Hayır, tasarımda doktora yapıyorum” cevabına hemen bir açıklama eklemek gerekiyordu: “Betonarmenin ülke genelinde yaygınlaşma nedenlerini araştırıyorum.” Bu cevabın karşılığında şaşkınlık devam ediyordu: “Betonarme ekonomik, sağlam ve depreme dayanıklı olduğu için kullanılıyor. Bunun nesini araştırıyorsunuz?” “Betonarmenin bugünkü egemen konumunu hangi süreçlerde kazandığını inceliyorum.” Sonrası, daha derinlemesine açıklamalarla devam ediyordu. Mesleki alan dışından kişilere tez konusunu aktarmak ise, daha çok malzemeden tiksinen, nefret eden bir bakışa verilen cevaplar ve açıklamalar içeriyordu. Mesleki alandaki tepkiler, betonarmenin olsa olsa teknik olarak incelenecek bir nesne olarak görüldüğüne işaret ediyordu. Betonarmenin kullanımı ve egemen konumu ise, hem mesleki alanda hem de toplum genelinde sorgulanması gerekli görülmeyen, kanıksanmış bir olguydu. Betonarmenin teknik üstünlüğü, malzemeye içkin görülen, onunla bütünleşen bir özelliğiydi. Toplum geneline gömülmüş bu anlayış, betonarme üzerine bu araştırmada ortaya çıkan soruları cevaplama gerekliliğini pekiştirmişti.

Modernleşme sürecinde bir malzemenin kabulü ve toplum genelinde yaygınlaşmasında, rasyonel ve irrasyonel arasındaki sınırın o kadar da keskin olmadığı izlenebilir. 1950’lerin sonlarına kadar endüstrisi gelişmemiş bir malzemenin, rasyonel ve akılcı bir çözüm olarak sunumu, uygun ve mantıklı bir seçim değildir. Betonarmeye ilişkin rasyonellik ve verimlilik gibi konularda, gerçeklikten kopuk olan söylemsel alan, daha çok gerçekliği dönüştürmeye yöneliktir. Tezin bölümlerinde aktarıldığı üzere, Erken Cumhuriyet döneminden itibaren mimari yazından yarışma projelerine, yapı teknolojisi alanında betonarme önceliğini sağlayan/savunan, betonarmeyi kurumsallaştıran ve ‘gelenekselleştiren’ bir ortam oluşmuştur. Betonarme, modernleşmede geleneksele karşı modernliğin tek yolu olarak görülürken ve geleneksele karşı betonarme tartışmalarında malzemeler kategorik olarak ayrılırken, malzeme çeşitliliğinin büyük ölçüde ortadan kalktığı bir

Üretim alanı oluşmuştur. Bu retim alanına ve yapı malzemelerinin sahip oldukları anlamlarına eleştirel bir gözle bakmanın, bu alanda sorular ortaya koymanın, yapılı çevrenin inşasında karmaşık ilişkilerin dinamiklerini anlamaya çalışmanın, edinilmiş tek boyutlu ve sabit anlayışların yıkılmasına yardımcı olacağı umulmaktadır.

Bu araştırmanın bakış açısı, betonarmenin günümüzdeki egemen varlığını, bu olağanüstü yayılımın tarihsel bir incelemesi bağlamına oturarak, okurun yapı malzemelerine bakış açısındaki bir boşluğu doldurmak, yeni sorular sorulmasını sağlamak üzerine kuruludur. Yirminci yüzyıl Türkiye modernleşmesi, Erken Cumhuriyet döneminden itibaren olağan bir yapı malzemesi betonarmenin, mimari yazında bir mitosa dnştrlme sürecini resmeder. Tezin okuyucuları, ilk bakışta, bu araştırmanın betonarme malzemesine, inşasına ve bugünkü egemen konumuna ilişkin yanlı bir bakış açısıyla yazıldığını düşünmüş olabilir. Türkiye’de bugün betonarmenin sahip olduğu negatif anlamlar düşünüldüğünde, bu düşünce çok da şaşırtıcı değildir. Araştırma yapılı çevrenin inşasında başrol oynayan betonarmenin inşa sürecine eleştirel bir bakış sunmaktadır, ancak bu eleştirel bakış, betonarmenin kendisine ya da kullanımına ilişkin değil, olağan bir teknoloji olan betonarmenin egemenliğini şekillendiren modernleşmenin anlayış dünyasına yöneliktir. Olağan bir yapı malzemesinin ve sisteminin diğer alternatifleri büyük ölçüde eleyerek nasıl bu denli yayıldığını anlamaya yöneliktir. Tezde, betonarmenin toplumsal dinamiklerinden soyutlanarak aktarıldığı egemen mimarlık tarih yazımından ayrılarak, şimdiden geçmişe bakış açımızı değiştirme, yeniden yorumlama ve tartışmanın, bir eleştirel kapı aralayacağı umulmaktadır. Betonarme inşasına, hem yazılı alanda hem yapılı alanda, toplumsal üzerinden bakmanın, malzemeyi olağan bir zemine oturarak değerlendirmenin, betonarmenin Türkiye serüvenini daha deneylere açık kılacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, tezin geliştirdiği anlatı ve sunduğu bulgular, betonarme ve diğer yapı teknolojilerine ilişkin yeni araştırmalara yn gösterebilir; İkinci Dünya Savaşı sonrası yaklaşık 30 yıllık süreçle, özellikle 1945-65 tarih aralığında sınırlandırılan bu araştırma alanı, bundan sonraki araştırmalarla geliştirilebilir.

6.1 Yüzyıl Ortasında Dönemeç: Bir zlme Süreci

Betonarmenin Türkiye serüvenine ilişkin, tezin araştırma sürecinde beş yıl boyunca, mimari yazın, günlük gazetelerdeki gelişmeler ve merkezi yönetimin karar,

uygulama ve yatırımları, defalarca, oluşturulmakta olan ‘betonarme haritası’ ile karşılaştırılarak incelenmiş/izlenmiştir (Bkz. detaylı inceleme için EK H). Türkiye’de betonarme inşasının haritası, ülkeye moderniteyi getirmeyi amaçlayan siyasi söylemlerin birbiri ardı sıra ortaya çıkışını resmeder. Bununla birlikte ortaya çıkan haritada betonarmenin yayılımı, Türkiye modernleşmesinde yüzyıl ortasında değişen fikir ve mekanizmalara işaret eder. Tezde İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme odaklanılmasının güçlü gerekçeleri vardır. Savaş öncesinde, modern ulus inşasında cumhuriyet kurucuları ve aydınları, eğitim ve uygulama alanlarına yoğunlaşmışlar, yüzyıl ortasına kadar, beton teknolojisine ilişkin teknik bilgi aktarımında ciddi bir çaba sarf edilmiştir. Ancak, betonarme, 1950’ler öncesinde, her ne kadar toplum genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılırsa çalışılsın, kullanımı gelişmemiştir. Betonarmenin yaygınlaşması, 1950’lerden itibaren, modern ile modernleşen arasındaki ayrımın zayıfladığı bir zeminde başlamıştır. Betonarmenin toplum genelinde yayılımı, yüzyıl ortasında bir kriz anında ortaya çıkan ve yoğunlaşan yatırımlar süreciyle eşzamanlı ilerlemiştir. Yüzyılın ikinci yarısında, betonarmenin yazılı alanda ve yapı üretiminde toplum içine gömülmeye başladığı, benimsendiği ve kurumsallaştığı görülür. Yüzyıl ortası, betonarmenin hem söylem hem de uygulama alanı için önemli bir eşik niteliğindedir. Betonarmenin yaygınlaşması, betonarmeyi ‘yazan ve okuyanların’, betonarmeyi inşa eden toplumsal aktörlerin ve betonarmenin anlamlarının değiştiği bir sürece denk gelir.

Yüzyıl ortasında ortaya çıkan bu değişimlere odaklanan tezde, ‘yorumlayıcı tarihsel araştırma’ yöntemi izlenmiş; bu bağlamda betonarmenin ‘inşası’ söylemsel olarak incelenmiş, söylem ve uygulama alanları karşılaştırılarak toplumsal ağ içinde betonarmenin yayılımı aktör-ağ teorisi model alınarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Betonarmenin yayılım nedenleri, hem mimari ve siyasi söylemsel oluşumlarla şekillenen yapı malzemesi seçimi ve uygulama dizisi içinde ve hem de gelişen yapı faaliyeti ve örgütlenmesinde betonarmeye ilişkin söylem ve uygulamaların toplumda yeniden üretilme yolları içinde aranması gereken, iki ayrı edimi içinde barındıran eylemler dizisi içerir.

Betonarmenin sahip olduğu özellikler, diğer malzemelerden farklı olarak, malzemenin edimsellikleriyle birbirinden ayrılan iki ayrı etkinlik alanında yayılımında etkili olur. Birincisi, betonarmenin modernliği simgeleyen malzeme olarak mimar ve mühendislerce ve merkezi yönetimce geçmişe mesafe koyma

istencini somutlaştıracak, geleneksele karşı yeniyi temsil edecek, uygarlığa giden yolda toplumu ve kenti inşa edecek, en temel araçlardan biri olarak görülmesidir. Betonarmenin, siyasi ve mimari söylemsel oluşumlarda, ‘bilimselliği/teknik üstünlüğü’ (depreme dayanıklılık, sağlamlık, yangına dayanıklılık, hijyen, ekonomiklik, verimlilik vd.), diğer teknolojiler arasında, betonarme kullanımına meşru bir zemin oluşturmuştur. Betonun, çelikle ya da demirle güçlendirilmesi yoluyla elde edilen betonarmeye, bu farklı bileşenler, diğer malzemelerin sahip olmadığı çok sayıda üstünlük getirir. İkincisi, betonarmenin sahip olduğu tektonik özelliklerine ilişkindir ve toplumsala uygun gelen yapısal olanaklarıdır. Betonarmenin, çelik ve ahşaptaki gibi montaj gerektirmeden dökülerek yapının strüktürünü oluşturan plastik yapısı ve yapıların strüktürel niteliğini ve doğru uygulanıp uygulanmadığını saklayan maskesi, Türkiye’nin hızlı kentleşme ve yapılaşma serüveni için bir armağan niteliğindedir. Kısaca, bir taraftan modernleşme sürecinde endüstriyel gelişmenin bir parçası olarak betonarmeye ilişkin siyasi ve mimari söylemler yayılırken ve toplum genelinde geniş bir söylemsel alan oluşurken, diğer yandan, endüstriyel gelişmenin araçları dışında kullanılabilme özelliği betonarmeyi yapıları çevrenin inşasında vazgeçilmez kılar. Bu anlamda, betonarmenin modernleşme yönünde bilimsel ve ideolojik savunuları betonarmenin yaygınlaşma araçlarını üretmiş, öte yandan betonarme ‘bilimsel gelişme ve modern üretim yöntemlerinden’ bağımsız gelişen bir inşa pratiği içinde yaygınlaşmıştır. Betonarmenin bugünkü egemen konumu, teknolojinin diğer yapı teknolojilerinin sahip olmadığı söylemsel ve tektonik özelliklerine dayanır. Batı-dışı coğrafyalarda betonarmeye ilişkin diğer teknolojiler arasında bir üstünlükten bahsetmek gerekirse, betonarmenin üstünlüğü, hem modernleşmecilerin hem de anonim kalabalığın malzemesi olmasında yatar.

Betonarme 1950’lerden itibaren sadece mimari ve siyasi söylem ve uygulamalarda değil, anonim kalabalığın ortak söylemlerinde de yayılır. Betonarme, 1950’lerin çalkantılı, karmaşık ve çok parçalı olayları/gelişmeleri arasında merkezi yönetimin mimari etkinliklerinde yer almaya devam ederken, öte yandan merkezi yönetimin ve meslek adamlarının seçkin, tekil mimari üretim alanının ve söylemsel üretimlerinin yanında/ötesine geçip, anonim kalabalığın üretim alanına girmiştir. Bu alanlardan birincisi, nesnesine ilişkin toplumsal bir neden ortaya koyan söylemselliklerdir, diğeri kitlelerarası değiş tokuşun anlatımsallıklarıdır. Bu iki alanda kurulan ‘hayaller’

ve ‘ideolojiler’, toplumsal ölçekte mimari etkinlikler içindeki birçok söylem ve uygulama pratiğini etkiler. Bu bağlamda tez, makro ölçekte betonarmeye ilişkin kurulan üst-anlatıların mikro ölçekteki yansımalarını da incelemiştir.

Betonarmenin mimari ve siyasi söylemleri ve popüler kültür arasındaki sınır İkinci Dünya Savaşı sonrasında ufalanmaya başlamıştır. Bu iki alan arasında bir yerlerde ortaya çıkan, çok sayıda görsel ve yazılı temsil, toplum genelinde betonarmeye ilişkin ortak anlayış kültürünü şekillendirmiştir. Türkiye’de betonarme inşasında, İkinci Dünya Savaşı sonrası onyılları incelemeye ve sunmaya değer kılan şey, betonarmenin bugünkü egemen konumunu kazanmasında etkili söylemsel oluşumları içinde barındırıyor olmasıdır.

Tez betonarmenin söylemsel oluşumlarının ve bu oluşumların kentsel ve mimari dışavurumlarının kavranmasına yönelik olarak, mimari yayınların, yasa ve yönetmeliklerin, devlet kurumlarının belgelerinin bir araştırmasını kapsamıştır. 1950’lerden itibaren betonarme kültürünü besleyen popüler medyanın bir incelemesi kaçınılmaz olarak tezin çalışma alanına eklenmiştir. Betonarmenin savaş sonrası yayılımı, malzemenin popüler medyada görünür olmaya başladığı bu sürecin, ulusal eğitimden daha esaslı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tez, bu bağlamda, betonarme yapıların içinde yer aldığı yapıli çevreyi, bu yapılarla etkileşim içinde olan tarihsel aktörlerin ve anonim kalabalığın gözüyle kentsel mekanların yazılı dünyasını ve okumalarını incelemiş ve betonarmenin yayılımını toplumsal bağlamı içinde değerlendirirken kenti bir metin olarak okumuş ve betonarmeyi toplumsal yaşamın bir nesnesi olarak ele almıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplumsal hareketlilik ve kentleşme sürecinde betonarmenin inşasında dört önemli gelişme söz konusudur. Birincisi ve ikincisi birbiriyle etkileşimli olan, siyasi ve mimari söylemlerdeki değişimdir.

- Birincisi; Erken Cumhuriyet döneminin seküler otoritarizminin yerine geçen pragmatist, popülist bir ekonomi-politik yaklaşımı izleyen Demokrat Parti (DP) dönemindeki altyapı, çimento, yapı ve konut üretiminde görülen büyük ölçekli yatırımlar, betonarmenin üretim alanını şekillendirmiştir.
- İkincisi; siyasi söylemlerin değişim sürecinde etkileşimli olarak şekillenen, siyasi-kültürel söylemlerde ‘uluslararasılaşma’ yönünde yaşanan değişim sürecinde Batı’ya kültürel katılım anlamına gelen ‘uluslararası üslup’un daha

güçlü bir biçimde ortaya çıktığı mimari söylemlerin değerleri ve beğenileri uygulama alanını şekillendirmiştir.

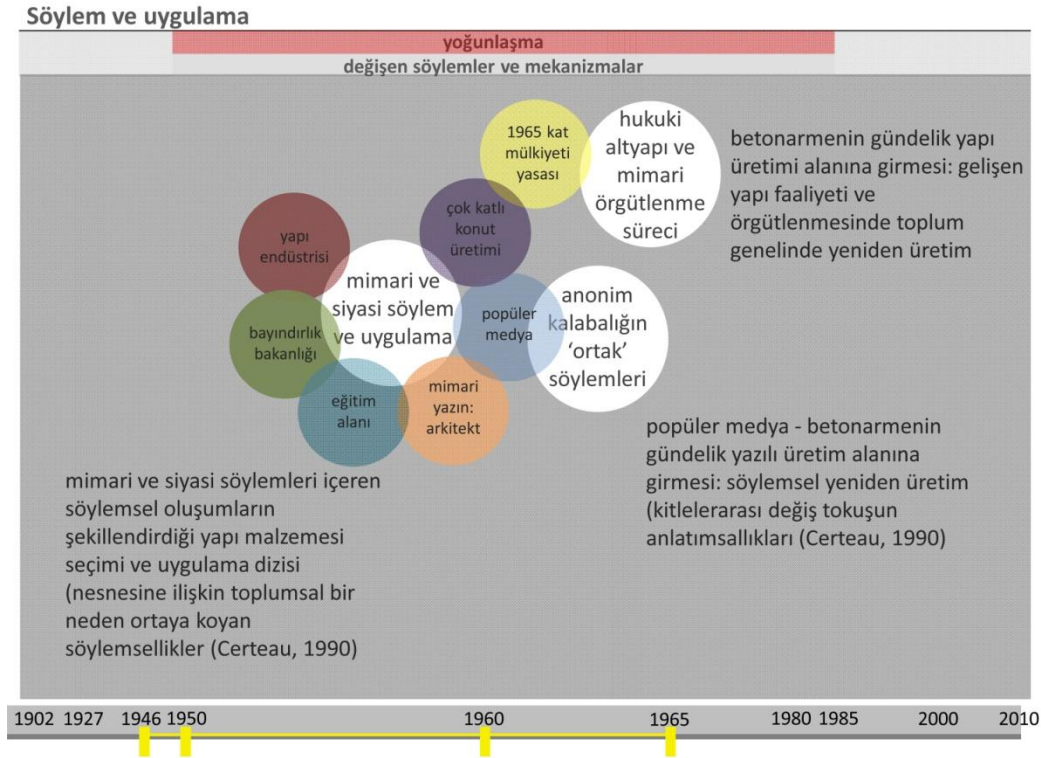
Birbiri ile etkileşimli bu iki alanda, betonarme eskileri aşındıran yeni anlamlar edinmiştir. Değişen merkezi yönetim, betonarmeyle, aydınlanmacı geleneğin egemen tonundan farklı bir ilişki kurmaya başlamıştır. Betonarme, Erken Cumhuriyet döneminin sosyal amaçlı toplumu şekillendirmeye yönelik kültürel projesinin malzemesi olmaktan çıkmış ve tüketime dayalı modernleşme söylemlerinin bir aracı olmuş, 'sermayeleşmiştir'.

Üçüncü ve dördüncü gelişmeler, betonarmenin gündelik üretim alanına girmesine ilişkindir: Betonarme, 1950'lerle birlikte gündelik hayata girmiş ve halkın/kullanıcının/okuyucunun/yapsatçının elinde ve anonim kalabalığın ortak söylemlerinde, 'anonimleşmiştir'.

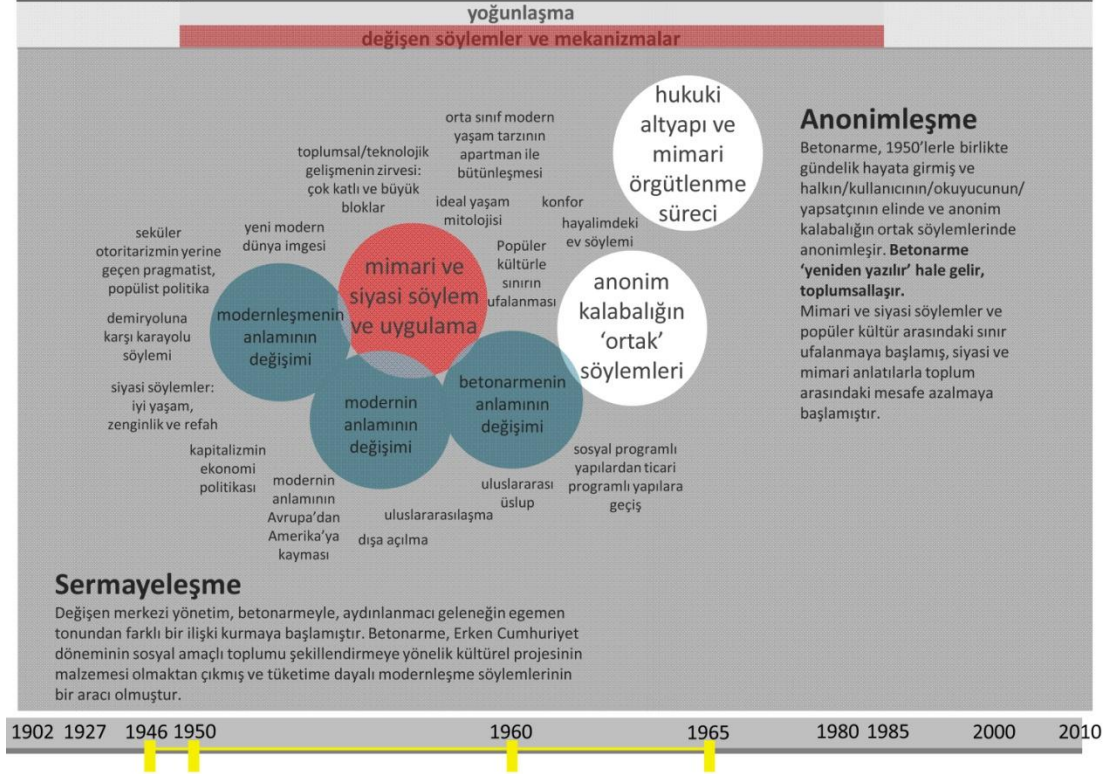
- Üçüncüsü; kentleşme ve çok katlı konut üretiminin başladığı 1950'lerle gelişen mimari örgütlenme sürecinde, konut sektöründe betonarmenin egemen konumunu kazanmasını sağlayan, büyük ölçekli bir sosyal kontratın yolunu açan hukuki altyapı – 1966'da yürürlüğe konan 1965 Kat Mülkiyeti Yasası'dır. Betonarme, konut üretiminde, ekonomik faktörlere dayalı anonim kalabalığın incelikli taktiklerinde hızla yayılır. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca, modernist söylemlerin izlendiği kurumları ve onların metinlerini aşan yeni bir betonarme metni yazılmaya başlanmıştır.
- Dördüncüsü; betonarmenin popüler yazılı üretim alanına girmesidir (mimari söylemlerin toplum genelinde yeniden üretimi). Betonarmenin yayılımını görsel medya tamamlar. Türkiye'de betonarme inşasını şekillendiren, kentsel alanda mevcut oluşumları dönüştüren mimari ve siyasi söylemleri içine alan söylemsel oluşumlar, kimi zaman gerçeklikle örtüşür, kimi zaman gerçekliği dönüştürmeye yöneliktir. Popüler medya, bu süreçte, betonarmenin söylemsel alanını ortaya çıkartan ve dönüştüren, yapıli çevrenin inşasında malzeme seçimine yönelik, anonim kalabalığın ortak anlayış kültürünü şekillendiren önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Betonarme inşasına ilişkin eşzamanlı ortaya çıkan bu dört gelişme içinde betonarme kurumsallaşır ve toplum içine gömülmeye ve yaygınlaşmaya başlar. Bu süreçte birbiriyle ilişkili olarak yapı endüstrisi (çimento endüstrisi), Bayındırlık Bakanlığı

(İTÜ ve bakanlık arasındaki sıkı bağ), eğitim alanı (mimarlık ve özellikle mühendislik eğitimi ve devlet kurumlarıyla ilişkileri) ve mimari yazın (özellikle Arkitekt dergisi) gibi dört kurumsal alan betonarmenin yayılımında etkili olur. Bununla birlikte, teknolojinin yayılma kanalları arasında, yabancı yatırımlar (SOM gibi), uluslararası alanda etkileşimli ortam ve tüm bu gelişmelerin popüler medyada yansımaları da yer almaktadır. Betonarmenin bir yenilik olarak benimsenmesi, bir iradenin, karar mekanizmasının ürünüdür. Yayılım sürecinde ise, toplum genelinde yayılan bir aktör ağı ve ortak söylemler etkili olur. Popüler medya, çok katlı konut üretiminde söylem ve uygulama alanındaki gelişmeler ve 1965 Kat Mülkiyeti Yasası yukarıda sayılan kurumsallaşma alanlarına zincir halkaları gibi eklenir. Bu zincir halkalarının eşzamanlılığı, yüzyılın ilk yarısında başlayan kurumsallaşma sürecinin yüzyıl ortasında bir kriz anında yoğunlaşmasıdır (Şekil 6.1). Bu süreçte, modernin anlamı, modernleşmenin anlamı ve betonarmenin anlamı değişmiş; betonarme söylemsel değişimler içinde sermayeleşmiş ve anonimleşmiştir (Şekil 6.2).

Şekil 6.1 : Betonarmenin İkinci Dünya Savaşı sonrası kurumsallaşması ve gündelik hayatta yayılımı.

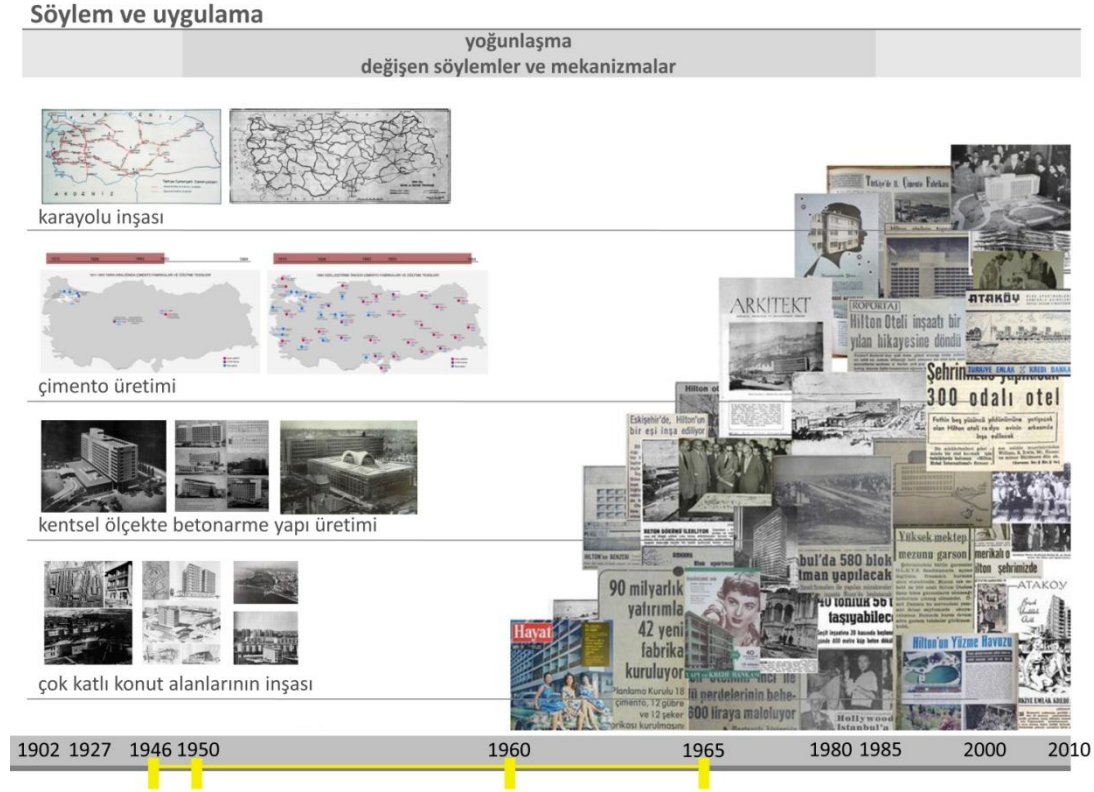

Şekil 6.2 : İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi ve mimari söylemlerde değişim ve toplum genelinde yeniden üretim.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki onyıllar, altyapı inşasından yapı ve konut inşasına, toplum genelinde betonarme kültürü ile temas etmeyi sağlayan geniş ve çok parçalı bir görsel kültürel oluşum sunar (Şekil H.1). Betonarme popüler medyada yayıldıkça, malzemeye yönelik ulusal eğitimin rolü de gerilemeye başlamıştır. Muazzam miktarda çoğalan konut reklamları ve betonarme yapıların inşa sürecine ilişkin haberler, betonarmenin inşa alanını alttan alta yönlendirirler. Yeni modern dünya imgesini çerçeveleyen ve ideal yaşam mitolojisiyle bütünleşen betonarmeye ilişkin haber ve reklamlar, okuyucuların gözünde betonarmenin değişen anlamlarının görselleştirilmesini sağlamıştır. Betonarme konusunda açık bir retorik eşlik etmese de, gündelik hayatta betonarmenin 'efsanevi' yayılımı, betonarmeyi giderek daha görünür biçimde sahnelemiştir (Şekil 6.3).

Savaş sonrası yıllarda ortaya çıkan gelişmeler içinde, betonarme toplum genelinde yaygınlaşmış, bir başka deyişle 'yeniden yazılır' hale gelmiştir. Betonarmenin hem söylem hem uygulama alanında toplum genelinde gömülmesini/yaygınlaşmasını sağlayan, 1950'lerin sunduğu karmaşık, çok katmanlı bir çözülme sürecidir. Betonarme aşkın anlamlarını yitirmeye başladıkça ve ekonomiyle ilişkileri arttıkça,

toplumsal zeminde bireyin hafızasına dokunabilir hale gelmiştir. Betonarmenin tarihi, cumhuriyetin ilk yıllarındaki sekülerleşme projesinin anlamlarıyla oluşturulan bir yanılsamadan bugüne bir çözülme süreci olarak okunabilir.

Şekil 6.3 : İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen mimari ve siyasi söylemlerle ilişkili olarak gelişen altyapı, yapı ve konut inşası ve popüler medyada yansımaları.

Betonarme, savaş sonrası dönemde, anonim kalabalık için modern dünyanın olağan, ekonomik bir aracı haline gelmiştir. 1950'lerden itibaren, modern ile modernleşen arasındaki ayrımın zayıfladığı bir zeminde yaygınlaşma başlamış; betonarme aşkın anlamlarından sıyrılıp gündelik hayata girince, artık modernleşmenin malzemesi olmasına da gerek kalmamıştır. Savaş sonrası dönemin karmaşık ve gürültülü ortamında, betonarme gerçek anlamda 'modern' bir malzemeye dönüşmüştür. Modernleşmenin umudu olarak görülen malzemenin sihirli söylem halesini yitirdiği, halkın elinde anonimleştiği savaş sonrası dönem, betonarmenin gerçek anlamda 'modern' hikayesinin başladığı dönemdir. Bu yayılım, yüzyıl başından bugüne bir çözülme sürecini, giderek ideolojik alandan toplumsala doğru kayan bir süreci gösterir. Bu süreç, betonarmenin giderek modernleşmecilerin malzemesi olmaktan

çıkıp toplumsallaşması, toplumsal mühendislik projesinin bir aracı iken, giderek toplumsal bir zemin kazanmasıdır.

6.2 Yapılı Çevreyi ‘Yeniden Yazmak’ ve ‘Yeniden Okumak’: Arda Kalan

Sorular

Türkiye’nin yirminci yüzyıl modernleşme sürecinde betonarmenin olağanüstü yayılımı ve inşa serüveni ve genel olarak yapı malzemelerine ilişkin toplum genelinde bugüne uzanan tutum ve bakış açısı, geriye yeni sorular ve tartışılması gerekli konular bırakmıştır. Bu konulardan biri, betonarmenin bugün hala modernleşmecilerin gözlüğü ile ‘yazılıyor ve okunuyor’ olmasına ilişkindir. Yüzyılın ikinci yarısında betonarme toplumsallaşırken, modernleşmecilerin ona bakışı sabit kalmıştır. Tarih yazımında ve genel olarak yerleşen anlayışta, betonarmenin aktörleri ya mimar ve mühendis ya da merkezi yönetimdir. Betonarmeye ilişkin, yüzyılın ilk yarısından miras kalan bu bakış açısında betonarmenin anonim aktörleri ötekidir, betonarmenin anonim tarihi ötekinin tarihidir. Betonarmenin olağanüstü yayılımının da gösterdiği gibi, betonarme sadece modernleşmecilerin değil aynı zamanda yapsatçının, gecekonducunun, malsahibinin kısacası farklı ekonomik ve sosyal grupları içine alan anonim kalabalığın malzemesidir. Bu tezde eleştirilen, yüzyılın ilk yarısında görülen çabalardan çok, yüzyılın ikinci yarısında bir çözülme süreci eşliğinde ilerleyen betonarmenin (ve gerileyen diğer yapı malzemelerinin) hala yüzyılın ilk yarısındaki modernleşme gözlüğüyle değerlendiriliyor olmasıdır.

Türkiye’de ve birçok başka Batı-dışı coğrafyada betonarmeyi ‘yazma’ ve ‘okuma’ etkinliklerini çerçeveleyen bu gözlük, modernlik ve modernleşme arasındaki farka uzanır. Betonarmenin Batı ve Batı-dışı deneyimleri birbirinden farklıdır. Betonarme Batı’da kendi deneyim, ekonomik ve toplumsal değişim sürecinde gelişirken ve yayılırken (bir iradede çok bir sürecin teknolojisi), Batı-dışı coğrafyalarda, Türkiye’de, bir siyasal/kültürel projenin parçası olmuştur (daha çok bir iradenin/geçmişe mesafe koyma istencinin teknolojisi, devletin taleplerini izleyen kurumsal, toplumsal harekete dayanmayan, sembolik bir teknoloji). Betonarmenin hızlı yayılımı, modernleşen ülkelerde geri kalmışlıktan kurtulma, Batı’ya yetişme ve kısa sürede hemen modern olma arzusuna dayanan acelecilikle ilişkilidir. Batı-dışı coğrafyalarda betonarmenin hikayesi, Batı’dan daha ironik, daha yıkıcı, daha keskin ve radikaldir. Batı-dışı coğrafyalarda modernleşme, modern toplumların

yaşadığı/geliştirdiği süreçleri, bazen abartarak uygulamak eğiliminde olmuştur. Teknolojik gelişme ve moderni simgeleyen beton(arme) bu abartılmış yoğunlaşmalardan biri olarak yorumlanabilir. Yapı teknolojisi alanında modernleşmenin reçetesi betonarme olmuştur.

Türkiye’de yapılı çevrenin radikal değişimleri, yüzyıl ortasından itibaren, birçok Batı-dışı coğrafyada izlendiği gibi, betonarmenin yıkıcı yayılımında devam etmiştir. Modernleşen ülkelerde yaşanan bu radikal değişim sürecini Batı yaşamamış, yapı teknolojisi alanında kendi geleneklerini terketmek zorunda kalmamıştır. Türkiye’de ise, yapı teknolojisi ve uygulaması alanında modernleşmenin yolu gelenekselden kurtulmayla başlar, modernleşmek için geçmişten tamamen kopmak gerekir. Modernleşmenin anlayış kültürü içinde moderni temsil eden betonarme siyasi ve mimari alanda bilimsel ve teknolojik gelişmenin bir ürünü olarak savunulurken ve meşrulaştırılırken, yapı malzemelerinin hepsi yeniden nitelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Modernleşmenin anlayış kültürü, ‘varolan’ malzemelerin uygulamaları üzerine araştırma ve geliştirme yapmak değil, onları kimi zaman ortadan kaldırmaya/yasaklamaya dayalıdır. Betonarme evrensel geçerliliği kabul görmüş bir mimari/toplumsal ihtiyaç olarak görülmüş, yapı teknolojilerinin toplum genelinde kullanımının bir birikime ve sürece dayalı olduğu düşünülmeden, yaygınlaştırılmıştır.

1980’lere kadar çimento endüstrisindeki yatırımlarda görülen acelecilik ve süreklilik, bugün Türkiye’nin dünya genelinde çimento üretiminde ilk beşin içinde yer almasını sağlayan bir üretim alanının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. 1980 öncesinin ithal ikamesine dayalı ekonomik politikalarına son verilen 1980’ler ve sonrasında, diğer sektörlerde görüldüğü gibi, çimento endüstrisinde de ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde uluslararası neo-liberal sisteme eklemlenilmiş, 1960’larla birlikte Türkiye’deki yapı üretimi için doyuma ulaşmış çimento üretimi, 1980’ler sonrasında artmaya devam etmiş, Türkiye 2010 yılında çimento üretiminde Avrupa’da birinci, dünyada dördüncü, çimento ihracatında dünyada birinci sıraya yükselmiştir. Gereğinden fazla açılan çimento fabrikaları, yapı sektöründe betonarme egemenliğini güçlendirmiş ve yapı ürünleri üreticileri arasında güçlü bir beton üretici grubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1950’lerde DP döneminde ve ardından gelen iki onyılda çimento üretimiyle birlikte betonarmeye ilişkin kamusal yatırımların, 1980’lerde de devam ettiği görülür.

Betonarmenin yapılı çevreyi dönüştüren Türkiye genelindeki inşası, her ne kadar yapsatçılıkla hız kazanmışsa da, 1980'ler sonrasında, 2000'lerde, yapsatçılık yerini, büyük ölçüde devlet tarafından desteklenen ve yürütülen, büyük ölçekli betonarme konut alanlarının inşasına bırakmaya başlamıştır. 1980'ler sonrasında, 1950'lerde DP'nin betonarme konut inşasına yönelik yatırımlarının daha büyük ölçekte, Türkiye genelinde, izlendiği bir süreç başlamıştır. Yapı ruhsatı alınan yeni yapı üretimi verileri incelendiğinde (Çizelge G.7), 2010 yılında, ülke genelinde yeni yapıların % 88.6'sının betonarme, % 7.2'sinin yığma, % 1.7'sinin çelik, % 1.6'sının prefabrik, % 0.4'ünün kompozit, % 0.2'sinin ahşap olarak inşa edildiği görülür. Yapı üretimi tablosuna, 'geleneksel' yapı malzemelerinin yanında çelik eklenmiş olsa da, toplamda yok denecek kadar az bir üretime sahiptir.

Bu tablonun da işaret ettiği gibi, yüzyılın ilk yarısından itibaren yapı malzemesi alanında geleneksele karşı betonarme egemenliği 2000'li yıllarda da sürekliliğini korumaktadır. Bu süreklilik, söylemsel alanda da görülür. Betonarmeye ilişkin 'yapısal üstünlük' tartışmaları, Türkiye'de en çok, 1999 depremi gibi yaşanan birçok deprem sonrası gündeme gelir. AKP hükümeti Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın, Mart 2010'da Elazığ Depremi sonrasında kerpiç kullanımının yasaklanması yönündeki açıklamaları, 1939 Erzincan Depremi sonrasında sürekli gündeme gelmeye başlayan ve dönemlerin siyasi iktidarlarınca sıklıkla tekrarlanan, bu nedenle şaşırtıcı olmayan, dile getirmelerin 2000'li yıllardaki yansımalarıdır. Günlük gazete ve haberlere yansıyan, Van Depremi'nde yıkılan kerpiç evler ve sağlam kalmayı başarmış betonarme apartmanların medyada görülen karşılaştırmaları, betonarmenin kerpice göre depreme dayanıklı olduğu yönündeki anlayış, halkın zihnine yerleşmiş olan kültürel anlayışı sunar. Öte yandan, betonarmenin teknik bilgisi sorgulanmadan malzemeye duyulan güven, her depremde yıkılan binlerce apartmana rağmen, her nasılsa hala sürekliliğini koruyabilmektedir.

Yapsatçı üretim biçiminin giderek azaldığı ve yerini büyük ölçekli konut alanlarının inşasına bıraktığı yüzyıl dönümünde, betonarme bu kez, TOKİ ve büyük ölçekli firmaların konut üretiminde hızla yayılmaya başlamıştır. Konut sektörünün irrasyonel büyümesi, TOKİ'nin bölgelerin konut ihtiyacı düşünülmeden yaptığı apartman blokları üretimi, kerpiç evlerin yıkılarak yerlerine betonarme konut üretimini destekleyici kararlar alınması, betonarme teknolojisini, bu kez, dönemin merkezi yönetimi AKP tarafından, kendi ekonomik politikalarında önemli bir araç

haline getirmektedir. 2011 seçimlerinde vaatler arasında yer alan imar ve şehircilik projeleri, 1950'ler DP döneminde izlenen hummalı inşa sürecini aratmayacak bir tablo sunmaktadır. Ülke genelinde başlatılan bu inşa faaliyetlerinde, deprem yönetmeliğine uygun olmayan alanların yıkımı ve yeniden inşası, sunulan projelerden biridir. Ekim 2012'de birçok kentte yıkımların başladığı konut alanları, boşaltılmakta, dinamitlenmekte ve yeni apartman bloklarının inşasını beklemektedir. Bu tabloya göre, 2010'lu yıllar, Türkiye genelinde, betonarme apartmanın 'yeniden inşası'nın izleneceği bir onyıl olacaktır. Büyük kentler başta olmak üzere, ülke genelinde, betonarmenin, konut alanında egemenliğini koruduğu gözlenmektedir. Konut alanında görülen bu faaliyetler hem diğer sektörlerdeki ekonomik büyümeyi tetikleyecek hem de istihdam kaynağı olarak işlev görecektir tüm sektörlerle önemli bir alışveriş alanıdır. Betonarmenin ekonomi politikasındaki işlevselliği/araçsallığı sürekliliğini korumakta, betonarme karkasın ekonomi-politiği, yapıyı çevreyi şekillendirmeye devam etmektedir. Çelik, ahşap, kerpiç gibi diğer yapı malzemelerinin üreticileri ise, bu gelişim içinde varolmaya çabalamaktadırlar.

Yirmibirinci yüzyıl başında, diğer malzemelerin üreticilerinin girmeye/varolmaya çabaladığı, betonarme egemenliğinde gelişen yapıyı çevreye ilişkin tezde aktarılan genel tablo, yapı teknolojisi alanında modernlik ve modernleşme deneyimlerine ilişkin bir konuya daha değinilmesi gerektiğine işaret ediyor: Modernlik değişim kavramıyla bütünleşirken, moderleşme deneyimi ise transfer etmek ve atıp/yenisini almak üzerine kuruludur. Modernleşme deneyimi, toplumun yapı malzemeleriyle ilişkisinde büyük boşluklar/uçurumlar yaratmıştır.

Bugün, yapıyı çevrede, modernleşmecilerin öngöremedikleri boyutlarda bir betonarme inşası ortaya çıkmıştır. Betonarme toplumsallaşmış, imar yönetmeliklerinin, yapsatçının, gecekonducunun malzemesi olmuştur. Betonarmenin anonimleşmesi, modernleşmecilerin endişeli ve eleştirel bakışları altında devam etmektedir. Betonarme, artık, modernleşmenin gerekliliği için değil, anonim kalabalık öyle istediği için kullanılmaktadır. Betonarme, yüzyılın ikinci yarısında, popüler kültürde yayılmaya başladıkça ve toplum içine gömüldükçe kirlendiği düşünülmüştür. Bir başka deyişle, yirminci yüzyılın ilk yarısındaki betonarme için kurulan anlatı ve değerler sisteminin, yüzyılın ikinci yarısındaki betonarme kullanımlarıyla orijinalliğini yitirdiği yazılır ve düşünülür. Betonarme, sanki, toplum içine gömüldükçe, değer kaybetmektedir. Toplumla bağları kuruldukça, sihirli

özelliklerini yitirmektedir. Toplumu dönüştürmeye çalışanlarca, savaş sonrası betonarmenin gelişimi ‘modern olmayan’ olarak damgalanmıştır. Betonarme, anonimleştikçe, yine dönüştürülmesi gereken bir şey olarak düşünülmüştür.

Betonarmeye negatif bakış, mimarlığın toplumsala bakışında kendi paradoksal durumuyla ilişkili olduğu kadar, betonarmenin 1950’ler sonrasındaki radikal gelişimi ile de ilişkilidir. Betonarmeye negatif bakış, sadece mesleki alanda değil, toplum genelinde de ortaya çıkar. Geleneksel yaşam biçimlerinin kaybını getiren betonarmenin yıkıcı yayılımında, betonarmeye karşı yabancılaşma hızla artmıştır. Toplum hem betonarmeyi tercih etmekte, hem de ondan nefret etmektedir. Burada yaşanan çelişki, modern dünyanın, modernleşmenin olağan sonuçlarındandır.

Modernliğe yetişme arzusu/hırsı, yapı malzemelerini tanıma, onları deneme, deneyimleme, geliştirme, kısacası modern bir tutum olarak aktif bir tavır alma olasılığını sıfırlar. Ne betonarme, ne de kerpiç, ahşap, taş, kompozit malzemeler vd. geleneksel malzeme ve teknikleri sahip oldukları anlamlarından bağımsız bir deneyim ve deney aracı olamamışlardır. Moderni ve gelenekseli temsil ederek reddedilmiş ya da kabul edilmişlerdir. Bu süreçte inşa edilen betonarme, olağan bir merakın, piyasa dinamiklerinin, bir çabanın veya alışkanlığın ürünü olamamıştır. Bu nedenle de değişip, dönüşebilecek bir malzeme, bir sürecin malzemesi olarak görülmez. Betonarmenin sahip olduğu bu özellikler, savaş sonrası ‘modernlik yönünde çözülme sürecinde’ görece değişmeye başlamış olsa da, malzemeye karşı pasif duruş o kadar toplum tarafından içselleştirilmiştir ki, hala toplum malzemeye yakın olduğu kadar uzaktır.

Betonarme, toplumun inşa faaliyetlerine tamamen dahil olmuştur ancak, sanki hala dahil değilmiş gibidir. Neden Türkiye gibi betonarmenin egemen olduğu bir coğrafyada, betonarme bilgisi, teknolojinin kendisi ve tektonik zenginlikleri geliştirilememiştir? Tüm bu sorular, modernleşmede yerleşen anlayış ile ilişkilidir. Betonarmeye duyulan yabancılık, malzemeye ilişkin yeni arayışları ve araştırmaların yeşermesini, teknik olanaklarının geliştirilmesini engeller. Bu, betonarmenin karşısında yeralan diğer yapı malzemeleri için de geçerlidir. Geleneksele karşı betonarme ayrımı içinde yeniden nitelenen yapı teknolojisi alanı, Türkiye’de malzemelerin gelişimine, kullanımlarına ilişkin yeni icatlara kapalı bir ortam sunmaktadır. Modernleşmede ‘yıkıp yapma’ eylemleri içinde, toplum pasif bir biçimde, verili malzemeyi, verili şekliyle kullanmaktadır.

Modernleşmede yerleşen bu anlayış, modernliğin Batı ile bütünleşen kabullerinde yatar. Bir Batı-dışı coğrafyada, Türkiye’de, endüstriyel olarak geriden gelen bir ülke topraklarında betonarme ancak bu şekilde, inşa edilebilir gibi düşünülür. Toplum bu kadar haşır neşir olduğu malzemeye hala yabancı gibidir. Türkiye, malzemeyi keşfetmekten çok, minimum zihinsel çabayla onu uygulamaktadır. Malzemenin zengin tektonik özelliklerini tanımak ve malzemeyi değiştirip dönüştürmek gibi aktif tavırların ortaya çıkmayışı, modernleşmenin anlayış kültüründe pasif uygulamacılar olarak topluma verilen rolün toplum genelinde güçlü bir biçimde yerleşmiş olmasında yatar. Toplum, teknik olanaklarını kullanmadan, teknolojik gelişme araçlarını üretmeden, ilk bildiği şekliyle betonarme üretimi yapmaktadır. Bu tablonun yorumu, hala betonarmeye (ve geleneksel malzemelere) toplumsal bir nesne olarak bakmaktan ne kadar uzak bir toplum olduğumuzdur.

Birikmeyi ve deneyimi engelleyen anlayış kültürü, toplumsal hafızada, yapı malzemelerine ilişkin sürekliliği kopartmış, malzemelerle ilişkili kültürel, tektonik bilginin yerleşmesini engellemiş, toplumsal deneyimlerin oluşması, birikmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını engellemiştir. Türkiye’de bugün betonarme, kendi modern deneyimini yaşıyor. Modernleşmenin aracı olmaktan çıkmış ve toplumsal bir teknolojiye dönüşmüştür. Ancak henüz betonarmenin olanakları yeteri kadar aranmamıştır. Basılı yayında beton(arme) teknolojisine ilişkin yeni arayışları izlemek mümkün olsa da, az sayıda nitelikli örneğin dışında, ülke genelinde büyük bir arzuyla sarınılan betonarmeye ilişkin deneysel yaklaşımları görmek pek mümkün değil. Türkiye gibi betonarmenin egemen olduğu bir coğrafyada betonarme teknolojisi daha büyük bir önemi ve teknik birikimi; kentsel/toplumsal hafızada değeri olan, mimari kültürü şekillendiren nitelikli yapıların korunmasında gerekli özeni ve ilgiyi hak ediyor.

Betonarme özelinde dile getirilen bu ilgi ve özeni, diğer malzemelere yöneltmek de ikinci bir açılım olmalıdır. Uygulama alanında izlenen betonarme sürekliliğinin, eğitim alanında da sürekliliğini koruğu, bugünün hem mimari hem mühendislik eğitim alanında gözlenmektedir. Özellikle, mimari proje derslerinde görülen bu süreklilik, mühendislik alanında Ar-Ge projeleriyle de bağlantılı olarak çoğunlukla beton laboratuvarlarıyla sınırlı kalan bilimsel incelemelerde devam eder. Alternatif malzeme ve yapım sistemlerinin kullanımı/denemeleri çok az sayıda gerçekleşmekte, bu projeler çoğunlukla ütöpik karşılanmaktadır.

Türkiye’de geleneksel malzemelere ilgi içten içe modernin reddi olarak algılanırken, Batı’da, özellikle Amerika’da yapı malzemeleri, anlamlarından bağımsız, nesnellikle geliştirilen, dönüştürülen bir ortama sahiptir. Türkiye’de ise, modernleşme anlayışı, malzeme çeşitliliğini ortadan kaldıran, betonarmenin kurumsallaştığı ve gelenekselleştiği bir yapıli üretim alanı oluşturmıştır. Türkiye gibi farklı iklim koşullarında, yapı teknolojileri nesnellikle ele alınabilirse, o coğrafyada uygun, ekonomik, sağlam vd. özelliklerde yeni mimari deneyimler oluşabilir. Eğitim alanında, malzeme çeşitliliğine dayalı yeni program, deney ve projelerin, Türkiye’de yirminci yüzyılda eğitim ve uygulama alanları arasındaki yansımaların deneyimlendiği tarihsel gelişim de göz önünde bulundurularak, geliştirilmesinin yapıli çevrenin inşasında yansımalarını bulabileceği düşünülmektedir. Bilimsel üretim/eğitim alanında olası uygulamalar, yeni malzemelere/teknolojilere ve strüktürel deneme ve deneylere açık olabilmeli ve eğitim alanında alternatif malzeme ve yapıli sistemleri deneyimlenebilmelidir. Mimarlık ve mühendislik eğitimi, malzeme bilgisi açısından çeşitlilik barındıran dersler ve araştırmalar içerebilmelidir. Hala birincil önemini koruyan soru, sonda sorulmaktadır: Yapı malzemelerine/teknolojilerine, nesnelere, yüklenen anlamlarından/ideolojilerinden sıyrıp yeniden bakmak, yapıli çevrenin inşasını ‘yeniden yazmayı/yeniden okumayı’ olanaklı kılabilir mi?

Sonsöz olarak, betonarmeye ve diğer yapı malzemelerine ilişkin tutumumuz üzerine birkaç not düşmek amaçlanmıştır. Genel olarak, yapı malzemelerine, belirli ayrımlar yapmadan ve makro yerine mikro alandan bakmak, toplumsal üzerinden yaklaşmak, hala toplum ve malzeme arasında tam kurulamamış ilişkinin oluşmasını sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Acar, M. Ş.** (2006). *Türkiye'de Beton Prefabrikasyonun Tarihçesi*, Türkiye Prefabrik Birliği: İstanbul.
- Açıkhava tiyatrosundaki plaj.** (1957, 30 Ağustos). *Hayat*, 47, s.8-9.
- Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik.** (1975, Temmuz). TC. İmar ve İskan Bakanlığı, Deprem Araştırma Enstitüsü Başkanlığı: Ankara.
- Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik.** (2001). 1997 Deprem Yönetmeliği (1998 Değişiklikleri İle Birlikte). TC. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ve Türkiye Hazır Beton Birliği: İstanbul.
- Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik.** (2007). Deprem Yönetmeliği. Bayındırlık Bakanlığı Yayını: Ankara.
- Afyon'da yeni bir çimento fabrikasının temeli atıldı.** (1954, 17 Eylül). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Airform (Balon Tipi) Evler.** (1951). *Arkitekt*, 03-04 (231-232), s.56-57.
- Akça, E. ve Eroyan, A.** (Ed.). (2012). *Akdeniz'in Ötesinin İnşası*, Proje sorumlusu Gülçin İpek, Arşiv Araştırması ve Metinler Arching Ekibi, Adres: http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/akdenizin-otesinin-insasi_41.html, alındığı tarih: 12.06.2012.
- 'Akıtma' Beton Usulü ile Ev İnşası.** (1950). *Arkitekt*, 01-02 (217-218), s.43.
- Akpınar, İ.** (2003). *The Rebuilding of Istanbul After the Plan of Henri Prost, 1937-1960*, (doktora tezi), Bartlett School of Graduate Studies, University of London: London.
- Altınkaynak, E.** (1957, 22 Mayıs). İlim Heyeti Deprem Bölgesinden Döndü. *Milliyet*, s.5. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> alındığı tarih: 10.05.2012.
- Alver, K.** (2011, Nisan). Apartman: Yeni Ev, Yeni Hayat. *Mostar Aylık Kültür ve Aktüalite Dergisi*, 74. Adres: <http://www.mostar.com.tr>, alındığı tarih: 11.08.2012.
- 35 Amerikalı gazeteci çarşambaya geliyor.** (1955, 05 Mart). *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Amerikalı otel kralı Hilton şehrimizde.** (1950, 06 Kasım). *Milliyet*, s.1,5. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> alındığı tarih: 10.05.2012.
- Andersen, N.A.** (2003). *Discursive Analytical Strategies: Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*, s.1-32. The Policy Press: Great Britain.
- Anderson, S.** (1987). *The Fiction of Function. Assemblage*, 2, s.19-31.

- Ankara’da iki yeni tesis daha açıldı.** (1956, 06 Nisan). *Milliyet*, (fotoğraf Abbas Goralı), s.1.
- Ansâl, H.** (1999). Lokomotif Sektörlerden: Otomotiv. O. Baydar (Ed) içinde, *75 Yılda Çarklardan Chip’lere*, s.199-208. Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası: İstanbul.
- Arar, İ.** (1968). *Hükümet Programları: 1920-1965*. Burçak Yayınevi: İstanbul.
- Arkitekt kapağı** (1955). *Arkitekt*, 04 (282).
- Arseven, C.E.** (1931). *Yeni Mimari*, İstanbul-Agah Sabri Kütüphanesi: İstanbul.
- Arslan Suni Portland Çimentosu reklamı.** (1931). *Mimar*, Arka kapak, 2 (Şubat).
- Aru, K. A., vd.** (1952). Levent Mahallesi. *Arkitekt*, 09-10, s.174-181.
- Aru, K. A., vd.** (1956). Levent Mahallesi. *Arkitekt*, 03, s.140-153.
- Aru, K. A., vd.** (1959). Vakıflar İdaresi Tarafından Taksim’de İnşa Ettirilecek Turistik Otel Proje Müsabakası. *Arkitekt*, 03 (296), s.88-93.
- Aslan, M.** (2011). Türkiye Çelik Üretimi. Adres: <http://www.demircelikhaber.com>. alındığı tarih 12.03.2011.
- Aslanoğlu, İ.** (2010). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: 1923-1938*. Üçüncü Basım (İlk basım 1980). Bilge Kültür Sanat Yayın: İstanbul.
- Ataköy güneş ve sahil şehri reklamı.** (1966, 30 Haziran). *Milliyet*, s.3.
- Ataköy Plaj Motelleri ve Mantar Kabinleri.** (1963). *Arkitekt*, 04 (313), s.149-154.
- Ataköy plajı reklamı.** (1958, 13 Temmuz). *Milliyet*, s.2.
- Ataköy reklamı.** (1957, 15 Eylül). *Milliyet*, s.5. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Ataköy sahil şehri reklamı.** (1957, 23 Aralık). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Ataköy sahil şehri reklamı.** (1959a, 08 Şubat). *Milliyet*, s.5. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 13.05.2012.
- Ataköy sahil şehri reklamı.** (1959b, 03 Aralık). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 13.05.2012.
- Ataköy sahil şehri inşaatı süratle ilerliyor.** (1958, 25 Eylül). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 13.05.2012.
- August Perret’nin Ölümü.** (1954). *Arkitekt*, Haberler Bölümü, 1-2 (267-268), s.48.
- Avşar, Ş.** (1969, 05 Ağustos). Zap Köprüsü Ayakları için Sağlam Zemin Bulundu. *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Aygün şehrin imarına dair izahat verdi.** (1958, 29 Ağustos). *Milliyet*, (foto. İlhan Demirel), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Bağdat Caddesine beton dökümüne başlanıyor.** (1959, 22 Ağustos). *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 27.04.2012.

- Balıbek, E.** (1955, 03 Ekim). Balıkesir Çimento Fabrikası'nın Temeli Atılıyor. *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Balıkesir'de Çimento Fabrikası kuruluyor.** (1954, 18 Aralık). *Milliyet*, s.7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Baltacıoğlu, İ. H.,** (1929). Mimaride Kübizm ve Türk Ananesi. B. Tanju (ed) içinde, *Tereddüd ve Tekerrür: Mimarlık ve Kent Üzerine Metinler 1873-1960*, 2007, s.116-138. Akın Nalça: İstanbul.
- Banham, R.,** (1966). *The New Brutalism*. The Architectural Press, London.
- Banham, R.,** (1986). *A Concrete Atlantis*. MIT, Cambridge.
- Barthes, R.** (1990). *Mythologies*. Çev. Tahsin Yücel, First Edition 1957. Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.** (1936, 30 Aralık). Karabük'te Kurulacak Demir ve Çelik Fabrikalarına ait Sümerbank ile H.A. Brassert and Ltd. London ile Yapılan Sözleşme ve İmzalanan Anlaşmanın Tasdiki, sayı.57802, fon kodu 30.18.1.2, yer no.70.98..17.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.** (1937, 09 Ocak). Türk Portland Çimento ve Yüksek Fırın Portland Çimento Normlarına Dair Kararname, sayı.58262, fon kodu 30.18.1.2, yer no.7.1.2.13.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.** (1938, 09 Temmuz). Özel Fabrikaların Etibank Tarafından Satın Alınmasına İlişkin Kararname, sayı 91872, fon kodu 30.18.1.2, yer no 84.62.6.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.** (1938, 17 Ağustos). Türk Çimento Normları Hakkında Nizamname, sayı.94592, fon kodu 30.18.1.2, yer no.84.75.18.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.** (1939, 25 Mayıs). İthal Edilen Çimentoya Ait Gümrük Vergisinin Arttırılması, Çimento İthalinin İktisat Vekaleti'nin Müsadesine Tabi Tutulmasına Dair Kararın Yürürlüğe Konulması, sayı 110922, fon kodu 30.18.1.2, yer no.87.47.20.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.** (1960, 21 Nisan). Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Kurucular Anlaşması ve Ana Sözleşmesi Hükümlerine Uygun Olarak Kurulması, sayı 129754, dosya 9288, fon kodu 30.18.1.2, yer no.154.91..6.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.** (1969, 21 Ekim). İskenderun Demir ve Çelik Tesisleri için Sovyetler Birliği'nden İthal Edilecek Teçhizatla İlgili Mutabakatı Tesbit Eden Mektupları İmzalaması için Tevfik Saraçoğlu'nun Yetkili Kılınması, sayı.125836, dosya 70-241547, fon kodu 30.18.1.2, yer no. 241.72..9.
- Başvekil Afyon Çimento Fabrikası'nın temel atma merasiminde konuşurken.** (1954, 18 Eylül). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Batur, A.** (2004). Geç Osmanlı Mimarlığında Betonarme Yapım Tekniği. 2. *Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi*, s.14-28, İstanbul.

- Bayar, C.** (1955, 02 Kasım). Meclis Dün Bayar'ın Bir Nutku ile Açıldı. *Milliyet*, s.7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Bayındırlık Bakanlığı'nın Proje Yarışmaları Hakkında Açıklaması.** (1969). *Arkitekt*, 03 (335), s.115.
- Bechmann, M. L.** (1951). Yapı Sanatinde Usullerin Yenilenmesi Mimarın Usulleri. *Arkitekt*, La Construction Moderne 1948 sayısından çev. N. Meltem, 11-12 (239-240), s.229-231.
- Bektaş, C.** (1998). Yapı Teknolojisinde Değişimlerin Mimariye Etkileri. Y. Sey (ed.) içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, s.290-295. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tarih Vakfı Ortak Yayını: İstanbul.
- Berlin 1957 Beynelmillel Mimari Sergisi.** (1957). *Arkitekt*, 03 (288), s.119-125.
- Beton.** (2000). Axis 2000 Ansiklopedik Sözlük. Milliyet Hachette. Cilt.1, s.399-400.
- Betonarme ve Birkaç Söz.** (1940). *Arkitekt*, 1940, 11-12 (119-120), 259-261.
- Beton dökümü ilerliyor.** (1958, 16 Haziran). *Milliyet*, (foto, Özdemir Gürsoy), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Betonlaşma.** (1986). Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları. Cilt.3, s.1581.
- Beyazıt'a bağlanan yeni ana caddeler.** (1957, 10 Ağustos). *Milliyet*, (foto. Fikret Minisker), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Bilgin, İ.** (2004). Türkiye'de Popüler Kültürün Harcı Olarak Beton. *Betonart*, İlkbahar, s.54-56.
- Bonatz, P. ve Uran, F.** (1965). 'Büyük Efes' Otel, *Arkitekt*, 01 (318), s.5-13, 40-43.
- Braham, W. ve Hale, J. A.** (2007). Introduction. In W. Braham and J.A. Hale (eds), *Rethinking Technology*, pp.xii-xvi. Routledge: London and New York.
- Brennan, A.M, Goodenow N. ve Moran B.D.** (2001). Resurfacing Modernism, *Perspecta*, 32, pp.5-6 (1-65), MIT Press. Adres: <http://www.jstor.org/stable/1567277>, alındığı tarih: 23.02.2012.
- Boratav, K.** (1986). *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K.** (1994). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutu ve KİT'ler*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Boysan, B.** (2010). İstanbul'un Sıçrama Noktası. İ. Akpınar (ed) içinde, *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent, 1910-2010*, s.81-95. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi: İstanbul.
- Bozdoğan, S.** (2001). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. Metis Yayınları: İstanbul.
- Bozdoğan, S.** (2008). Democracy, Development, and the Americanization of Turkish Architectural Culture in the 1950s. In S. Isenstadt and K. Rizvi (eds), *Modernism and the Middle East: Architecture and Politics in the Twentieth Century*, pp.116-138. University of Washington Press: Seattle and London.

- Bozdoğan, S. ve Akcan, E.** (2012). *Turkey: Modern Architectures in History*. Reaktion Books: London.
- Bozkurt, N.** (1988, Nisan-Mayıs). Michel Foucault Felsefesinin Bazı Temel Kavramları. *Defter*, 4, 39-50. Metis Yayınları: İstanbul.
- Buğra, T.** (1954, 20 Mart). Hilton Oteli. *Milliyet* s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 18.05.2012.
- Bu yaz 3 çimento fabrikası açılıyor.** (1958, 19 Haziran). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Cansever, T. ve Hancı, A.** (1959). Anadolu Kulübü Binası. *Arkitekt*, 02, (295), s.45-52.
- C&CE (Concrete and Constructional Engineering).** (1906-1966). Londra, RIBA.
- CEMBUREAU (The European Cement Association).** (1998). World Cement Market in Figures 1913- 1995. World Statistical Review, no.18, Special Edition: Brussel.
- CEMBUREAU (The European Cement Association).** (2013). Bölgelere ve Ülkelere Göre Dünya Çimento Üretimi 2012, s.6. Adres: http://www.cembureau.eu/sites/default/files/category_pictures/AR2012.pdf , alındığı tarih: 07.05.2013.
- Cengizkan, A.** (2002a). Betonarmenin Söylemsel ve Tektonik Belirleyiciliği Güdümünde Türkiye’de Konut. *2002 Konut Kurultayı*, TMMOB, 1, s.333-342.
- Cengizkan, A.** (2002b). *Modernin Saati*. Boyut Yayın Grubu: İstanbul.
- Cengizkan, A.** (2004). Ankara’da Erken Modernin Öncü Savaşçısı ‘Betonarme’, ‘Geleneksel’e Karşı. *Betonart*, İlkbahar, s.65-69.
- Cengizkan, A.** (2010). 1950’li Yıllarda Ankara’da Konut: Modernleşme ve Demokratikleşmenin Konut Sunumuna Yansımaları. E. A. Ergut ve B. İmamoğlu (ed) içinde, *Cumhuriyet’in Mekanları Zamanları İnsanları*, s.205-233. Dipnot, ODTÜ Mimarlık Fakültesi: Ankara.
- Cengizkan, M.** (Ed.) (2007). *Mimarlığa Emek Verenler Dizisi-III: Haluk Baysal-Melih Birsal*. TMMOB Mimarlar Odası: Ankara.
- Certeau, M.** (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi - I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. Fransızcadan çev. L. A. Özcan, İngilizce ilk basım 1990. Dost Yayınları: Ankara.
- Ceyhun, D.** (1974, 25 Mayıs). Apartman. *Milliyet*, s.4. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Cody, J. W.** (2003). *Exporting American Architecture 1870-2000*. Routledge: London and New York.
- Collins, P.** (1959). *Concrete: The Vision of a New Architecture*, Faber and Faber: London.
- Crysler, C. G.** (2003). *Writing Spaces: Discourses of Architecture, Urbanism and the Built Environment, 1960-2000*. Routledge, New York.

- Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes Sivas Çimento Fabrikası'nı tetkik ederken.** (1950, 12 Ekim). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Cumhuriyet Devrinde İstanbul.** (1949). Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Cusack, P.** (1986). Architects and Reinforced Concrete Specialist in Britain 1905-08. *Architectural History*, 29, pp.183-196.
- Çeçen, K.** (1990). *İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kısa Tarihçesi*. İTÜ: İstanbul.
- Çelenk, A.** (1986). Dünyada ve Türkiye'de Çimento Üretimi, Tüketimi ve Gelişmeler. *Türkiye'de Çimento Sanayii ve Sorunları* içinde, s.15-35. İktisadi Araştırmalar Vakfı: İstanbul.
- Çelenk, A. ve Peker, S.** (t.y.). *Çimentonun Tarihçesi ve Türkiye Çimento Sektörü (1912-1919)*. H.Ö. Sabancı Holding Çimento Grubu Yayını.
- Çimento.** (1986a). Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt. 6, s.2703-2704.
- Çimento.** (1986b). AnaBritannica, Cilt.6, s.422.
- 20 Çimento Fabrikası.** (1953). *Arkitekt*, Haberler bölümü, 09-12 (263-266), s.221.
- Çimentosunu Satamayan Fabrika!** (1959). *Arkitekt*, Haberler bölümü, 02 (295), 82.
- Çorum Çimento Fabrikası'nın inşaatına başlanıyor.** (1954, 21 Ağustos). *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Dain, L.** (1974, 22 Ocak). Afyon Yasağı Neye Yaradı? *Milliyet*, s.8. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Dellaloğlu, B.** (2012). *Ahmet Hamdi Tanpınar: Modernleşmenin Zihniyet Dünyası. Bir Tanpınar Fetişizmi*. Kapı Yayınları: İstanbul.
- Demirel, İ.** (1959, 16 Aralık). Son Durum. *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Demirel, S.** (1970, 27 Temmuz). Şeker Dağıtır Gibi Vaad Yapılmaz. *Milliyet*, s.11. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 05.04.2012.
- Demirel, S.** (1977). *Büyük Türkiye*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Demiren, Ş.** (1949). Ufki Şehir, Şakuli Şehir. *Arkitekt*, Echange Dergisinden çeviri, 07-10 (211-214), s.162-165.
- Demiren, Ş.** (1949). Le Corbusier ile Mülakat. *Arkitekt*, 11-12 (215-216), s.230-231.
- Demiren, Ş.** (1950). Beton Arme ve A. Perret. *Arkitekt*, 01-02 (217-218), s.36-39.
- Demiryollar İnşaatı.** (1943, Birinciteşrin). *Bayındırlık İşleri Dergisi*, s.yok.
- Deniz, Ü.** (1953a, 18 Şubat). Yüksek Mektep Mezununu Garson, *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Deniz, Ü.** (1953b, 31 Temmuz). Hilton Oteli İnşaatı Bir Yılan Hikayesine Döndü. *Milliyet*, s.6. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> alındığı tarih: 10.05.2012.

- Deniz, Ü.** (1954, 10 Mayıs). Yıllardır Beklenen Hilton Oteli Nihayet Tamamlanıyor. *Milliyet*, s.6. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Deprem bölgesinde bulunan binaların yeni tarzda inşası lazımdır.** (1957, 28 Mayıs). *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Deriş, N. D.** (1957). Frank Lloyd Wright'ın İlk Gökdelen'i. *Arkitekt*, 03 (288), s.117-119.
- Doğanalp, M.** (1958, 04 Şubat). İstanbul'da 580 Blok Apartman Yapılacak. *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Doltaş, D.** (2009). Söylem ve Yazın. A. Kocaman (ed.) içinde, *Söylem Üzerine*, s.48-55. ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Dölen, E. ve Koraltürk, M.** (2004). *İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü: 1910-2004*. Lafarge Aslan Çimento.
- Dr. Yzb. M. Sa'di Bey,** (1911). Marmara Havzasının 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arzı. Büyük Marmara Deprem Raporu. Adres: http://tarihvedusunce.esmartweb.com/body_1912h.html, alındığı tarih: 09.12.2011.
- Dumez, H. ve Jeunemaitre, A.** (2000). *Understanding and Regulating the Market at a Time of Globalization: The Case of The Cement Industry*. Macmillan Press: Great Britain.
- Dün iki fabrika ve bir barajın temeli atıldı.** (1955, 07 Ekim). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Elele, M.** (1957, 28 Mayıs). 2 Günde 372 Deprem. *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.05.2012.
- Elliel Saarinen 1873-1950.** (1951). *Arkitekt*. Architectural Forum Ağustos 1950 sayısından çeviri. 01-02 (229-230), s.32-33.
- Emirgan Parkı Sarı Köşk konut reklamı.** (1979, 26 Temmuz). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.05.2012.
- Erçek, M.** (2004). Çeviri, Aktör Ağları ve Eksik/Öncül Kurumsallaşma: Türkiye'deki Mesleki Personel/ İnsan Hakları Söyleminin Yeniden Kurgulanması, 1960-1999. Yönetim Araştırmaları Dergisi, c.4, sayı 2, s.129-195. Adres: akademi.itu.edu.tr/ercekme/DosyaGetir/76118/ercek-2004.pdf, alındığı tarih: 25.05.2013.
- Erdener, V.** (Ed.) (1957). Berlin'de Yabancı Mimarlar. *Arkitekt*, 03 (288), s.126-129.
- Ergut, E. A.** (2007). Aesthetics Bridging Cultures: Celal Esad Arseven's History of Architecture between the Past and the Present. *International Congress of Aesthetics Turkey*. Adres: <http://www.sanart.org.tr/PDFler/12a.pdf>, alındığı tarih: 25.08.2011.
- Ergut, E. A.** (2010). Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları: Mimarlık Tarihyazımı Üzerine Bir Değerlendirme. E. A. Ergut, ve B. İmamoğlu

(ed) içinde, *Cumhuriyet'in Mekanları Zamanları İnsanları*, Dipnot, ODTÜ Mimarlık Fakültesi: Ankara.

Erkman, U. (2012, Nisan). Kişisel görüşme.

Erzen, J. (2005). Kent Estetiği ve Kültürel Kapsam. A. Ağır, D. Mazlum ve G. Cephaneçigil (ed) içinde, *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, s.327-332, Literatür Yayınları: İstanbul.

Eskişehir'de Hilton'un bir eşi inşa ediliyor. (1955, 16 Mayıs). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.

Ferrer, T. vd. (1950). Porto Riko'da San Juan'da Caribe Hilton Otel. *Arkitekt*, Architectural Forum Mart 1950 sayısından çeviri, 07-10, 223-224-225-226, 167-171.

Forty, A. (2000). *Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture*. Thames&Hudson: Great Britain.

Forty, A. (2005). Concrete and Memory. In M. Crinson (ed.), *Urban Memory, History and Amnesia in the Modern City*, s.75-95. Routledge: Abingdon and New York.

Forty, A. (2012). *Concrete and Culture: A Material History*. Reaktion Books: Great Britain.

Foucault, M. (1999). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Fran. First Edition 1969; Eng. First Edition 1972. Pantheon Books: New York.

Frampton, K. (2004). Foreword. In P. Collins, *Concrete: The Vision of a New Architecture* (1959, Second Edition), pp.xv-xx. McGill-Queen's University Press: Montreal & Kingston.

Georgiadis S. (1995). Introduction. In S. Giedion (author), *Building in France, Building in Iron, Building in Ferro-Concrete*, trans. J. D. Berry, pp.1-78. The Getty Center Publication: Santa Monica, Canada.

Giedion, S. (1928). *Building in France, Building in Iron, Building in Ferro-Concrete*. Trans. J. D. Berry (1995). The Getty Center Publication: Santa Monica, Canada.

Giedion, S. (1943). *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*. Harvard University Press: Cambridge.

Giray, M. ve Kırımlı, A. (1965). Balıkesir Vakıf Otel. *Arkitekt*, 01 (318), s.27-28.

Gökdelenler. (1958). *Arkitekt*, 03 (292), 132.

Göktan, M. (1954, 17 Eylül). Afyon'da Yeni Bir Çimento Fabrikasının Temeli Atıldı. *Milliyet*, s.1,3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 16.04.2012.

Göle, N. (1986). *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*. Üçüncü Basım. Metis Yayınları: İstanbul.

Groat, L. ve Wang, D. (2002). *Architectural Research Methods*. Willey&Sons: New York.

- Guillen, M. F.** (2006). *The Taylorized Beauty of the Mechanical: Scientific Management and the Rise of Modernist Architecture*. Princeton University Press: Princeton.
- Gutting, G.** (1995). *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason*, pp.227-260. First Edition 1989. Cambridge University Press: Cambridge.
- Gürel, S.** (1955). *Konstrüksiyon ve Çok Katlı Mesken Blokları*. (1947 Yeterlik Çalışması). İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Pulhan Matbaası: İstanbul.
- Güvenç, M. ve Işık, O.** (1999). *Emlak Bankası: 1926-1998*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Güvercinli'de yeni bir çimento fabrikası kuruluyor.** (1953, 04 Kasım). *Milliyet*, Resimle Hadiseler, s.4.
- Haber, S.** (1995). *Industry and Underdevelopment: The Industrialization of Mexico, 1890-1940*. First Edition 1989. Stanford University Press: California.
- Hall, S.** (1997). Introduction and The Work of Representation. In S. Hall (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, pp.1-74. The Open University, SAGE Publications: UK.
- Hasol, D.** (2003, 01 Haziran). Bizden Mimarlık Öyküleri / Mimarların Çilesi. Adres: http://www.yapi.com.tr/Haberler/bizden-mimarlik-oykuleri-mimarlarin-cilesi_61054.html, alındığı tarih: 15.02.2012.
- Hastaoglou-Martinidis, V.** (2011). The Building of Istanbul Docks: 1870-1910. New Entrepreneurial and Cartographic Data. *ITU A/Z*, vol.8, no.1, pp.85-99. Adres: <http://www.az.itu.edu.tr/azv8no1web/09-hastaoglou-08-01.pdf>, alındığı tarih: 12.06.2012.
- Heynen, H.** (2011). *Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri*. N. Bahçekapılı ve R. Ögdül (çev.). Versus: İstanbul.
- Hilton Oteli.** (1951a, 03 Mayıs). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli.** (1951b, 18 Mayıs). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli.** (1951c, 31 Ocak). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli.** (1951d, 18 Nisan). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli.** (1953, 03 Eylül). *Milliyet*, s.4. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli 10 Haziran'da açılıyor.** (1955, 26 Nisan). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli inşaatı.** (1951, 26 Mayıs). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli inşaatı.** (1952, 31 Ocak). *Milliyet*, s.7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 12.05.2012.

- Hilton Oteli dün merasimle açıldı.** (1955, 11 Haziran). *Milliyet*, s.1,3,7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli karikatürü.** (1955, 28 Nisan). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton Oteli mukavelesi imzalandı.** (1950, 16 Aralık). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton Oteli Müdürü dün geldi.** (1950, 13 Aralık). *Milliyet*, s.1,5. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton Oteli'ne yüzme havuzu yapılması kararlaştırıldı.** (1952, 04 Aralık). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli'nin inşaatı ilerliyor.** (1953, 20 Şubat). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Hilton Oteli'nin maketi.** (1951, 04 Kasım). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton Oteli'nin temel kazısı.** (1951, 15 Aralık). *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton Oteli'nin temeli atıldı.** (1952, 17 Nisan). *Milliyet*, s.1-7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton Oteli'nin toprak tesviyesi bitti.** (1952, 26 Ağustos). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton'un benzeri.** (1955, 11 Haziran). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Hilton'un yüzme havuzu.** (1957, 13 Eylül). *Hayat*, 49, s.8-9.
- Hobsbawm, E. ve Ranger, T.** (2005). *Geleniğin İcadı*. İlk Basım 1983. Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Hollywood dün İstanbul'a geldi.** (1955, 10 Haziran). *Milliyet*, s.1,3,7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 10.05.2012.
- Isenstadt S. ve Rizvi K.** (2008). Introduction: Modern Architecture and the Middle East: The Burden of Representation. In S. Isenstadt, K. Rizvi, S. Bozdoğan, R. Kasaba (eds.), *Modernism and The Middle East*, pp.3-38. University of Washington Press: Seattle and London.
- Işık, O.** (1995). Yapsatçılığın Yazılmamış Tarihi: Türkiye'de Konut Kesiminde Küçük Üreticiliğin Varlık Koşulları ve Gelişimi Üzerine Gözlemler, *Mimarlık*, 261, s.42-45.
- İhsan, B.** (1933). Ameli mukavemet ve betonarme. *Mimar*, 02 (26), s.57-61.
- İnhisarlar Umum Müdürlük Binası Mimari Proje Yarışması.** (1958). *Arkitekt*, 01 (290), s.23-30.
- İnşaatta Yeni Bir Usul.** (1951). *Arkitekt*, Architectural Forum'dan çev. Amerikan Haberler Servisi (USIS), 11-12 (239-240), s.220-222.
- İpekçi, A.** (1963, 29 Ekim). Cumhuriyet ve Demokrasi. *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.

- İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası.** (1953). *Arkitekt*, 05-06 (259-260), s.71-88.
- İstanbul'da yaz yangın mevsimi idi.** (1957, 26 Temmuz). *Hayat*, 42.
- İstanbul'un Kitabı,** (1957). İstanbul Belediyesi: İstanbul.
- İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Öğretim Kılavuzu,** 1949-50. İstanbul. İTÜ Mimarlık Fakülte Sekreterliği Arşivi.
- İzmir Ticaret Odası Otel Proje Müsabakası.** (1963). *Arkitekt*, 01 (310), s.18-20.
- Jacobsen, A.** (1961). Kopenhag'da SAS Otel. *Arkitekt*, 02 (303), s.62-64.
- Kaçel, E.** (2007). Fidüsyer: Bir Kolektif Düşünme Pratiği. M. Cengizkan (ed) içinde, *Mimarlığı Emek Verenler Dizisi III: Haluk Baysal-Melih Bırsel*, s.7-31. TMMOB Mimarlar Odası: Ankara.
- Kaçel, E.** (2011). This is not an American House: good sense modernism in 1950s Turkey. In D. Duanfang Lu (ed.), *Third World Modernism: Architecture, Development and Identity*, pp.165-185. Routledge: New York.
- Kafescioğlu, R. ve Gürdal, E.** (1985). *Çağdaş Yapı Malzemesi Alker: Alçılı Kerpiç.* Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı: İstanbul.
- Kafescioğlu, R.** (2010). *Yüksek Mühendis Mektebi'nden İstanbul Teknik Üniversitesi'ne: Bir Dönüşümün Öyküsü ve Anılar.* YEM Yayınları: İstanbul.
- Kandy, M.** (1956). Beton Göklere Doğru Yayılıyor. *Arkitekt*, Christian Science Monitor Mecmuasından çeviri. 01 (283), s.16-18.
- Karaköy Meydanı perşembe günü trafiğe açılacak.** (1964, 19 Eylül). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Karayolları Çalışmaları.** (1952). *Arkitekt*, 11-12 (253-254), s.245-251.
- Karayolları Umum Müdürlüğü Binası Proje Müsabakası.** (1955). *Arkitekt*, 04 (282), s.167-177.
- Karaveli, O.** (1954, 01 Ocak). Ne Kendi Ne Dedikodusu Biten Hilton Otel. *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Karikatür,** (1952). *Arkitekt*, 05-08 (249-252), s.102.
- Karikatür,** (1955). *Arkitekt*, 02 (280), s.50.
- Kazandığımız meydan ve yollar.** (1957, 28 Haziran). *Hayat*, (foto. Suavi Sonar), 38.
- Kemeraltı Caddesi.** (1958, 11 Ekim). *Milliyet*, (foto. Rüçhan Ünver), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Kepenek, Y.** (1999). *100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirmeleriyle Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri.* Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Keskin, F.** (2004). *Felsefe Sahnesi*, I. Ergüden (çev.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Kessler, G.** (1949). İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı. *Arkitekt*, E. Zamil (çev.), 05-06 (209-210) s.131-134.

- Keyder, Ç.** (1999). İki Sementin Hikayesi. Ç. Keyder (ed) içinde, *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında*, s.206-221. Metis Yayınları: İstanbul.
- Koraltürk, M.** (2002, Ocak). Daireniz Bizden: 1930'dan 70'lere İkramiye Çekilişleri. *Popüler Tarih*, 17, s.72-75.
- Kortan, E.** (1997). *Mimarlık Antolojisi*. s.11-34. YEM: İstanbul.
- Kurt Çimentosu.** (1931). *Mimar*, Arka kapak, 05 (Mayıs).
- Latour, B.** (1999). *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts and London.
- Latour, B.** (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: New York.
- Latour, B.** (2008, yaz). Tarde ve Toplumsalın Sonu. *Tesmeralsekdiz*. 03 (Gabriel Tarde ve Mikrososyoloji), s.34-48. Adres: <http://tesmeralsekdiz.blogspot.com>.
- Le Corbusier ve Pierre J.** (1926). Five Points Towards a New Architecture. In Conrads (ed.) (1970), *Programmes and Manifestoes on 20th Century Architecture*, s. 99-101. MIT Press: Cambridge.
- Le Corbusier Öldü.** (1965). *Arkitekt*, Haberler Bölümü, 03 (320), s.135.
- Legault, R.** (1997). *New Materials and Architectural Modernity in France (1889-1934)*. (Doktora Tezi, Massachusetts Institute of Technology). Adres: <http://dspace.mit.edu/handle/1721.1/10774>.
- Lewis, B.** (2010). Modern Türkiye'nin Doğuşu. 4. Baskı, III. Edisyon (İlk basım 1961), B. B. Tuna (çev.). Arkadaş Yayınevi: Ankara.
- Louchheim, A.B.** (1951). Modern Amerikan Mimarisi Hakkında Bir Noktaı Nazar. *Arkitekt*, 05-08, s.137-138.
- Luchman, V., Cronenberg, Q. ve Frommhold, I.** (1939). Barcelonda Hava hücumlarına karşı alınan inşai tedbirler, *Arkitekt*, çev. A. Kolatan, 03-04 (99-100), s.84-89.
- Marcus, T. ve Cameron D.** (2002). *The Words Between The Spaces: Buildings and Language*. Routledge: London and New York.
- Mardin, Ş.** (2011). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İlk basım 1983. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Meltem, N.** (1947). Köylümüzü Sıhhi Evlere Nasıl Kavuşturacağız?, *Arkitekt*, 1-2, s.35-40.
- Meltem, N.** (1951). Mimarlık. *Arkitekt*, 9-10 (237-238), s.186-189.
- Menderes imar sahalarını gezdi.** (1958, 16 Eylül). *Milliyet*, (foto. İlhan Demirel), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Menteşe, E.** (1958). Ataköy Sitesi Hakkında Rapor. *Arkitekt*, 02 (291), s.80.
- 90 Milyarlık yatırımla 42 yeni fabrika kuruluyor.** (1976, 11 Haziran). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 12.04.2012.

- Minnetoğlu, İ.** (1948). Eski Konak Yeni Ev. *Mimarlık*, 2 (yıl 5), s.33. Türk Yüksek Mimarlar Birliği Yayını: Ankara.
- Mortaş, A.** (1948). Memleketimizde Yapı ve Mimari İşleri. *Arkitekt*, 01-02 (193-194), s.39-41.
- Mühendis Mektebi Öğrenci Mezun Grafiği.** (1934). *Nafia İşleri Mecmuası*, 2 (sene 1).
- Nafia Fen Mektebi.** (1934, Haziran-Temmuz). *Nafia İşleri Mecmuası*, 6 (sene 1), s.72.
- Nafia Havadisleri.** (1934). *Nafia İşleri Mecmuası*, 2 (sene 1), s.82.
- Neresini beğendiniz?** (1958, 09 Kasım). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 20.04.2012.
- Newyork'da Gökdelen Bina İnşaatı Hızlanıyor.** (1958). *Arkitekt*, 03, s.130-131.
- 300 Odalı Hilton Otelinin maketi.** (1952, 01 Şubat). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Oğan, N.** (2013, 03 Nisan). Betonarme Bina Dönemi Kapanmalı. *Cumhuriyet*, s.3.
- Oktay, S.** (1964). İstanbul Esnaf Hastanesi. *Arkitekt*, 02 (315), s.53-59.
- Oktay, S. ve Arısan, S.** (1954). İstanbul Esnaf Hastanesi Projesi. *Arkitekt*, 09-12 (275-278), s.160.165.
- Onur, N.** (1957, 31 Mayıs). Yıkılan Beton Bina Yok. *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Öğülmüş, A.** (1979, 30 Temmuz). İstanbul'un 5 Semti 2.5 Milyar Lira Karşılığında 19. Yüzyıla Dönecek. *Milliyet*, s.7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Öncü, A.** (2010). 'İdealinizdeki Ev' Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı. A. Öncü ve P. Weland, (ed.) içinde, *Mekan, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, s.85-103. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Öngen, O.** (1957a, 08 Nisan). Şehir içi Yolları Genişletiliyor. *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Öngen, O.** (1957b, 18 Haziran). İmar Çalışmaları Sür'atle Gelişiyor. *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Öngen, O.** (1957c, 21 Ağustos). Yıldız-Beşiktaş Yolu İnşaatı Hızlandırıldı. *Milliyet*, (foto. Fikret Minisker), s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Öngen, O.** (1959, 22 Aralık). Sahil Yolu Tamamlanıyor. *Milliyet*, (foto. İlhan Demirel), s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 27.04.2012.
- Öztan, Y.** (1978, 27 Kasım). Ankara'ya Gecekondlu Kuşağı mı, Yeşil Kuşak mı? *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Pasif Korunma Talimatnamesi.** (1940). *Arkitekt*, 1-2, s.39-45.

- Pinch, T. ve Bijker, W.E.** (1989). *The Social Construction of Technological Systems*. MIT Press: Cambridge.
- Prakash V.** (2002). *Chandigarh's Le Corbusier: The Struggle for Modernity in Postcolonial India*, University of Washington Press: Seattle & London.
- Sabis, T.** (1948). *Betonarme*, 1. Cilt. Kenan Matbaası: İstanbul.
- Safa, P.** (1956, 28 Eylül). İmar ve Temeddin. *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Safa, P.** (1957, 24 Ocak). Ahlakı Betonlaştırmak. *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Safa, P.,** (1958, 12 Ekim). Milli Sanayi Sergisi. *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.04.2012.
- Saim, S.** (1931a). Bugünkü Mimari Telakkiler. *Mimar*, 01 (3), s.85-90 ve Yeni Unsurlar. *Mimar*, 01 (4), s. 133-140.
- Saim, S.** (1931b). Lö Korbüziye'nin Muasır Şehri. *Mimar*, Lurçat'tan çeviri, 01, s. 44-48.
- Saint, A.** (1991, Spring-Autumn). Some Thoughts About The Architectural Use of Concrete. *AA Files*, 21, pp.3-12 and 22, pp. 3-16.
- Saint, A.** (2007). *Architect and Engineer: A Study in Sibling Rivalry*. Yale University Press: New Haven and London.
- Sakarya Hükümet Konağı Proje Müsabakası.** (1956). *Arkitekt*, 03 (285), s.105-108,117.
- Saraçhane geçidi 40 tonluk 56 tankı taşıyabilecek.** (1965, 27 Ekim). *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 12.04.2012.
- Saraçoğlu Mahallesi.** (1945, 31 Kasım). *Cumhuriyet*, s.1,7. Adres: <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml>, alındığı tarih: 10.08.2012.
- Sargut, Ö. F.** (1953, 22 Ekim). İstanbul Şehri ve Belediye Reisi. *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 12.04.2012.
- Sayar (Selah), Z.** (1934). Türkiye'de Çimento Bir Lükstür. *Mimar*, 05 (41), s.155-156.
- Sayar, Z.** (1936). İç Kolonizasyon. *Arkitekt*, 02 (62), s.46-51.
- Sayar, Z.** (1939). Buhran ve Bina İnşa Etmek Mecburiyeti. *Arkitekt*, 09-10 (105-106), s.224-227.
- Sayar, Z.** (1940). Sığınak İnşası Usulleri. *Arkitekt*, 05-06 (113-114) , s.129-132.
- Sayar, Z.** (1946a). Mesken Davası. *Arkitekt*, 03-04 (171-172) , s.49-50.
- Sayar, Z.** (1946b). Saraçoğlu Mahallesi. *Arkitekt*, 03-04 (171-172) , s.56-59, 86.
- Sayar, Z.** (1948). Mesken Buhranı ve Bina Yapımını Teşvik Kanunu. *Arkitekt*, 07-08 (199-200), s.147-148.
- Sayar, Z.** (1951). Mesken İşi ve Kanunlarımız, *Arkitekt*, 01, s.3-4.

- Sayar, Z.** (1954). Mühendis ve Mimar Odalarının Kuruluşu Münasebetile. *Arkitekt*, 9-12, s.151-152.
- Sayar, Z.** (1958). Milli Sanayi Sergisi Münasebetiyle. *Arkitekt*, 03, s.97-98.
- Sayar, Z.** (1962a). Mesken Politikası: Kalkınma Planı ve İnşaat Sektörü. *Arkitekt*, 04 (309), s.143-144.
- Sayar, Z.** (1962b). Proje Müsabakaları Hakkında. *Arkitekt*, 03 (308), s.99-100.
- Sayar, Z.** (1980). Arkitekt ile 50 Yıl. *Arkitekt*, 04 (380), s.122-123.
- Schwing, F. W.** (1957). Yeni İnşaat Aletleri. *Arkitekt*, 01 (286), s.44-45.
- Sedes, İ.** (1955, 15 Şubat). Hilton Oteli Mayıs Sonunda Açılıyor. *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Sel, K. M.** (1943). Güzelleşen İstanbul. İstanbul Belediyesi: İstanbul.
- Sey, Y.** (1998a). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mimarlık ve Yapı Üretimi. Y. Sey (ed.) içinde, *Bilanço ’98. 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, s. 25-40, Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Sey, Y.** (1998b). Cumhuriyet Döneminde Konut. Y. Sey (ed.) içinde, *Bilanço ’98. 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, s. 273-300. Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Sey, Y.** (2003). *Türkiye Çimento Tarihi*. TCMB ve CMIS. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Sey, Y.** (2004). Modernleşmenin Simgesi: Betonarmenin Türkiye’deki Kısa Öyküsü, *Betonart*, İlkbahar, s:57-60.
- Simonnet, C.** (2001). The Origins of Reinforced Concrete. In F. Newby (ed), *Early Reinforced Concrete*, pp.119-134. St Edmundsbury Press: Great Britain.
- Slaton, A. E.** (2001). *Reinforced Concrete and the Modernization of American Building: 1900-1930*. The John Hopkins University Press: Baltimore and London.
- Smiley, D.** (2001). Making the Modified Modern. *Perspecta*, 32, Resurfacing Modernism, pp.38-54. Adres: <http://www.jstor.org/stable/1567281>, alındığı tarih: 23.02.2012.
- SOM (Skidmore, Owings, Merrill) ve Eldem, S.** (1952). Turistik otel. *Arkitekt*, 03-04 (243-244), 56-63.
- Sonar, S.** (1959, 11 Eylül). Hayat Dergisi Kapağı. *Hayat*, 37.
- Son durum.** (1959, 22 Ağustos). *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 27.04.2012.
- Şehrimizde yapılacak 300 odalı otel.** (1950, 11 Kasım). *Milliyet*, s.1,5. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 10.05.2012.
- Şenyurt, O.** (2011). *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*. Doğu Kitabevi: İstanbul.
- Şimdilik mühim bir istimlak yapılmayacak.** (1957, 14 Ağustos). *Milliyet*, (foto. İlhan Demirel), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.

- Tafari, M.** (1979). *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*. trans. La Penta, B.L., First edition 1976. The MIT Press: Cambridge.
- Tahsin, O.** (1959, 17 Nisan). İstanbul'un 1959 Çehresi. *Hayat*, 16, s.6-9.
- Tamamlanmak üzere.** (1959, 22 Haziran). *Milliyet*, (foto. Rüçhan Ünver), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Taner, P.,** (1957). Binalarda kat tahdidi. *Arkitekt*, 03 (288), 135-136.
- Tanju, B.** (2007). Asıl Yakan Temsiliyet. İ. B. Ayvaz (ed.) içinde, *İmkansız Değil, Üstelik Gerekli: Küresel Savaş Çağında İyimserlik*, s.90-105. 10. Uluslararası İstanbul Bienali. İKSV: İstanbul.
- Tanyeli, U.** (1998). 1950'lerden Bu Yana Mimari Paradigmaların Değişimi ve 'Reel' Mimarlık. Y. Sey (ed.) içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, s.235-254. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tarih Vakfı Ortak Yayını: İstanbul.
- Tanyeli, U.** (2004). *Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak. İstanbul 1900-2000*. Akın Nalça: İstanbul.
- Tanyeli, U.** (2005). 'Sıvı Taş: Çağdaş Beton Mimarlığı' Bir Amerikan Sergisinde Türkiye'yi Düşünmek'. *Betonart*, 5, s.18-19.
- Taşkın, V.** (2010). Kerpiçten Modern Masallar, Adres: www.mekanar.com, alındığı tarih: 12.02.2011.
- Tavşanoğlu, L.** (2013, 03 Nisan). Betonarme Bina Dönemi Kapanmalı. *Cumhuriyet*, s.3.
- T.C. Başbakanlık DİE** (1986). 1984 Bina İnşaatı İstatistikleri. Devlet İstatistik Enstitüsü: Ankara.
- T.C. Başbakanlık DİE** (1997). 1995 Bina İnşaatı İstatistikleri. Devlet İstatistik Enstitüsü: Ankara.
- T.C. Başbakanlık DİE** (2005). 2003 Bina İnşaatı İstatistikleri. Devlet İstatistik Enstitüsü: Ankara.
- Tekeli, İ.** (1996). *Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi*. Konut Araştırmaları Dizisi 2, TC. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, ODTÜ Basım: Ankara.
- Tekeli, İ.** (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey (ed) içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, s.1-24. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tarih Vakfı Ortak Yayını: İstanbul.
- Tekeli, İ.** (2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*. İmge Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- Tekeli, İ.** (2011). *Tasarım, Mimarlık ve Mimarlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S.** (2004). *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*. 3.Cilt. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Tezel, K.** (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

- THA Duyurma Servisi**, (1969, 14 Nisan). Akçimento Tesisleri Dün Üretime Başladı. *Milliyet*, s.8. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Toprak, B. (ed.)**, (2002). Kat Mülkiyeti ve Hızlı Apartmanlaşma. *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt.3, s.127. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Toprak, Z.** (2010). Küreselleşme Evreleri ve Türkiye’de Finansal Yapının Evrimi. Ç. Keyder (ed.) içinde, *Küreselleşen İstanbul’da Ekonomi*, s.85-90. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi: İstanbul.
- Tör, V. N.** (1934). Çimento Sanayiinde Devletçilik. Asrımız çimento asrıdır. *Kadro*, s.19.
- Turistik otel için sondaj ameliyelerine başlandı.** (1951, 18 Ocak). *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Türel, O.** (1954, 05 Kasım). Hilton Oteli’nin İnci ile Süslü Perdelerinin Beheri 7600 Liraya Maloluyor. *Milliyet*, s.1,7. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr> Alındığı tarih: 12.05.2012.
- Türenç, P.** (1981, 27 Temmuz). Göksu Yeniden Doğuyor. *Milliyet*, s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu).** (2010). Yapı İzin İstatistikleri. s.6. Adres: www.tuik.gov.tr, alındığı tarih: 25.07.2012.
- Türk Portland Çimentosu ve Yüksek Fırın Portland Çimento Normlarını Tayin Eden Karar.** (1937, Mart). *Nafia İşleri Mecmuası*, Yönetmelik Kısım, 10 (yıl 3).
- Türk Yapı Sektörü Raporu 2012**, (2013). s.75. Adres: www.yapiveri.com, alındığı tarih: 10.05.2013.
- Türkiye Çimento Fabrikaları Haritası**, (2013). Adres: www.tcma.org.tr, alındığı tarih: 02.05.2013.
- Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği.** (2011). Kişisel görüşme/ziyaret.
- Türkiye Demiryolu Haritası.** (1936, birinciteşrin). *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yönetmelik Kısım, 5, (yıl 3), s.9.
- Türkiye Emlak Kredi Bankası Ataköy Sosyal Konut Uygulaması.** (1975). *Arkitekt*, 02 (358), s.53-57.
- Türkiye Gökdeleni.** (1962, 24 Eylül). *Milliyet*, s.5. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 08.05.2012.
- Türkiye Hazır Beton Birliği.** (2011). Kişisel görüşme/ziyaret.
- Türkiye İdari Bölünüm Haritası.** (1984). *Yurt Ansiklopedisi*, Türkiye/Genel, s.8605. 11. Anadolu Yayıncılık: İstanbul.
- Türkiye İller Haritası.** (2003). Adres: www.eto.org.tr, alındığı tarih: 05.05.2012.
- Türkiye İş Bankası Banka, Otel ve Sinema Binası Mimari Proje Yarışması.** (1955). *Arkitekt*, 03 (281), s.104-115.
- Türkiye Karayolları Faaliyeti 1953-1954.** (1954). *Arkitekt*, 03-06 (269-272), s.81-82.
- Türkiye Milli Sanayi Sergisi.** (1959). *Arkitekt*, 02, s.53-61.

- Türkiye Prefabrik Birliği.** (2011). Kişisel görüşme/ziyaret.
- Türkiye Yer Sarsıntısı Bölgeleri Yapı Yönetmeliği,** (1949). TC. Bayındırlık Bakanlığı Neşriyatı, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO: Ankara.
- Türkiye’de 11. Çimento Fabrikası** (1957, 19 Nisan). *Hayat*, 28, s.13.
- Türkiye’de Karayolları.** (1984). *Yurt Ansiklopedisi*, s.8563. Türkiye/Genel, 11. Anadolu Yayıncılık: İstanbul.
- Tüzün, G.** (1999). 1950-1960 Döneminde Sanayileşme. O. Baydar (ed.) içinde, *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, s.147-166. Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası: İstanbul.
- Uçar, N.** (1972, 26 Ağustos). İstanbul’u Bu Hale Getirenler Utansın. *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 08.05.2012.
- Uman, N.** (1986). Türkiye Çimento Sanayiinin Yeni Yapısal Durumu. *Türkiye’de Çimento Sanayii ve Sorunları* içinde, s.152-184. İktisadi Araştırmalar Vakfı: İstanbul.
- Umumi Hıfzısıhha Kanununun 250nci Maddesine Göre Hazırlanan, Meskenlerin Haiz Olacakları Sağlık Şartlarına Ait Talimat,** (1949). *Arkitekt*, 03-04 (207-208), s.92-93.
- Urfa Hükümet Konağı Proje Müsabakası.** (1958). *Arkitekt*, 03 (292), s.114-121.
- Url-1** <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm>
- Url-2** <http://www.indianmirror.com/indian-industries/cement.html>, alındığı tarih: 20.03.2011.
- Url-3** <http://www.scribd.com/doc/14556512/Critical-Analysis-of-Pakistan-Cement-Industry>, alındığı tarih: 20.03.2011.
- Url-4** http://en.wikipedia.org/wiki/Economic_history_of_Brazil, alındığı tarih: 20.03.2011.
- Url-5** http://www.nationsencyclopedia.com/economies/Americas/Brazil-ECONOMIC_SECTORS.html, alındığı tarih: 20.03.2011.
- Url-6** <http://edition.presstv.ir/detail/133493.html>, alındığı tarih: 20.06.2013.
- Url-7** <http://tr.wikipedia.org>, Türk İnşaat Mühendisleri, alındığı tarih: 11.12.2011.
- Url-8** www.yuf.org.tr, Yapı Ürünleri Üreticileri Federasyonu (YUF), alındığı tarih: 10.11.2009.
- Url-9** www.dcud.org.tr, Türkiye Demir Çelik Üreticileri Derneği, alındığı tarih: 02.11.2010.
- Url-10** http://www.yapi.com.tr/Haberler/toki-kerpic-ev-alarmina-gecti-121-biniruh-satli-cikti_77445.html, alındığı tarih: 20.03.2011.
- Url-11** <http://rammedearth.blogspot.com>, alındığı tarih: 12.04.2010.
- Url-12** <http://www.mo.org.tr/mimarlikhaberdok/buyukada-anadolu-club.jpg>, alındığı tarih: 03.06.2012.
- Url-13** http://www.yapi.com.tr/Haberler/kizilaydaki-uc-yapi-ne-olacak_73150.html, alındığı tarih 01.06.2012.

- Url-14** <http://www.arkiv.com.tr/p6520-kamhi-apartmani.html>, alındığı tarih: 03.06.2012.
- USGS.** (2005). *Background Facts and Issues Concerning Cement and Cement Data*, by Hendrik G. Van Oss. (U.S. Geological Survey) Report. Adres: <http://pubs.er.usgs.gov/usgspubs/ofr/ofr20051152>, alındığı tarih: 12.11.2009.
- USGS.** (2013). *Dünyada Ülkelere Göre Çimento Üretimi ve Kapasitesi, 2012*, s.39, (U.S. Geological Survey) Adres: <http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/cement/mcs-2013-cemen.pdf>, alındığı tarih: 10.05.2013.
- Uslu, N.** (2000). *Türk-Amerikan İlişkileri*. 21. Yüzyıl Yayınları: Ankara.
- Uzun, T.** (2008). *Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Pratiğinde Bilgi ve Yapım Teknolojileri Değişimi Erken Betonarme İstanbul Örnekleri: 1906-1930*, (doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi: İstanbul.
- Üç yüz odalı otelin mukavelesi imzalandı.** (1950, 21 Aralık). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Ünsal B.** (1939). Zelzele Karşısında Yapı. *Arkitekt*, 11-12 (107-108), s.267-274.
- Ünver, R.** (1958, 07 Ekim). Bayar Milli Sanayi Sergisi'ni Dün Açtı. *Milliyet*, s.1.
- Üsküp'te durmadan ceset çıkarılıyor.** (1963, 29 Temmuz). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Vanlı, Ş.** (1950). İtalya'da Organik Mimari. *Arkitekt*, 05-06 (221-222), s.105-109.
- Vanlı, Ş.** (1955). Betonarme ve Mimari (Eğri Kolon). *Arkitekt*, 03 (281), s.132-133.
- Vanlı, Ş.** (1958, 28 Kasım). 'Hiltonculuk'. *Kim*, s.21-22.
- Vanlı, Ş.** (2006). *Mimariden Konuşmak: Bilinmek İstenmeyen 20. Yüzyıl Türk Mimarlığı– Eleştirel Bakış*, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara.
- Vatan Caddesi.** (1957, 31 Ağustos). *Milliyet*, (foto. Sami Önemli), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Vatan Caddesi.** (1957, 31 Ekim). *Milliyet*, (foto. İlhan Demirel), s.3. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- Vatan Caddesi.** (1958, 28 Nisan). *Milliyet*, s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 26.04.2012.
- WBCSD World Business Council for Sustainable Development**, (2002). *The Cement Sustainability Initiative: CO2 Accounting and Reporting Standard for the Cement Industry*. WBCSD: Geneva, Switzerland. Adres: www.wbcsd.org, alındığı tarih: 12.11.2009.
- Wedler, E.h.B.** (1963). *Türkiye'de Büyük Bir Mesken İnşaatı Programının Tatbikati ile İlgili Yapı Malzemeleri ve Yapı Tarzları Konusunda Rapor* (1961). Şark Matbaası: Ankara.
- Wharton, A. J.** (2001). *Building the Cold War: Hilton International Hotels and Modern Architecture*. The University of Chicago Press: Chicago and London.

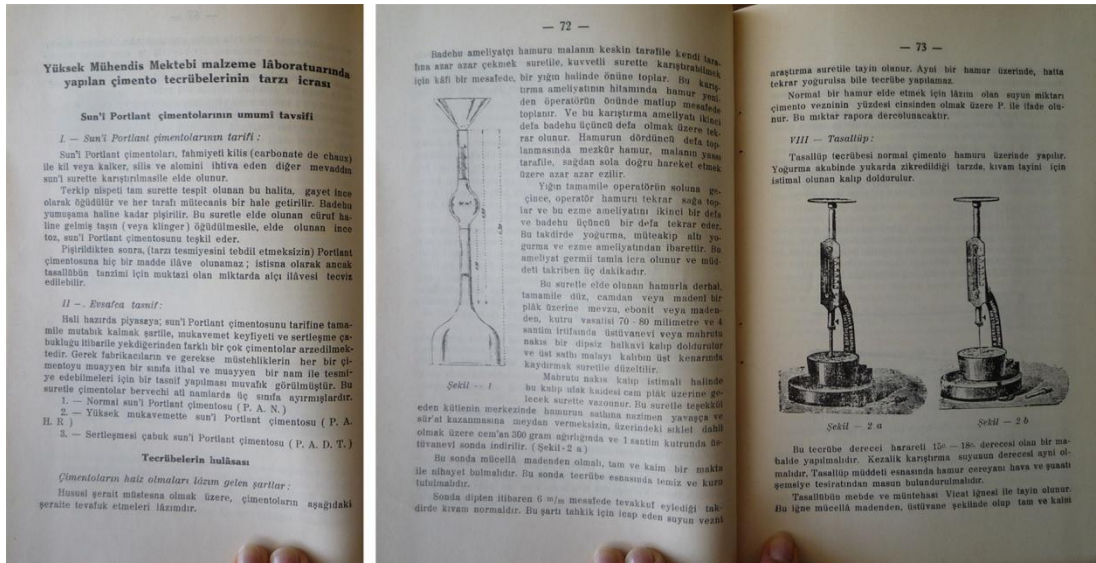
- Yabancı Memleketlerde Mimari.** (1948). *Arkitekt*, Architectural Record'dan ve L'Architecture d'Aujourd'hui dergisinden çev., 07-08 (199-200), s.160-161.
- Yamini S. ve Burange L.G.** (2008, Nisan). *Performance of Indian Cement Industry the Competitive Landscape*. Adres: <http://www.scribd.com/doc/83159863/Cement-Industry-in-India>, alındığı tarih: 11.12.2009.
- Yapıcı, M.** (2006). Maruf Önal ile Söyleşi I. M. Yapıcı içinde, *Oda Tarihinden Portreler: Maruf Önal*, s.13-52. TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi: İstanbul.
- Yapılan yollar.** (1959, 07 Haziran). *Milliyet*, (foto. Rüçhan Ünver), s.1. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 15.04.2012.
- Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı.** (1957a, 15 Şubat). *Hayat*, sayı.19.
- Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı.** (1957b, 22 Şubat). *Hayat*, sayı.20.
- Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı.** (1957c, 28 Haziran). *Hayat*, sayı.38.
- Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı.** (1959, 28 Ağustos). *Hayat*, sayı.35.
- Yapı ve Yollar Kanunu (2290 sayılı).** (1933). *Arkitekt*, 06 (30), s.191-197.
- Yaşa, M.** (1980). Ulaştırma. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi* içinde. Akbank Kültür Yayını: İstanbul.
- Yeni kurulacak çimento fabrikaları ihale edildi.** (1953, 16 Ağustos). *Milliyet*, s.1.
- Yer Sarsıntısı Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik.** (1953). TC. Bayındırlık Vekaleti, Yapı ve İmar İşleri Reisliği Neşriyatı, İdeal Matbaa, Ankara.
- Yıldız, M.** (1980, 27 Haziran). Sağlıklı Kentleşmede Planlamanın Önemi. *Milliyet*, s.2. Adres: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>, alındığı tarih: 22.04.2012.
- Yolbulan, M.** (2011). Adres: http://www.demircelikhaber.com/detay.asp?haber_id=2835, alındığı tarih: 09.11.2011.
- Yörükan, T. ve Çulhacı, N.** (Ed.) (1974). *İstatistik Verilere Göre Türkiye'de Konut Nitelikleri*. İmar ve İskan Bakanlığı Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Yunus Çimento reklamı.** (1931). *Mimar*, 7.
- Yu Sen, G. ve Denison, E.** (2008). *Modernism in China: Architectural Visions and Revolutions*. John Wiley & Sons: Great Britain.
- Yüksek Mühendis Mektebi malzeme laboratuvarında yapılan çimento tecrübelerinin tarzı icrası.** (1936, Mart). *Nafia İşleri Mecmuası*, Yönetmelik Kısım, 10 (sene 2), s.68-75.
- Yüngül, B.** (1953). Penceresiz Cam Gratsiel. *Arkitekt*, Journal de la Construction'dan çeviri, 01-04 (255-258), 43-44, 66.

- Yüngül, B.** (1954). Hafif Beton ve İsveç'te Kullanılışı. *Arkitekt*, çeviri makale, 07-08 (273-274), s.136-137.
- Zeyrek, D.** (2009). Söylem ve Toplum. A. Kocaman (ed.) içinde, *Söylem Üzerine*, s.27-47. ODTÜ Yayıncılık: Ankara.
- Zipçi, R., Akın, A. Ve Ertam, E.** (1959). Çınar Oteli. *Arkitekt*, 04 (297), 132-140.
- Ziyaoğlu, R. (Ed.).** (1952). *İstanbul Albümü*. İstanbul Belediyesi: İstanbul.
- Zürcher, E. J.** (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Birinci Basım 1993. İletişim Yayınları: İstanbul.

EKLER

- EK A** : Beton teknolojisinin transferi
- EK B** : Demiryolu ve karayolu inşasına ilişkin harita ve resimler
- EK C** : Altyapı inşası, İstanbul'un yeniden inşası ve beton teknolojisinin temsili
- EK D** : Kuruluş yıllarına göre çimento fabrikalarının haritaları
- EK E** : Çimento üretimine ve prefabrike sisteme ilişkin tablolar ve haberler
- EK F** : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri (1950-60'lar)
- EK G** : Yapı malzemelerine ve yapım sistemlerine göre yapı ve konut üretimi istatistikleri
- EK H** : Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası betonarme inşasının haritası

EK A : Beton teknolojisinin transferi

Şekil A.1: Nafia İşleri Mecmuası’nda ‘Yüksek Mühendis Mektebi malzeme laboratuvarında yapılan çimento tecrübelerinin tarzı icrası’ (1936) başlıklı, çimento laboratuvar deneylerini anlatan yazıda 68 ve 72-73. sayfalar görülmektedir.

Çizelge A.1: 1931-1965 yılları arasında Arkitekt dergisinde mimar ve mühendislerce yayınlanmış betonarme teknik bilgisini içeren yazılar

Arkitekt no.	Metin
1931, 06, s.212-213	‘Keşif’ Mimar Macit Rüştü Betonarme temele ilişkin teknik bilgiler
1931, 11-12, s.379	‘Beton ve Asfalt’ Mühendis Böcking
1932, 03 (15), s.90-92	‘Betonarme döşemeler’ Mühendis Feridun Nuri
1932, 07-08 (19-20), s.229-233	‘Temellerde toprak tazyikına dair’ Mühendis M. Enver Radye temellerde toprak tazyikına ilişkin hesaplar
1932, 07-08 (19-20), s.234-236	‘İstinat duvarı hesabı’ Mühendis Halil G.S.Akademisi Beton ve Mukavemet Muallimi
1932, 09 (21), s.257	‘Beton ile Alçı Bloklardan Mürekkep Hafif Döşemeler’ Mühendis M. Enver
1932, 09 (21), s.266-269	‘İstinat duvarı hesabı’ Mühendis Halil G.S.Akademisi Beton ve Mukavemet Muallimi
1932, 11-12 (23-24), s.341-342	‘Anı Azami Hesabı’ Mimar İhsan Bekir Kiriş hesapları
1932, 11-12 (23-24), s.343-347	‘Betonarmede aşağı çelik gerilmesi hali ve iktisadi pourcentage meselesi’ Bir deneme Müh. M. Enver
1932, 11-12 (23-24), s.348-351	‘Dafianın bilhesap tayini’ Mühendis Halil G.S. Akademisi Beton ve Mukavemet Muallimi
1933, 01 (25), s.27-28	‘Mürekkep kirişlerin hesabı’ Mimar Bekir İhsan
1933, 01 (25), s.29	‘Kış mevsiminde inşaat’ Beton arme temel ve iskelet inşaatında alınacak tedbirler
1933, 02 (26), s.57-61	‘Ameli mukavemet ve betonarme’ Mimar Bekir İhsan ‘...Şimdiye kadar türkçe olarak, bu formüllerin hepsini cami ve ne suretle kullanılacağını gösteren hiç bir kitap neşrolunmamıştır. Bundan dolayı mesleğimizin yegane mecmuası olan (Mimar)da bu formüllerin ne suretle istimal olunacağını gayet basit ve misalleri ile göstereceğiz ve tatbikatta tesadüf edilen bütün inşaat şekillerinin ne suretle hesab olunacağını anlatacağız. Bu suretle memleketin uzak köşelerinde ve yalnız olarak çalışan meslekdaşlarımızın ihtiyaçlarını tatmin etmiş olacağız.’
1933, 03 (27), s.91-94	‘Ameli ve basit mukavemet, betonarme’ (mabaat) Mimar Bekir İhsan
1933, 06 (30), s.187-189	‘Eğilmeye maruz cisimlerin hesabı’ Mimar Bekir İhsan
1934, 06 (42), s.187-189	‘Mütemadi kirişler hesabı’ Mimar Bekir İhsan
1934, 09-10 (45-46), s.292	‘Betonarme inşaat kalıp’ Mühendis Feridun Nuri
1934, 11 (47), s.325-327	‘Betonarme inşaat kalıp’ Mühendis Feridun Nuri
1936, 07 (67), s.203	‘Temel sisteminin intihabı’ Mimar Naci Meltem Betonarme teknik bilgi
1939, 01-02 (97-98), s.39-42	‘Terasların tecrit usulü’ (Rassegna di Architectura)dan
1940, 03-04 (111-112), s.90-99	‘İnşaatta zelzeleye karşı mukavemetin temini’ Prof. Yüksek Mühendis İhsan İnan
1940, 07-08 (115-116), s.177-181	‘Terasların İzolasyonu’ Yaz:Karl Schmidt, Çev: Adnan Kolatan
1940, 09-10 (117-118), s.216-220	‘Terasların İzolasyonu’ Yaz:Karl Schmidt, Çev: Adnan Kolatan
1940, 11-12 (119-120), s.259-261	‘Betonarme ve Bir Kaç Söz’ 1932 Alman betonarme nizamnamesi kabul edilmiştir.
1941-42, 01-02 (121-122, s.42-43	Bibliografi ‘Temel İnşaatı’ kitabı bilgilendirme, Erih Lohmeyer Çev. Y. Müh. Muhittin Kulin, T.Y. M.B. neşriyatından, 1940
1941-42, 03-04 (123-124), s.63-68	‘Dipsiz Keson imalinde yeni bir keşif’ Müh. Halit Köprücü’nün iskelelerde bulduğu yeni usul. Beton kazık ve temeller.
1941-42, 05-06 (125-126), s.138-140	‘Tabletli kirişler’ Yaz. Y. Müh. Muallim Turgan Sabis
1941-1942 05-06 (125-126), s.141-142	‘Bitaraf Mihveri Dışın İçine Düşen Basit Mücehhez Kirişleri (dışdaki gerilmelerin ihmali ile)’ Kiriş hesap tablosu.
1941-42, 07-08 (127-128), s.179-183	‘Mütemadi haçvari mücehhez döşemeler’ (Mütemadi dallar) Y. Müh. Turgan Sabis G.S.A. Beton arme muallimi

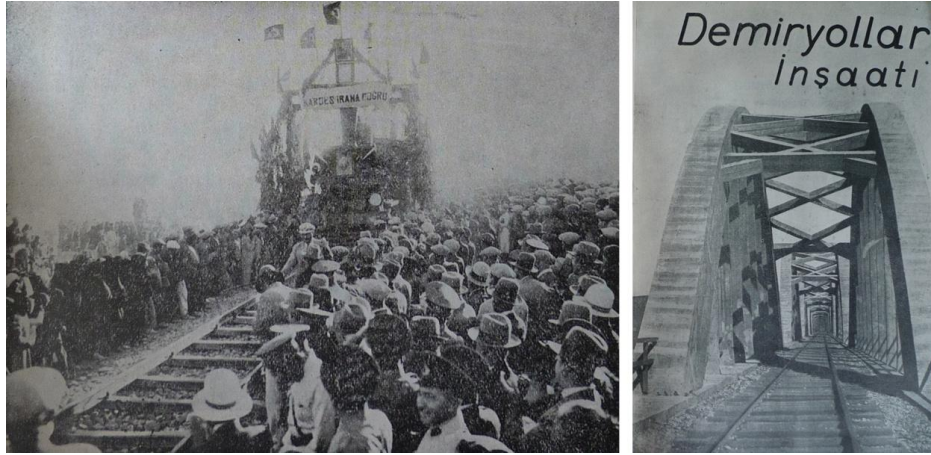
Çizelge A.1 (devam) : 1931-1965 yılları arasında Arkitekt dergisinde mimar ve mühendislerce yayınlanmış betonarme teknik bilgisini içeren yazılar

Arkitekt no.	Metin
1943, 09-10 (141-142), s.206-210	‘İktisadi Temel Kaideler’ Yaz. Senatör R. Öeisner, G.S.A. ve Y. Müh.
1943, 09-10 (141-142), s.211-215	‘Yer depremleri hakkında yeni araştırmalar’ Prof. Mimar W. Schütte, Çev. Adnan Kolatan
1943, 09-10 (141-142), s.220-227	‘Beton Dozlarının Tertip ve Kontrolü’ Kenan Taşpınar Y. Müh. Müteahhit
1943, 11-12 (143-144), s.261-262	‘İnşaat şantiyelerinin fenni bakımdan teşkilatı’ Yaz. Y. Mimar Naci Meltem
1944, 01-02 (145-146), s.35-36	‘İnşaat şantiyelerinin fenni bakımdan teşkilatı’ Yaz. Y. Mimar Naci Meltem Şantiyede betonun nakli ve betoniye kullanımı
1944, 03-04 (147-148), s.93-96	‘Deprenmeler ve Bunlara Dayanıklı Evler’ Abdullah Türkmen Yüksek Mühendis Mektebinde Profesör
1944, 05-06 (149-150), s.134-138	‘Yer Depremlerinin Sebepleri ve Mukavim Yapılar’ Abdullah Türkmen Mühendis Mektebinde Profesör
1944, 07-08 (151-152), s.171-172	‘Amerika Birleşik Devletlerinde Büyük Ölçüde Yapı’ Chrysler Corporation Fabrikalarının dodge kısmı. Mimar Albert Kahn İng., Çev. Y. Müh. Ali Berkol Architectural Forum’dan. Amerika’da büyük ölçüde yapılardaki şantiye düzenini anlatmaktadır. Beton dökme tertibatı, karıştırma teçhizatı ve kulelerin nasıl çalıştığı...
1945, 07-08 (151-152), s.162-166	‘Betonun Görünüş ve Dayanışı’ Yaz. Norman Davey, PhD, F.S.A.M. Ins. C.E., çev. Y. Müh. Ali Berkol
1945, 09-10 (165-166), s.229-233	‘Betonun Görünüş ve Dayanışı’ Yaz. Norman Davey, PhD, F.S.A.M. Ins. C.E., çev. Y. Müh. Ali Berkol
1961, 03 (304), s.130-134	‘Yugoslavya’da İlkel Gerilmeli Beton Yeni İnkişafın Kısa Bir Tetkiki’ Bina ve Bayındırlık İşleri Federal Enstitüsü Müdürü Müh. Branko Zvezelj, Çev. Y. Mimar Naci Meltem
1963, 04 (313), s.186	‘Betonda Klorür dö Kalsiyum Kullanıldığı Zaman Alınması Gereken Tedbirler’ Haluk Togay, Mimar (G.S.A.)

Çizelge A.2: Anadolu kentleri, İstanbul ve bazı Avrupa ülkelerinde çimento fiyatları (Sayar, 1934, s.155-156).

	Kuruş	Beher tonu	Türk parasile lira
Artvinde 50 kiloluk turbası	380	Pariste	Laitier çimentosu 13.86
Erzurumda 50 kiloluk turbası	450		Vassy çimentosu 19.29
Bayazıtta 50 kiloluk turbası	700	İngiltere’de	Portland çimentosu 14.25
Bitliste 50 kiloluk turbası	600	Almanya’da	09.95
Karsta 50 kiloluk turbası	350		
Karaküsedede 50 kiloluk turbası	700		
Muşta 50 kiloluk turbası	600		
İstanbul	Kuruş		
1927 Elli kiloluk torbası	200-175		
1928 Elli kiloluk torbası	170-185		
1929 Elli kiloluk torbası	180-220		
1930 Elli kiloluk torbası	160-180		
1931 Elli kiloluk torbası	145-150		
1932 Elli kiloluk torbası	143-150		
1933 Elli kiloluk torbası	144-150		
1934 Elli kiloluk torbası	146-157		

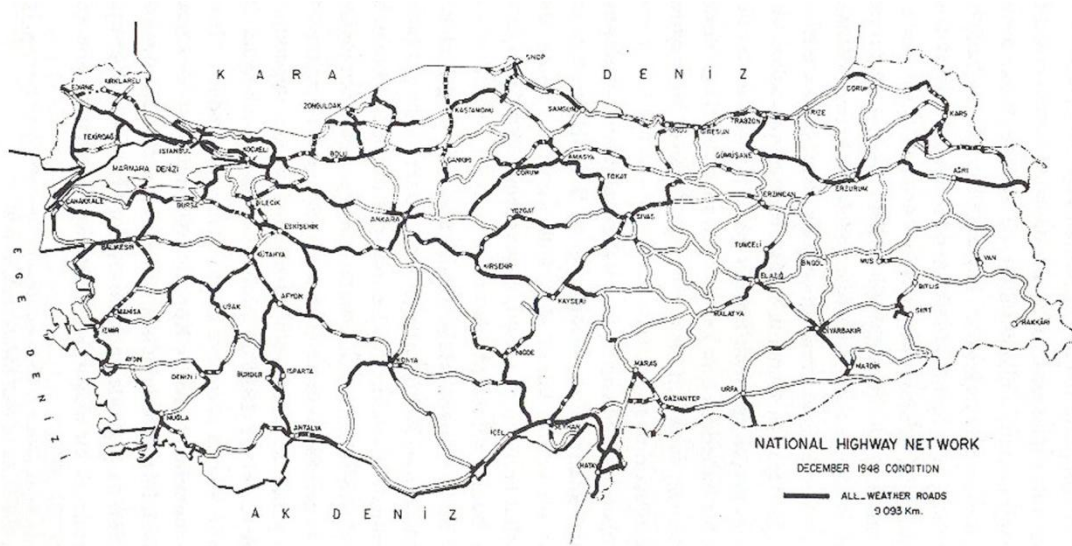
EK B : Demiryolu ve karayolu inşasına ilişkin harita ve resimler

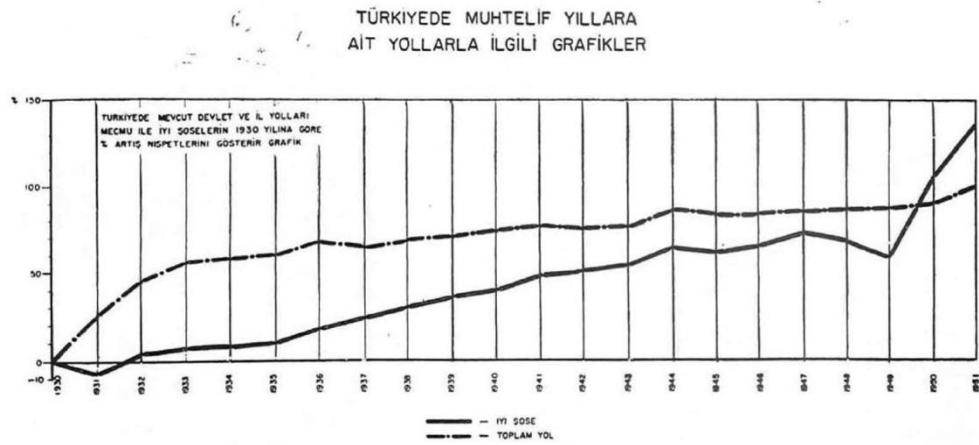
Şekil B.1: Solda Elazığ'da (Elazığ) demiryolu açılış töreni (Nafia Havadisleri, 1934, s.82); sağda Nafia İşleri Mecmuası'nda Demiryolu İnşaatları'nın tanıtıldığı bölüm kapaklarından biri (Demiryolları İnşaatı, 1943).

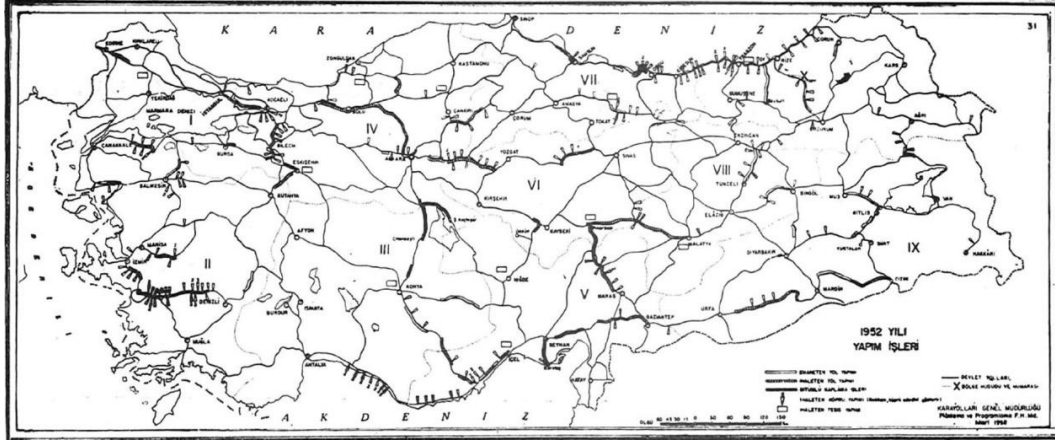
Şekil B.2: 1936 yılına ait geliştirilmekte olan Türkiye demiryolu haritası (1936).

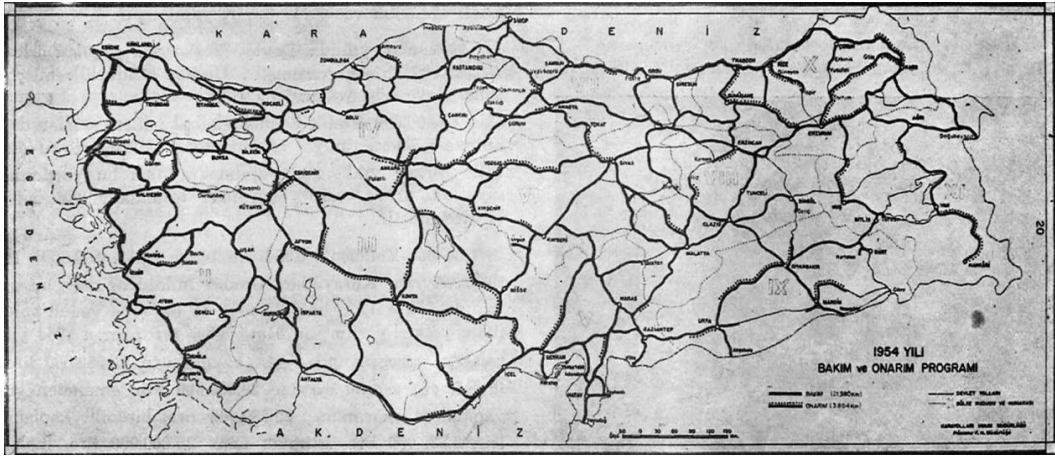
Şekil B.3: 1948 yılına ait Türkiye karayolu haritası (Tekeli ve İlkin, 2004, s.371). Her mevsim kullanılan yollar siyah olarak işaretlenmiştir.

Şekil B.4: Türkiye’de 1930-1951 yılları arasında iyi şose ve toplam yolları gösteren grafik (Karayolları Çalışmaları, 1952, s.250).

Şekil B.5: 1952’de karayollarına ilişkin yapım işlerini gösteren harita (Karayolları Çalışmaları, 1952, s.248). Haritada işaretli olan yollar, köprü ve tesis yapımını göstermektedir.

Şekil B.6: 1954 yılı karayollarına ilişkin bakım ve onarım programını gösteren harita (Türkiye Karayolları, 1954, s.82). Haritadan izlendiği gibi, ülke genelinde bakım ve onarım artmıştır.

Çizelge B.1: DİE verilerine göre Türkiye’de sınıflarına göre karayolu ağı uzunluğu (Türkiye’de Karayolları, 1984, s.8563, tablo 97).

Yıllar	Otoyollar	Devlet Yolları	İl Yolları	Toplam	Köy Yolları	Genel Toplam
1950	—	24.306	22.774	47.080	*	—
1955	—	24.553	30.455	55.008	*	—
1960	—	26.711	34.831	61.542	*	—
1965	—	34.502	24.290	58.792	31.651	90.443
1970	—	35.016	24.437	54.453	76.957	136.410
1975	205	33.762	25.307	59.274	128.819	188.093
1980	205	31.976	28.785	60.966	172.103	233.069
1982	205	31.953	29.001	61.159	*	—

EK C : Altyapı inşası, İstanbul'un inşası ve beton teknolojisinin temsili

Çizelge C.1: 1950'lerde İstanbul'un yeniden inşası ve beton teknolojisinin temsili

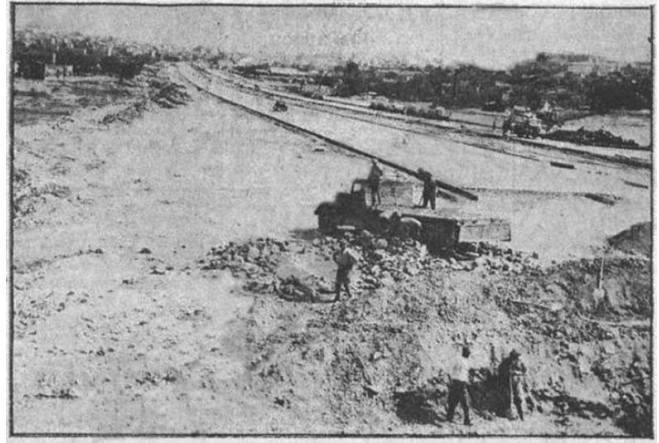
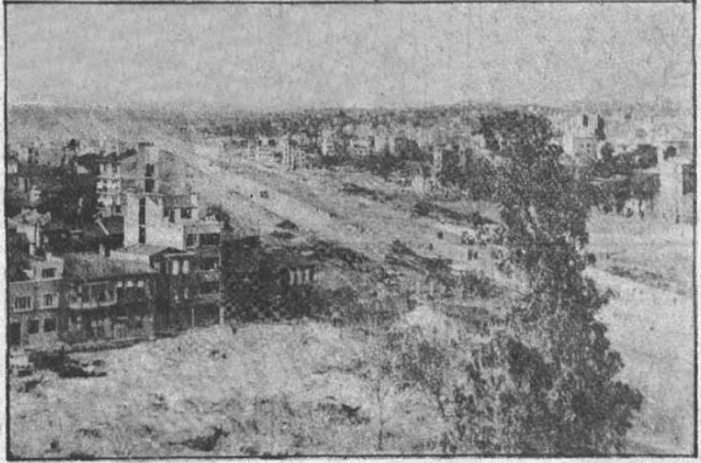
“Şehir içi yollarının trafiği azami derecede kolaylaştıracak şekilde genişletilmesi, tarihi abidelerimizin etraflarının harap binalardan temizlenerek modern şehircilik anlayışına göre tanzimi hususunda yapılan çalışmalara süratle devam edilmektedir. İlk olarak ele alınan yollardan Topkapı-Beyazıt arasındaki Millet Caddesi tamamlanmak üzeredir. Evvelce büyük kavisli, sık dönemeçli ve genişliği 9-9.5 metreyi ancak bulan yol 30 metreye çıkarılmaktadır... .. yolun iki yanındaki harap ve şehrin güzelliğini bozan köhne ahşap binalar yıktırılmıştır. Yolun iki yanına yüksek blok halinde meskenlerin inşası hususu üzerinde ehemmiyetle durulmaktadır.” (Öngen, 1957a, s.3)

Edirnekapi yolunun Londra asfaltına bağlanması için surların yıkımı, açılan 50 metrelik yola ilişkin gelişmeler aktarılmaktadır (Öngen, 1957b s.3).

Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası ve beton teknolojisinin temsili

Beyazıt-Aksaray-Topkapı arasında caddedeki inşaat çalışmaları, yıktırılan salaş yapılar ve genişletme çalışmaları aktarılmaktadır. (Kazandığımız meydan ve yollar, 1957, fotoğraf Suavi Sonar).	
“Şehrin en geniş caddelerinden biri olan Vatan Caddesi inşaatının bir an evvel tamamlanmasına çalışılmaktadır. Genişliği 60 metre olacak yoldaki beton şeritlerden üçüncü ve dördüncüsü sona ermek üzeredir. Yolu eylül sonuna kadar bitirileceği sanılmaktadır” (Vatan Caddesi, 1957, s.1, fotoğraf Sami Önemli).	 VATAN CADDESİ Şehrin en geniş caddelerinden biri olan Vatan caddesi inşaatının bir an evvel tamamlanmasına çalışılmaktadır. Genişliği 60 metre olacak yoldaki beton şeritlerden üçüncü ve dördüncüsü sona ermek üzeredir. Yolu eylül sonuna kadar bitirileceği sanılmaktadır. (SAMI ÖNEMLİ)
“Yeni açılan Vatan caddesinin asfaltlanması işine başlanmıştır. Caddenin kısımları sonlarına doğru açılmasına çalışılmaktadır” (Vatan Caddesi, 1957, s.3, fotoğraf İlhan Demirel).	 VATAN CADDESİ Yeni açılan Vatan caddesinin asfaltlanması işine başlanmıştır. Caddenin kısımları sonlarına doğru açılmasına çalışılmaktadır. (İLHAN DEMİREL)

Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası ve beton teknolojisinin temsili

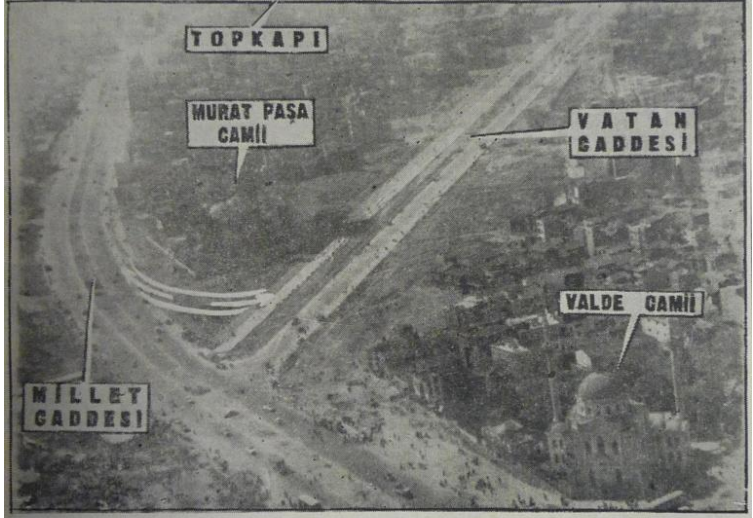
Haberlerde sıklıkla yıkılacak yapılar fotoğraf üzerinde işaretlenerek gösterilmekte, yolların genişlikleri aktarılmakta, açılan caddelerde kullanılan beton ve çimento bilgileri sayısal olarak verilmektedir. “Genişletilen Edirnekapi caddesinin seviyesinde 0.50-2 metre arasında alçaltma yapılacaktır... Vatan caddesinin 7 metrelik bir şeridinin beton dökme işi dün gece bitirilmiştir. Millet caddesinin 7 metrelik bir şeridi de bir kaç güne kadar tamamlanacaktır. Yalnız bu iki yol için günde 200 ton çimento kullanılmaktadır” (Şimdilik, 1957, s.1, fotoğraf İlhan Demirel).

Haberlerde hava fotoğraflarında açılan caddeler işaretlenerek, kent dokusundaki izleri sunulmaktadır. “Beyazıt’a bağlanan aa yolların inşaatına devam edilmektedir. Vatan caddesi şimdiye kadar memleketimizde yapılmış yolların en genişi olarak inşa edilmektedir. 60 metre genişliğindeki cadde.. 4 kilometre olacaktır.” (Beyazıt’a bağlanan, 1957, s.1, fotoğraf Fikret Minikser).

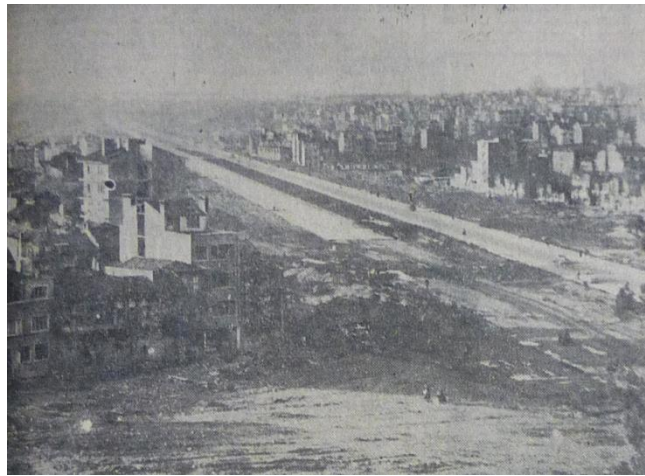
Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası ve beton teknolojisinin temsili

“Yıldız-Beşiktaş yolu inşaatı hızlandırıldı: 50 metreye çıkarılacak yol için 100 bina daha yıktırılacak. Vatan ve Millet Caddeleri de sür’atle tamamlanacak... Başvekil, imar işleriyle ilgili son gelişmeler hakkında izhat aldı ve gerekli direktifleri verdi.” (Öngen, 1957c, s.3, fotoğraf Fikret Minikser).	
“Vatan caddesinin inşaatı tamamlanmak üzeredir. 60 metre genişliğindeki cadde Aksaray meydanında bir kavisle Millet Caddesine bağlanmıştır. Caddenin kaldırımlarının genişliği 10 ar metre refuj 12 metredir. Yolun, vasıtaların geçmesi için ayrılan kısmı 28 metredir. Bunun 14 mtresi gidiş, 14’ü geliştir. 14 metrelik yol 4 vasıtanın yan yana seyretmesine imkan vermektedir. Böyle bir yoldan normal olarak saatte 1000 vasıta geçebilmektedir. Vatan Caddesi de 50 metre genişliğindeki Millet Caddesinde olduğu gibi beton asfalt olarak inşa edilmiştir. Beton kalınlığı 25 santimdir.” (Vatan Caddesi, 1958, s.1).	 Vatan Caddesi Vatan caddesinin inşaatı tamamlanmak üzeredir. 60 metre genişliğindeki cadde Aksaray meydanında bir kavisle Millet Caddesine bağlanmıştır. Caddenin kaldırımlarının genişliği 10 ar metre refuj 12 metredir. Yolun, vasıtaların geçmesi için ayrılan kısmı 28 metredir. Bunun 14 metresi gidiş, 14 ü geliştir. 14 metrelik yol 4 vasıtanın yan yana seyretmesine imkan vermektedir. Böyle bir yoldan normal olarak saatte 1000 vasıta geçebilmektedir. Vatan caddesi de Topkapıyı Aksarayı bağlayan 50 metre genişliğindeki Millet Caddesinde olduğu gibi beton asfalt olarak inşa edilmiştir. Beton kalınlığı 25 santimdir. Caddenin kanal inşaatı ihale edilmiştir. Atatürk Bulvarının devamı olan ve Aksaray Yenikapıya bağlayarak caddenin inşaatı için hazırlıklar yapılmaktadır. Caddenin inşaatı tamamlandıktan sonra Aksaray meydanı hatırlanacak planına göre tanzim edilecektir.

Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası
ve beton teknolojisinin temsili

“İstanbul'da 580 blok apartman yapılacak: Amerikan, İsrail inşaat firmaları ile Emlak Kredi Bankası, Emekli Sandığı ve bir Türk inşaat şirketi arasında müzakereler başlamıştır... Vatan caddesi civarına 100, Topkapı-Beyazıt yolu üzerine 150, Eminönü-Unkapanı mıntıkasında 130 ve Levent-Yıldız-Beşiktaş asfaltı kenarına 200 blok apartman inşa edilecektir. İlgililer, blok apartmanların inşası sebeplerini şöyle izah etmektedirler:

1. Mesken problemlerini hal ile, vatandaşa ucuz mesken temini,
2. Blok apartmanın inşası ile İstanbul'un modern bir şehir seviyesine yükseltilmesi,
3. Şehrin nüfus kesafetini muhtelf mıntikalara dağıtmakla, İstanbul'da trafik kolaylığı sağlanması,
4. Bu blok apartmanların inşası neticesinde, 500 bin vatandaşın meskene kavuşması.” (Doğanalp, 1958, s.1, fotoğraf Özdemir Gürsoy).

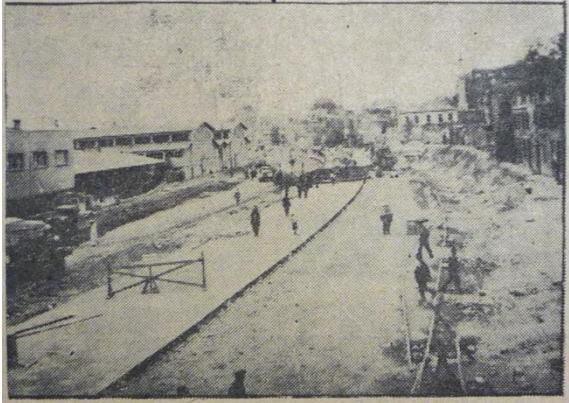
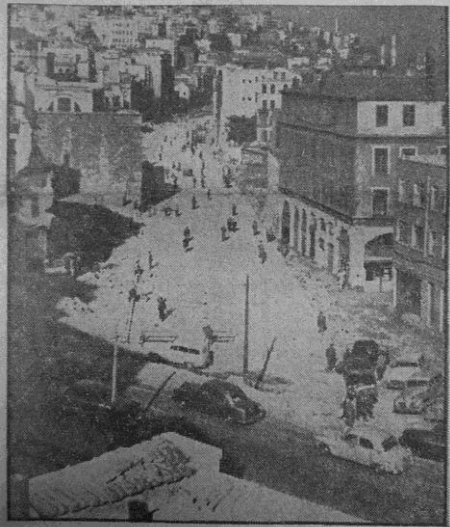

İki tarafına büyük blok apartmanlar inşa edilecek Vatan Caddesinin Umumi Görünüşü.

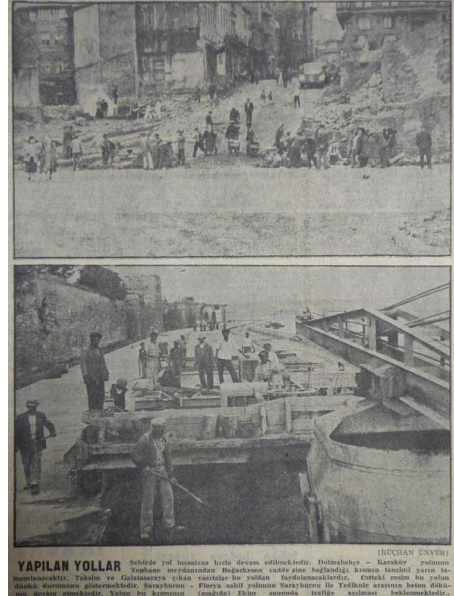
“Tophane-Dolmabahçe yolunun son durumu. Yolun seviyesi indirilmiş ve beton dökümüne başlanmıştır.” Belediye Reisi Kemal Aygün gazetecilere İstanbul'daki yol inşaatlarıyla ilgili izahat verirken (Aygün, 1958, s.1, fotoğraf İlhan Demirel).

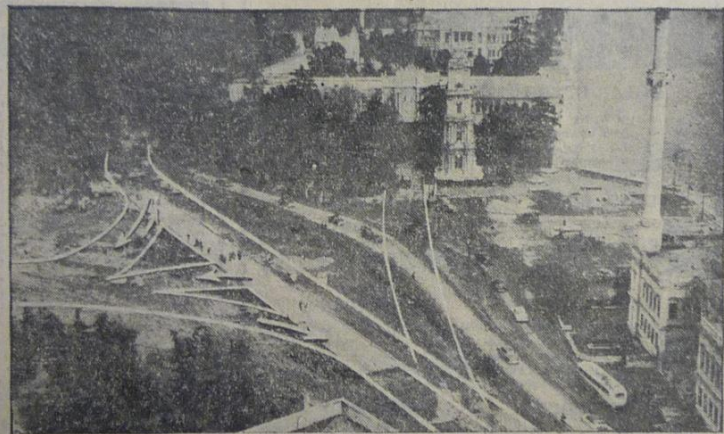
Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası ve beton teknolojisinin temsili

Beton dökümüne ve yol genişliğine ilişkin bilgilendirmeler eşliğinde açılan yol çalışmaları verilmektedir: “Eminönü-Unkapanı arasında açılan ve toprak seviyesi geçen yıl ikmal edilen yola beton dökülmesine devam edilmektedir” (Beton dökümü, 1958, s.1, fotoğraf Özdemir Gürsoy).	 [ÖZDEMİR GÜRSOY] BETON DÖKÜMÜ İLERLİYOR Eminönü - Unkapanı arasında açılan ve toprak tesviyesi geçen yıl ikmal edilen yola beton dökülmesine devam edilmektedir. Yolu inşası bu yıl içinde tamamlanacak ve trafiğe açılacaktır. Eminönü ile Unkapanı arasında büyük bir trafik kolaylığı temin edecek yolun istikameti Eminönü tarafında Yeni camie amut gelecek şekilde değiştirilmiş ve beton dökülmesinde yapılan çalışmalarda bu husus bilhassa dikkate alınmıştır.
“Başvekil Adnan Menderes, beraberinde Belediye Reisi Kemal Aygün olduğu halde dün imar sahalarını gezmiştir. Tophane yoluna da giden Menderes, yolun inşası hakkında alakalılarından izahat almıştır.” (Menderes, 1958, s.1, fotoğraf İlhan Demirel).	 [İLHAN DEMİREL] MENDERES İMAR SAHALARINI GEZDİ Başvekil Adnan Menderes, beraberinde Belediye Reisi Kemal Aygün olduğu halde dün imar sahalarını gezmiştir. Tophane yoluna da giden Menderes, yolun inşası hakkında alakalılarından izahat almıştır. Yabancılara buradaki faaliyetin akışmasına sebep olmuştur. Hava açıldığı takdirde yolun bir şeridinin ay sonuna kadar trafiğe açılması beklenmektedir. İmar faaliyetinin tamamı bitiklik caddesi ve Tophane'deki sıkışıklığın artmasına sebep olmaktadır. Yakında imatı bitik olan Menderes'in arzusu, aşağıda da yolun bir kısmı görülmektedir.
“Kemeraltı caddesinin genişliği 22 metreden 30 metreye çıkarılacaktır. Cadde üzerindeki 7şer metrelik iki trafik şeridinin beton dökümü tamamlanmıştır. Yol bu ayın sonuna doğru açılacak ve Dolmabahçeden gelip Karaköy istikametinde gidecek vasıtalara tahsis edilecektir.” (Kemeraltı, 1958, s.1, fotoğraf Rüçhan Ünver).	 [RÜÇHAN ÜNVER] KEMERALTI CADDESİ Kemeraltı caddesinin genişliği 22 metreden 30 metreye çıkarılacaktır. Cadde üzerindeki 7 şer metrelik iki trafik şeridinin beton dökümü tamamlanmıştır. Yolu 8 metre genişletilmedi için Tophane'deki kanalizasyonun kapatılması beklenmektedir. Yol bu ayın sonuna doğru trafiğe açılacak ve Dolmabahçeden gelip Karaköy istikametinde gidecek vasıtalara tahsis edilecektir.

**Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası
ve beton teknolojisinin temsili**

Haliç ve çevresinde açılacak yolları, köprüleri gösteren çizimli fotoğraflar (Tahsin, 1959, s.6).	
Haberde: ‘Şehirde yol inşaatına hızla devam edilmektedir. Dolmabahçe-Karaköy yolunun Tophane meydanından Boğazkesen caddesine bağlandığı kısmın tanzimi yarın tamamlanacaktır. Taksim ve Galatasaray’a çıkan vasıtalar bu yoldan faydalanacaklardır. Üstteki resim bu yolun dünkü durumunu göstermektedir. Sarayburnu-Florya sahil yolunun Sarayburnu ile Yedikule arasının beton dökümü devam etmektedir. Yolun bu kısmının ekim sonunda trafiğe açılması beklenmektedir.’ (Yapılan yollar, 1959, s.1, fotoğraf Rüçhan Ünver).	
“Sirkeci-Florya arasındaki sahil yolunun beton dökümü, Kumkapı istasyonuna varmıştır. Sahilin durumuna göre yolun genişliği, 14 ile 21 metre arasındadır. Yedikule surlarının dışına kadar devam edecek olan beton dökümü, Ağustos ayının sonunda nihayete ermiş olacaktır. Resimde yolun son durumu ve Kumkapı istasyonuna varan 3. şeridin beton dökümü görülmektedir.” (Tamamlanmak üzere, 1959, s.1, fotoğraf Rüçhan Ünver).	

**Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası
ve beton teknolojisinin temsili**

“Vatan Caddesi ile Topkapıya giden yolun birleştiği yerden Sirkeci Florya sahil yoluna inen Namık Kemal Caddesinin inşasına devam edilmektedir. Beton dökümünden sonra yol asfaltlanacaktır.” (Gürsoy, 1959, s.1).	
“Önümüzdeki günlerde Bağdat caddesinin birinci şeridine beton dökümü için hazırlıklara başlanmıştır. Toprak hafriyatı yapılmaktadır.” (Bağdat Caddesi, 1959, s.2).	Bağdat Caddesine beton dökümüne başlanıyor. Önümüzdeki günlerde Bağdat caddesinin birinci şeridine beton dökümü için hazırlıklara başlanmıştır. Toprak hafriyatı yapılmaktadır. Dün imar sahalarını gezen Belediye Reisi Kemal Aygün Edirnekapı yolu inşaatının da süratle tamamlanması için çalışılmasını istemiştir.
Dolmabahçe’de açılacak yolları gösteren çizimli fotoğraf: “Dolmabahçe meydanının tanziminin kısa zamanda tamamlanması için çalışılmaktadır. Beşiktaş istikametinden gelen yol ile Kabataş’tan gelen yolu birleştirecek kısımda birinci şeridin beton dökümü devam etmektedir. Bu şerit tamamlandıktan sonra trafiğe açılacak, bilahare ikinci şeridin beton dökümüne başlanacaktır.” (Demirel, 1959, s.1).	

“Sahil yolu tamamlanıyor: Sirkeci ile Çınar Otelı kısmı 1960'da açılacak.
... Kullanılan Malzeme: Umumiyetle denizden doldurulın yerde inşa edilen sahil yolu tamamlandığı zaman, dökülen toprak miktarı 4 milyon metreküpü bulacaktır. Beton kısımları için kullanılacak beton miktarı 250 bin, kaldırımlar için dökülecek beton miktarı ise 100 bin metreküptür.” (Öngen, 1959, s.3, fotoğraf İlhan Demirel).

“Kaba inşaatı tamamlanan Karaköy geçitinin üzerinden trafiğin geçirilmesi için beton dökümüne süratle devam edilmektedir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar sonunda geçit Pazartesesi gününden itibaren araçların geçebileceği duruma getirilmiştir. Fakat ilgililer taze olan betonun bir süre daha kurumasının faydalı olacağını ifade ile araçların önümüzdeki Perşembe günü geçit üzerinden geçmeye başlayacağını söylemişlerdir.” (Karaköy meydanı, 1964, s.1).

**Çizelge C.1 (devam): 1950’lerde İstanbul’un yeniden inşası
ve beton teknolojisinin temsili**

“Saraçhane geçidi 40 tonluk 56 tankı taşıyacak dayanıklılıkta yapılmaktadır. Geçidin beton dökümü B-300 kalitesinde olacaktır. İlgililerin verdiği bilgiye göre bu dozajda beton Hilton’dan sonra ikinci defa kullanılmaktadır. ‘Açık Köprü’ inşaatı şeklinde olan Saraçhane geçidinin beton kalıpları hazırlanmaktadır. Kalıplara 1450 metreküp kereste ile 1000 ton demir kullanılmıştır. Geçidin beton dökümü günde 600 metreküp beton yapan ‘beton silosu’ denen özel bir makina ile yapılacaktır. Döküm işi ve betonun kuruma süresi tamamlandıktan sonra geçit Yılbaşında trafiğe açılacaktır. Döküm işi ve betonun kuruma süresi tamamlandıktan sonra geçit Yılbaşında trafiğe açılacaktır. Döküm işi ve betonun kuruma süresi tamamlandıktan sonra geçit Yılbaşında trafiğe açılacaktır.” (Saraçhane geçidi, 1965, s.3).

Saraçhane geçidi 40 tonluk 56 tankı taşıyabilecek

Geçit inşaatına 20 kasımda başlanacak ve günde 600 metre küp beton dökülecek

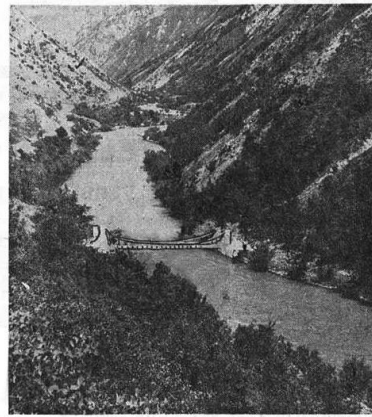
Saraçhane geçidi 40 tonluk 56 tankı taşıyacak dayanıklılıkta yapılmaktadır. Geçidin beton dökümü «B-300» kalitesinde olacaktır. İlgililerin verdiği bilgiye göre bu dozajda beton Hilton’dan sonra ikinci defa kullanılmaktadır.

«Açık Köprü» inşaatı şeklinde olan Saraçhane geçidinin beton kalıpları hazırlanmaktadır. Kalıplara 1450 metreküp kereste ile 1000 ton demir kullanılmıştır.

Geçidin beton dökümü günde 600 metreküp beton yapan «beton silosu» denen özel bir makina ile yapılacaktır. Döküm işi ve betonun kuruma süresi tamamlandıktan sonra geçit Yılbaşında trafiğe açılacaktır. Döküm işi ve betonun kuruma süresi tamamlandıktan sonra geçit Yılbaşında trafiğe açılacaktır. Döküm işi ve betonun kuruma süresi tamamlandıktan sonra geçit Yılbaşında trafiğe açılacaktır.

Altyapı inşasında teknik bilgi eşliğindeki haberler azalmakla birlikte 1960’lı yıllarda da görülür: “Günler süren kazıdan sonra, Zap’ın karşıyakasındaki köprü ayağı için sağlam zemin bulunmuştur. Şimdi, karşı kıyıdaki ayağın beton dökümüne başlanacaktır. Köprünün projesini yapan Teknik Üniversite asistanlarından Ersin Arıoğlu ve Köksal Anadol, Hakkari’ye gelerek kampta iki gün kalmışlar ve şantiye çalışmalarına katılmışlardır.” (Avşar, 1969, s.1).

ZAP KÖPRÜSÜ 51 metre olacak

Zap Köprüsü ayakları için sağlam zemin bulundu

Hakkari’den dönen ŞUKRİ AVŞAR yazıyor
Günler süren kazıdan sonra, Zap’ın karşıyakasındaki köprü ayağı için sağlam zemin bulunmuştur. Şimdi, karşı kıyıdaki ayağın beton dökümüne başlanacaktır. Köprünün projesini yapan Teknik Üniversite asistanlarından Ersin Arıoğlu ve Köksal Anadol, Hakkari’ye gelerek kampta iki gün kalmışlar ve şantiye çalışmalarına katılmışlardır.

◆ Dönmü Sa. 11. Sü. 1 de

EK D : Kuruluş yıllarına göre çimento haritaları

İlk çimento fabrikaları yüzyıl başında özel sektör tarafından kurulmuş, devlet ekonomik nedenlerle, bazı yasal düzenlemeler aracılığıyla bu sektöre müdahale etmiştir. 1950 yılına kadar çimento sektörü 6 fabrikayla sınırlı kalmış, bu tarihten itibaren hızlı bir gelişme göstermiştir.

- 1950-1954 döneminde özel sektör
- 1954-1966 döneminde kamu sektörü
- 1966-1976 döneminde özel sektör
- 1976-1984 döneminde kamu sektörü yatırımlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir (Uman, 1986, s.157).
- 1984 yılında özelleştirme başlamış, bu dönemden itibaren özel sektör yatırımları devam etmiştir.

1910

1926

1943

1953

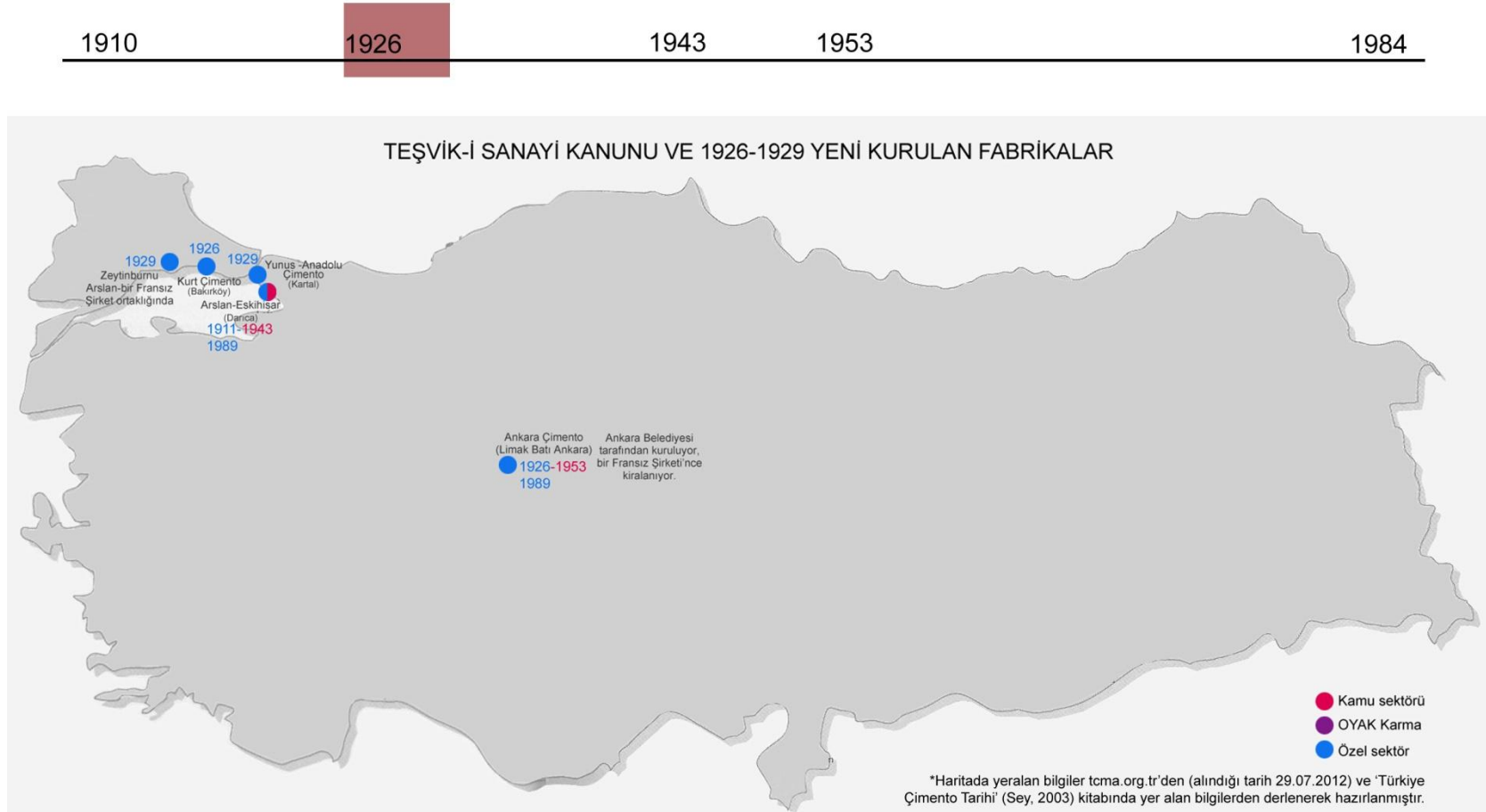
1984

'MİLLİ İKTİSAT', TEŞVİK-İ SANAYİ KANUNU VE İLK ÇİMENTO FABRİKALARI 1910-1911

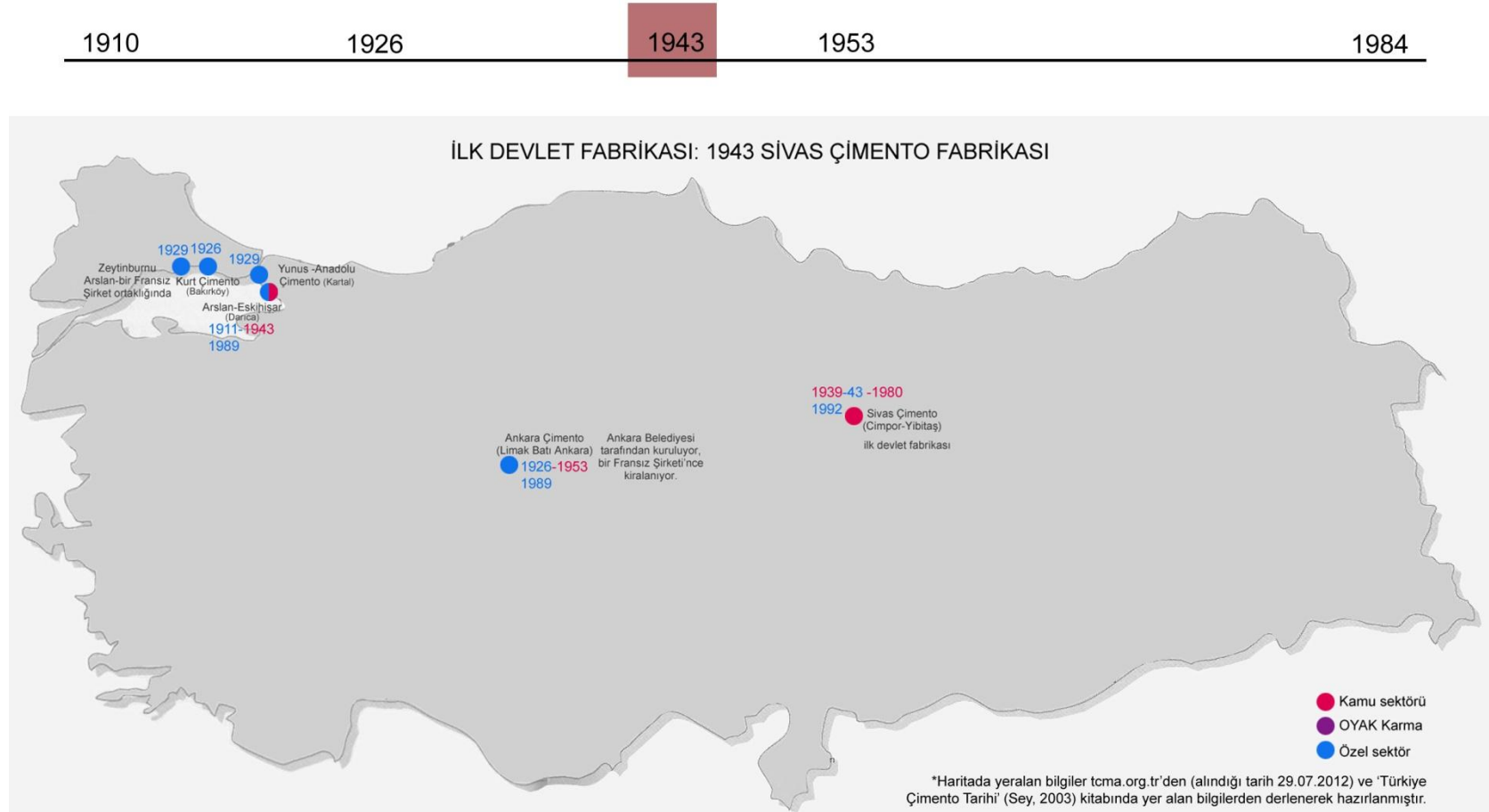

*Haritada yer alan bilgiler tcma.org.tr'den (alındığı tarih 29.07.2012) ve 'Türkiye Çimento Tarihi' (Sey, 2003) kitabında yer alan bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır.

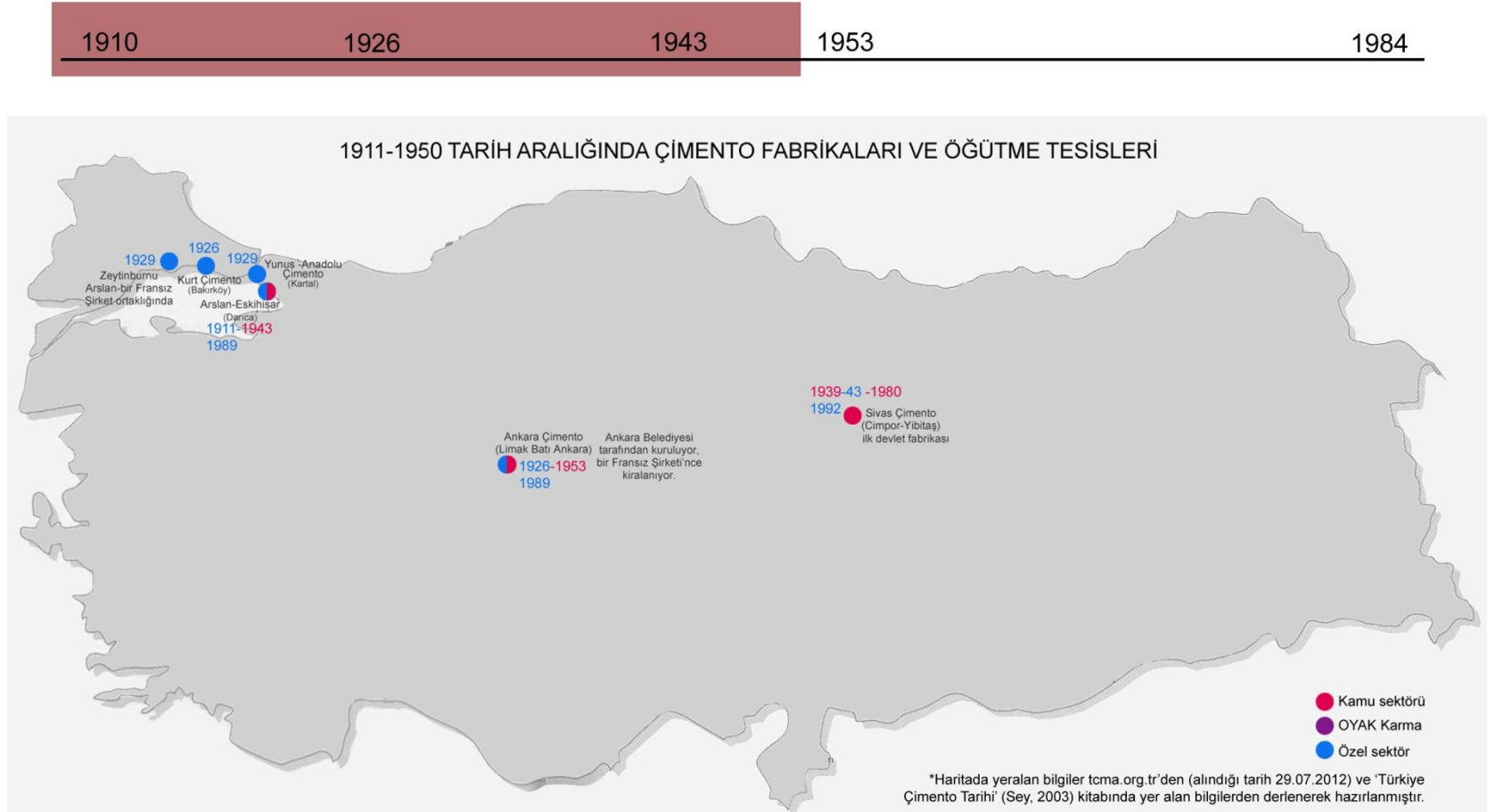
Şekil D.1 : Osmanlı'da ilk çimento fabrikaları.

Şekil D.2 : Teşvik-i Sanayi Kanunu ile 1926-29 yıllarında yeni kurulan çimento fabrikaları.

Şekil D.3 : İlk devlet fabrikası Sivas Çimento Fabrikası'nın kuruluşu (1939-1943).

Şekil D.4 : 1911-1950 tarih aralığında çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.

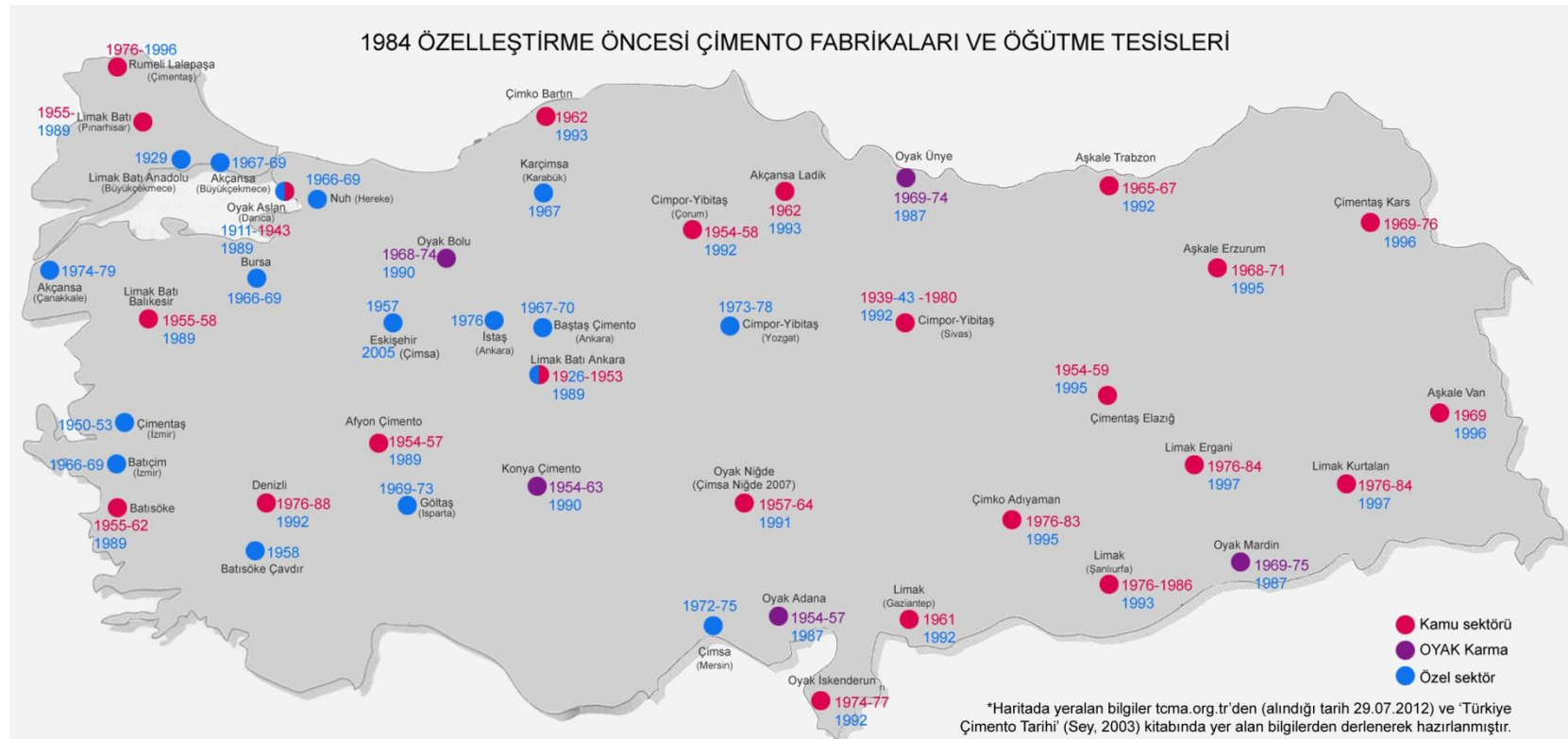
1910

1926

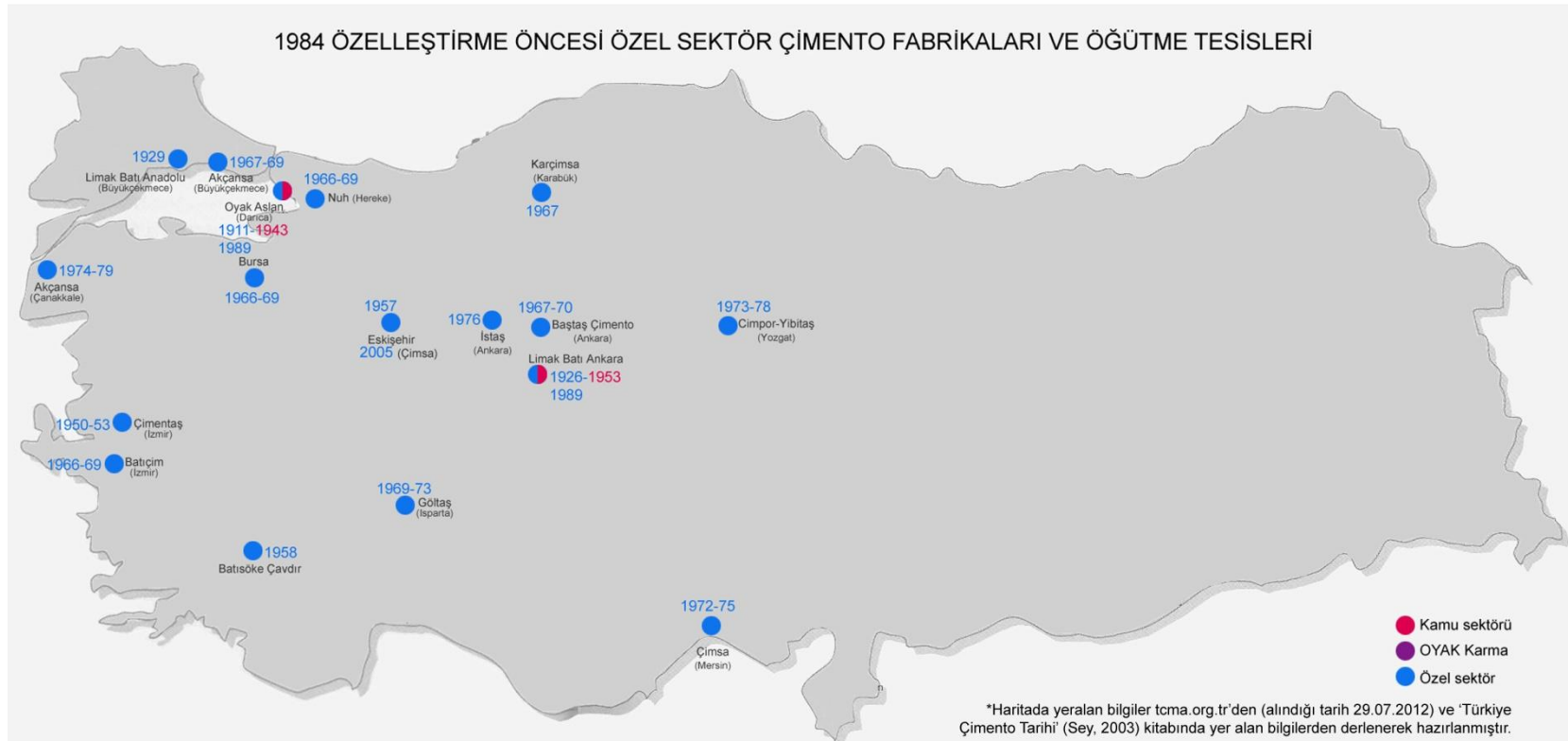
1943

1953

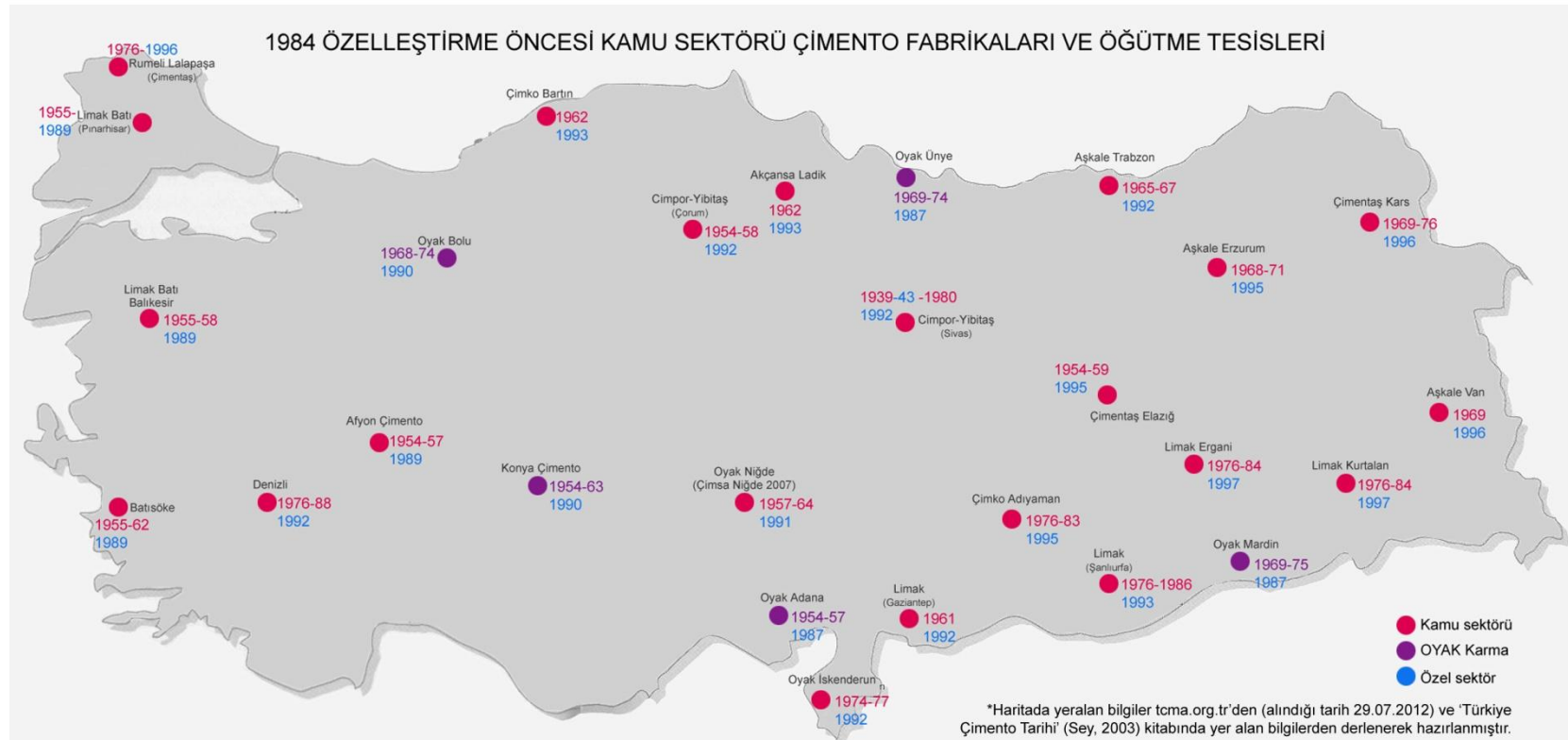
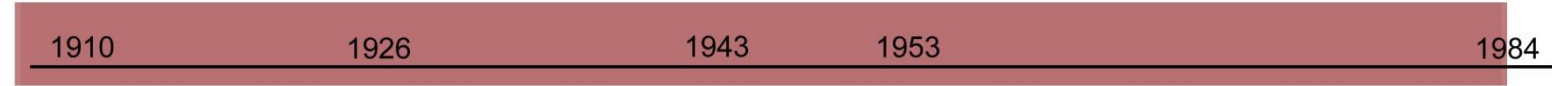
1984

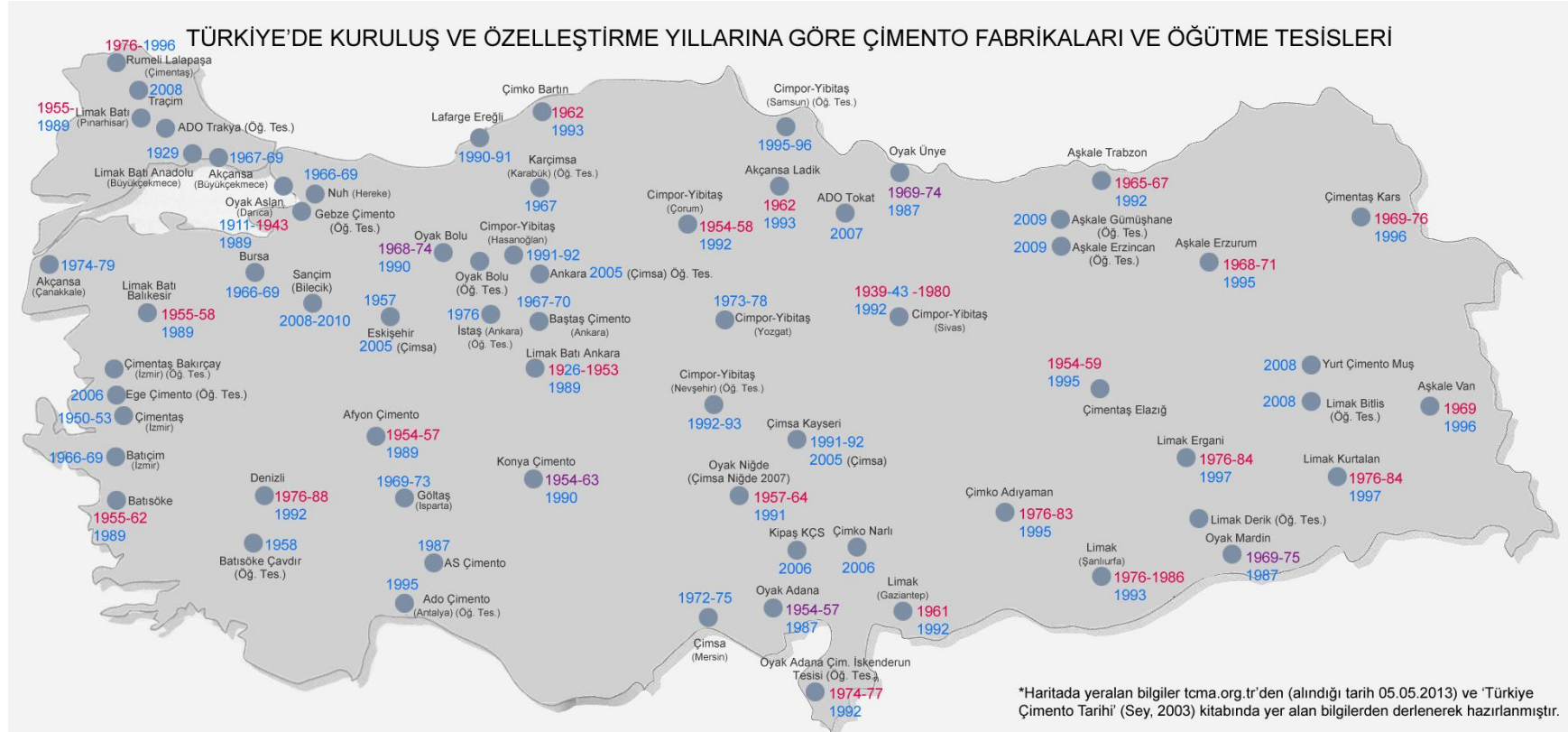
Şekil D.5 : 1984 özelleştirme öncesi çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.

Şekil D.6 : 1984 özelleştirme öncesinde özel sektör çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.

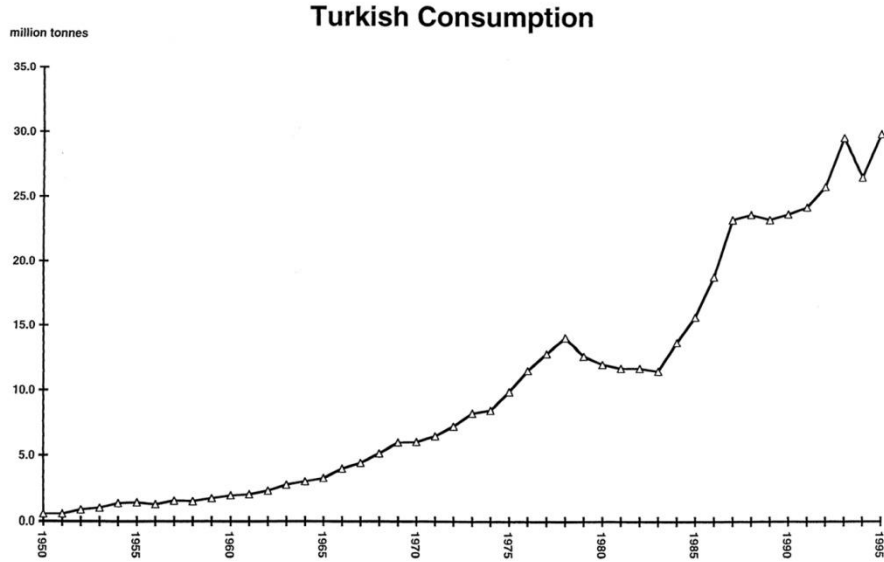

Şekil D.7 : 1984 özelleştirme öncesinde kamu sektörü çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.

Şekil D.8 : Türkiye’de kuruluş ve özelleştirme yıllarına göre çimento fabrikaları ve öğütme tesisleri.

EK E : Çimento üretimine ve prefabrike sisteme ilişkin tablolar ve haberler

Turkey

Year	Production '000t	Imports '000t	Exports '000t	App. Consumption		Year	Production '000t	Imports '000t	Exports '000t	App. Consumption	
				Total '000t	Per Capita kg					Total '000t	Per Capita kg
1913	45	87		112		1963	2 698	91	3	2 777	93
1920	5	5		10	1	1964	2 940	92		3 027	99
1921	5	5		10	1	1965	3 244	50		3 287	105
1922	5	5		10	1	1966	3 865	162		4 002	124
1923	5	5		10	1	1967	4 249	211		4 455	135
1924	5	8		13	1	1968	4 731	442	1	5 176	153
1925	7	29		36	3	1969	5 795	282	2	6 010	173
1926	39	55		94	6	1970	6 374		326	6 069	170
1927	41	56		97	7	1971	7 553		1 131	6 521	139
1928	49	53		102	7	1972	8 425		1 446	7 267	194
1929	65	73		138	10	1973	8 946		966	8 273	216
1930	82	60		142	10	1974	8 931		408	8 517	216
1931	105	31		139	9	1975	10 887		922	9 953	247
1932	118	2		120	8	1976	12 421	68	910	11 579	281
1933	139	2		141	9	1977	13 868		941	12 926	307
1934	192	1		193	12	1978	15 372		1 241	14 186	330
1935	176	1		177	11	1979	13 907		1 172	12 727	290
1936	195	6		201	12	1980	13 010		788	12 088	270
1937	215	51		266	16	1981	15 151		3 364	11 772	257
1938	269	44		332	19	1982	15 960		4 163	11 779	251
1947	350	3		359	18	1983	13 863		2 331	11 562	240
1948	345	97		425	21	1984	15 778		1 932	13 831	280
1949	376	26		418	20	1985	17 673		1 853	15 797	312
1950	396	135		529	25	1986	20 122	61	1 247	18 934	365
1951	396	243		536	25	1987	22 095	2 037	343	23 362	440
1952	459	389		852	38	1988	22 696	1 646	257	23 748	437
1953	531	537		1 018	45	1989	24 062	509	1 098	23 377	420
1954	703	629		1 350	58	1990	25 378	1 220	2 682	23 799	424
1955	819	811		1 419	59	1991	27 431	596	3 573	24 328	424
1956	971	293		1 262	51	1992	30 194	398	4 417	25 965	443
1957	1 261	299		1 540	60	1993	32 679	245	3 202	29 778	505
1958	1 517	20		1 514	58	1994	31 897	51	5 204	26 703	441
1959	1 734	2	18	1 748	65	1995	34 747	331	4 628	30 085	488
1960	2 038	4	69	1 949	70	1996					
1961	2 036	3	1	2 035	72	1997					
1962	2 323	2		2 328	80	1998					
						1999					
						2000					

Şekil E.1 : 1913-1995 yılları arasında Türkiye’de çimento üretimi, tüketimi, ihracat ve ithalatını gösteren tablo (CEMBUREAU, 1998).

Çizelge E.1: Arkitekt dergisi, çimentoya ilişkin haberler, 1934-1965.

Arkitekt no.	Haberler
1934, 05 (41), s.158	‘Çimento fiatları’
1934, 07 (43), s.222	‘Çimento fiatları ve (Simer) yol’
1935, 04 (52), s.127-128	‘Yeni çimento fabrikası’ ‘Çimento fiyatları indi.’
1935, 09 (57), s.277-278	‘Sivas’ta çimento fabrikası’
1936, 08 (68), s.244	‘Çimento buhranı var. Bu yüzden Fiatlar yükseliyor.’
1936, 09 (69), s.273-274	‘Malzeme fiatlarında yükselme’ 40.000 ton çimento ithaline müsaade edildi.’
1937, 01 (73), s.30	‘Çimento’
1937, 03 (75), s.96	İzmir’e hariçten 3000 ton çimento ithal edilmiştir.
1937, 05-06 (77-78), s.172	‘Çimento Fiatları Münasebetile’
1937, 10-11 (82-83), s.314	‘Çimento gümrük resmi indirildi.’
1938, 03 (87), s.96	‘Şehrimizde çimento buhranı’
1938, 05-06 (89-90), s.178	‘Çimento ucuzluğu’ Günlük gazete haberlerinden.
1938, 12 (96), s.358	‘Çimento fiatlarında tenzilat’
1940, 11-12 (119-120), s.279	Ankara Belediyesi Riyaseti’nin halka duyurduğu ilan. Çimento fiatlarındaki değişiklikler.
1941-42, 09-10 (129-130), s.236	‘İstanbulun çimento ihtiyacı’
1943, 03-04 (135-136), s.94	‘İstanbul halkına çimento verilemiyor.’
1943, 05-06 (137-138), s.141	‘Sivas fabrikası çimento fiatları diğer fabrikalardan yüksek!’
1943, 07-08 (139-140), s.188	Bakırköy çimento fabrikasına hükümetçe el kondu.
1944, 07-08 (151-152), s.193	‘Ağustos Çimento Kontenjanı’
1944, 09-10 (153-154), s.195-197	‘Sivas Çimento Fabrikası’
1947, 03-04 (183-184), s.102	‘Çimento satışları hakkında yeni kararlar alındı.’
1947, 09-10 (189-190), s.242	‘Çimento derdi’
1948, 05-06 (197-198), s.143	‘Çimento fiatlarına zam yapıldı.’ (Akşam Gzt.) ‘Sivas çimento fabrikası genişletilecek.’
1950, 01-02 (217-218), s.43	‘Çimento’
1950, 01-02 (217-218), s.42-44	‘Çimento durumu’
1952, 01-02 (241-242), s.47	‘Çimento İşi Halledilemiyor.’ Yerli çimento ‘tekeli’ yarattı.
1952, 05-08, s.102	‘Çimento fabrikaları 1953 istihsalini tamamen sattılar.’ Gazete karikatürlerinden.
1953, 05-06 (259-260), s.115	‘Emlak Bankası, İş Bankası, Sümerbank ve Akbank yaradımalarıyla kurulmakta olan 17 çimento fabrikasının 12’sinin ihalesi bugün ilan edildi.
1953, 09-12, s.221	‘20 çimento fabrikası’
1954, 01-02 (267-268), s.48	‘Çimento fiyatları’
1957, 02 (287), s.94	‘Çimento Sıkıntısı’
1958, 01 (290), s.47	‘Çimento fiyatları arttı.’
1958, 03 (292), s.129	‘Çimento Satışlarında Buhran’ İhracat düşünülüyor!
1958, 03 (292), s.136	‘Çimento Kanunu ile İmalatın Kabulü ve kalifiye eleman yetiştirilmesi (Akşam Gzt.)
1959, 02 (295), s.82	‘Çimentosunu Satamayan Fabrika!’
1961, 03 (304), s.137	‘Çimento Sektörü’
1964, 03 (316), s.135	‘Çimento İstihsalı 3 Yılda 1 milyon ton Fazlaştı!’
1965, 02 (319), s.94	‘Çimento karaborsada’

Çizelge E.2: 1931-1965 Arkitekt dergisi incelemelerinde prefabrike sisteme ilişkin yazı ve haberler.

Arkitekt no.	Prefabrike, Hazır Elemanlar ve ‘Takma Ev’ İthalı ile İlgili Yazı ve Haberler
1943, 01-02 (133-134), s.48	Birleşik Amerika’da 80 dk.da kurulan üç odalı, konforlu bir işçi evi ve onun fabrikada hazırlanması anlatılmaktadır.
1944, 11-12 (155-156), s.265-268	‘Birleşik Amerika’da Yeni İkametgahlar için Yapılan Gayretler’ Yaz. John B. Blandford Savaş sonrasında işçilere ev temin etmek için 1.500.000 ‘takma ev’ inşa edilmiştir. Ev yapımı, nakliye ve inşası anlatılıyor.
1945, 03-04 (159-160), s.63-66	‘Fabrikalarda Hazırlanmış ‘Unibuilt’ Tipinde Evler’ Çev. Y. Müh. Ali Berkol
1947, 03-04 (183-184), s.78-82	‘Belçika’da Hazır Evler’ Yaz. R. Terneu, çev. Y. Mimar Haluk Togay (Techniques et Architecture, 1946, 5-6 sayısından). Belçika’daki ahşap, madeni ve beton evleri anlatıyor.
1950, 03-04 (219-220), s.71-73	‘Amerika Birleşik Devletlerinde Fabrika Mamulü Hazır Ev Tipi’
1952, 11-12 (253-254), s.255-256	‘4 saatte bir ev yapılıyor’ Londra’da yapılan çalışmalar.
1953, 01-04, s.38	‘Alüminyum Karkas Pre-fabrike İnşaat’ Makas kırıli hafif sistem
1953, 05-06 (259-260), s.115	‘25.000 evli portatif bir şehir kuruluyor’ Londra’da yapılan inşaatlar.
1953, 07-08 (261-262), s.166	‘Yeni tip hazır evler’ Amerika’da. ‘Camus inşaat usulü’
1954, 09-12, s.190	‘Mesken darlığını önlemek için takma evler getirtilecek’ İlk parti olarak 300 takma ev getirtilecek ve İstanbul’da bir mahalle kurulacaktır.
1959, 02 (295), s.82	‘325 prefabrik baraka okul Amerika’dan sipariş edildi.’

EK F : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri (1950-60'lar)

Çizelge F.1: Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

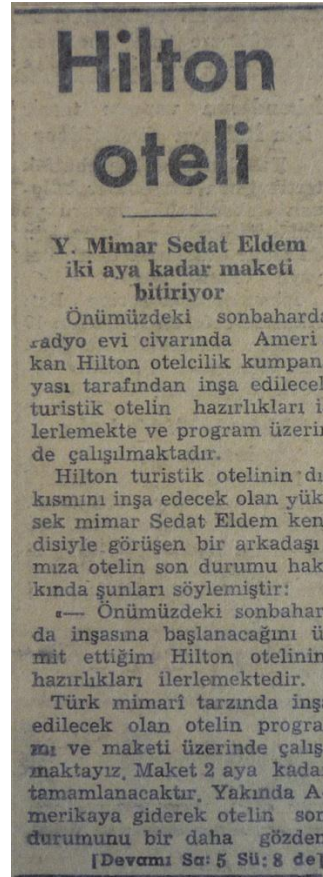
“Şehrimize gelen meşhur sinema artisti Elizabeth Taylor'un kayın pederi ve Amerikalı otel kralı J. Hilton. Yedi kişi ile gelen Mr. Hilton, şehrimizde 300 odalı bir otel kurmak için teşebbüse geçecek.” (Amerikalı otel kralı, 1950, s.1,5).	Şehrimize gelen meşhur sinema artisti Elizabeth Taylor'un kayın pederi ve Amerikalı otel kralı J. Hilton Amerikalı otel kralı Hilton şehrimizde Yedi kişi ile gelen Mr. Hilton, şehrimizde 300 odalı bir otel kurmak için teşebbüse geçecek Amerikanın en görç ve tanınmış yıldızlarından Elizabeth Taylor'un kayın pederi, ve otel krallarından Mr. J. Hilton dün uçakla şehrimize [Devamı Sa: 5 Sü: 4 te] Amerikalı otel kralı [Baştarafı Birincide] gelmiştir. 7 kişilik bir ekiple seyahat eden Mr. Hilton kendisiyle görüşen bir arkadaşımıza şunları söylemiştir: «— Menacerim Mr. House: birkaç ay evvel İstanbul'a gelerek birçok otel inşa etmek için tetkiklerde bulundu. Kendisi İstanbul'da gördüklerini bir raporla bize bildirmiştir. Bunun üzerine şehrinize gelmiş bulunuyoruz. Menacerimin yaptığı incelemelere göre İstanbul'a 300 odalı bir otel şimdilik kâfidir. Bu otelin inşa edilip edilmeyeceği hakkın da kat'i birşey söyleyemem ama 7 kişi ile geldiğime göre işi ciddi tuttuğumuz anlaşılabilir. Bizim otel kumpanyası dünyanın en büyük kumpanyasıdır. En büyüğü 2.000 odalı 16 otelimiz vardır.» Diğer taraftan haber aldığımızı göre, Hilton kumpanyası Cihangir semtinde Marshall planından istifade edilerek bir otel inşa edilmesi tek lifini ileri sürmüşlerdir. Kumpanya, kurulacak oteli işletecek ve kârın yüzde 32,5' uğunu alacaktır.
“Fethin beş yüzüncü yıldönümüne yetişecek olan Hilton oteli radyo evinin arkasında inşa edilecek” (Şehrimizde Yapılacak, 1950, Milliyet, s.1).	Şehrimizde yapılacak 300 odalı otel Fethin beş yüzüncü yıldönümüne yetişecek olan Hilton oteli radyo evinin arkasında inşa edilecek Bir müddettenberi şehrimizde bir otel kurmak için tetkiklerde bulunan «Hilton Hotel International» firması - nın müdür muavinlerinden William, R. Irwin, Mr. Hauser ve mimar Skydmore dün ak. [Devamı Sa: 5 Sü: 3 te]

**Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Otel ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.**

“Ankara, 20 (A.A.) - Devlet Bakanlığında tebliğ edilmiştir: Devlet Bakanı Fevzi Lutfi Karaosmanoğlu bugün, İstanbulda inşa edilecek ve Hilton müessesesi tarafından işletilecek 300 odalı otelin proje ve planlarını hazırlıyacak olan 'Skidmore, Owings and Merrill' mimar firması ve yüksek mimar Sedat Hakkı Eldemden mürekkep 'şerik mimarlar' grubu ile bir mukavele imzalamıştır. ... Mesleki hizmetleri karşılığı olarak 'şerik mimarlar' grupuna ödenecek ücretlerden, dolar olarak tediyesi lazım gelenle doğrudan doğruya Marshall direkt yardımından, Türk lirası olarak tediye edilecekler ise Marshall planı karşılık fonu paralarından ödenecektir.” (Üç yüz odalı otelin, 1950, s.1).	Üç yüz odalı otelin mukavelesi imzalandı Mimar Sedat Hakkı Eldem müşavir olarak inşaatı kontrol edecek Ankara, 20 (A.A.) — Devlet Bakanlığında tebliğ edilmiştir: Devlet Bakanı Fevzi Lutfi Karaosmanoğlu bugün, İstanbulda inşa edilecek ve Hilton müessesesi tarafından işletilecek 300 odalı otelin proje ve planlarını hazırlıyacak olan 'Skidmore, Owings and Merrill' mimar firması ve yüksek mimar Sedat Hakkı Eldemden mürekkep 'şerik mimarlar' grubu ile bir mukavele imzalamıştır. Türk hükümeti, Hilton müessesesi ile mutabık olarak, Skidmore, Owings and Merrill firmasıyla Y. Mimar Sedat H. Eldem'i, oteli ait proje ve planların inşaatı, inşaat ın mimari kontrolü, mütemim tesis, teçhizat ve teklif toplama işleriyle vazifelenmiş bulunmaktadır. Mesleki hizmetleri karşılığı olarak 'şerik mimarlar' grubuna ödenecek ücretlerden, dolar olarak tediyesi lazım gelenle doğrudan doğruya Marshall direkt yardımından, Türk lirası olarak tediye edilecekler ise Marshall planı karşılık fonu paralarından ödenecektir. 'Skidmore, Owings and Merrill' on iki sene evvel kurulmuş ve Amerikanın büyük şehirlerinde şubeleri olan geniş teşkilata sahip mimari bir firmadır. Üç sene evvel Çin- (Devamı Sa: 5 Sü: 1 de) Otel mütehasşısına dün yaptığı basın toplantısı
“Turistik otel için sondaj ameliyelerine başlandı.” (Turistik otel, 1951, s.2).	Turistik otel için sondaj ameliyelerine başlandı Amerikalı Otelci Hilton tarafından şehrimizde inşa edilecek turistik otelin temelini atılması için sondaj ameliyelerine başlanmıştır. Otel inşaatına nezaret etmek üzere Milletlerarası İmar Kalkınma Bankasının bir mütehasşısı yakında şehrimize gelecektir.

Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

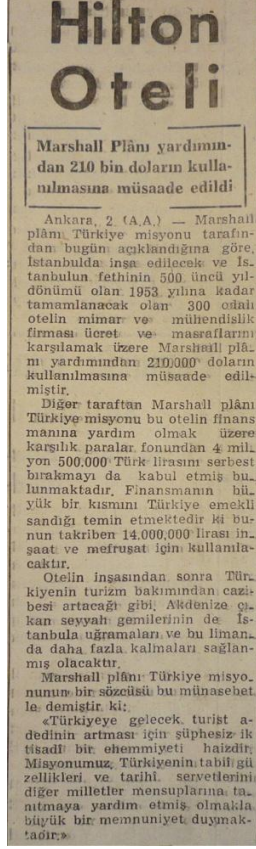
"Hilton turistik otelinin dış kısmını inşa edecek olan yüksek mimar Sedat Eldem kendisiyle görüşen bir arkadaşımıza otelin son durumu hakkında şunları söylemiştir:
- Önümüzdeki sonbaharda inşasına başlanacağını ümit ettiğim Hilton otelinin hazırlıkları ilerlemektedir. Türk mimari tarzında inşa edilecek olan otelin programı ve maketi üzerinde çalışmaktayız. Maket 2 aya kadar tamamlanacaktır. Yakında Amerikaya giderek otelin son durumunu bir daha gözden geçirecek ve oradaki otellerin haiz olduğu yenilikleri tetkik edeceğiz. Otelin dış kısmına hakim olan Türk mimari tarzının otelin iç kısmında da belirtilmesine çalışılacak ve otel en son yenilikleri ihtiva edecektir. Öğrendiğimize göre mimar Sedat Eldemle birlikte Amerikan otellerinde staj görmek üzere 3 gencimiz de Amerikaya gidecektir. Hilton otellerinde 2 sene staj görecektir olan stajyerler İstanbuldaki oteli idare edeceklerdir." (Hilton Oteli, 1951c, s.1).

“Emekli Sandığı ile Amerikan Hilton firmasının İstanbulda yaptıracığı 500 odalı otelin, mukavele hükümlerine göre, İstanbulun 500 üncü fetih yılında tamamlanması lazım gelmektedir.” (Hilton Oteli, 1951d, s.1.)

Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

“İstanbulun fethinin 500 üncü yıldönümü olan 1953 yılına kadar tamamlanacak olan 300 odalı otelin mimar ve mühendislik firması ücret ve masraflarını karşılamak üzere Marshall planı yardımıdan 210.000 doların kullanılmasına müsaade edilmiştir. Diğer taraftan, Marshall planından yardım olmak üzere karşılık paralar fonundan 4 milyon 500.000 Türk lirasını serbest bırakmayı da kabul etmiştir. Finansmanın büyük bir kısmını Türkiye Emekli Sandığı temin etmektedir ki bunun takriben 14.000.000 lirası inşaat ve mefruşat için kullanılacaktır.” (Hilton Oteli, 1951a, s.3.)	
Haberde, Hilton Oteli'nin hazırlıklarının tamamlandığı, Yüksek Mimar Sedat Eldem'in hazırladığı maketin uygun bulunduğu bildirilmekte, yapıda Türk mimarisinin 'esas tutulacağı', dahili mefruşatının Amerika'dan getirileceği duyurulmaktadır. (Hilton Oteli inşaatı, 1951, s.1).	

Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

Haberlerde sıklıkla Hilton Oteli'nin maketi verilir. Fotoğrafta, Hilton Oteli'nin maketi, kurucusu Hilton ile birlikte görülmektedir. (Hilton Oteli'nin maketi, 1951, s.1).	 Hilton otelinin maketi Şehrimizde yapılacak olan 300 odalı otelin bütün hazırlıklardan sonra başlamıştır. Resimde otelin maketi ve kurucusu Hilton görülmektedir.
Günlük basılı yayında, Hilton Oteli inşaatının tüm aşamalarının izlendiği görülmektedir. Haberde, toprak numunelerinin alındığı ve incelendiği bildirilir (Hilton Oteli'nin temel kazısı, 1951, s.2).	Hilton otelinin temel kazısı Şehrimizde inşası kararlaştırılmış bulunan 300 odalı Hilton otelinin temeli için yapılmakta olan tecrübe kazısı inkişaf etmektedir. İnşaat sahasında çalışan yüksekte mühendislerden B. Peyami Çağlar, dün kendisiyle görüşen bir muhabirimize aşağıdaki maldümatı vermiştir: «Otel temelinin oturacağı bölgenin toprak cinsini tayin etmek maksadıyla tecrübe kazısı yapmaktayız. Çıkarılan toprak numuneleri analiz edilmektedir. Ayar zamanda kazı esnasında rastlanılan kayaların da çürük veya sağlam olup olmadıklarını tetkik ediyoruz. Temel 8 metreye kadar incekse de bugün 13 metreye inmiş bulunuyoruz. Ummiyetle elde edilen neticeler tatminkârdır. İnşaat tahminen 2 ay sonra başlanabilecektir.»

Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

İstanbul Belediyesi tarafından Emekli Sandığı'na devredilecek arsanın kanun tasarısı, itirazlara rağmen, yapının inşasının zarureti üzerinde durularak, Meclis'te kabul edilmiştir. (Hilton Oteli inşaatı, 1952, s.1,7).	Hilton oteli inşaatı Meclis, hazırlanan kanun tasarısının müzakeresine başladı Ankara 30 (Milliyet) — Büyük Millet Meclisi bugün Ceâl Yardımcının başkanlığında toplanmıştır. Kibritin Tekelden çıkarılarak İstihlak Vergisine tâbi tutulmak suretiyle Tekelden alınmasına dair kanun tasarısının ikinci müzakeresi yapılmış ve tasarı kanunlaşmıştır. Bu kanun üç ay sonra meriyete girecek ve ususi teşebbüs serbest olarak kibrit imal edebilecektir. Müteakiben, turistik otel için İstanbul Belediyesi tarafından Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığına devredilecek arsa hakkındaki kanun tasarısı [Devamı Sa: 7 Sü: 6 da] Hilton Oteli [Baş tarafı bitirildi] nin konuşulmasına başlanmıştır. Birçok milletvekilleri tasarının lehinde ve aleyhinde konuşmuşlar ve bu arada Osman Kapanı otele bir an önce inşasının zarureti üzerinde durmuştur. İçişleri Bakanı Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu Hilton Şirketi tarafından inşa edilecek olan bu otelin inşasının bizde hayli geciktirildiğini söyleyerek; bu işte daha çabuk karara varılmak icap ettiğini belirtmiş ve Meclise getirilen bu tasarı ile sınırlı ve hukuki bir işin görülmüş olduğunu; Emekli Sandığının bu otel inşasına 10 milyon lira koymakla; 14 milyonluk bir mülke sahip bulunacağını ilâve etmiştir. Maliye Bakanı Hasan Polatkan da; Emekli Sandığının ieride bu oteli ve arsayı satmasının mümkün olmayacağını; zaten mezkûr sandığın Hilton Şirketine bu otel işinde yirmi sene müddetle kira ile bağlandığını beyan etmiştir. Neticede; tasarının maddeleri kabul olunarak birinci müzakeresi sona ermiştir.
Hilton Oteli'nin temel atma töreni. (Hilton Oteli'nin temeli, 1952, s.1).	Hilton otelinin temeli atıldı 360 odalı Hilton Otelinin temel atma töreni dün yapılmıştır. Merasimde Ekonomi ve Ticaret Bakanı, Vali ve Belediye Başkanı, otelcilik şirketi mümessili ve davetliler hazır bulunmuştur. (Yazısı 7 nci sayfamızda)

Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

“2 aydır devam eden Hilton otelinin toprak tesviyesi işi dün sona ermiştir. Resimde Hilton otelinin bittikten sonraki hali görülmektedir.” (Hilton Oteli’nin toprak tesviyesi, 1952, s.1).	
Hilton Oteli’ne yüzme havuzu yapılması kararlaştırıldı, (1952, s.3).	
Yüksek mektep mezunu garson: Şehrimizdeki bütün garsonlar O.L.E.Y.S Sendikasında açılan İngilizce, Fransızca kursuna akın etmektedir. Bunun tek sebebi de 300 odalı Hilton Oteline lisan bilen garsonların alınacağı haberinin çıkmış olmasıdır. (Deniz, 1953a, s.1).	

**Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.**

“Amerikanın Türkiye Büyükelçisi McGhee ile eşi, Emekli Sandığı ve Hilton temsilcileriyle birlikte dün Hilton oteli inşaat sahasını gezmiştir.” (Hilton Oteli’nin inşaatı, 1953, s.1, Fotoğraf USIS).	 Hilton Otelinin inşaatı ilerliyor Amerikanın Türkiye Büyükelçisi McGhee ile eşi, Emekli Sandığı ve Hilton temsilcileriyle birlikte dün Hilton oteli inşaat sahasını gezmiştir. (Foto: USIS)
“İstanbul limanına girip, Boğaza doğru yol alırsanız, Taşkıranın gerilerine doğru muazzam bir inşaat gözünüze çarpar. Bulutlara değen vinci, muhtelif harç makineleri, tuğla presleri, kereste şantiyeleri ve rölöve pavyonları ile bu inşaat, senelerden beri İstanbullunun diline, karikatüristin fırçasına, muharririn kalemine doladığı meşhur İstanbul - Hilton otelidir. ... Eğer kolay inanan bir insansanız size anlatacakları peri masalı gibi hikayelere ağzınız bir karış açık kalacaktır... Bu otel, meşhur Waldorf Astoria’dan daha muhteşem ve mutlaka daha güzel olacaktır... Otelin bahçelerinde yüzme havuzları bulunacağı, muhtelif asansörlerinin konforlu dairelere müşteriler taşıyacaklarını söyleyecekler, bütün personelin Avrupa ve Amerikada otelcilik üzerine ihtisas yaptıklarını bildireceklerdir... dansingleri, kabareleri, lokanta ve pavyonları ile mükemmel bir eğlence mahalli olacak bu otelde ayrıca muhtelif mağazaların, berberlerin, çiçekçi dükkanlarının, lostra salonlarının, fotoğrafhanelerin de faaliyete geçeceğinden bahsedebileceklerdir. Zaman gelecek, dinlediklerinizle İstanbul oteli gözünüzde öyle bir mana kazanmaya başlayacaktır ki, hani turist olmasanız bile, bu otelde bir gece yatabilmek için, her fedakarlığı yapmaya rıza gösterecek hale geleceksiniz...” (Deniz, 1953b, s.5).	 ROPORTAJ Hilton Oteli inşaatı bir yılan hikayesine döndü Waldorf Astoria’dan çok daha güzel olacağı iddia edilen ve hâlâ ne zaman biteceği belli olmayan bu otel için peri masallarını andıran o kadar çok şey söyleniyor ki. Eğer kolay inanan tipte insansanız ağzınız bir karış açık kalacak ÜMİT DENİZ İstanbul limanına girip, Boğaza doğru yol alırsanız, Taşkıranın gerilerine doğru muazzam bir inşaat gözünüze çarpar. Bulutlara değen vinci, muhtelif harç makineleri, tuğla presleri, kereste şantiyeleri ve rölöve pavyonları ile bu inşaat, senelerden beri İstanbullunun diline, karikatüristin fırçasına, muharririn kalemine doladığı meşhur İstanbul - Hilton otelidir. Sağa sola başvurup malumat edinmeye kalkacak olursanız «İstanbul — Hilton» otelinin 6 milyon dolara, takriben 18 milyon Türk lirasına mal olacağı öğrenirsiniz. «İstanbul oteli» Hilton otelcilik kumpanyasının Türkiye cumhuriyeti Emekli Sandığı ile işbirliği ederek inşa ettirmektedir. 1954 yılının ocak ayında tamamlanması icap eden Hilton Oteli inşaatının bugünkü hali

Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

“Meşhur Hilton otelinin inşaatı süratle ilerlemektedir. Bu gidişle otelin bir yıl içinde tamamlanması muhtemeldir.” (Hilton Oteli, 1953, s.4.)	
Balkanların ve Orta Şarkın en büyük ve en lüks oteli olduğu iddia edilen İstanbul Hilton oteli tam bir turizm anlayışıyla imar edilmektedir. Otel, Radyoevinin arkasındaki boş parka inşa edilmiş muazzam bir bina. 280 odası, iki apartıman dairesi, yüzme havuzu, tenis kortları, patinaj havuzu, barları, lokantaları, gazinoları, içerde dokuz dışarda on dört dükkanı, otomobil ve gezinti parkları ile adeta küçük bir şehir gibi. ... Otelde çalışacak personelin yekunu 400'ün üzerindedir. ...Otelin halıları, ki aşağı yukarı 13 bin metre kare tutuyor, Konyalı bir Türk gencine ihale edilmiş, gümüş takımları bir İsviçre firmasına, porselen takımlar bir Hollanda firmasına, mutfak eşyası İngilterenin Denham şirketine, möble yatak odaları, salon, teras, gazino, bar vs.nin mefruşatı Ankara Erkek Teknik Öğretim Okulu ile İngilterede bir fabrikaya ve İsveç ile Norveç'te diğer iki fabrikaya sipariş edilmiş. Otel daireleri balkonlu ve sıcak sulu olacak ve odalara bir musluk ile de muntazaman buzlu su verilecek... Otelin sekiz katını süsleyecek Akademiden sekiz ressamdan 160 tablo istenmiş... (Deniz, 1954, s.6).	

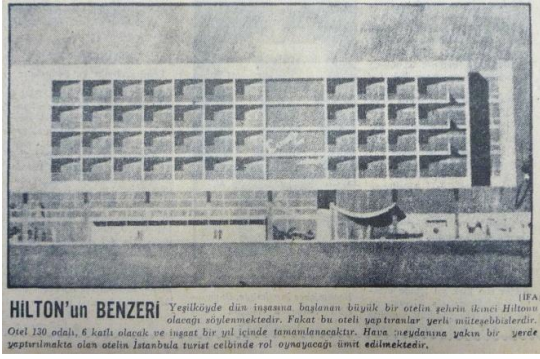
Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

Hilton Oteli'nin kapasitesi, içinde yer alan mekanlar ve kullanımlarla ilgili bilgiler aktarılıyor... Resimde, otelin sekizinci katından boğaz ve aşağıda kalan birkaç eski bina görülmektedir. (Karaveli, 1954, s.3).	
(Türel, 1954, s.1,7).	
"1952'de temeli atılan ve bir yılın hikayesine benzeyen Hilton masalı, nihayet yüzüle yüzüle kuyruğuna vardı. Konya'da dokunan 13.000 metre kare muhtelif renkte halılar, odalara döşenmeğe başlamış bile. Sıra sonra, perdelerle gelecek, saha sonra da mobilyalar vs." (Sedes, 1955, s.3).	

Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.

35 Amerikalı gazeteci çarşambaya geliyor. (1955, s.2).	
Hilton Oteli 10 Haziranda açılıyor. (1955, s.1).	
Eskişehir’de Hilton’un bir eşi inşa ediliyor. (1955, s.1).	

**Çizelge F.1 (devam) : Gündelik yaşamda betonarme karkasın temsilleri:
Hilton Oteli ve yeni otellerin inşasına ilişkin haberler.**

Hollywood dün İstanbul'a geldi. (1955, s.1).	
"Hilton'un Benzeri: Yeşilköyde dün inşasına başlanan büyük bir otelin şehrin ikinci Hiltonu olacağı söylenmektedir. Fakat bu oteli yaptıranlar yerli müteşebbislerdir. Otel 130 odalı, 6 katlı olacak ve inşaat bir içinde tamamlanacaktır. Hava meydanına yakın bir yerde yaptırılmakta olan İstanbula turist celbinde rol oynayacağı ümit edilmektedir." (Hilton'un benzeri, 1955, s.3).	
Hilton'un yüzme havuzu, (1957, s.8).	

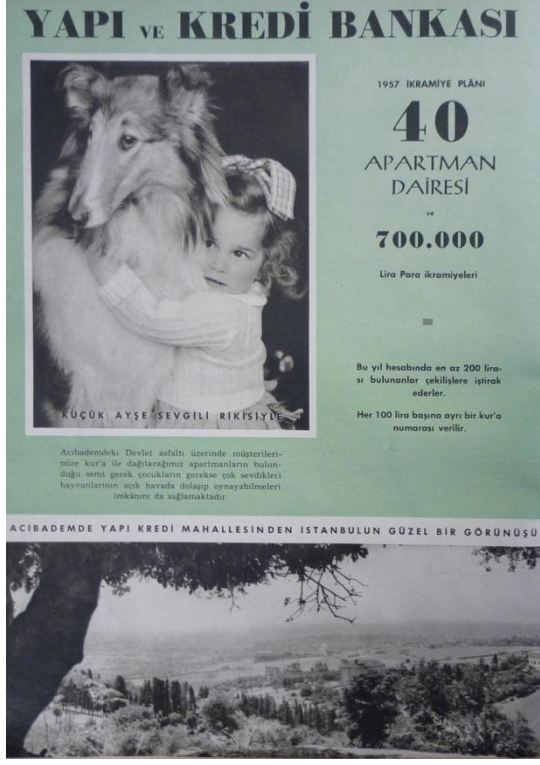
Çizelge F.2: Ataköy konut yerleşiminin Emlak Kredi Bankası reklamlarında sunumu.

Ataköy reklamı (1957, s.5).	 T Ü R K İ Y E EMLÂK KREDİ BANKASI 12.000 Meskenli Ataköy Sahil Şehrinin "Eski Baruthane,, inşasına başlıyor Siz de bu güzel şehirde bir yuva sahibi olabilirsiniz 7 Muhtelif tipe göre değişen faizli tevdiat hesaplarından birini açtırmak Y A H U T Her 1000 Liranıza bir şans hakkı Almak suretile TÜRKİYE EMLÂK KREDİ BANKASI BÜTÜN ŞUBE VE AJANSLARİLE EMRİNİZDEDİR
'Ataköy Sahil Şehri' sloganıyla sunulan reklamlardan biri (Ataköy sahil şehri, 1957, s.3).	 ATAKÖY Sahil Şehri Türkiye Emlak Kredi Bankası İstanbul'da 60.000 nüfuslu Ataköy Sahil Şehri'nin inşaatına başladı. İkmalinde 12.000 Lojmanı, 3 Turistik Oteli, Plaj ve Gazinoları, Muhtelif Çarşıları, Kültür ve Spor tesislerini ihtiva edecek bu şirin Şehirde bir mesken edinmek üzere Faizli ve İkramiyeli bir ev hesabı açtırınız. TÜRKİYE EMLAK KREDİ BANKASI
Ataköy konut yerleşiminin inşa fotoğraflarıyla sunulan reklamı (Ataköy sahil şehri, 1958, s.1).	 ATAKÖY Sahil Şehri İNŞAATI SÜR'ATLE İLERİLİYOR Bu modern şehirde bir mesken sahibi olmak isteyen vatandaşların, Türkiye Emlak Kredi Bankası şubelerinde 30.9.1958 akşamına kadar bir ev hesabı açmalarını ve inşaat broşürlerinde görüp beğendikleri tipleri belirtmek suretiyle bu tarifiede yapılacak tamamlama işlemleri mümkün bulunmaktadır.

Çizelge F.2 (devam) : Ataköy konut yerleşiminin Emlak Kredi Bankası reklamlarında sunumu.

Ataköy konut reklamı (Ataköy sahil şehri, 1959a, s.5).	 ATAKÖY <i>Sahil Şehri</i> Ataköy sitesinde plajı, gazinoları, turistik otelleri muhtelif çarşı ve kültür tesisleriyle birlikte inşası devam eden blok apartmanlarda kendinize bir daire ayırtmak üzere şubelerimizde ev hesabı açtırınız. TÜRKİYE EMLÂK KREDİ BANKASI
Ataköy konut reklamı (Ataköy sahil şehri, 1959b, s.3).	 Ataköy SAHİL ŞEHİRİ TÜRKİYE EMLÂK KREDİ Bankası Tarafından inşasına girilen ATAKÖY SAHİL ŞEHİRİ ikmalinde mimari değeri haliz blok apartmanları, turistik otelleri, modern plaj ve spor tesisleri, geniş çarşısı sinemaları ile güzel İstanbul'un en mutena bir semtini teşkil edecektir. Sitenin birinci ve ikinci kısmında inşa ettirilmekte olan blok apartmanlarda mahdut miktarda kalmış bulunan dairelerden birine en müsait şartlarla sahip olmak gayesiyle Türkiye Emlak Kredi Bankası şubelerinde ev hesabı açtırınız. Bu hesaplar bankanın normal faiz ve zengin ikramiye çekilişlerinden istifade ederler. ŞUBELERİMİZDEN BROŞÜR İSTEYİNİZ. TÜRKİYE EMLÂK KREDİ BANKASI

Çizelge F.3: Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamları.

Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı (1957a, sayı.19).	 YAPI VE KREDİ BANKASI 1957 İKRAMIYE PLANI 40 APARTMAN DAİRESİ 700.000 Lira Para ikramiyeleri Bu yıl hasarında en az 200 lira- sı bulunanlar çekilişlere iştirak ederler. Her 100 lira başına ayrı bir kur'a numarası verilir. Acıbademdeki Devlet asfaltı üzerinde müşterileri- mize kur'a ile dağıtacağımız apartmanların bulun- duğu semt gerek çocuklara gerekse çok sevdiği hayvanlarının açık havada dolaşıp oynayabilmeleri imkânını da sağlamaktadır. ACIBADEMDE YAPI KREDİ MAHALLESİNDEN İSTANBULUN GÜZEL BİR GÖRÜŞÜ
Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı (1957b, sayı.20).	 ACIBADEMDE, ÇAMLIÇA ASFALTI ÜZERİNDE YAPI VE KREDİ BANKASININ MODERN İKRAMIYE APARTMANLARINDAN BİR GÖRÜŞÜ EN GÜZEL DÜĞÜN HEDİYESİ “A rık hiçbir düşünceye kal- maz.” Çözümlerine göre bir de apartmana kavuştuk. Bundan sonra memur olmak için her şeyi- miz var.” Bu sözleri, Baltalımandaki Hid- ro-Büroji restitüsünde balıklar üzerinde ilmi araştırmalar yapan genç doçentlerimizden Muzaffer Demir zarif nisanına söylüyor- du. Talihin şu güzel cihvesine bakın ki, evlenmek için bütün hazırlık- ları yapmış olan mustakbel danda da Yapı ve Kredi Bankasının 1956 sene sonu çekilişinde hediye etti- ği 20 Apartman dairesinden biri mabeyt edmiştir. 1957 İKRAMIYE PLANI 40 APARTMAN DAİRESİ 700.000 Lira para ikramiyesi DOÇENT MUZAFFER DEMİR nisanına yarın alışacakları yuvayı gösteriyor. YAPI VE KREDİ BANKASI

Çizelge F.3 (devam) : Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamları.

Yapı ve Kredi Bankası apartman dairesi reklamı (1957c, sayı.38).	 Sen para yatırma günü 2 TEMMUZ 1957 <i>Hayalinizdeki Yuva...</i> AĞUSTOS çekilişinde ikramiyeli aile cüzdanı sahiplerine 4 Apartman Dairesi ve 150.000 lira para ikramiyesi dağıtılacaktır. Hayalinizdeki yuvanın hakikat olabilmesi için şansınızı arttırınız. Mevcut veya yeniden açtıracığınız en az 200 liralık hesabınıza ilâve edeceğiniz her 100 lira için ayrı bir kur'a numarası verilir. YAPI ve KREDİ BANKASI

EK G : Yapı malzemelerine ve yapım sistemlerine göre yapı ve konut üretimi istatistikleri.

Çizelge G.1: 1935 yılında üç büyük şehirde bulunan binaların yapı malzemesi cinsinden dağılımı (Yörükân ve Çulhacı (ed.) 1974, tablo 17).

	Kargir %	Ahşap %	Karışık %	Bilinmeyen%	Toplam %
Ankara					
Konut-Binalar	3186 %18,34	1035 %5.96	13094 %75.37	57 %0.33	17372 %75.83
Sanat, Ticaret ve İşyeri Olarak Kullanılan Binalar	1316 %30.09	431 %9.86	2596 %59.36	30 %0.69	4373 %19.09
Resmi ve Diğer Binalar	540 %46.43	153 %13.16	466 %40.07	4 %0.34	1163 %5.08
Toplam	5042 %22.01	1619 %7.07	16156 %70.53	91 %0.40	22908
İstanbul					
Konut-Binalar	35518 %34.96	61252 %60.30	4418 %4.35	396 %0.39	101584 %70.83
Sanat, Ticaret ve İşyeri Olarak Kullanılan Binalar	29449 %75.70	8169 %21.00	685 %1.76	598 %1.54	38901 %27.12
Resmi ve Diğer Binalar	2121 %72.19	542 %18.45	85 %2.89	190 %6.47	2938 %2.05
Toplam	67088 %46.78	69963 %48.78	5188 %3.62	1184 %0.83	143423
İzmir					
Konut-Binalar	11231 %37.19	4186 %13.86	13458 %44.57	1320 %4.37	30195 %75.73
Sanat, Ticaret ve İşyeri Olarak Kullanılan Binalar	5236 %57.23	723 %7.90	2318 %25.34	872 %9.53	9149 %22.95
Resmi ve Diğer Binalar	288 %54.44	53 %10.02	85 %16.07	103 %19.47	529 %1.33
Toplam	16755 %42.02	4962 %12.44	15861 %39.78	2295 %5.76	39873

Çizelge G.2: 1950 yılında 50.000’den fazla nüfuslu sekiz büyük şehirde bulunan binaların yapı malzemesi cinsinden dağılımı (Yörükân ve Çulhacı, (ed.) 1974, tablo 18).

	Kargir %	Ahşap %	Karışık %	Bilinmeyen%	Toplam %
Ankara					
Konut-Binalar	8091 %27.90	14028 %43.87	6833 %23.56	49 %0.17	29001 %80.62
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	2441 %39.38	3151 %50.84	574 %9.26	32 %0.52	6198 %17.23
Resmi ve Diğer Binalar	618 %80.05	124 %16.06	20 %2.59	10 %1.30	772 %2.15
Toplam	11150 %31.00	17303 %48.10	7427 %20.65	91 %0.25	35971
İstanbul					
Konut-Binalar	48475 %43.21	58519 %52.17	4500 %4.01	680 %0.61	112174 %74.92
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	27257 %76.76	7280 %20.50	630 %1.77	343 %0.97	35510 %23.72
Resmi ve Diğer Binalar	1533 %75.11	388 %19.01	62 %3.04	58 %2.84	2041 %1.36
Toplam	77265 %51.60	66187 %44.21	5192 %3.47	1081 %0.72	149725
İzmir					
Konut-Binalar	25045 %83.90	4508 %15.10	259 %0.87	38 %0.13	29850 %77.40
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	7797 %92.78	575 %6.84	8 %0.10	24 %0.29	8404 %21.79
Resmi ve Diğer Binalar	294 %93.63	18 %5.73	-	2 %0.64	314 %0.81
Toplam	33136 %85.92	5101 %13.23	267 %0.69	64 %0.17	38568
Adana					
Konut-Binalar	8803 %46.76	9330 %49.56	620 %3.29	74 %0.39	18827 %79.26
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	3803 %80.78	760 %16.14	98 %2.08	47 %1.00	4708 %19.82
Resmi ve Diğer Binalar	197 %90.78	7 %3.23	7 %3.23	6 %2.76	217 %0.91
Toplam	12803 %53.90	10097 %42.51	725 %3.05	127 %0.53	23752
Bursa					
Konut-Binalar	1181 %6.73	16311 %92.98	8 %0.05	42 %0.24	17542 %74.94
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	837 %14.82	4796 %84.90	10 %0.18	6 %0.11	5649 %24.13
Resmi ve Diğer Binalar	114 %52.53	96 %44.24	1 %0.46	6 %2.76	217 %0.93
Toplam	2132 %9.11	21203 %90.58	19 %0.08	54 %0.23	23408

Çizelge G.2 (devam) : 1950 yılında 50.000’den fazla nüfuslu sekiz büyük şehirde bulunan binaların yapı malzemesi cinsinden dağılımı. (Yörükân ve Çulhacı (ed.) 1974, tablo 18).

	Kargir %	Ahşap %	Karışık %	Bilinmeyen%	Toplam %
Kayseri					
Konut-Binalar	13889 %98.29	165 %1.17	52 %0.37	25 %0.18	14131 %88.11
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	1652 %93.49	77 %4.36	37 %2.09	1 %0.06	1767 %11.02
Resmi ve Diğer Binalar	134 %96.40	2 %1.44	3 %2.16	-	139 %0.87
Toplam	15675 %97.74	244 %1.52	92 %0.57	26 %0.16	16037
Konya					
Konut-Binalar	1682 %12.39	11520 %84.86	67 %0.49	306 %2.25	13575 %78.71
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	1772 %52.61	1480 %43.94	17 %0.50	99 %2.94	3368 %19.53
Resmi ve Diğer Binalar	172 %56.77	80 %26.40	5 %1.65	46 %15.18	303 %1.76
Toplam	3626 %21.03	13.080 %75.84	89 %0.52	451 %2.62	17246
Gaziantep					
Konut-Binalar	11699 %98.64	87 %0.73	32 %0.27	42 %0.35	11860 %72.05
Sanat, Ticaret ve İşyeri Binaları	4356 %98.24	39 %0.88	27 %0.61	12 %0.27	4434 %26.94
Resmi ve Diğer Binalar	160 %96.39	2 %1.20	2 %1.20	2 %1.20	166 %1.01
Toplam	16215 %98.51	128 %0.78	61 %0.37	56 %0.34	16460

Çizelge G.3: 1965 yılında il ve ilçe merkezlerinde bulunan binaların yapı malzemesi cinslerine ve kullanma amaçlarına göre dağılımı (Yörükân ve Çulhacı (ed.) 1974, tablo 19).

	Tam Kargir %	Kerpiç %	Ahşap %	Karışık %	İnşa Halinde %	Bilinmeyen %	Toplam
İl Merkezleri							
Konut-Bina	338181 %37.28	181880 %20.05	119997 %13.23	254012 %28.00	-	12984 %1.43	907054
Konut Olmayan Diğer Binalar	131928 %56.84	17033 %7.34	29678 %12.79	48196 %20.77	-	5239 %2.26	232074
Okul	2345 %77.67	35 %1.15	117 %3.87	407 %13.48	-	115 %3.81	3019
Hastane	678 %79.76	19 %2.23	31 %3.65	86 %10.11	-	36 %4.24	850
Belli Değil	20 %0.17	7 %0.06	14 %0.12	9 %0.08	11868 %98.99	70 %0.58	11988
Toplam	473152 %40.96	198974 %17.23	149837 %12.97	302710 %26.21	11868 %1.03	18444 %1.60	1154985
İlçe Merkezleri							
Konut-Bina	195415 %25.57	232352 %30.40	110684 %14.48	216286 %28.30	-	9472 %1.24	764209
Konut Olmayan Diğer Binalar	88263 %40.13	31834 %14.47	38086 %17.32	57871 %26.31	-	3900 %1.77	219954
Okul	1864 %69.99	92 %3.45	133 %4.99	502 %18.85	-	72 %2.70	2663
Hastane	520 %77.27	20 %2.97	19 %2.82	59 %8.77	-	55 %8.17	673
Belli Değil	3 %0.04	2 %0.03	1 %0.01	2 %0.03	6862 %99.72	11 %0.15	6881
Toplam	286065 %28.77	264300 %26.58	148923 %14.98	274720 %27.63	6862 %0.69	13510 %1.36	994380
Türkiye İl ve İlçe Toplamı							
Konut-Bina	533596 %31.93	414232 %24.79	230681 %13.80	470298 %28.14	-	22456 %1.34	1671263
Konut Olmayan Diğer Binalar	220191 %48.71	48867 %10.81	67764 %14.99	106067 %23.46	-	9139 %2.02	452028
Okul	4209 %74.08	127 %2.23	250 %4.40	909 %15.99	-	187 %3.29	5682
Hastane	1198 %78.66	39 %2.56	50 %3.28	145 %9.52	-	91 %5.97	1523
Belli Değil	23 %0.12	9 %0.05	15 %0.08	11 %0.06	18730 %99.26	81 %0.43	18869
Toplam	759217 %35.82	463274 %21.55	298760 %13.90	577430 %26.86	18730 %0.88	31954 %1.49	2149365

Çizelge G.4: 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre nüfusu 100.001’den az ve fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave binaların taşıyıcı sistem ve inşaat malzemesi bakımından dağılımı (Yörükân ve Çulhacı (ed.) 1974, tablo 24).

	Taşıyıcı Sistemi İskelet Olan Bina Sayısı		Taşıyıcı Sistemi Yığma Olan Bina Sayısı				Toplam
	Betonarme %	Ahşap %	Taş %	Tuğla %	Kerpiç %	Diğer %	
Nüfusu 100.001 ve daha fazla olan şehirler toplamı	3878 %26.88	20 %0.14	1327 %9.20	8669 %60.09	337 %2.34	196 %1.36	14427
Nüfusu 50.001-100.000 arası olan şehirler toplamı	702 %11.26	166 %2.66	258 %4.14	4574 %73.40	265 %4.25	267 %4.28	6232
Nüfusu 30.001-50.000 arası olan şehirler toplamı	538 %9.23	211 %3.62	820 %14.07	3436 %58.97	268 %4.60	554 %9.51	5827
Nüfusu 25.001-30.000 arası olan şehirler toplamı	116 %4.85	75 %3.14	384 %16.05	1338 %55.94	189 %7.90	290 %12.12	2392
Nüfusu 25.001’den az olan şehirler toplamı	1616 %5.12	1478 %4.69	8031 %25.46	14003 %44.39	3494 %13.93	2020 %6.40	31542
Nüfusu 100.001’den az olan şehirler toplamı	2972 %6.46	1930 %4.20	9493 %20.64	23351 %50.77	5116 %11.12	3131 %6.81	45993
Genel Toplam	6850 %11.34	1950 %3.23	10820 %17.91	32020 %53.00	5453 %9.03	3327 %5.51	60420

Çizelge G.5: 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre üç büyük şehirde ve nüfusu 100.001'den ve daha fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave binaların taşıyıcı sistem ve inşaat malzemesi bakımından dağılımı. (Yörükkan ve Çulhacı (ed.) 1974, tablo 25).

	Taşıyıcı Sistemi İskelet Olan Bina Sayısı		Taşıyıcı Sistemi Yığma Olan Bina Sayısı				
	Betonarme %	Ahşap %	Taş %	Tuğla %	Kerpiç %	Diğer %	Toplam
Ankara	704 %26.23	-	42 %1.56	1938 %72.21	-	-	2684
İstanbul	2243 %43.89	3 %0.06	25 %0.49	2829 %55.36	-	10 %0.20	5110 %35.42
İzmir	558 %57.59	-	5 %0.52	403 %41.59	1 %0.10	2 %0.21	969
Toplam	3505 %40.00	3 %0.03	72 %0.82	5170 %59.00	1 %0.01	12 %0.14	8763
Nüfusu 100.001'den ve daha fazla olan şehirler toplamı	3878 %26.88	20 %0.14	1327 %9.20	8669 %60.09	337 %2.34	196 %1.36	14427

Çizelge G.6: Yıllara göre yapı ruhsatı alınan yeni yapı üretiminde taşıyıcı sistem ve yapı malzemesine göre yapıların dağılımı (T.C. Başbakanlık DİE, 1995, s.18-19; 2003, s.14).

Yıl	Toplam	Betonarme	Ahşap	Briket	Tuğla	Taş	Kerpiç
1955	54224	3066 %5.6	4058 %7.4	-	25687 %47.3	10794 %19.9	8206 %15.1
1960	49133	2986 %6.0	4957 %10.0	-	22844 %46.4	10473 %21.3	6785 %13.8
1965	60420	6850 %11.3	1950 %3.2	-	32020 %52.9	10820 %17.9	5453 %9.0
1970	75503	20311 %26.9	2643 %3.5	7673 %10.1	37477 %49.6	3994 %5.2	3282 %4.3
1975	77852	35453 %45.5	543 %0.6	5476 %7.0	32051 %41.1	2747 %3.5	1519 %1.9
1980	69579	40986 %58.9	100 %0.1	3852 %5.5	21382 %30.7	1940 %2.7	1252 %1.7
1985	71844	50442 %70.2	15 %0.02	2441 %3.3	17077 %23.7	953 %1.3	752 %1.0
1990	123304	92940 %75.3	16 %0.01	1436 %1.1	27635 %22.4	924 %0.7	321 %0.2
1995	137905	121358 %88.0	91 %0.06	435 %0.3	15474 %11.2	461 %0.3	82 %0.05
2000	79140	71794 %90.7	64 %0.08	101 %0.12	7062 %8.9	112 %0.1	6 %0.007

Çizelge G.7: Yıllara göre yapı ruhsatı alınan yeni yapı üretiminde taşıyıcı sistem ve yapı malzemesine göre yapıların dağılımı (TÜİK, 2010, s.6).

Yıl	Toplam	Yığma	İskelet				Kompozit	Prefabrik
			Toplam	Çelik	Ahşap	Betonarme		
2005	114254	6621 %5.7	105964 %92.7	1231 %1.0	351 %0.3	104382 %91.3	882 %0.7	787 %0.6
2010	132589	9621 %7.2	120238 %90.6	2337 %1.7	365 %0.2	117536 %88.6	585 %0.4	2145 %1.6

Çizelge G.8: Yıllar, taşıyıcı sistem ve yapı malzemesine göre, kooperatiflerce konut üretimi. (T.C. Başbakanlık DİE 1995, s.26 ve DİE, 2003, s.18).

Yıl	Ev	Apartman	Apt. Dairesi	Betonarme	Tuğla	Diğer
1958	619	56	-	35	627	13
1960	1767	173	-	55	1782	103
1965	1235	82	-	129	1188	-
1970	1672	748	9370	587	1788	45
1975	1379	1045	12101	951	1472	1
1980	3965	2098	27573	3237	1602	6
1985	6303	5248	69178	9464	2035	52
1990	17022	3600	52508	16158	4464	-
1995	15118	5667	95359	19558	1167	60
2000	8026	2967	53054	10387	602	4

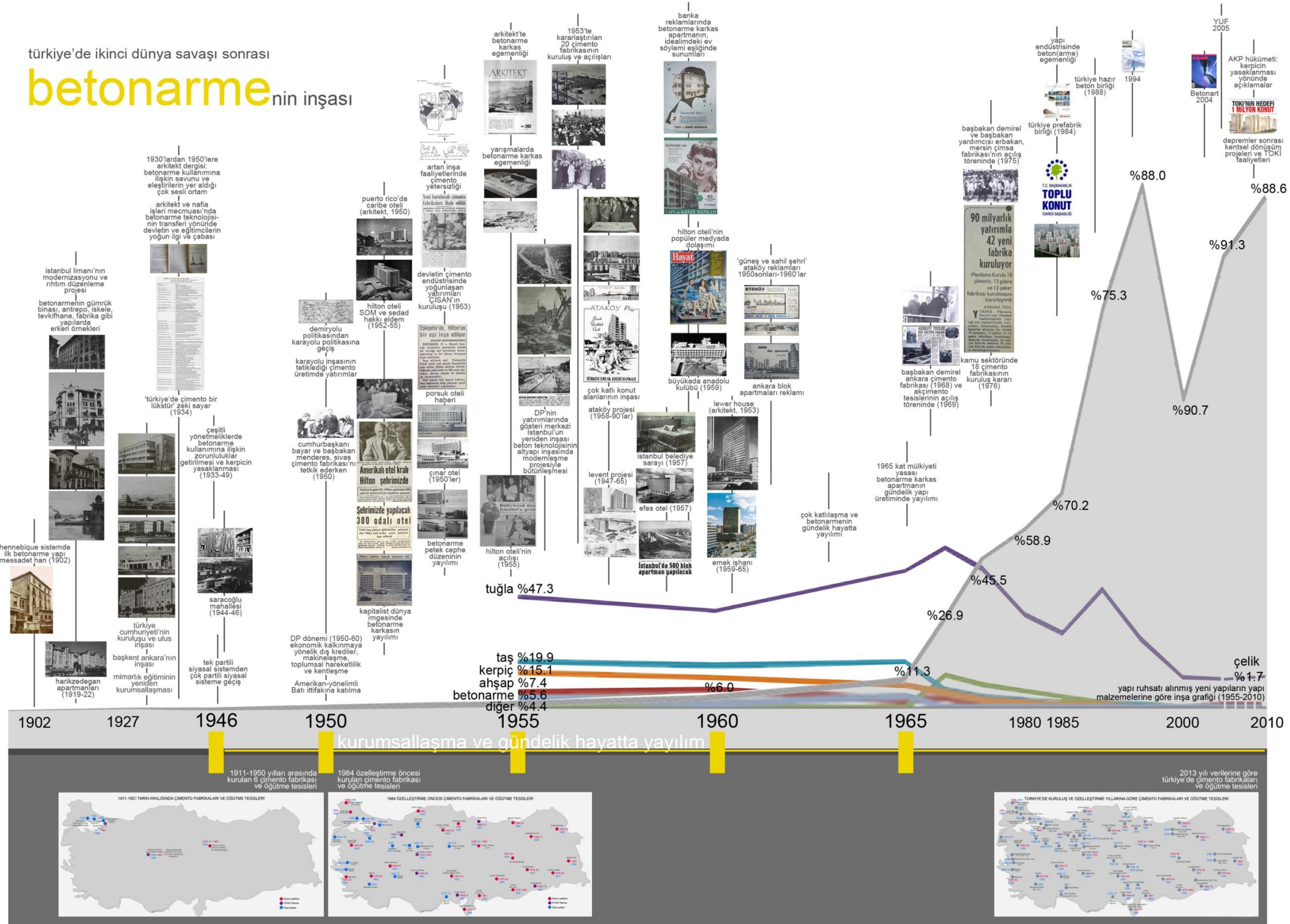
Çizelge G.9: 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre nüfusu 100.001’den az ve daha fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave yapıların yapı sorumluları bakımından dağılımı (Yörükan ve Çulhacı (ed.) 1974, tablo 45).

	Yüksek Mimar	Yüksek Mühendis	Mimar	Mühendis	Fen Memuru	Ehliyetli Kalfa	Diğer	Bilinmeyen	Toplam
Nüfusu 100.001 ve daha fazla olan şehirler toplamı	3297 %22.85	2203 %15.27	1887 %13.08	1768 %12.25	1814 %12.57	3439 %23.84	19 %0.13	-	14427
Nüfusu 50.001-100.000 arası olan şehirler toplamı	710 %11.39	666 %10.69	956 %15.34	1311 %21.04	824 %13.22	1627 %26.11	137 %2.20	1 %0.02	6232
Nüfusu 30.001-50.000 arası olan şehirler toplamı	267 %4.58	340 %5.83	729 %12.51	901 %15.46	849 %14.57	1528 %26.22	1213 %20.82	-	5827
Nüfusu 25.001-30.000 arası olan şehirler toplamı	76 %3.18	282 %11.79	203 %8.49	279 %11.66	504 %21.07	322 %13.46	726 %30.35	-	2392
Nüfusu 25.001’den az olan şehirler toplamı	943 %2.99	603 %1.91	1844 %5.85	2138 %6.78	5137 %16.29	3195 %10.13	17664 %56.00	18 %0.06	31542
Nüfusu 100.001’den az olan şehirler toplamı	1996 %4.34	1891 %4.11	3732 %8.11	4629 %10.06	7314 %15.90	6672 %14.51	19740 %42.92	19 %0.04	45993
Genel Toplam	5293 %8.76	4094 %6.78	5619 %9.30	6397 %10.59	9128 %15.11	10111 %16.73	19759 %32.70	19 %0.03	60420

Çizelge G.10: 1965 yılında belediyelerce verilen inşaat ruhsatnamelerine göre üç büyük şehirde ve nüfusu 100.001 ve daha fazla olan yerleşme yerlerinde izne bağlanmış olan yeni ve ilave yapıların yapı sorumluları bakımından dağılımı (Yörükcan ve Çulhacı (ed.) 1974).

	Yüksek Mimar	Yüksek Mühendis	Mimar	Mühendis	Fen Memuru	Ehliyetli Kalfa	Diğer	Bilinmeyen	Toplam
Ankara	1054 %39.27	495 %18.44	157 %5.85	475 %17.10	500 %18.63	3 %0.11	-	-	2684
İstanbul	1083 %21.19	736 %14.40	778 %15.23	620 %12.13	399 %7.81	1488 %29.12	6 %0.12	-	5110
İzmir	277 %28.59	159 %16.41	63 %6.50	158 %16.31	140 %14.45	168 %17.34	4 %0.41	-	969
Toplam	2414 %27.55	1390 %15.86	998 %11.39	1253 %14.30	1039 %11.86	1659 %18.93	10 %0.11	-	8763
Nüfusu 100.001 ve daha fazla olan şehirler toplamı	3297 %22.85	2203 %15.27	1887 %13.08	1768 %12.25	1814 %12.57	3439 %23.84	19 %0.13	-	14427

EK H: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Betonarmenin İnşası (Değişen mimari ve siyasi söylemler ve mimari örgütlenme süreci).

Şekil H.1 : İkinci Dünya Savaşı Sonrası betonarmenin inşa haritası.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: İlke Tekin

Doğum Yeri ve Tarihi: Muğla, 1979

E-Posta: ilketekin@gmail.com

Lisans: Anadolu Üniversitesi, Müh.-Mim. Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Yüksek Lisans: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimari Tasarım Yüksek Lisans Programı

Mesleki Deneyim ve Ödüller:

2005 yılına kadar mimarlık ofislerinde kısa süreli deneyimleri olmuştur. İTÜ’de yüksek lisans programından mezun olduktan sonra, 2005/06 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü’nde misafir öğretim görevlisi olarak mimari proje derslerine girmiş, 2006/07 öğretim yılında İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Halen aynı kurumda çalışmaya devam etmektedir. Çalışmaları arasında, çeşitli mimari yarışmalara katılımların arasında bir satın alma ödülü, çeşitli atölye çalışmalarında koordinatörlük ve sergi küratörlüğü bulunmaktadır.

Yayın Listesi:

Tekin, İ. 2008. ‘Kentin Yeni Mekansal Durumları’, *Arredamento Mimarlık*, 10, s.51-57.

Tekin, İ. 2009. ‘Mimarlığın Mitleri’, www.mekanar.com.

Sönmez, N. O; Tekin, İ., Üngür, E. 2011: Thinking by design: design as a tool for idea development. *Theory For the Sake of the Theory 2. ARCHTEO Theory of Architecture Symposium. 11. Uluslararası Mimarlık Kuramı Sempozyumu / Mimar Sinan Fine Arts University*, November, 23-26, 2011, İstanbul, Turkey.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYINLAR/SUNUMLAR

▪ **Tekin, İ.** 2011: Discursive Production of Reinforced Concrete in Architectural Writing. *Theory For the Sake of the Theory 1*, pp.23-37. *ARCHTEO Theory of Architecture Symposium. 11. Uluslararası Mimarlık Kuramı Sempozyumu / Mimar Sinan Fine Arts University*, November 23-26, 2011, İstanbul, Turkey.

- **Tekin, İ.** 2011: Mimarlıkta Betonarmenin Teknolojik ve Tektonik Belirleyiciliği. *Taşıyıcı Sistemler Sempozyumu*, s.61-70. İstanbul Kültür Üniversitesi, Kasım, 24-26, 2011, İstanbul, Türkiye.
- **Tekin, İ., Akpınar, İ.** 2013: Türkiye’de Betonarmenin İnşasında 1950’ler Eşiği: Gündelik Hayatta ‘Efsanevi’ Yayılım. *Betonart*, 36, Kış, 34-39.
- **Tekin, İ., Akpınar, İ.** 2013: A Cultural Contact With The Reinforced Concrete In The 1950s In Turkey: An Overview. *Politics in the History of Architecture as Cause&Consequence*, pp.445-455. *ARCHHIST’ 13 Architecture Politics Art Conference*, Mimar Sinan Fine Arts University, April 24-26, 2013, İstanbul, Turkey.